

1 | 2023

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 121 / Založen 1895

1 | 2023

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 121 / Založen 1895

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2023

ISSN 0862-6111 (tištěná verze / print)

ISSN 2570-9208 (elektronická verze / electronic)

OBSAH | CONTENTS

12. sjezd českých historiků | 12th Congress of Czech historians

SOUBIGOU Alain

T. G. Masaryk a čeští historici:

dějiny jednoho nedorozumění ve veřejném prostoru 7

(Masaryk and Czech historians: history of a misunderstanding
in public space)

(Masaryk et les historiens tchèques: histoire d'un malentendu dans l'espace public)

Studie | Studies

PEŠEK Jiří

Humanitní vědy a vzdělanci v 19. a 20. století 17

(The Humanities and Intellectuals in the 19th and 20th centuries)

PÁNEK Jaroslav

Česká a obecná tematika na světových kongresech historiků (1990–2022) 33

(Czech and general topics at world congresses of historians /1990–2022/)

VOREL Petr

Jak se hodnotí kvalita historikovy vědecké práce (Evaluace výsledků
české historické vědy podle Metodiky17+ za léta 2016–2020) 49

*(How to evaluate the quality of a historian's scientific work /Evaluation
of the results of Czech historical science according to Methodology 17+
for 2016–2020/)*

HLAVAČKA Milan

Etika historické práce v éře společenské proměny 77

(The ethics of historical work in the era of social transformation)

Materiály | Materials

STARÝ Marek

Deskové právo českých měst a „inkolátní“ privilegia z doby Rudolfa II. 93
(*Land tables right of Bohemian towns and “inkolat” privileges
from the time of Rudolf II*)

SLAVÍČEK Jan

Družstevnictví v českých zemích do první světové války 119
(*Cooperative Movement in the Bohemian Lands until the First World War*)

Přehled bádání | Research overview

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana

Středověká domácnost. Cesty výzkumu 169
(*Medieval Household and Research Directions*)

Obzory literatury | Review articles and reviews

Recenze

Michal DRAGON

Středověká knihovna Starého Města pražského 197
(František Šmahel)

Lucie DOLEŽALOVÁ – Magda KRÁLOVÁ (edd.)

Opuscula. Neznámá díla z rukopisů Kříže z Telče 200
(František Šmahel)

Matthias KLUGE

*Verschuldete Könige. Geld, Politik und die Kammer des Reiches
im 15. Jahrhundert* 204
(Martin Nodl)

Miriam HLAVAČKOVÁ <i>Pútnik. Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma</i> (Peter Bučko)	207
Gerd SCHWERHOFF <i>Verfluchte Götter. Die Geschichte der Blasphemie</i> (Petr Kreuz)	212
Petr VOREL <i>Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546–1547</i> (Michaela Hrubá)	217
Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ <i>Předběláhořské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel</i> (Jan Lhoták)	221
Eva DRAŠAROVÁ – Martin KLEČACKÝ – Martin KLEMENT – Luboš VELEK <i>Nedostatek odvahy ke smíru. Edice dokumentů k pokusům o česko-německé vyrovnání: 1912–1915</i> (Pavel Cibulka)	227
Kristýna KAUCKÁ <i>„Taková tlačnice na jednom dvorečku!“, aneb, První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938)</i> (Pavel Dufek)	231
David MAJTENYI – Jiří RAJLICH <i>Říkali jim španěláci</i> (Tomáš Baletka)	236
Ludwig von MISES <i>Socialismus: ekonomická a sociologická analýza</i> (Marek Skála)	239
<i>Zprávy o literatuře</i>	247

*The 23rd International Conference on the History of Concepts.
Global Modernity: Emotions, Temporalities and Concepts* 265
(Tomáš W. Pavlíček)

*XVI. mezinárodní konference editorů diplomatických dokumentů
ve Varšavě* 269
(Jindřich Dejmek)

Nekrology

Eva Melmuková-Šašecí (25. února 1932 – 5. listopadu 2022)
(Sixtus Bolom-Kotari) 275

Milan Hauner (4. března 1940 – 26. září 2022)
(Jan Němeček) 283

Jan Wanner (21. srpna 1940 – 14. prosince 2022)
(Jindřich Dejmek) 289

Knihy a časopisy došlé redakci 295

Výtahy z českých časopisů a sborníků 295

12. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

T. G. Masaryk a čeští historici:
dějiny jednoho nedorozumění
ve veřejném prostoru¹

ALAIN SOUBIGOU

ALAIN SOUBIGOU: Masaryk and Czech historians: history of a misunderstanding in public space

Tomáš Garrigue Masaryk had a long contact with foreign and home historians. From heuristic point of view, he discussed Buckle's theory of positivist history. He tried to follow his steps but he was not so methodic as the English self-taught historian. Masaryk adored František Palacký, historian and the father of the nation. Palacký was an academic writer who worked in archives and libraries, in this perspective, he was methodic. But he wrote (elegantly) in romantic style. The point for Masaryk was to intervene in public space. For him, more than for Palacký, history has to enlight present time. Palacký had to convince colleagues, Masaryk wanted to convince other citizens.

The first Masaryk's public battle was about authenticity of two manuscripts from Zelená Hora and Dvůr Králové. With a team around positivist historian Jaroslav Goll, Masaryk disassembled the nationalist myth around these forged manuscripts. The struggle was so violent that Masaryk almost lost his place at Prague University and thought to an academic carrier in USA. Alongside political struggles, Masaryk wrote books about *Czech question*, about *Jan Hus*, about *Karel Havlíček Borovský*, which testified his durable

1 Slavnostní přednáška proslovená při zahájení 12. sjezdu českých historiků v Ústí nad Labem 20. září 2022.

interest for history, in spite of political, teleological, religious interpretations. Lot of historians then stood away from Masaryk before WW1. After WW1, Masaryk was elected president of new built Republic of Czechoslovakia. He wrote two books on bolshevism and about the WW1 seen as the victory of democracy on authoritarianism of four fallen empires. Very interesting books, written with the help of professional historians, but not really books of history. The book which he dictated to his talented friend writer Karel Čapek, *Talks with Masaryk*, is very useful and was and is still a best-seller, but it is just the history of a (rich) personality.

Two Czech historians crossed Masaryk's life between WW. First was great historian Josef Pekař who was next to Masaryk before WW1. But Pekař was Catholic and regretted the fate of Bohemian nobility in the Republic. He met Masaryk just once in 1933. Masaryk paid tribute to the great historian when he died at the beginning of 1937. The second historian was Kamil Krofta who worked in Vatican archive, was close to Catholic interests but served as diplomat of Czechoslovak Republic and became the last minister of Foreign Affairs after Edvard Beneš and before tragedy of Munich. Resistant against nazis, he suffered of repression and died in 1945. The paths of both historians were opposite: Pekař was close to Masaryk and went away; Krofta was far and came to Masaryk's ideals. Above all, misunderstanding weighed on ties between Masaryk and historians. These wanted to defend scientific positions in historic discourse. Masaryk wanted to defend political, teleological, religious positions in his books about history.

Keywords: Henry Buckle – positivist history – František Palacký – manuscripts of Zelená Hora and Dvůr Králové – Josef Pekař – Kamil Krofta

Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) se hodně zabýval českými dějinami. V tom ho lze považovat za následovníka Františka Palackého. Od Palackého převzal romantické pojetí dějin a myšlenku, že historie má smysl, který by měl osvětlit současnost. Stejně jako Palacký se do historických sporů své doby zapojil i Masaryk. Psal knihy o české historii, zapojil se i do debat mezi historiky. Ve veřejném prostoru podporoval některé historiky proti jiným historikům. Svými názory vyvolával spory, k nimž se historici vyjadřovali a vymezovali se proti němu.

Zde je nutno definovat, co znamenal veřejný prostor v období, kdy ještě neexistovaly sociální sítě. Musíme vzít v úvahu, že v období Masaryka, v roce 1910, patřily Čechy k nejgramotnějším zemím na světě. To znamená, že veřejnost, která byla schopná číst knihy, časopisy a noviny, byla široká. A byla schopná si tvořit historickou kulturu a odůvodněné názory, nejen tzv. labilní „veřejné mínění“.

Z toho vyplývají tři otázky, na které se pokusím skromně odpovědět: (1) Stal se Masaryk legitimním nástupcem Palackého? (2) Co nám říká boj o Rukopisy o Masarykově vztahu k českým historikům? (3) Jaký vztah měl po Velké válce prezident Masaryk k českým historikům a naopak?

První otázka: **Stal se Masaryk legitimním nástupcem Palackého?**

Masaryk byl stejně jako Palacký přesvědčen, že dějiny mají osvětlit současnou situaci. Dějiny se mají stát předmětem debat ve veřejném prostoru. Masaryk často četl a citoval Palackého ve svých přednáškách na univerzitě, doma i v zahraničí. V tom směru a pod vlivem Palackého napsal Masaryk knihy jako *Česká otázka* roku 1895 a *Karel Havlíček* (1821–1856) v roce 1904. Tyto knihy vyvolávaly v české společnosti debaty. V tomto ohledu se stal Masaryk pokračovatelem Palackého.

Nicméně, Palacký, i když psal v romantickém stylu, používal pozitivistické metody. Bádal v archivech, citoval zdroje, konfrontoval teze. Pracoval pilně a dlouho, aby nabídl kompletní panorama českých dějin. Díky tomu smím dodnes citovat Palackého ve svém vyučování na Sorbonně, protože jsou jeho postoje vědecky odůvodněné.

Masaryk se k výkladu dějin dostal prostřednictvím vyučování na pražské univerzitě od roku 1882 a díky knize o anglickém teoretiku a historiku Henry Thomasu Buckleovi. Henry Thomas Buckle (1821–1862), bohatý samouk, považoval za hlavní faktor historického vývoje myšlenkový pokrok, což byl tehdy módní směr tzv. pozitivizmu, který lze nalézt i u francouzského filozofa Augusta Comta, kterého pilně studoval a osvojil si Masaryk ve své knize *Základové konkrétné logiky, třídění a soustava věd*, vydané v roce 1885. Masaryk se tehdy sám zařadil mezi pozitivisty. Buckle zemřel předčasně roku 1862 na tyfus v Damašku a anglický sociolog John Stuart Mill dal svázat a uveřejnit jeho poslední texty. Masaryk měl o ně zájem, protože předtím s americkou chotí Charlottou Garrigue přeložili knihu Johna Stuarta Milla *O poddanství žen*. Navíc první přednášky Masaryka na pražské univerzitě se věnovaly pragmatickému filozofu Davidu Humeovi. Proto, v atmosféře pozitivizmu a anglofilství, Masaryk v roce 1884 napsal knihu o *Buckleovi a jeho teorii dějin*.

Za základě těchto postojů se Masaryk trochu odlišil od Palackého. Palacký pracoval akademickým způsobem v archivu, i když psal krásně romantickým způsobem. Masaryk se podle vzoru Bucklea domníval, že psaní dějin má být vědecké od začátku do konce. Aspoň to tvrdil, i když několikrát nebyl tak důsledný jako jeho vzor Palacký. Při psaní dějin byl Masaryk docela empirický, což mu vytýkali právem filozof Miloslav Bednář a sociolog Miloš Havelka v roce 1996.

Shrnutí: Masaryk ctil Palackého, uznával jeho tvořivý rozmach a vliv na českou společnost. V roce 1898 proti těm, kteří mu vytýkali, že nebyl dost vlastencem, napsal *Palackého idea národa českého*. Masaryk byl velice pracovitý člověk, ale ne v tom smyslu jako Palacký, který byl raději kabinetním historikem než historikem ve veřejném prostoru. Masaryk bojoval o smysl českých dějin raději ve veřejném prostoru než v knihovně. Nebál se čelit skandálům. Masaryk se stal legitimním nástupcem Palackého, nikoli však z heuristických důvodů, nýbrž na poli veřejného prostoru.

Prvním velkým zápasem na historickém kolbišti se stal boj o Rukopisy, který je obecně znám. Z tohoto boje vyplývá moje druhá otázka: **Co nám říká boj o Rukopisy o Masarykově vztahu k českým historikům?**

Počátkem roku 1886 se Masaryk zapojil do aféry Zelenohorského a Královédvorského rukopisu spolu se skupinou historiků, sdružených kolem jeho kolegů Jaroslava Golla, Jana Gebauera a dalších: Polívka, Opatrný, Vančura, Vlček, Truhlář, Hostinský. Použil svůj časopis *Athenaeum* ke zpochybnění stáří a pravosti těchto Rukopisů, které byly základem národní hrdosti některých Čechů proti administrativní a politické převaze německy mluvícího obyvatelstva českých zemí. V této aféře působil Masaryk spíše jako dirigent než jako historik. Šlo mu především o zasahování do veřejného prostoru, o popularizaci práce svých kolegů, aby se debata vymanila z vlivu českého nacionalismu. Díky tomu o sobě dával vědět, ale také získal mnoho nepřátel. Proti Masarykovi bojovali známí historici jako Václav Vladivoj Tomek, dějepisec města Prahy, anebo filolog Jan Kvíčala.

Pozdvižení ve veřejném prostoru bylo takové, že Masaryk v roce 1887/1888 skoro přišel o místo na univerzitě na pokyn prof. Jana Kvíčaly. Masaryk uvažoval o odchodu do Spojených států, kde měl hodně přátel, kde už čtyřikrát pobýval a kde byl docela populární a mohl dostat univerzitní nabídky, aby tam učil. Ale milovaná choť Charlotte Garrigue Masaryková, i když byla původně Američanka, mu dodávala odvalu, aby zůstal v Praze. Masaryk trval na tom, že je nutné dále bojovat proti nacionalismu postavenému na falešných základech. Dále prohloubil své znalosti o českých dějinách a pak napsal tři knihy s historickým obsahem: *Česká otázka* v roce 1895; životopis *Jana Husa* v roce 1896; životopis *Karla Havlíčka* v roce 1904. Ve všech přitom odlišil nacionalismus a vlastenectví.

V těchto přínosných knihách jsou však metodologické nesnáze. V první knize o *České otázce* zahájil spor o smysl českých dějin, když považoval české dějiny za

bojiště mezi katolíky a husity, mezi lži a pravdou, mezi minulostí a modernou, mezi teokracií a demokracií. Nahradil vědecký program mravním programem a možná dokonce politickou agendou. Ve druhé knize o *Janu Husovi* zdůraznil ideu, že oběť z Kostnice ovlivnila celé české dějiny do až současné éry, a postavil českou identitu do protikladu s německou. Ve třetí knize o *Karlu Havlíčkovi* útočil proti absolutismu a proti fantaziím o panslavismu a záchraně Čechů ruským carem a Rusy. Podle Masarykovy interpretace životní dráhy Karla Havlíčka Borovského to byla slepá ulička. Přitom směřoval životopis hrdiny a mezinárodní analýzu. Propojoval dějepisectví a politiku. Co se týče ohlasů ve veřejném prostoru, našel jsem v archivu Kanceláře prezidenta republiky údaj, že náklad knihy o Havlíčkovi od roku 1904 dosáhl za 23 let 4400 kusů.

V aféře Rukopisů, se ti nejlepší historici nakonec postavili na Masarykovu stranu, a to díky důslednějším metodám než užívali ti, kteří trvali na pravosti Rukopisů. Objevila se celá pozitivistická škola kolem Jaroslava Golla a posunula práci českých historiků na vědeckou špici. Někteří z těchto historiků se později od Masaryka vzdalovali, ale byl to jeden z vrcholných momentů afirmace a pokroku české historické vědy.

Třetí otázka: Jaký vztah měl po Velké válce prezident Masaryk k českým historikům a naopak?

Když se stal prezidentem nově vytvořené Československé republiky na konci roku 1918, Masaryk zmírnil své zásahy do historického bádání. Není divu, poněvadž měl dost práce na politické scéně. Napsal několik knížek, jako *O bolševictví* v roce 1921, což byl ale spíš zásah do boje proti tehdejšímu rozšiřujícímu se bolševismu.

Napsal nebo nechal napsat ještě dvě knihy: první je *Světová revoluce* (1925) v rozsahu 650 stran, která líčí Velkou válku a podává ohromující interpretaci této války. K tomu dostával každou sobotu v Lánech diskrétní pomoc od historika dr. Josefa Borovičky (doklady jsou uloženy v archivu Kanceláře prezidenta republiky) a také od archiváře dr. Jaroslava Werstadta. Pro Masaryka nebyla Velká válka zbytečnou řezničinou, jak se tehdy všeobecně říkalo, zejména v anarchistických kroužcích a mezi nostalgiky po čtyřech císařstvích, která se zhroutila v letech 1917–1918. Masaryk vysvětlil, že tato válka znamenala historickou výhru demokracie nad autokracií, nad absolutismem a nad samoděržavím. Tato kniha je velice bohatá, založená na archivní dokumentaci a na uvedených zdrojích. Klade otázku po bezprostřed-

ních dějinách (tzv. *histoire immédiate*), ale stojí na hranici dějin, patří spíš k sebeobraně velkého politika.

Druhou knihu nechal napsat skvělým spisovatelem Karlem Čapkem. Jde o *Rozmluvy s Masarykem*, které Masaryk asi diktoval svému příteli při letních pobytech v Topolčiankách na Slovensku na konci dvacátých let. Je to skoro autobiografie, to znamená dějiny jedné osobnosti, a to mělo ohromný úspěch ve veřejném prostoru. Určitě to byl nejlepší bestseller na téma Masaryk, a to díky nadání Karla Čapka.

Obě knihy jsou zajímavými prameny pro historiky, ale nesmíme je považovat za čistě historické knihy.

Znamená to, že Masaryk se nezabýval dějinami jinak, než přes politiku? Ne! Za sedmáct let prezidentství Masaryk sledoval intelektuální dráhu dvou českých historiků.

Prvním byl historik Josef Pekař (1870–1937), o dvacet let mladší než Masaryk. V době boje o Rukopisy byl mladý. Ale v roce 1890 napsal článek do Masarykova časopisu *Athenaeum*, aby odsoudil nepravdivost Rukopisů. Člen historické školy Jaroslava Golla se postavil na stranu Masaryka a vědecké pravdy. Usiloval o vedoucí akademickou kariéru na poli středověkých i moderních dějin. V letech 1909–1911 napsal *Knihu o Kosti* o období třicetileté války, kde integruje prvky demografie a ekonomiky nad rámec historie velkých mužů a bitev. Což z něj dělá inovátora, předchůdce strukturální historie, ve Francii zvané „Ecole des Annales“ mezi válkami.

Zároveň v roce 1912 vydal Josef Pekař útlou knížku *Masarykova česká filosofie*, v níž obhajoval historickou školu Jaroslava Golla, jeho vědecké metody a kritizoval Masarykův přístup, který mísil dějiny, politiku, morálku a náboženství. Pochyboval o smyslu českých dějin jako uskutečňování humanitních ideálů. Obával se podkopávání katolické tradice v českých dějinách. To byl skutečný spor mezi Masarykem a nejvýznamnějším historikem své generace Josefem Pekařem.

V období Masarykova prezidentství v letech 1918–1935 hájil Josef Pekař dobu baroka a útočil na husitství jako devastující hnutí. Pekař neschvaloval pozemkovou reformu a nostrifikaci po Velké válce na úkor habsburské monarchie a šlechty. Zaujímal stále více konzervativní, nacionalistický a katolický postoj, který ho Masarykovi ještě více odcizil. To mu však nebránilo, aby se stal se v letech 1931–1932 rektorem Univerzity Karlovy v Praze.

Masaryk a Pekař si po sblížení za období Rukopisů uvědomili své odcizení. Příčina byla zřejmá: jiné pojetí psaní dějin. Teleologické pro Masaryka, vědecké pro

Pekaře. To bylo bezesporu největší nedorozumění mezi Masarykem a českými historiky.

Masaryk a Pekař se nikdy za první republiky nesetkali, až na jednu výjimku v květnu 1933, zaznamenanou Miloslavem Bednářem (Anna Gašparíková-Horáková, *U Masarykovcov*, Bratislava, 1995, s. 203–207). Avšak v lednu 1937, po úmrtí velkého historika, nechal Masaryk poslat na Pekařův hrob květiny se vzkazem: „Profesore Pekaři, byl jste slušný člověk“, podle tvrzení Josefa Hanzala v roce 1996.

Druhým historikem, kterého prezident Masaryk ocenil, byl Kamil Krofta (1876–1945). Tento byl v katolické tradici setrvalejší než Josef Pekař. Byl ale také diplomatictější. Historické školení získal u Jaroslava Golla a archivní vzdělání na univerzitách v Praze a ve Vídni. Spojoval loajalitu k Československu a nezbytný takt k bývalé rakouské moci. Masaryk a jeho ministr zahraničí Edvard Beneš si toho všimli a chytře využili jeho schopností historika a diplomata. Byl postupně velvyslancem ve Vatikánu, ve Vídni a v Berlíně. Ve dvacátých letech pomáhal s Masarykovým souhlasem zmírňovat napětí plynoucí z aféry nuncia Marmaggiho. Od roku 1927 se stal Benešovou nezastupitelnou pravou rukou na ministerstvu zahraničních věcí, zvláště když byl ministr v Ženevě. Když Masaryk v roce 1935 abdikoval a prezidentský úřad přenechal Edvardu Benešovi, logicky byl historik Kamil Krofta povýšen na post ministra zahraničních věcí ČSR. Úřadoval v těžkém období, které skončilo Mnichovem. Za nacistické okupace hájil masarykovské ideály vstupem do odboje. Zatčení a špatné zacházení ze strany nacistů způsobilo jeho smrt krátce po osvobození v roce 1945.

Cesty obou historiků Pekaře a Krofty jsou oproti prezidentu Masarykovi téměř opačné. Zpočátku blízký Masarykovi se Pekař vzdálil od prezidenta. Spíše odcizený svým katolicismem se Krofta sblížil s Masarykem a Benešem. Za svou věrnost zaplatil životem.

Na závěr je třeba poznamenat, že pojem veřejný prostor se vyvíjel a měnil za Masarykova života. Před Velkou válkou byl spojen s knihami, časopisy a články. Později fotografie, filmy a rozhlas ovlivnily fungování veřejného prostoru. Množství Masarykových fotografií ho učinilo mnohem populárnějším než před Velkou válkou. Masaryk oproti svým bývalým kolegům historikům změnil postavení. Ti se vrátili ke své velmi technické odborné činnosti, založené na průzkumu archivů, konfrontaci pramenů, vydávání spekulativních a akademických knih, určených především dalším kolegům. Masaryk před Velkou válkou i po ní pojímal dějiny jako

narativní schéma, sloužící teleologickému smyslu ve prospěch humanitních ideálů a demokracie sdílené ve veřejném prostoru.

Nutno přiznat, že mezi Masarykem a českými historiky docházelo téměř vždy k nedorozumění.

Může to však být mezi politiky a historiky jinak?

Masaryk et les historiens tchèques: histoire d'un malentendu dans l'espace public

ALAIN SOUBIGOU

Tomáš Garrigue Masaryk a eu un long contact avec les historiens internationaux et tchèques. D'un point de vue heuristique, il discuta la théorie positiviste de l'histoire de l'historien anglais autodidacte Henry Buckle. Masaryk adorait l'historien et père de la nation František Palacký. Celui-ci était un historien méthodique, qui travaillait dans les archives et dans les bibliothèques. De ce point de vue, il était méthodique. Mais il écrivait (avec élégance) dans un style romantique. Le souci de Masaryk était d'intervenir dans l'espace public. Pour lui, davantage que pour Palacký, l'histoire devait éclairer les enjeux du présent. Palacký s'assignait comme tâche de convaincre ses collègues; Masaryk voulait convaincre ses concitoyens.

La première querelle publique de Masaryk dans le domaine de l'histoire éclata autour de l'authenticité des manuscrits de Zelená Hora et de Dvůr Králové. Avec une équipe d'historiens positivistes autour de Jaroslav Goll, il démonta le mythe nationaliste construit sur la base de ces faux manuscrits. Le combat fut si violent que Masaryk perdit presque sa place à l'université de Prague et songea à entreprendre une carrière académique aux Etats-Unis, le pays de sa femme où il était populaire. En marge de combats politiques, Masaryk rédigea trois livres d'histoire avant la Première Guerre mondiale, sur *la Question tchèque*, sur *Jan Hus* et sur *Karel Havlíček Borovský*, ce qui témoignait de son intérêt durable pour l'histoire, en dépit d'interprétations politiques, téléologiques et religieuses. Beaucoup d'historiens s'éloignèrent alors de lui avant la Première Guerre mondiale. Après la Première Guerre mondiale, Masaryk fut élu président de la nouvelle République tchécoslovaque. Il écrivit deux livres sur le bolchevisme et sur la Guerre mondiale, interprétée comme la victoire de la démocratie sur l'autoritarisme des quatre empires vaincus. Ce sont des livres fort intéressants, écrits avec l'aide d'historiens professionnels. Mais on peut difficilement les tenir pour des livres d'histoire. Le livre qu'il dicta à son talentueux ami l'écrivain Karel Čapek, *Les entretiens avec Masaryk*, est très utile, fut et est toujours un best-seller, mais il n'est que l'histoire d'une (riche) personnalité.

Deux historiens ont croisé la vie de Masaryk entre les deux guerres. Le premier fut le grand historien Josef Pekař, qui était un proche de Masaryk avant la

Première Guerre mondiale. Mais Pekař était catholique et il regrettait le sort de la noblesse de Bohême sous la République. Il ne rencontra Masaryk qu'une seule fois en 1933. Masaryk lui rendit hommage à sa mort au début de l'année 1937. Le second historien fut Kamil Krofta, qui travailla dans les archives du Vatican, fut proche des intérêts catholiques et servit néanmoins dans la diplomatie de la République tchécoslovaque et devint le dernier ministre des Affaires étrangères sous Edvard Beneš avant la tragédie de Munich. Résistant anti-nazi, il souffrit de la répression et mourut en 1945. Les trajectoires des deux historiens furent opposées. Pekař fut proche de Masaryk et s'en éloigna; Krofta était loin de Masaryk et finit par défendre les idéaux de Masaryk, il le paya de sa vie. Par dessus tout, un malentendu pesait sur les relations entre Masaryk et les historiens tchèques. Ceux-ci voulaient défendre des positions scientifiques dans le discours historique. Masaryk, lui, voulait défendre des positions politiques, téléologiques, religieuses dans ses livres sur l'histoire.

Mots-clés: Henry Buckle – histoire positiviste – František Palacký – manuscrits de Zelená Hora et Dvůr Králové – Josef Pekař – Kamil Krofta

STUDIE

Humanitní vědy a vzdělanci
v 19. a 20. století

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: The Humanities and Intellectuals in the 19th and 20th centuries

The paper monitors the transformations of the position of the humanities and scholars in the 19th and 20th centuries. It shows the more or less unexpected acquisition of influence and power in society by a group of educated people in the service of the state or country. They were legitimized by their competence in the humanities – especially those linked to the ancient cultural heritage and secured by university certificates. The prestige capital of this professional group or perhaps even social class was great. They stood out for the 19th century, a time when only a small part of the population possessed full active literacy, the ability to formulate and communicate the problems of society and the time. Already at the beginning of the 20th century, their influence in society began to weaken, two world wars and the modernization and technology of the second half of the century significantly reduced their social role. However, the critical competence of historians and other humanities scholars is socially indispensable even today.

Keywords: Humanities intelligentsia – 19th and 20th centuries – power position of the sciences – prestige capital – emancipation of the technical fields – the social role of historiography

Téma předkládaného příspěvku vyhlíží mírumilovně popisně. Přesto jde o problematiku dramatickou, dosud málo reflektovanou. Sledování proměn postavení humanitních věd v 19. a 20. století nabízí příběh o víceméně nečekaném získání a po stu letech pak postupné ztrátě moci skupinou vzdělců ve službách státu, případně země. Byli legitimováni kompetencí v humanitních – zejména k antickému kulturnímu dědictví vázaných a univerzitními certifikáty zajištěných – vědách. Je to příběh o prestižním kapitálu této profesní skupiny nebo možná dokonce společenské vrstvy a samozřejmě také o schopnosti (a limitech) komunikace humanitně vzdělaných lidí ve společnosti jejich doby.¹ Humanitní vzdělání nikdy neexistovalo samo o sobě, ale bylo a v některých částech Evropy dodnes je jako koncept a systém neneseno, propagováno, používáno jako nástroj moci a vlivu ve společnosti.

Humanitní, přesněji řečeno klasické vzdělání bylo jádrem školské přípravy a výchovy elit v evropské společnosti již od raného novověku.² Až do konce 18. století bylo těsně spojeno s tou kterou církevní organizací (exemplárně evangelická církev v Prusku, katolické církevní řády v Rakousku), která mu (spolu s městskými obcemi) poskytovala bázi, ideologické zázemí i disciplinující dohled. Vzdělání, tedy humanitní vzdělání, protože jiné v podstatě nestávalo, tehdy jen v malé míře sloužilo „praktickému“ transferu znalostí „v denním životě užitečných“. Pro budoucí kariéru vzdělců mělo jejich – převážně humanitní – vzdělávání daleko spíše za cíl připravit je pro celou škálu poloh písemné i ústní (samozřejmě latinské, v 18. století stále více německé) komunikace a vybavit je technikami účinného vedení argumentace. Závažnou roli mělo i zvládnutí samostatné práce s náročnými texty. Bázi tu bylo především antické písemnictví a klíčová díla křesťanské tradice.³ Nezastupitelnou roli však měla sama přináležitost k obci humanistů, vzdělců, pobytem v akademickém prostředí „posvěcených“ elit. Akademický titul se v očích raně novověké společnosti do jisté míry rovnal titulu šlechtickému. Jednoznačně vyčle-

1 Zde je namíste připomenout Pierra Bourdieu a jeho koncept kulturního kapitálu, konkrétně zde „institucionalizovaného kulturního kapitálu“. Autor ho definoval již ve své prvotině, opírající se o terénní výzkum berberských společenství v Alžíru. Pierre BOURDIEU, *The Algerians*, Boston 1962.

2 K širšímu zázemí srovnej: Hilde de RIDDER-SYMOENS (ed.), *A History of the University in Europe. Vol. II: Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*, Cambridge 1996. Pro české prostředí: Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993, s. 30–58; TÝŽ, *Univerzita a městské latinské školy*, in: Michal Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*, Praha 1995, s. 219–226; TÝŽ, *Výuka a humanismus předbělohorské doby*, tamtéž, s. 227–239. K pozdější době srovnej: Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, Praha 1983, s. 83.

3 Ladislav VARCL a kol., *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 205–305.

ňoval jeho nositele z masy běžných lidí a – zejména, šlo-li o čelné představitele akademických korporací – umožňoval dokonce participaci na politickém životě země.

Tento základ vzdělanostního modelu byl přejat a ovšem modernizován na počátku 19. století, kdy byla ve většině Evropy dosavadní školská a univerzitní síť poškozena až rozbita čtvrtstoletím drastické celoevropské „napoleonské“ války.⁴ Vyšší školství musel v této situaci hospodářské vyčerpanosti až rozkladu (zmiňme jen rakouské státní bankroty let 1811 a 1816) ve většině evropských kontinentálních zemí definitivně převzít stát. Ten proto také definoval, co je cílem vzdělání a jaké vzdělance chce získat. Stát ovšem není koncepční subjekt – nová nebo staronová definice toho, jak a s jakým cílem je koncipováno vzdělání, musela být vypracována státními úředníky, v této době kupodivu nejednou předními intelektuály své doby.

Františkovsko-metternichovské Rakousko se pokusilo o „návrat“ do kulturně a vzdělanostně zmrtvyných 90. let 18. století. V sousedních německých oblastech, zejména v nejvýznamnějším státu říšského teritoria, v Prusku, byla však situace dynamičtější. V rámci takzvaných steinovských reforem⁵ byl králem roku 1809 pověřen vypracováním vzdělanostního konceptu diplomat a lingvista Wilhelm von Humboldt.⁶ Své představy formuloval v „královeckém školském plánu“ (Königsberger Schulplan) z konce roku 1809.⁷ Jeho jádrem byl koncept humanistického gymnázia, soustřeďujícího se na latinu a starořečtinu, resp. na komplexní zvládnutí starořecké a římské kultury, prováděné studiem antické filosofie a starověkých

4 Důsledky války, resp. souboru válek nelze omezovat jen na padlé vojáky a na civilní „kolaterální“ oběti, nicméně v letech 1792–1815 padlo zhruba 2,5 milionu vojáků v bitvách, milion civilistů byl zabit a celkové populační ztráty Evropy v důsledku války jsou vyčíslovány mezi 5 a 7 miliony mrtvých. Evropa přitom měla v roce 1800 jen asi 188 milionů obyvatel. Srovnej: David GATES, *The Napoleonic Wars 1803–1815*, London 1997; Massimo LIVI BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 162. Není jasné, jak a zda vůbec se důsledky války odrazily v populačním vývoji Českých zemí; Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva Českých zemí*, Praha 1996, s. 127–170, zde s. 144, nic takového nenaznačuje.

5 Paul NOLTE, *Staatsbildung als Gesellschaftsreform. Politische Reformen in Preußen und den süddeutschen Staaten 1800–1820*, Frankfurt am Main – New York 1990.

6 Z rozsáhlé literatury k Wilhelmu Humboldtovi jmenujme alespoň standardní moderní biografii Lothar GALL, *Wilhelm von Humboldt. Ein Preuße in der Welt*, Berlin 2011, resp. klíčové práce o jeho školské reformě Peter KORNEFFEL, *Die Humboldts in Berlin. Zwei Brüder erfinden die Gelehrtenrepublik*, Berlin 2017; Heinz-Elmar TENORTH, *Wilhelm von Humboldt. Bildungspolitik und Universitätsreform*, Paderborn 2018.

7 Wilhelm von HUMBOLDT, *Ueber die mit dem Königsbergischen Schulwesen vorzunehmenden Reformen*, in: Albert Leitzmann (ed.), *Wilhelm von Humboldts Werke (Wilhelm von Humboldts Gesammelte Schriften, Bd. 13)*, Berlin 1920, s. 259–276; TÝŽ, *Unmaßgebliche Gedanken über den Plan zur Einrichtung des Litthauischen Stadtschulwesens*, tamtéž, s. 276–283.

i časově bližších dějin. Hodnotově měla být tato antikizující koncepce provázána s pruským státním protestantismem.

Toto od praktického života aktuální společnosti odlehle pojetí výuky ideálně cílilo nejen na gymnázia, ale i na vzdělání základní. Humboldt, snící o svobodě a občanské kompetenci celé společnosti, to charakterizoval slovy: „Účelem školního vzdělání je cvičení schopností a získávání vědomostí, bez nichž není možné vědecké poznání ani umělecká kompetence. Obé má být připravováno takovým způsobem, aby mladý člověk získal schopnost dnes i v budoucnu podle libosti shromažďovat látku, k níž se bude vztahovat jeho současná i budoucí tvorba, a zároveň kultivoval své intelektuální i fyzické schopnosti. Zabývá se tedy učením hned dvojím způsobem, nejprve učením samotným a pak učením se učit. [...] Žák je zralý, když se od ostatních naučil tolik, že je nyní schopen učit se sám.“⁸ Pro univerzity to přinášelo nárok na účast studentů na výzkumu, vedeném profesory, a tedy na opřetí univerzitní výuky o jednotu akademického výzkumu a výuky.

Humboldt jen neteoretizoval: roku 1809 byla z jeho podnětu založena berlínská univerzita,⁹ kde se měly za účasti nejvýznamnějších osobností filosofie a vědy tyto normativy prakticky uvést do života.¹⁰ O rok později proběhla reforma závěrečných gymnaziálních zkoušek – maturit, které se staly podmínkou pro svobodný a dále neomezený vstup na univerzitu.¹¹ Jádrem gymnaziální výuky, a tedy i maturit, které se v Prusku definitivně prosadily od roku 1834 a v rámci Thun-Exner-

8 Andreas FLITNER – Klaus GIEL (ed.), *Wilhelm von Humboldt – Werke in fünf Bänden*, Bd. IV: Schriften zur Politik und zum Bildungswesen, Darmstadt 1982, s. 169n.

9 Rüdiger vom BRUCH (ed.), *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, München 2010; TÝŽ, *Vom Humboldt-Modell zum Harnack-Plan. Forschung, Disziplinierung und Gesellung an der Berliner Universität im 19. Jahrhundert*, Jahrbuch des Historischen Kollegs, 2007, s. 189–214, zde s. 192–201.

10 R. vom BRUCH, *Vom Humboldt-Modell*, s. 197n., shrnuje na základě Humboldtova (nedatovaného, patrně z roku 1809/1810 pocházejícího) memoranda pro Berlínskou univerzitu jeho klíčové principy slovy: „Wilhelm von Humboldt vytvořil nový druh *Universitas litterarum* jako filozoficky založenou jednotu věd v rovnoprávném společenství učitelů a žáků za účelem neomezeného poznání, začleněnou (...) do komplexní reformy vzdělávání od základní školy přes gymnázium až po univerzitu a akademii. Stejně jako Schleiermacher považoval za „chybu“ sugerovat si, že bylo možné vědu „seřadit extenzivně aditivně sbíráním“. Snaha mysli musí směřovat k tomu, aby „vše vyvodila z původního principu (...); dále aby vše zformovala do ideálu; a konečně aby tento princip a tento ideál spojila v ideu“. O to se opírá tzv. badatelský imperativ, který Humboldt formuloval ve svém slavném memorandu pro Berlín slovy: „v organizaci vysokých škol by mělo být vše založeno na zachování zásady považovat vědu za něco, co ještě nebylo zcela nalezeno a nikdy nebude zcela nalezitelné, a jako takovou ji vytrvale hledat“.

11 Rainer BÖLLING, *Kleine Geschichte des Abiturs*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2010.

Bonitzovy reformy byly v letech 1849–1851 aplikovány také v Rakousku, byla přísná a komplexní zkouška z latiny a starořečtiny.¹²

Tou dobou již ale klasická filologie získala v německy mluvící střední Evropě postavení „všemocného“ oboru, určujícího nejen poměry na univerzitách a přímo nebo nepřímo i na gymnáziích, ale do nemalé míry ovlivňujícího celospolečenský diskurz, týkající se vzdělanosti.¹³ Je potřeba připomenout, že v situaci, kdy ve střední Evropě 19. století působily jen necelé dva tucty univerzit a na nich studovalo vždy nanejvýše jen několik tisíc studentů,¹⁴ resp. kdy se počty profesorů i na velkých univerzitách pohybovaly na úrovni desítek, byla jejich prestiž i moc ohromná. Klasici filologové, filosofové a historikové hráli v „dlouhém“ 19. století celospolečensky opravdu velkou roli.

Připomeňme v širším kontextu, že prestižní kapitál mužů (první ženy se na univerzitách objevují až od přelomu století)¹⁵ s maturitou, univerzitní státní zkouškou, doktorátem či dokonce osob dosáhnuvších mety řádného profesora, byl ohromný. Veřejnost je nehodnotila podle jejich odborné kompetence, ale toto nevelké, pyramidálně uspořádané, společenství lidí s maturitou či dokonce s akademickou zkušeností (tzv. Bildungsbürgertum) a grady mělo v občanské (tedy nešlechtické) části společnosti postavení nezpochybnitelné elity.¹⁶ Pro její členy to

-
- 12 Srovnej: Brigitte MAZOHL – Christof AICHNER (ed.), *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*, Wien 2017, a k tomu moji recenzi in: ČČH 118, 2020, s. 1201–1204. Ke klíčové osobnosti „Thunovy“ reformy, tedy k pražskému filosofu Franzu X. Exnerovi srovnej: Ivo TRETERA, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha 1989, kapitola Německá herbartovská škola a její představitelé na pražské univerzitě, s. 129–186, zde k Exnerovi s. 154–161.
- 13 Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848–1917 (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 18–25; TÝŽ, *Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století*, Documenta Pragensia 11, 1994, s. 145–153.
- 14 K vývoji počtu univerzit srovnej: Walter RÜEGG, *Verzeichnis der wissenschaftlichen Hochschulen Europas 1800–1945. Chronologisches Verzeichnis der Universitäten*, in Týž (ed.), *Geschichte der Universität in Europa. Bd. III: Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 547–558.
- 15 Waltraud HEINDL – Marina TICHY (ed.), *„Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück...“ Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*, Wien 1990.
- 16 Srovnej přehledně: Jiří PEŠEK, *Německá diskuse let 1985–1992 o tématu: Bürgertum. Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století*, ČČH 92, 1994, s. 104–121; TÝŽ, *„Bürgertum“ a „Bildungsbürgertum“ v zrcadle knih a studií posledních let*, Pražský sborník historický 26, 1993, s. 149–155, zde zejména odkaz k textu: Peter URBANITSH – Ernst BBRUCKMÜLLER – Hannes STECKEL, *Regionen, Gruppen, Identitäten, Aspekte einer Geschichte des Bürgertums in der Habsburgermonarchie*, in: Hannes Stekl – Peter Urbanitsch – Ernst Bruckmüller – Hans Heiss (ed.), *Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit. Bürgertum in der Habsburgermonarchie II*, Wien – Köln – Weimar 1992, s. 11–39.

neslo s sebou výrazně zvýšené šance na slušné, sociálně zabezpečující místo (právě pro obory, vyučované na filosofických a právnických fakultách výhledově dobře placené zaměstnání ve státní nebo zemské službě), dále „dobrý sňatek“ a velmi snadnou cestu do politiky. Pro tehdy velmi prestižní (a po dosažení definitivy skvěle zabezpečené) gymnaziální profesory se otvírala cesta do městské a regionální politiky, pro nepočetné vysokoškolské učitele ještě snadněji do politiky nejvyšší, celozemské a celostátní.¹⁷

Historiografie, v 19. století především národní dějiny, pojímané jako identitotvorná a legitimizační báze pro politický program,¹⁸ byly pak zcela přirozeně produktem práce humanitních vědců – i když se klíčový a v českém prostředí v podstatě nekritizovatelný historik 19. století, František Palacký, etabloval ještě před ustavením „humboldtovsko-thunovského modelu“ a zůstal mimo univerzitní prostředí. Bezpečné klasické intelektuální zázemí ovšem měl také.¹⁹ „Mezi Palackého dílem historickým a politickým není základního a zásadního protikladu. Dějiny jsou východiskem jeho politického programu a obojí dílo lze vykládat a chápat jen pod zorným úhlem dialektické jednoty osobnosti a kontroverzního vztahu a vazby k dě-

17 Srovnej klasickou knihu: Fritz K. RINGER, *The Decline of the German mandarins. The German Academic Community 1890–1933*, Cambridge Mass. 1969, zde použitou v německém vydání: *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890–1933*, München 1987 a v ní kapitulu *Der soziale und institutionelle Hintergrund*, s. 23–77, kde je probírána situace od roku 1700 do 1933. Populární shrnutí problematiky podal Jan HAVRÁNEK, *Středoevropské univerzity v 19. století a postavení univerzitních profesorů*, Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích 1, 1998, s. 129–139.

18 Nedejme se však zmýlit: otázka po legitimizační a identitotvorné roli historiografie není „zapomenutý relikt“ 19. století. Byla „divoce“ diskutována na VIII. sjezdu českých historiků roku 1999. Srovnej Jiří PEŠEK, *Úvodní slovo k VIII. sjezdu českých historiků*, in: Jiří Pešek – Ota Konrád (ed.), *VIII. sjezd českých historiků*, Praha 2000, s. 15–18, resp. sumarizaci některých aspektů diskuse a odkaz na příslušnou publicistiku in: Úvod knihy Jiří PEŠEK, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014, s. 22–24. Srovnej tamtéž: *Dějepisectví jako prostředek společenské sebereflexe*, s. 40–50, zde s. 41. Zcela zásadní význam historiografie pro legitimizování agresivních imperiálních nároků vůči zahraničí, ale v protisměru také pro stabilizaci identity demokratické národní společnosti aktuálně ukázala Putinova ideologická příprava ruské agrese vůči nezávislé Ukrajině roku 2022 a motivace úspěšného ukrajinského odporu. Srovnej: Jiří PEŠEK – Nina LOHMANN, *Ukrajina. Co ukázaly první čtyři týdny Putinovy třídení války*, Lidé města 24, 2022, č. 1, s. 3–28, zde s. 5–8; Martin SCHULZE-WESSEL, *Německé mylné představy o Rusku. Ukrajina je již dlouho národem (Polemika s německým kýčem o porozumění Rusku: Putinův imperialismus nezrcadlí přání jeho krajanů)*, ČČH 120, 2022, č. 1, s. 33–36.

19 K Palackého zrání srovnej: Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998, s. 25–30, 69–130.

jinné skutečnosti, ze které vyrůstalo, na niž odpovídalo a svým historickým a politickým myšlením působilo.²⁰

Osobnosti, které formovaly politicko-národní programovou vizi po Palackého smrti, tedy především T. G. Masaryk a je možno jmenovat i Josefa Pekaře jako Masarykova nejvýraznějšího oponenta,²¹ však již plně odpovídaly tezi o společensky dominantní pozici a roli humanitních intelektuálů. Zejména v Masarykově případě pak vystupuje do popředí mimořádná a zejména za první světové války spojeckými špičkami oceňovaná schopnost analyzovat a srozumitelně interpretovat – mnohdy jistě bez hlubšího přihlížení k historickým realitám – velmi komplexní kontinentální situaci.²²

Vedle Masarykovy osobní intelektuální dispozice tu snad hrála jistou roli i – ve srovnání s dneškem výrazná – mezioborovost tehdejších univerzit. Lze připomenout, že filosofické fakulty 19. století obsahovaly i všechny matematické a přírodovědné obory, zatímco právnické fakulty vyučovaly, a tedy také badatelsky a publikačně prezentovaly vedle úžeji vnímaného práva také historii, ekonomické vědy a statistiku.²³ Medicínské fakulty byly poněkud světem pro sebe a v principu nabízely prestižní i lukrativní odborné kariéry, jejichž nositelé poněkud méně směřovali do oblasti veřejné. Specifické pak bylo postavení studentů a profesorů teologických fakult: Jestliže faráři zůstávali v pruském státně-protestantském světě de facto státními úředníky s velkou prestiží a vlivem, studovali na nevelkých katolických fakultách v Rakousku nejchudší ze studentů. Profesorská teologická elita ovšem pařila k velmi vlivné, byť celibátem v rozletu poněkud limitované vrstvě.

Univerzity neměly, přes funkční samosprávy, řízené volenými kolegií řádných profesorů, příliš rozsáhlou akademickou samostatnost. Byly, mnohdy až do detailu, spravovány ministerstvy kultu a vyučování, kde pro celé školství i vědu hráli klíčovou roli v akademické obci i ve státní politice dobře zasíťovaní vysocí minis-

20 František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 214.

21 Stačí připomenout Josefa PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, ČČH 18, 1912, s. 170–208; TÝŽ, *Smysl českých dějin*, Praha 1929.

22 Připomeňme jen Masarykovu přednášku „Problém malých národů v evropské krizi“, přednesenou 19. 10. 1915 v londýnské King's College, resp. z ní vycházející memorandum pro britskou vládu „At the eleven Hours. A memorandum on the Military Situation“. Srovnej Jaroslav Opat, *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*, Praha 2003, s. 267–269.

23 Jan HAVRÁNEK a kol., *Dějiny Univerzity Karlovy III. 1802–1918*, Praha 1997, s. 125–138, 155–180.

terští úředníci a členové nejvyšších kolegií – převážně opět humanitní vědci. Exem-
plárně to lze ukázat na Prusku přelomu století, kde, s nadsázkou řečeno, o všem
rozhodoval právník Friedrich Althoff a teolog Adolf von Harnack.²⁴

Všem oborům pak bylo společné, že jejich učitelé i studenti byli držiteli
gymnaziálního maturitního vysvědčení, které jediné otevíralo dveře ke vzdělání.
Všichni byli absolventy zkoušky z latiny a starořečtiny, všichni měli něco znalostí
filosofie a dějepisu – přinejmenším antického. A všichni také měli za sebou dril
v oblasti ústního i písemného formulování, všichni se museli z paměti naučit celou
řadu antických textů a (mnohdy asi bolestivě) se seznámit s řadou významných kla-
sických děl, která pak deklamovali, analyzovali, interpretovali a parafrázovali. Ve
středoevropských společnostech, které měly až do počátku 20. století velké segmen-
ty negramotných,²⁵ a ještě daleko více nesečtělých občanů, platili lidé s touto prů-
pravou za obecně respektované muže slova.

Možná někoho zarazí, že ve století páry, železa a elektřiny neměli podobnou
prestíž a pozici lidé technicky orientovaní, ba dokonce technicky (v širokém smyslu
toho slova) vzdělání. Čertovým kopýtkem tu byla právě ta chybějící humanitní
komponenta jejich vzdělání; na nepočtené a v průběhu 19. století dlouho nevelké
technické vysoké školy chodili mládenci z reálných gymnasií a reálek bez maturit,
resp. bez plnoprávných maturit. To je neopravňovalo k plnohodnotnému zápisu na
přírodovědné obory na univerzitě; ještě v roce 1906 musel pozdější rektor vídeňské
univerzity a prezident vídeňské akademie, velký chemik Ernst Späth, rok čekat na

24 Bernhard vom BROCKE, *Hochschul- und Wissenschaftspolitik in Preußen und im Deutschen Kaiserreich 1882–1907. Das „System Althoff“*, Stuttgart 1980; Franz DOMASCHKE, *Friedrich Theodor Althoff und die preußischen Universitäten im ausgehenden 19. Jahrhundert*, Eigen-
verlag 2001; Lode VEREECK, *Das deutsche Wissenschaftswunder. Eine ökonomische Analyse des Systems Althoff (1882–1907)*, Berlin 2001; Kurt NOWAK – Otto Gerhard OEXLE (ed.), *Adolf von Harnack. Theologe, Historiker, Wissenschaftspolitiker*, Göttingen 2001; Christian NOTTMEIER, *Adolf von Harnack und die deutsche Politik 1890–1930. Eine biographische Studie zum Verhältnis von Protestantismus, Wissenschaft und Politik*, Tübingen 2004.

25 Situace v Čechách však byla právě v tomto ohledu výrazně lepší než ve většině okolních zemí
a právě po roce 1900 se skokem zlepšovala. Policejní spisy dokládají, že se mezi lety 1900 a 1913
zlepšovala gramotnost dokonce i lumpenproletariátu na pražských předměstích u mužů z 66 %
na 92 %, u žen z 52 % na 82%. Srovnej: Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Chudina vinohradského
okresu v letech 1885–1913*, Pražský sborník historický 20, 1987, s. 62–96, zde s. 85n. Ve středních
Čechách jinak v roce 1900 dosahovala gramotnost populace zhruba 96%. Srovnej Pavla HOR-
SKÁ, *K otázce sociálního vývoje českých zemí na přelomu 19. a 20. století*, Sborník historický 29,
1982, s. 119–177, zde s. 152.

řádnou inskripci ke studiu chemie: z pozice mimořádného studenta ho osvobodila až „dodatečná“ maturita z latiny a starořečtiny.²⁶

Jak se v 19. století pohlíželo na technické vědy, je zřejmé již z toho, že mezi důvody, proč byl císař Ferdinand I. pokládán za méněcenného, býval uváděn i jeho zájem o technické novinky. Ještě v roce 1876 stálo v posudku pražského policejního ředitelství pro české místodržitelství o kandidátu na primátora města Prahy, absolventu pražské techniky Ferdinandu Vališovi, že mu *nízká úroveň vzdělání* neumožňuje veřejně řečnit.²⁷ Tato situace se začala proměňovat až v poslední dekáde 19. století. Císařským výnosem Viléma II. z 11. října 1899 byly technické vysoké školy v Prusku (a postupně do počátku roku 1901 v celé hohenzollernské říši) zrovnoprávněny s univerzitami: dostaly právo udělovat doktorské tituly.²⁸ Vzhledem k tomu, že Německá říše měla od roku 1898 společnou rektorskou konferenci s Rakousko-Uherskem, prosadil se tento standard od 13. dubna 1901 i zde.²⁹ Profesury na technikách však nadále zůstávaly méně prestižní a hůře placené než ty na univerzitách. Mezi přírodovědnými obory na obou typech vysokých škol však existovala čilá výměna doktorandů a docentů.

Dominance absolventů klasické filologie, filosofie a dějepisu ve vzdělání, při ustavování společenského diskurzu i v politice byla nahlodána již před světovou válkou především vzestupem nové – vzdělané – generace publicistů a politiků sociální demokracie,³⁰ zásadní ránu jí však udělila až válka a poválečná socialistická vlna, resp. vzdělanostně sociální změny, které následovaly. Válka vybila podstatnou část mladých vzdělanostních elit tradičního typu. To samozřejmě více než na českou společnost energických selfmademanů padadlo na konservativní národní ko-

26 Jiří PEŠEK, *Ernst Späth. Z moravské kovárny do čela vídeňské univerzity a Rakouské akademie věd*, in: Hana Ambrožová – Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Pavel Pumpr (ed.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi ... k šedesátinám*, Brno 2009, s. 165–177, zde s. 166.

27 Hana GUTOVÁ-VOBRÁTÍLKOVÁ, *Ferdinand Vališ (12. 8. 1843 – 19. 9. 1887)*, in: Jana Konvičná – Martina Maříková (ed.), *První v obci. Primátoři hlavního města Prahy 1784–1989*, Praha 2023, v tisku.

28 Karl-Heinz MANEGOLD, *Geschichte der Technischen Hochschulen*, in: Laetitia Böhm – Charlotte Schönbeck (ed.), *Technik und Bildung*, Düsseldorf 1989, s. 204–234, zde s. 230.

29 Reichsgesetzblatt, Jg. 1901, s. 153.

30 Je signifikantní, jak špatně je zpracována biografistika reprezentantů české sociální demokracie. Dovolme si proto ukázat jako exemplární příklady čelné rakouské sociální demokraty: prvního kancléře republiky, JUDr. Karla Rennera, synka z chudé rolnické rodiny z Dolních Dunajovic, a zejména předsedu rakouského poválečného parlamentu, později úspěšného vídeňského primátora JUDr. Karla Seitze; ten započal svoji životní dráhu jako dítě ze sirotčince. Srovnej: Richard SAAGE, *Der erste Präsident. Karl Renner – eine politische Biografie*, Wien 2016; Harald D. GRÖLLER, *Karl Seitz. 1869–1950. Ein Leben an Bruchlinien*, Wien 2005.

munity s dosud podstatně větší uzavřeností vzdělanostních šancí na intelektuální a středně buržoazní prostředí. Válka otevřela dveře ke vzdělání mladé generaci vojáků z nižších sociálních vrstev a bez výrazného kulturního zázemí. Válečné maturity i snaha stabilizovat poválečnou situaci vysloužilců zjednodušeným přístupem na střední i vysoké školy podstatně změnila skladbu studentstva a následně inteligence meziválečné doby.

Změnila se i báze vzdělání: v řadě zemí se po válce matematicko-přírodovědné fakulty oddělily od filosofických, na technikách začaly vznikat národohospodářské ústavy, výuka práva vykročila radikálně účelovým, sociálně „technicistním“ směrem...³¹ Také historiografie se modernizovala – z humanitního oboru, krácejícího po hřebínku mezi vědou a literaturou, jedním okem šilhajícího do politiky, se chtěla stát „skutečnou“, tedy plně exaktní a laikům těžko srozumitelnou vědou. A přitom i ona nově, a tedy jinak než dříve, podléhala ideologizaci. O ostatních, v dobovém povědomí dosud velmi prestižních, humanitních vědách, klasickou filologií počínaje a moderní literární vědou konče, to platilo také.

Dnes již klasická syntéza Dějin českého a slovenského dějepisectví hovoří obecněji o „neporozumění kolektivistické době a společnosti, ta zas naopak neměla pochopení pro ideály individualistického humanismu minulosti. Tento kritický a nedůvěřivý vztah k věku mas sdíleli i myslitelé, o jejichž demokratismu nemohlo být pochyb, například Johan Huizinga. (...) Přibližování historiografie mimovědeckému poznání a tvoření odpovídala beletrizace dějepisectví. (...) Napomáhal tomu sám vývoj odborné historické produkce, která po slohové a formální stránce přetrhávala pouta s uměleckou literaturou a vyklízela tak pole historizujícím beletristům.“³²

Změnila se také politika. Jestliže do roku 1914 pocházela na všech úrovních většina volitelů i kandidátů volby ze středních a vyšších vrstev, poválečná doba a všeobecné volební právo dokořán otevřelo dveře revolučně populistickým stranám: radikálním socialistům, fašistům i antisemitským ultrapravicovým radikálům. Ti již neoslovovali voliče nebo poté v parlamentech středostavovskou politikou veřejnost rétoricky kultivovanými, ač obsahově radikálními projevy. Změnil se komunikační klíč a s masovým rozšířením filmu či rozhlasu (rychlý start vysílání se pro USA datuje do roku 1920, v Německu mezi 1920 a 1923, v Československu

31 Srovnej: Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV. 1918–1990*, Praha 1998, s. 121–181.

32 F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 684.

1923)³³ také politický diskurz. Nastal čas krátkých úderných sloganů pro mnohdy negramotné nebo pologramotné masy. Lenin, Hitler nebo Gottwald se rétorikou nezdržovali. Stačila hlasitě prezentovaná ideologická hesla a orální výdrž.

Humanitní vzdělanci byli tlačeni, resp. sami ustupovali do věže ze slonoviny. Změnu je možno demonstrovat na postavě rolnického synka, posléze evropsky špičkového diplomata a politického taktika Edvarda Beneše, docenta sociologie a jednoho z největších znalců mezinárodní politiky v čase obou světových válek i v meziválečném dvacetiletí. Byl mistrem kumulace, řízené aplikace, ba i manipulace informací, byl uznávaným virtuosem networkingu a argumentativních vyjednávání..., ale měl problémy s oslovením, získáním a politickým využitím lidových mas.³⁴ Neuměl politiku prodeje ideologických tezí a náhrady argumentů silnými pocity.

Zásadní změnu pak celoevropsky přinesla další světová válka. Ta opět vyvraždila řadu humanitně vzdělaných mladých mužů na frontě, ale ještě k tomu nacisté z Evropy vyhnali, resp. v nepředstavitelném rozsahu vyvraždili židovskou nebo za židovskou prohlášenou populaci – mimořádně důležitou a nadprůměrně vzdělanou složku evropské kultury. Méně bývají v potaz brány ničivé nacistické likvidační akce proti intelektuálním elitám slovanských národů, exemplárně proti polské inteligenci.³⁵ Ve stínu těchto hrůz, ničících velkou část humanitní tradice, pak zůstává sovětská verze téhož postupu proti neruským kulturním elitám,³⁶ stojícím v cestě ruské imperiální ideji.

Druhá polovina čtyřicátých let 20. století v pochopitelné snaze odstříhnout se od nacismem poznamenané epochy kulturně dehumanizační tendence ve výsledku paradoxně spíše zesílila. Celoevropská vlna socialistického nadšení se snažila založit nový svět a distancovat se od selhavšího modelu evropské kultury meziválečné doby. Nepotřebnou, svět včerejška legitimizující starořečtinu, latinu, antickou filosofii nebo tradiční dějepis vytlačovala ve školách dříve exotická angličtina a ruština a humboldtovský model vzdělanosti a kultury se zdál být překonán pová-

33 Eva JEŠUTOVÁ a kol., *Od mikrofonu k posluchačům. Z osmi desetiletí českého rozhlasu*, Praha 2003; Barbara KÖPPLOVÁ a kol., *Dějiny českých médií v datech. Rozhlas – Televize – Mediální právo*, Praha 2003.

34 K němu srovnej nejnověji: Antoine MARÈS, *Edvard Beneš, od slávy k propasti. Drama mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha 2016.

35 Srovnej přehled v syntéze: Czesław MADAJCZYK, *Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945*, Berlin 1987, s. 637–660.

36 Exemplárně pro stalinský masakr polské inteligence a důstojnictva v Katyni a přidružených zajateckých táborech srovnej z bohaté literatury: Victor ZASLAWSKY, *Klassensäuberung. Das Massaker von Katyn*, Berlin 2007.

lečnou modernizační vlnou. Zásadní postřehy v tomto směru přinesli historikové umění, architektury a urbanismu: Na místo chaotického liberalismu měl nyní nastoupit plánovitý, organický, vyšší, harmonicky fungující celek a řád, syntéza, „totalita“, eliminující „tření“ mezi individuálními zájmy.³⁷ Snaha o harmonické fungování celku směřovala k „dobovým koncepcím sociálního inženýrství nebo takzvaného vědeckého řízení společnosti. (...) Téměř vášnivě a zaslepeně vzývaný koncept jednoty a celku se ve čtyřicátých letech stal svorníkem nejrozmanitějších uměleckých, filozofických a politických směrů.“ Za programovými úvahami protektorátní doby stály konkrétní estetické, ale i regionálně plánovací programy, v jejichž naplňování nepředstavoval rok 1945 přerýv.³⁸

Československý politický obrat roku 1948, završující podřízení centrální Evropy ruskému impériu, byl následován školskými i kulturními reformami a čistkami mezi nastupujícími i etablovanými elitami. Přes cíleně vytvářenou césuru měl být v poúnorovém stalinismu provždy nastolen nový model vědy a vzdělanosti, diskontinuální s českou i evropskou tradicí. Hodnoty tradičního humanitního vzdělání a nezávisle na ideologii provozovaného výzkumu v humanitních vědách, tedy vědách o společnosti, jejich problémech, obavách, tápání, hledání i vítězstvích, měly být podřízeny importované ideologii s předem stanovenými výsledky vlastně jen imitovaného zkoumání.³⁹ Dramatická léta padesátá ukázala, že tak snadné to s likvidací humanitní tradice nebude.⁴⁰ Nicméně z moci a vlivu humanitních vědců nezbylo takřka nic. Dílčí „morální vítězství“, jako byla mezinárodně proslulá a pro

37 Připomeňme též postřeh Christiane BRENNER, *Cesta k únoru 1948. Teze k výzkumu soudobých dějin*, Dějiny – Teorie – Kritika 3. 2006, s. 215–230, zde s. 219n., že: „Pod nacistickou nadvládou české země prošly vnuceným procesem společenské a politicko-organizační nivelizace. Vysoce rozvinutý intermediární systém stran, zájmových svazů a spolků podlehl likvidaci, struktura průmyslu byla přetvořena. V důsledku přizpůsobení hospodářství válečným potřebám Německa ... byla také ve sféře průmyslu zahájena koncentrace. ... tyto strukturální zásahy vtiskly poválečnému vývoji jeho podobu a – ačkoli za nimi původně stál jiný záměr – usnadnily transformaci ve směru k lidové demokracii.“

38 Rostislav ŠVÁCHA, *Architektura čtyřicátých let*, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění V. 1939–1958*, Praha 2005, s. 31–74, zde s. 29–32; souborně srovnej: Jiří PEŠEK, *České umění 1939–1958. Avantgarda mezi návratem akademismu a totalitní modernisací*, ČČH 105, 2007, č. 2, s. 406–432.

39 Jiří PEŠEK, *Kontinuita a diskontinuita české kultury 1945–1965*, in: Gernot Heiss – Alena Míšková – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (edd.), *Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945. An der Bruchlinie*, Innsbruck – Wien 1998, s. 441–460.

40 Srovnej: Jiří PEŠEK – Monika PRÁCHENSKÁ, *Loyalität(en) von Schriftstellern in der Tschechoslowakei in den 1950er und 1960er Jahren*, in: Peter Haslinger – Tomáš Nigrin – Volker Zimmermann, *Loyalitäten im Staatssozialismus. DDR. Tschechoslowakei. Polen, Marburg 2010*, s. 219–235.

komunistické elity varovně rozkladná liblická konference o Franzi Kafkovi,⁴¹ byly režimu spíše varováním a neměly širší celospolečenský dopad. Ani zlatá léta šedesátá na tom mnoho nezměnila. Moc a usilovná snaha o ovládnutí kulturního i politického diskurzu spočívala vlastně až do listopadu 1989 v rukou nevzdělaných, polovzdělaných nebo až cestou osobních proher prohlédnuvších a vzdělání dohánějících nositelů a souputníků komunistického režimu. Je symptomatické, že mezi mocenskou elitou převažovaly údajné „dělnické“, tedy nevzdělané, kádry nebo inženýři různého druhu. Ani existence nezávislých kulturních, vědeckých a vzdělávacích struktur, oněch pověstných „nik pozitivní deviance“ nemohla celkovou situaci většinové české společnosti zachránit.

Pro období po roce 1989 si položme spíše otázky, než že by již bylo možno nabídnout konstatování: Pokusily se z nadvlády marx-leninských dohlížitelů „osvobozené“ humanitní vědy restituovat „to použitelné“ z humanitní vzdělanosti? Mám obavu, že se v „západ dohánějícím“ chaosu hektické polistopadové doby úpadek spíše urychlil. Konkrétně v případě historiografie jsme bez odporu recipovali takzvané „západní“ modernizační tendence, které náš obor uzavírají do něj samého, fragmentují dějepisickou obec, minimalizují a znehodnocují vnitrooborovou kritickou či polemickou komunikaci a za odborně nehodnotné nebo přinejmenším méněcenné prohlašují vše, co historiografie může či měla by přinášet „laickému“ celku společnosti. Prázdné místo (tak jako výše uvedeno pro dobu meziválečnou) zaplňují publicisté, laičtí obskuranti a mediální žongléři alternativních konceptů. Asi není náhodou, že když se probíráme publicistikou, zjistíme, že za nejvýznamnější české historiky jsou dnes žurnalisty opakovaně prohlašováni dva pilně píšící bývalí právníci...

V mediálním věku ztrácí argumentující slovo na významu ve prospěch obrazu či záznamu akce. Publikum zlenivělo, nesnadná komunikace o problémech se mění v pasivní konzum slov a (pohyblivých) obrázků.

Popsaný proces postupné degradace humanitních věd ve společnosti, počínaje rokem 1914, je ovšem problémem především širší střední Evropy. Ani ve Francii, ani ve velké Británii k podobnému „odhumanitnění elit“ nedošlo. Bylo to dáno větším podílem speciálních elitních, v Británii soukromých škol, dostupných především pro dorost z vyšších středních, posléze i středních vrstev. Francouzské *gran-*

41 Michal REIMAN, *Kafkovská konference roku 1963*, in: Dušan KOVÁČ – Michaela MAREK – Jiří PEŠEK – Roman PRAHL (eds.), *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů. Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*, Ústí nad Labem 2009, s. 315–320.

des écoles tak dodnes a přes veškerou, dílem velmi oprávněnou kritiku solidně vzdělávají speciálně, a tedy draze připravený výběr z univerzitních absolventů, pro které je nadále poměrně hluboké ovládnutí *humanities* předpokladem kariérního úspěchu.⁴² A britské elitní školy pro bohaté a privilegované považují např. právě dějepis za podstatný nástroj porozumění společnosti.⁴³ V britském parlamentu dodnes zasedá řada poslanců, kteří mají přinejmenším bakalaureát z dějepisu, v britském vládním úřednictvu je jich ještě víc. Do roku 2000 byly tyto trendy ještě výraznější. Ani ve Francii, ani ve Velké Británii ovšem dnes nejsou takto vzdělané elity celospolečensky právě oblíbené.

Je tedy na nás, abychom hledali cesty a způsoby, jak – vedle anglicky psaných speciálních příspěvků do pokladnice velké světové vědy – znovu našli cesty komunikace kritické historiografie s českou nebo evropskou společností. Válka na Ukrajině aktuálně ukazuje, jak potřební jsou historikové, antropologové, etnografové, religionisté a ostatní humanitní vědci pro pochopení zázemí a předpokladů aktuálních krizí. Politika totiž opakovaně a namnoze bez ohledu na zjištění vědy velmi „kreativně“ používá dějiny i kulturu jako argumenty, přičemž sama zcela účelově modeluje jak pohled na minulost, tak na široce civilizačně-kulturní terén. Rolí humanitních věd je přece jak oponentura takovému zneužívání výsledků výzkumu minulosti i kulturní současnosti, tak i nezávislé a samostatné informování společnosti o historické a kulturní realitě na úrovni aktuálního stavu výzkumu.

42 Srovnej klíčové vlivnou, opakovaně vydávanou knihu: Pierre BOURDIEU, *The state nobility. Elite schools in the field of power*, Cambridge 1996.

43 Kupříkladu při vyslovení jména Winstona S. Churchilla většinou uniká pozornosti, že nešlo jen o čelného britského politika, nýbrž i o jednoho z neplodnějších britských žurnalistů a publicistů, nadto také autora řady dodnes velmi intenzivně recipovaných (neakademických) britských historických děl: Winston S. CHURCHILL, *The World Crisis 1911–1918*, New York 1923–1931, dále šestisvazkové *Dějiny druhé světové války* z let 1948–1953: TÝŽ, *Der Zweite Weltkrieg. Mit einem Epilog über die Nachkriegsjahre*, Frankfurt am Main 2003, a autorovo poslední velké, čtyřsvazkové dílo z let 1956–1958: TÝŽ, *Dějiny anglicky mluvících národů*, I–IV, Praha 1996–1999.

The Humanities and Intellectuals in the 19th and 20th centuries

JIŘÍ PEŠEK

The paper monitors the transformations of the position of the humanities and scholars in the 19th and 20th centuries. After the destruction and exhaustion of Europe by the Napoleonic wars, states or countries had to take over the role of organisers and financial guarantors of schooling and education. The Humboldt reforms significantly strengthened the role of the humanities intelligentsia firmly connected to the state. They were legitimized by their competence in the humanities – especially those linked to the ancient cultural heritage and secured by university certificates. The prestige capital of this professional group or perhaps even social class was great. Its members, including secondary school teachers, excelled in the 19th century, when only a small part of the population possessed full active literacy, the ability to formulate and communicate the problems of society and the time. This opened the door for them to politics, but also to important economic positions.

However, already at the beginning of the 20th century, their influence in society began to weaken. The consequences of two world wars, changes in communication modes in mass society and especially its modernization and technology in the second half of the century then significantly reduced the social role, and thus the prestige and influence of humanities experts. However, current events, especially discussions related to Russian aggression in Ukraine and its ideological preparation, show that the critical competence of historians and other humanities scholars is socially indispensable even today.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Česká a obecná tematika na světových kongresech historiků (1990–2022)

JAROSLAV PÁNEK

JAROSLAV PÁNEK: Czech and general topics at world congresses of historians (1990–2022)

The article provides an analysis of the international congresses of historical sciences held between 1990 and 2022 in terms of the definition of major themes, specialized themes, round tables, joint sessions and evening sessions. It traces the development with regard to the changes in the geopolitical situation, the preferences of the organizing country, development of methodology in the field, and the differences between the countries of Euro-American civilization on the one hand and the countries of Asia, Africa and Latin America on the other. It raises the question of the possibilities of smaller and medium-sized European countries in applying themselves as organizers of the international congress of historical sciences; in this context, it compares Poland, Norway and the Czech Republic. The author evaluates the organisation of a congress of this type as both an opportunity and a great test for historiographies that are breaking free from the grip of a narrower national framework and are striving for inclusion in the coordinates of world historiography.

Keywords: Historiography – Historians – International Congresses of Historical Sciences – Poland – Norway – Czech Republic

Po dvou ročních odkladech v důsledku pandemie se na sklonku srpna 2022 konal v Poznani XXIII. mezinárodní kongres historických věd.¹ Jeho program byl výrazně poznamenán a také – co do počtu účastníků a přednesených referátů – ochuzen souběhem několika vážných krizí, přesto však se polským organizátorům podařilo uspořádat ho v reprezentativní podobě. Čeští historici se na něm neztratili – podíleli se (společně se zástupci Polska a Maďarska) na jednom velkém tématu, uspořádali dva kulaté stoly a jedno sdružené zasedání.² V tomto ohledu se Česko zařadilo mezi nejaktivnější země hned za Francii, Itálii, Polsko, USA a Brazílii, na stejné úrovni jako Německo, Japonsko, Finsko a Maďarsko. Ostatně už od vystoupení v Jinnanu roku 2015³ je česká historiografie na kongresech dobře viditelná, což přináší konkrétní výsledky. V závěrečném jednání s předsedkyní Mezinárodního komitétu historických věd (CISH) nabídla Catherine Horel předsedovi Českého národního komitétu historiků Petru Vorlovi, aby se v Praze konalo generální zasedání CISH, plánované na rok 2028, na němž bude projednávána tematika příštího světového kongresu historiků. Vzhledem k tomu, že jde o vysoce kompetitivní záležitost, nelze tento podnět brát na lehkou váhu.

Zároveň to staví před Český národní komitét historiků, zodpovědný za mezinárodní reprezentaci našeho oboru, stejně jako před Sdružení historiků ČR, které má za úkol koordinovat historiky rozptýlené do mnoha akademických a univerzitních institucí, a před celou českou historickou obec řadu otázek. Budou se týkat vědecké diplomacie, infrastruktury velkých kongresů a jejich organizačního i finančního zabezpečení, součinnosti zdejších historických pracovišť atd. Na předním místě však půjde o program a obsahovou náplň kongresu, stejně jako o zajištění plnohodnotného podílu českých historiků. Program kongresu sestavuje na základě návrhů z národních komitétů a přidružených organizací Mezinárodní komitét historických věd, ale pořádající země má při tom značnou váhu; v nemalé míře to platí také pro zemi, v níž se koná přípravné generální shromáždění. V kongresovém programu se pro ni otvírá nadstandardní prostor k uplatnění vlastních témat, jejichž volba by měla vycházet z dobré znalosti toho, jaké jsou objektivní limity a jaké vývojové tendence se projeví na dosavadních kongresech. Jde o to, aby domácí referáty stály na úrovni mezinárodní historické vědy, ale také aby zvolená

1 O něm podrobně Jaroslav PÁNEK a kol., *XXIII. mezinárodní kongres historických věd v Poznani*, ČČH 120, 2022, s. 959–999.

2 Tamtéž, s. 988–994.

3 Jaroslav PÁNEK a kol., *XXII. mezinárodní kongres historických věd v Ťi-nanu/Jinnanu*, ČČH 113, 2015, s. 1133–1249, zvláště s. 1157–1161.

témata korelovala s potenciálním zájmem historiků z pěti kontinentů. Právě k této poslední zmíněné otázce se soustřeďuje nyní tento článek.⁴

Zvláštní pozornost si zaslouží „velká témata“ (*major themes*), která v posledních třech desetiletích do jisté míry vytvářejí programové vyznění kongresu. Zatímco v Madridu roku 1990 ještě doznávalo geopolitické rozdělení témat,⁵ dané povahou bipolárního světa, což znemožňovalo zcela volný výběr tematiky, od Montrealu 1995 jsou již velká témata klíčovou položkou kongresů. Povšimněme si nejprve jejich tematického zaměření – *Montreal 1995*: Národy, lid a státní formy; Ženy, muži a historické proměny; Lidé v diaspoře;⁶ *Oslo 2000*: Perspektivy globálních dějin: koncepty a metodologie; Milénium, čas a historie; Využívání a zneužívání historie a odpovědnost historiků;⁷ *Sydney 2005*: Lidstvo a příroda v dějinách; Mýtus a historie; Válka, mír, společnost a mezinárodní řád v dějinách;⁸ *Amsterdam 2010*: Pád říší; Město jako kulturní fenomén; Náboženství a moc;⁹ *Jinan 2015*: Čína z globální perspektivy; Historizující emoce; Revoluce ve světových dějinách: srovnání a spojitosti; Digitální obrat v historii;¹⁰ *Poznaň 2022*: Propletené cesty: zvířecí a lidské historie; Paměť – archeologie – identita: konstrukce identity

-
- 4 K staršímu vývoji kongresů Bohumil JIROUŠEK (ed.), *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd / Czech and Czechoslovak Participation in International Congresses of Historical Sciences*, České Budějovice 2006 (= *Historia culturae – Studia* 7); Jaroslav PÁNEK, *Česká účast na mezinárodních kongresech historických věd*, ČČH 116, 2018, s. 115–130.
 - 5 *17th Congreso Internacional de Ciencias Historicas / 17e Congrès International des Sciences Historiques / 17th International Congress of Historical Sciences*, I–II, Madrid 1992; srov. František ŠMAHEL – Jaroslav PÁNEK – Jiří KOŘALKA – Bohumil BAŽURA – Zdeněk MÜLLER – Josef MACEK – Milan ŠVANKMAJER, *17. mezinárodní kongres historických věd v Madridu*, ČČH 89, 1991, s. 306–312.
 - 6 *XVIIIF Congrès International des Sciences Historiques / 18th International Congress of Historical Sciences. Actes / Proceedings*, Montréal 1995, s. 3–134; srov. František ŠMAHEL – Miroslav HROCH – Jiří KOŘALKA – Miloslav POLÍVKA – Jaroslava HONCOVÁ – Vilém PREČAN, *XVIII. mezinárodní kongres historiků v Montrealu*, ČČH 94, 1996, s. 186–205.
 - 7 *19th International Congress of Historical Sciences / XIXe Congrès International des Sciences Historiques. Proceedings / Actes*, Oslo 2000, s. 3–98; srov. Jaroslav PÁNEK – Zdeněk HOJDA – Václav PRŮCHA, *XIX. mezinárodní kongres historických věd v Oslu (6.–13. 8. 2000)*, ČČH 99, 2001, s. 415–422.
 - 8 *20th International Congress of Historical Sciences. Programme*, Sydney 2005, s. 34–107; srov. Jaroslav PÁNEK – Jiří KOCIAN – Oldřich TŮMA – Miloslav POLÍVKA – Petr VOREL – Jiří LACH – Radmila SLABÁKOVÁ, *XX. mezinárodní kongres historických věd v Sydney (3.–9. července 2005)*, ČČH 104, 2006, s. 206–224.
 - 9 *21th International Congress of Historical Sciences. Programme*, Amsterdam 2010, s. 34, 38, 46.
 - 10 *22th International Congress of Historical Sciences. Program*, Jinan 2015, s. 14–22.

na základě starobylosti; Směrem k vyváženému historickému poznání: státy a národy v komparativní perspektivě.¹¹

Už z tohoto přehledu preferovaných námětů vyplývá několik závěrů: 1) velká témata nejsou prostorem k výlučnému řešení historické problematiky jednoho světadílu, makroregionu či dokonce jednoho státu; jedinou výjimkou, potvrzující ovšem pravidlo, je Čína, která do programu „svého“ kongresu v Jinanu prosadila „říši středu“; 2) velká témata mají natolik obecný charakter, že se k nim mohou v referátech vyslovit historici ze všech kontinentů; 3) paralelně se uplatňují témata klasická, avšak trvale aktuální (říše, státy, národy, válka, mír, revoluce) i nová, dříve zcela přehlížená nebo marginalizovaná (gender, identity, ekohistorie, historická antropo-zoologie); 4) některé kongresy zařazují do programu rovněž velká témata metodologická (globální historie, historický čas, politizace dějin, digitální obrat).

Obecný – interkontinentální – rámec velkých témat ovšem neznamená, že by se v nich neuplatnily přístupy vymezené etnicky či teritoriálně. Naopak, značná část referentů vychází ze znalosti situace vlastní země či širšího makroregionu a předkládá své poznatky jako podklad ke komparativní diskusi. Platí to především o rozsahem menších historiografiích, v nichž je zvláště velký důraz kladen na národní dějiny, zatímco obecná problematika je sledována s menší intenzitou než u historiografií rozvíjejících se ve velkých, především západních státech. Ovšem i zde dochází ke změnám, jež lze ilustrovat na dvou – z hlediska výzkumného předmětu srovnatelných – zasedáních ze začátku a z konce sledovaného období.

Pojetí velkých témat se stabilizovalo na kongresu v Montrealu (1995), kde bylo v prvním bloku (*Nations, Peoples, and State Forms*) celkem 21 referátů, v převážné většině zaměřených k obecným a průřezovým otázkám nebo k celým kontinentům.¹² Pouze šest z nich se soustředilo na tematiku jednotlivých států a pět skutečně zůstalo v rukou historiků pojednáváných zemí: Ir srovnával situaci katolického Irsku a protestantské Anglie, Kanadan hovořil o Kanadě, Rus o Rusku, Rakušan o Rakousku a Čech (František Šmahel) o středověkém „znovuzrození“ českého národa.¹³ Tato bohemikální tematika byla ovšem podložena vahou samotného tématu a kompatibilitou se základním, v daném panelu sledovaným problémem; velmi

11 *XXIII International Congress of Historical Sciences 2020/2022. Program*, Poznaň 2022, s. 16, 27–31.

12 *XVIII Congrès International des Sciences Historiques*, s. 3–45.

13 O velkém tématu *Nations, peoples and state forms*, do něhož byly zařazeny referáty Františka Šmahela *Medieval „Rebirth“ of the Czech Nation* a Miroslava Hrocha *Specific Features of the Nation-Forming Process in the Circumstances of the „Small Nations“*, blíže Jaroslav PÁNEK, *Historické kongresy*, in: Akademická encyklopedie českých dějin, V, Praha 2019, s. 133 a 135.

důležitá byla v bohemikálním případě hloubka poznání tématu, monograficky již detailně zpracovaného, a jeho zařazení do širších evropských souvislostí.¹⁴ Následná kritika podotkla, že samotné zasedání nevyvolalo plnohodnotnou komparativní diskusi. To však nebyla vina jednotlivých referátů, nýbrž důsledek přípravy a vedení celého panelu.¹⁵

O 27 let později vypadala situace v Poznání zcela jinak. Ve velkém tématu *State and Nation in a Comparative Perspective* se všichni historici vyjadřovali k dějinám jiných zemí či států: Američan pojednal o globálních souvislostech, Němec hovořil o východní Evropě, Maďar o Blízkém východu, Polák o Indii a dva Češi o Svaté říši římské (Petr Vorel), respektive o komparaci Evropy a Dálného východu (Michal Tomášek); k japonské problematice se vyjádřil Stefan Tanaka z University of California, který o sobě úvodem prohlásil, že sice má japonské vzezření, ale jeho rodina už v páté generaci žije v USA. I tato charakteristika naznačuje, jak dalece pokročila snaha mnohých referentů odpoutat se u velkých témat od výkladu vlastních národních dějin.

Vývoj ovšem není jednoduše lineární, což dokládají další velká témata z Poznání roku 2022. Ve sledované souvislosti není podstatné, jakou tematiku si jednotliví referenti zvolili, nýbrž to, zda zůstali „na vlastním dvorku“, v rámci národní minulosti, nebo zda se pokusili proniknout do obecných dějin, téměř vždy prostřednictvím některého jejich teritoriálního segmentu. U tématu *Intertwined Pathways: animals and human histories* byla geograficky určena jen čtvrtina přihlášených referátů: na „sovětskou východní Evropou“ se zaměřil polský historik, sledoval ovšem pojem velmi široký, rozhodně ne národně omezený; Indií se zabýval indický historik a postkoloniální Zimbabwe vědec z této jihoafrické země. Dějiny vlastního státu dominovaly tedy pouze u historiků z Afriky a Asie. V dalším tématu (*Memory – Archeology – Identity*) najdeme podobnou situaci zhruba u poloviny referentů. Zde však se vlastní země zabývali pouze historici z Brazílie, Keni a ojediněle také z Nizozemí; u ostatních byly preference přeshraniční: Belgičan pojednal o Kanadě, Francouz o Sýrii, Argentinec o Bolívii a Američan o Koreji. O korelaci mezinárodní či teritoriální příslušnosti historika a zkoumanou tematikou tato malá sonda vypovídá jednoznačně: s náměty z dějin vlastní země se v kategorii velkých témat prosazují téměř výlučně historici ze zemí mimo euroamerický civilizační

14 *XVIIIe Congrès International des Sciences Historiques*, s. 34, 40–41.

15 Miroslav HROCH, *Tematické sekce a kulaté stoly (XVIII. mezinárodní kongres historiků v Montrealu)*, ČCH 94, 1996, s. 186–187: „Za totální organizační fiasko je možno označit zejména způsob, jak sekci o národech připravil generální tajemník byra Mezinárodního komitétu F. Bédarida.“

okruh, zejména z Asie, Afriky a Latinské Ameriky. Naproti tomu tlak na širší – nadnárodní – teritoriální záběr v euroamerickém prostoru výrazně zesílil.

I tato teze má však svá omezení, neboť velice závisí na povaze tématu. Platí totiž především u „klasických“ témat, zatímco u nově ohledávaných námětů vývoj není tak jednoznačný. Už v Montrealu roku 1995 se zásadně lišila dvě velká témata – zatímco problematika diaspory (*Peoples in Diaspora: Changing Sources, Forms, and Meanings*) byla interpretována s velkým mezinárodním přesahem (svými krajany se zabývali pouze historici z Číny a Japonska), genderové téma *Women, Men, and Historical Change* se skládalo především z případových studií založených na pramenech z historikovy vlastní země.¹⁶ Pro kongres v Oslu (2000) byla dvě velká témata (*Perspectives on Global History; Millenium, Time and History*) formulována natolik obecně, že poskytovala malou příležitost postavit do popředí výkladu vlastní zemi; přesto se tak stalo u historiků ze tří zemí – Japonska, Indie a Ruska; u třetího tématu (*The Uses and Misuses of History*) byla příležitost už větší – využili ji badatelé z Taiwanu, Ruska a Izraele.¹⁷

Kongres v Sydney (2005) poskytl v prvním tématu (*Humankind and Nature in History*) mimořádnou příležitost prezentovat ekohistorická témata na půdorysu jednotlivých zemí, přesto však nejdůležitější referáty volily výrazný přesah, například srovnání USA s Evropou, výzkum Antarktidy z Austrálie, či pohled z Nového Zélandu na Filipíny. Totéž platí pro témata zakládajícího mýtu a utváření identity či sociálního významu utopie (*Myth and History*) i války a míru (*War, Peace, Society and International Order in History*), kde evropští, američtí a většinou i austrálští historici vesměs vycházeli z širšího srovnávacího záběru. Naproti tomu soustředění na vlastní dějiny zůstali věrní historici z Brazílie, Číny, Indie, Japonska, Jižní Afriky a Senegalu (ojediněle i z Austrálie), což je jistě dáno obrovským a nezaplněným badatelským prostorem těchto zemí, ale zřejmě i základním zaměřením tamní historiografie.¹⁸

Velká témata amsterodamského kongresu (2010), totiž pád říší od starověku do současnosti (*The Fall of Empires*), město jako kulturní fenomén (*The City as Culture*) a vztah církve k moci (*Religion and Power*) byla komponována tak, že si kromě srovnávacích referátů přímo vynucovala soustředění na zkoumaná impéria, městská centra či církve v jednotlivých zemích a na jejich představitele. Mezi euro-

16 *XVIIIe Congrès International des Sciences Historiques*, s. 47–134.

17 *19th International Congress of Historical Sciences*, s. 48–49, 65–66, 80, 93–94 (zde jde ovšem o propojení dějin Taiwanu a kontinentální Číny), 95–96, 97–98.

18 *20th International Congress of Historical Sciences*, s. 34, 51, 59, 76, 85, 91, 95, 104.

americkým prostorem a ostatními kontinenty se tudíž větší rozdíly v geografickém horizontu neprojeví.¹⁹

Poslední předpandemický kongres se konal v Jinanu roku 2015. Bylo to ještě v době před výrazným utužením autoritativního režimu v Čínské lidové republice, nicméně už tehdy nesl kongres zjevné rysy ambiciózní čínské globální politiky – na jedné straně asertivní sebeprosazení, na druhé straně stále ještě otevřenost vůči mnohostranné mezinárodní diplomacii na vědeckém poli. Tomu odpovídala mimořádně pečlivá příprava velkých témat (přesné rozvržení dvanácti referátů ve čtyřech zasedáních, příprava náhradních řečníků za případně absentující) a zároveň důrazné uplatnění čínských zájmů. Centrální postavení zaujalo téma *China from Global Perspectives*, v níž čínská režie zasedání a úvodní referát udávaly tón. Vzhledem k významu pořádajícího státu téměř všechny referáty obsadili historici ze států velké váhy ve světové politice (vedle Číny také USA, Rusko a Japonsko) nebo historiografické mocnosti (Francie, Itálie, Španělsko a Švýcarsko), přičemž dvě místa byla vyhrazena vlivným asijským státům (Bangladéš a Taiwan). Čínské téma bylo koncipováno tak, aby zdůraznilo jednak celosvětový význam Číny od starověku do současnosti, jednak jeho vztahy se Západem – od antického Říma po Evropu 20. století.²⁰ Takováto koncepce velkého tématu je výjimečná, představuje totiž krystalickou ukázkou prosazování mocenských zájmů hostitelského státu prostřednictvím historiografie jakožto soft power, ale také prostřednictvím mimořádně kvalitní organizační přípravy na úrovni vědecké diplomacie.

Pozornost si zaslouží, že rovněž u dalších dvou velkých témat (*Revolutions in World History; Digital Turn in History*) jednoznačně převládly velké nebo historiograficky vlivné státy (USA, Rusko, Čína, Japonsko, Německo, Francie, Itálie, Nizozemí) a vedle nich několik vybraných zemí od Dálného východu po Afriku (Jižní Korea, Singapur, Austrálie a Etiopie). Historici ze střední a východní Evropy (nepočítáme-li sem eurasijské Rusko) zůstali mimo tento rámec.²¹ Poněkud příznivější byla situace ve velkém tématu *Historizing Emotions*, kde se vedle historiků z USA, západní Evropy a Austrálie úspěšně uplatnila také česká historička Radmila Švaříčková Slabáková jakožto jediná reprezentantka naší části Evropy.²² Obrovský kontrast v zastoupení zemí a v pojetí velkých témat mezi Čínou roku 2015 a Polskem let 2020/2022 dokládá, že místo konání kongresu má zásadní váhu při koncipování

19 21st International Congress of Historical Sciences. Programme, s. 34, 38, 46.

20 22nd International Congress of Historical Sciences. Program, Jinan 2015, s. 14–15.

21 22nd International Congress of Historical Sciences, s. 19–21.

22 22nd International Congress of Historical Sciences, s. 15–16. Srov. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, ČČH 114, 2016, s. 291–315.

jeho programu a v dostupnosti velkých témat pro historiky ze zemí s rozdílným vlivem v mocenské politice i v mezinárodní historiografii. To není jen výhoda, ale i vysoká míra odpovědnosti za program, pokud se na něm podílí stát střední nebo menší váhové kategorie. Právě na tuto dvojsečnou skutečnost bude třeba pamatovat při jakýchkoli úvahách o případném konání některého budoucího kongresu v České republice.

Velká témata jsou směrodatná pro celkové vyznění světového kongresu, jeho program je však naplněn desítkami dalších zasedání menšího formátu, která mohou někdy vyvolat živější diskusi a mohou být inovativnější než projednávání – do jisté míry shrnujících – stěžejních témat. Tato zasedání jsou z hlediska aktivní účasti dostupná daleko většímu počtu států, respektive národních komitétů, nehledě na možnost uplatnění také v rámci paralelně probíhajících zasedání specializovaných komisí a přidružených mezinárodních organizací.

Ve sledovaném období od devadesátých let 20. století do počátku dvacátých let 21. století lze podchytit celkem 129 specializovaných témat (*specialized themes*), 133 diskusních kulatých stolů (*round tables*), 36 sdružených zasedání (*joint sessions*) a 7 večerních zasedání (*evening sessions*).²³ Tyto údaje ovšem odrážejí realitu jen přibližně, neboť některá z ohlášených zasedání se z různých důvodů nekonala; to však nesnižuje orientační hodnotu těchto čísel. Komparativní rozbor všech menších formátů by vyžadoval samostatné monografické zpracování, což není cílem tohoto článku. Z našeho hlediska je důležité, jaké poučení vyplývá z dosavadních kongresů pro středoevropský stát, který by se ujal pořadatelské role, a to zejména při formulaci vlastních témat.

23 Sdružená zasedání, na nichž se podílí jeden nebo několik národních komitétů a zároveň některá přidružená organizace, byla zavedena od amsterodamského kongresu (2010); večerní zasedání se uplatňují od kongresu v Jinanu (2015).

Počet zasedání podle jednotlivých kategorií v letech 1995–2022 uvádí následující tabulka:

Kongres	Velké téma (MT)	Specializované téma (ST)	Kulatý stůl (RT)	Sdružené zasedání (JS)	Večerní zasedání (ES)
Montreal 1995	3	16	35	–	–
Oslo 2000	3	20	25	–	–
Sydney 2005	3	26	20	–	–
Amsterdam 2010	3	16	14	8	–
Jinan 2015	4	27	19	18	5
Poznaň 2022	3	24	20	10	2
Celkem	19	129	133	36	7

Ze všech států, jež uspořádaly kongresy v posledních desetiletích, jsou některými parametry (velikost, geopolitické začlenění do roku 1989 nebo po něm, existence národní historiografie / publikované primárně v jiném než kongresovém jazyce/ a postavení této historiografie ve světovém kontextu) s Českou republikou částečně srovnatelné Norsko a Polsko, země, jež zorganizovaly kongresy v Oslu (2000) a v Poznani (2022).²⁴ Zároveň jsou to státy, jež v historiografii prokazují mimořádnou mezinárodní aktivitu, neboť uspořádaly světové kongresy historických věd již dvakrát (poprvé to bylo v Oslu roku 1928 a ve Varšavě roku 1933).²⁵

Norsko se zhruba pěti miliony obyvatel samozřejmě nemůže konkurovat historiografickým mocnostem, přesto však v roce 2000 vzorným uspořádáním kongresu v Oslu a vědecko-organizační účastí svých vědců získalo všeobecné uznání. Rezignovalo sice na pořádání velkého tématu, ale výrazně se prosadilo v dalších šesti zasedáních, v nichž mohlo uplatnit poznatky nejen o obecných, ale i o norských dějinách. Svědčilo o tom již specializované téma *Region and Regionalisation*, v němž se dobře uplatnilo postavení Norska, které cílevědomě přizvalo k referátům vedle velkých států především trojici zemí blízkých teritoriím i postavením v Evropě (Finsko, Dánsko, Nizozemí).²⁶ U dalších dvou specializovaných témat se Norové ujali role „diskutanta“, což byla tehdy obvyklá forma souhrnného komentátora – druhé nejvýznamnější postavy – celého zasedání. Zde vystoupili norští vědci jako znalci obecné problematiky (proměny forem a definic práce v čase a prostoru; nové přístupy k pacifickému světu).²⁷ Připravili rovněž tři kulaté stoly, jež se soustředily

24 Z uvedených důvodů se komparaci na této úrovni vymykají Španělsko (Madrid 1990), Kanada (Montreal 1995), Austrálie (Sydney 2005) a Čína (Jinan 2015). Ve všech těchto státech jsou mj. publikovány výsledky historického výzkumu v jazycích globálního dosahu, což má přirozeně dopad i na možnosti a potřeby prezentace na světových kongresech. Příležitost k srovnání by se nabízela také u Nizozemí, respektive u kongresu v Amsterdamu (2010); leč knižně vydaný seznam témat, zasedání a referátů bohužel nepodává žádné informace o afiliaci organizátorů a referentů (instituci, město ani zemi), takže je pro tento účel nepoužitelný.

25 Karl Dietrich ERDMANN, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen 1987 (doplněná anglická verze této monografie: *Towards a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences*. Edited by Jürgen KOCKA and Wolfgang J. MOMMSEN, New York – Oxford 2005); nejnovější kolektivní monografie o varšavském kongresu: *With a Zest and in a Refined Form... The 7th International Congress of Historical Sciences in Warsaw, 1933*. Edited by Krzysztof A. MAKOWSKI, Maciej MICHALSKI, Tomasz SCHRAMM (in collaboration with Karolina FILIPOWSKA), Poznań 2021.

26 19th *International Congress of Historical Sciences*, s. 227–256.

27 Tamtéž, s. 309–327, 351–352.

na diskusi o tématech blízkých každé historiografii – výuka dějepisu s využitím nových technik, učebnic a curricula; rozhlasové a televizní vysílání jako historický pramen; gender, rasa, xenofobie a nacionalismus. Norové tak prokázali, že i historická obec s nevelkým počtem badatelů může světový kongres velmi podstatně obohatit.²⁸

Silná polská historiografie volila při přípravě nejnovějšího – poznánského – kongresu jiný přístup. Už v roce 2016 se Polský národní komitét historiků rozhodl prosadit středoevropskou tematiku ve světovém kontextu jako jeden z centrálních námětů kongresu, a to v součinnosti s Českým a Maďarským komitétem; výsledkem bylo jedno ze tří velkých témat *Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective – Paradigms of Investigation, Narratives, Explications*. Je příznačné, že za polskou stranu řídil přípravy i průběh zasedání Tomasz Schramm, předseda kongresového organizačního komitétu a jedna z ústředních postav současné polské historiografie, a že referát přijal Jan Kieniewicz, jeden z žijících klasiků polského dějepisectví.²⁹

Polští historici zorganizovali čtyři specializovaná zasedání, což byla plná šestina celkového počtu, a další dva kulaté stoly. Specializovaná témata sahala od středověkého urbanismu³⁰ po individuální aspekty komunismu ve střední a východní Evropě, od symbolické úlohy hranic v (post)konfliktních konstelacích po destruktivní či tvořivý vztah člověka k přírodě. Rovněž kulaté stoly představily podnětné otázky – jednak kulturní a společenský význam hranic a pohraničí slovanských národů, jednak inovativní přístupy k výzkumu holokaustu a genocidy.³¹ Takto pojatá zasedání poskytla polským historikům obrovské možnosti k prosazení jak problematiky polských dějin (zpravidla zasazených do kontextu středovýchodní Evropy), tak i těch aspektů obecných dějin a metodologie oboru, jimiž se polští historici aktuálně zabývají. Polské referáty byly připraveny celkem pro dvě velká témata, deset specializovaných témat, sedm kulatých stolů a pět sdružených zasedání, přičemž na některých sekcích byl přihlášen větší počet (tři až šest) polských referentů.³²

Polská historiografie prokázala schopnost přispět referáty a formulací vlastního pojetí diskutované problematiky zhruba k polovině projednávaných témat, a to ve všech směrech výzkumu od starověku do současnosti. Tento vědecký potenciál vycházel z řady univerzit a ústavů Polské akademie věd, ale také z muzeí a archi-

28 Tamtéž, s. 422–423, 443–444.

29 *XXIII International Congress of Historical Sciences 2020/2022*, s. 31.

30 Právě toto téma bylo ovšem převzato od původně navržených organizátorů z Ruska; tamtéž, s. 49.

31 Tamtéž, s. 35, 38, 49, 60 a 66.

32 Tamtéž, s. 47, 60, 66.

vů, zapojeni byli vedle historiků specialisté z příbuzných oborů, především archeologové, orientalisté a dokonce přírodovědci, stejně jako polští vědci působící v zahraničí a zahraniční vědci zaměstnaní v Polsku. Překročení oborových, institucionálních a mezinárodních bariér významně napomohlo k tomu, že se Polsko stalo v Poznani nejen organizátorem, ale i rozhodujícím činitelem světového kongresu historiků.³³

V porovnání s obdivuhodným polským nástupem byla česká účast v Poznani značně skrovnější, přesto však nadějná. Ověřila se schopnost připravit a spolupřátat velké téma ke středoevropské a zároveň globální problematice. V menších formátech – a to již v návaznosti na kongresy v Sydney (2005), Amsterdamu (2010) a Jinanu (2015) – prokázali čeští historici a stále častěji historičky, že dokáží navrhnout, prosadit a zvládnout témata souznící se současným vývojem světa (postupně politická kultura,³⁴ obchod a civilizace,³⁵ reformace jako model revolucí a krizí, násilné přesuny a vyhlazování obyvatelstva,³⁶ postavení národnostních menšin ve válečných konfliktech a v diplomatických jednáních,³⁷ nejnověji společenský význam podnikatelství, ženy v globální migraci) a odpovídající aktuálním tendencím západní historiografie (rodinná paměť a její předávání). Není to již snaha předvést mezinárodnímu publiku určitý jev či osobnost českých dějin, jak tomu bylo do roku 1990, nýbrž formulace obecných problémů, do nichž může být česká nebo středoevropská tematika ústrojně zařazena. Odpovídá to západnímu pojetí histo-

33 Tuto skutečnost, patrnou z analýzy množiny organizátorů a referentů jednotlivých zasedání, je třeba zdůraznit tím spíše, že skutečným pořadatelem kongresu byla Univerzita Adama Mickiewicze v Poznani a že za kongresem stál především silný region (vojvodství) Velkopolsko. Blíže k tomu J. PÁNEK a kol., *XXIII. mezinárodní kongres historických věd v Poznani*, ČČH 120, 2022, s. 967–971.

34 Srov. *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*. Part I: *Middle Ages and Early Modern Era*. Edited by Halina MANIKOWSKA and Jaroslav PÁNEK in cooperation with Martin HOLÝ, Prague 2005; Part II: *19th and 20th Centuries*. Edited by Magdalena HUŁAS and Jaroslav PÁNEK in cooperation with Roman BARON, Warsaw 2005.

35 Srov. Petr VOREL, *Trade and Civilization in the History and the Evolution of Civilizations*, ČČH 109, 2011, s. 193–217.

36 Srov. Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ et alii, *Resettlement and Extermination of the Populations. A Syndrome of Modern History*, Prague 2015; Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ et alii, *Undaunted by Exile! To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in Central Europe between the 16th and 20th Century with an Accent on the Czech Lands*, Prague 2015; Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Tomáš JANATA – Pavel SEEMANN et alii, *Frontiers, Massacres and Replacement of Populations in Cartographic Representation. Case Studies (15th – 20th Centuries)*, Prague 2015.

37 Srov. Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Frontiers, Minorities, Transfers, Expulsions: British Diplomacy towards Czechoslovakia and Poland during WWII*, Prague 2015.

rických kongresů: nejde tam o paralelní národní příběhy, nýbrž o témata obecně lidská nebo alespoň společná v rámci euroamerické civilizace, o témata, do nichž se v konkrétním zpracování nutně promítají také národní a teritoriální specifika.

Pokud bude v budoucnosti v České republice pořádán světový kongres historiků v mírové době, tedy v době, která od účasti neodradí většinu potenciálních zájemců z ostatních kontinentů, pak je třeba počítat s rostoucí vahou historiků z Asie, Latinské Ameriky a Afriky, a to i v tom smyslu, že jejich přístup k obecným dějinám je namnoze odlišný; že spočívá především v prezentaci vlastních dějin, což zjevně odpovídá postkoloniální epoše. Na organizátory klade tato skutečnost zvýšené nároky, neboť je především na historících ze zemí západního společenství, aby udrželi kongres jako dlouhodobě koncipovanou vnitřně komparabilní a vzájemně komplementární ekumenu,³⁸ která už dávno není jen souhrnem různých variant lokálních problémů a národních příběhů. Na středoevropské historiky klade tato situace ještě další nároky – musí počítat s tím, že historie a historiografie dříve podceňovaných, ale dnes již populačně nesmírně silných kontinentů bude Západem akceptována mnohem naléhavěji, než jak tomu je a bude v případě malých středo-evropských zemí. To je pro naše země podstatná výzva, chtějí-li vzdorovat další marginalizaci svého postavení ve světové historiografii.

Uvažujeme-li o uplatnění české historiografie na příštích mezinárodních kongresech, pak se otvírají značné možnosti především českému bádání o dějinách střední a jihovýchodní Evropy, výzkumu diplomacie a mezinárodních vztahů, zejména mezinárodních obchodních a kulturních kontaktů a sítí, dějinám migrací a židovské diaspory; své uplatnění může najít historicky orientovaná slavistika, iberoamerikanistika či orientalistika. Bezpochyby se objeví řada dalších témat, jež lze předložit světovému fóru – některá se rodí před očima, jak ukázal kupříkladu ohlas bádání o panovnickém majestátu a symbolice moci, takřka předurčený k celosvětovému srovnání.³⁹

Nejde jen o volbu vlastních, tedy z naší strany podporovaných a aktivně utvářených témat. Aby výběr vhodných námětů souzněl se světovým vývojem oboru, je nezbytné už s předstihem posílit systematické sledování dlouhodobě nosných (nikoli módně efemérních) proudů zahraničního dějepiscectví, zmapování preferovaných i opomíjených badatelských oblastí, analýzu dosažených výsledků a hodno-

38 Viz pojetí historických kongresů v díle K. D. Erdmanna (pozn. 25).

39 Srov. Jiří HRBEK a kol., *Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*, Praha 2021. Téma má ovšem mnohem širší geografický a časový potenciál než jen střední Evropa v raném novověku. Ohlas problematiky odráží mj. skutečnost, že 12. září 2022 obdržela tato kniha hlavní cenu Nakladatelství Academia.

cení výkonu profilových osobností v Evropě i mimo ni. To je úkol, jehož si byli vědomi nejlepší z našich předchůdců a ukázkově jej naplňoval v recenzích na stránkách Českého časopisu historického zejména Josef Šusta. Je to však také úkol, který česká historická věda – zvláště v době grantové roztržitosti – ke své škodě neplní žádoucím způsobem. Každá dlouhodobá úvaha o výraznějším vystoupení na světové scéně tak bezprostředně souvisí se stavem samotného českého dějepiscectví.

Neměli bychom však zůstat jen na úrovni historiografie v užším smyslu, ale před dalšími kongresy bychom měli výrazněji zapojit do součinnosti také kolegy z příbuzných či zainteresovaných oborů od archeologie a dějin umění po literární vědu a muzikologii, od geografie a demografie po přírodní vědy. Mezioborovým přístupem by bylo možné do jisté míry vyvážit nevýhodu méně početné historické obce Česka oproti Polsku a velkým západním zemím. Neméně důležité je už od samého počátku úvah o světovém kongresu myslet na to, že národní komitét malého státu úspěje spíše, jestliže najde spojence v národních komitéttech a historických asociacích středoevropských nebo i vzdálenějších zemí. Poznaňský kongres zdůraznil, že střední Evropa patří mezi regiony, které mají své opodstatněné místo na mapě světových dějin. Tuto nesamozřejmou skutečnost je však nutné zdůrazňovat stále znovu – také za aktivní účasti českých historiků.

V jednání Českého národního komitétu s Mezinárodním komitétem historických věd se nabízí nadějná perspektiva. Příležitost k uspořádání generálního shromáždění Mezinárodního komitétu historických věd v Praze by neměla být promarněna. Pokud se uskuteční, bude to zkouška ohněm. Úspěje-li v ní naše historiografie jako celek, otevře to do budoucna možnost usilovat o uspořádání některého z dalších světových kongresů. Konfrontace české historiografie se světovým fórem historiků ukáže, kde už jsme a kde naopak dosud nejsme schopni obstát v globální konkurenci.

Czech and general topics at world congresses of historians (1990–2022)

JAROSLAV PÁNEK

The International Congresses of Historical Sciences, which have been held since 1898, reflect the geopolitical situation of the times in which they are held, despite all the efforts of historians to be apolitical. The 1990 Madrid Congress was the last of those prepared during the bipolar system; it therefore still reflected the division of issues between West and East. Subsequent congresses – Montreal 1995, Oslo 2000, Sydney 2005, Amsterdam 2010 and Jinan 2015 – were held at a time of relative peace in the world; the choice of topics and their distribution among states were liberal in their main features and reflected the strength of individual states and their historiographies. The most recent congress so far, in Poznań, which had to be postponed due to the pandemic from 2020 to 2021 and then 2022, was already taking place at the time of the Russian aggression against Ukraine. Although the choice of topics came from the „pre-war era“, the great conflict in Eastern Europe was clearly reflected in its course.

Since 1995, the major themes have formed the guiding and most prestigious part of the congress proceedings. Several conclusions emerge from their analysis: 1) the major themes are not a space for the exclusive treatment of the historical issues of one continent, macroregion or even one state; the only exception, however, confirming the rule, is China, which pushed the „Empire of the Centre“ into the programme of „its“ congress in Jinan; 2) the major themes are of such a general character that historians from all continents can comment on them in their papers; 3) in parallel, there are both classical, but permanently topical themes (empires, states, nations, wars, peace, revolutions) and new, previously completely overlooked or marginalised themes (gender, identities, eco-history, historical anthropo-zoology); 4) some congresses also include major methodological themes (global history, historical time, the politicisation of history, the digital turn).

However, the general – intercontinental – framework of the major themes does not mean that ethnically or territorially defined approaches do not apply. On the contrary, a significant number of speakers draw on their knowledge of the situation of their own country or the wider macro-region and present their findings as a basis for comparative discussion. This is especially true of historiographies that

are smaller in scope and in which the emphasis is particularly on national history, while general issues are pursued with less intensity than in historiographies developing in large, mainly Western, countries. There has been a gradual decline in the number of historians dealing with themes from their own national history, and a growing number, particularly in Europe, North America and Australia, who deal with other macro-regions or broader comparative issues. Historians from outside the Euro-American territory, especially from Asia, Africa, and Latin America, are almost exclusively pushing forward with topics from their own country's history in the major themes category. In contrast, the pressure for a broader – transnational – territorial scope in the Euro-American space has intensified considerably. However, this thesis applies mainly to „classic“ themes, while the development is not so clear-cut in the case studies of the newly explored themes; such studies still largely force a grounding in the themes of „own“ countries even among Western historians.

However, the programme of each congress is filled with dozens of other sessions of a smaller format, which can sometimes provoke lively discussion and can be more innovative than discussing – to some extent summarizing – major topics. These sessions are accessible to a much larger number of states or National Committees of Historians in terms of active participation. In the period 1995–2022, a total of 129 specialized themes, 133 round tables, 36 joint sessions and 7 evening sessions were registered. In assessing the activity of the various countries that have held congresses in recent decades, parameters such as the size of the country and the size of the historical community, the geopolitical integration of the country before and after 1989/1990, the existence of a national historiography (published primarily in a language other than the congress languages), and the position of this historiography in the world context must be taken into account.

Norway and Poland are partially comparable to the Czech Republic, which has been increasing its activity in organising congress panels, especially since 2005. These countries have organised – each for the second time – congresses in Oslo (2000) and Poznań (2022). It was at these congresses that the stark contrast in country representation and in the treatment of major themes became apparent, most strikingly in the comparison between China in 2015 and Poland in 2022. In Jinan, there was a strong preference for the host state (major theme) and big states, whereas in Poznań, small and medium-sized states gained considerable opportunities. The Polish National Committee of Historians promoted the Central European theme in a global context as one of the central themes of the Congress, in

cooperation with the Czech and Hungarian Committees of Historians; the result was one of the three major themes (*Towards a Balanced Historical Knowledge: State and Nation in a Comparative Perspective – Paradigms of Investigation, Narratives, Explications*). Polish historiography demonstrated its ability to contribute by organising panels, presenting papers and formulating its own conception of the issues discussed on about half of the congress topics. It clearly demonstrated that the venue of the congress is of crucial importance in the design of its programme and in the availability of major themes for historians from countries with different influence in power politics and international historiography.

In Poznań (2022), Czech historiography presented its ability to prepare and co-organise a major theme on Central European and global issues. In smaller formats – already in the wake of the congresses in Sydney (2005), Amsterdam (2010) and Jinan (2015) – Czech historians have been able to propose, promote and manage themes that are in line with the current developments in the world and correspond to the current tendencies of Western historiography. These have successively included political culture, trade and civilization, the Reformation as a model of revolutions and crises, forced population transfers and extermination, the position of national minorities in war conflicts and diplomatic negotiations, and, most recently, the social significance of entrepreneurship, women in global migration, and family memory and its transmission. It is no longer an attempt to present a particular phenomenon or personality of Czech history to an international audience, as was the case until 1990, but a formulation of general issues into which Czech or Central European themes can be integrated. Czech historiography has come to terms with the Western concept of historical congresses. It does not present its isolated national story, but themes that are generally human, or at least common within Euro-American civilisation, into which national and territorial specificities are necessarily reflected in the concrete treatment.

STUDIE

Jak se hodnotí kvalita historikovy vědecké práce (Evaluace výsledků české historické vědy podle Metodiky17+ za léta 2016–2020)

PETR VOREL

PETR VOREL: How to evaluate the quality of a historian's scientific work (Evaluation of the results of Czech historical science according to Methodology 17+ for 2016–2020)

The study deals with the genesis of evaluation processes of the results of science and research in history in the Czech Republic. It summarises the fundamental problems related to the relationship between the evaluation of the results of basic and applied research and the funding of individual workplaces. The attention is focused on the current state of the art, i.e., the progress and results of evaluation according to Methodology 17+ for the past five-year period (2016–2020), defines the main weaknesses of this system and explains why bibliometric tools are unusable for history (and other humanities) in practice and why they are not considered at all in the national assessment of science and research in these fields. It introduces discussion topics related to the currently ongoing adjustment of the entire evaluation system so that it takes more into account the discipline specifics of individual scientific areas.

Keywords: History – evaluation of science and research – 2016-2020 – evaluation systems – Czech Republic

Je to nepochybně jen souhra časových náhod, ale v posledních letech se pravidla hodnocení vědy a výzkumu v České republice mění koordinovaně s konáním sjezdů českých historiků. Z pozice předsedy hodnotících panelů, do kterých byly vždy samostatně zahrnuty i historické vědy, jsem proto na minulém olomouckém sjezdu (2017) mohl veřejnost seznámit s průběhem i hlavními výsledky celostátního hodnocení našeho oboru v rámci tzv. Metodiky 13+ (za období 2013–2015, vyhodnocené v roce 2017).¹ Nyní v Ústí nad Labem (2022) si dovoluji shrnout průběh první pětileté fáze hodnocení v rámci tzv. Metodiky 17+ (za období 2016–2020, vyhodnocené v roce 2022).

Rozdíl je velmi podstatný. I když mají tyto dva hodnotící systémy skoro stejné názvy, liší se jen číslovkou, ve skutečnosti probíhaly hodnotící procesy zcela odlišně a za jiných podmínek. Než se zaměřím na specifika našeho vědního oboru, dovoluji si přiblížit některé obecnější souvislosti, aby bylo zřejmější, v jakém rámci muselo hodnocení výsledků v historických vědách probíhat.²

První zásadní odlišností bylo záměrné přerušení kontinuity. Namísto postupného evolučního zdokonalování systému byl zvolen revoluční postup náhlé změny. To s sebou ovšem přinášelo problémy každé revoluce. „Starý režim“ byl rychle odstraněn z historické scény, ale nebylo úplně jasné, co by jej mělo nahradit. Zadáni (tedy původní schválený text Metodiky 17+, který vešel v platnost 8. února 2017)³ představovalo sice ideální obraz výsledného nového hodnotícího systému, ovšem bez bližší specifikace detailů a konkrétních postupů. Ty byly upřesňovány až v prvních letech zavádění nového evaluačního systému do hodnocení vědy a vý-

1 Petr VOREL, *Historická věda a její bodové hodnocení v České republice za období 2013–2015*, ČČH 116, 2018, s. 131–157.

2 S ohledem na citlivost daného tématu (o peníze jde přeci vždy až v první řadě) postupuji níže v textu s využitím historických metod: Jako argumenty užívám jen ty informace, které byly publikovány či jinak veřejně prezentovány věrohodně doložitelným způsobem, nemohu se spolehnout na kuloárová sdělení „z druhé ruky“, a vlastní historickou paměť jako primární informační zdroj mohu použít jen v těch situacích, kde nejsem vázán mlčenlivostí. V těch případech, kdy lze předpokládat absenci primární pramenné základny, je možné vyslovit hypotézu o motivaci aktérů popisovaných dějů na základě jejich postupu a dosažených výsledků.

3 Návrh Metodiky 17+ předložil ke schválení vládě České republiky její tehdejší místopředseda Pavel Bělobrádek. Schválena byla na zasedání vlády dne 8. února 2017 jako usnesení č. 107. Samotný text Metodiky 17+ vydal Odbor Rady vlády pro výzkum, vývoj a inovace Úřadu vlády ČR tiskem v roce 2018 v české i anglické verzi: Metodika hodnocení výzkumných organizací a hodnocení programů účelové podpory výzkumu, vývoje a inovací, Praha 2018 (ISBN 978-80-7440-199-2). Tato publikace je stále k dispozici i na webových stránkách Úřadu vlády České republiky, viz www.vyzkum.cz, složka „Hodnocení VaV“, zde příloha.

zkumu.⁴ A pochopitelně následně i do financování těchto aktivit v rámci rozdělování finančních prostředků na rozvoj výzkumné organizace (RVO), respektive na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO), které příslušný poskytovatel rozděluje mezi jím zřizované výzkumné organizace (VO).

Zmíněné rozšíření názvu příslušné rozpočtové kapitoly o dvě slova nebylo samoúčelné. Odráželo skutečnost, že přímá úměra mezi dosaženými výsledky vědy a výzkumu a mezi objemem zdrojů poskytovaných na DKRVO není nároková. Nový hodnotící systém má i na celostátní úrovni poskytnout jen data, týkající se vědecké kvality pracovišť. Nic jiného. Tyto informace si poskytovatel sám vyhodnotí a v rámci přerozdelení finančních prostředků na DKRVO může proporčně více podpořit pracoviště zatím méně výkonné, v němž však spatřuje značný potenciál, který chce dlouhodobě koncepčně rozvíjet.

V tom je zásadní rozdíl od předchozí Metodiky 13+. Ta ve výsledku generovala určitý počet tzv. RIV-ových bodů,⁵ kterými byly pomyslně oceňovány přesně specifikované druhy výsledků, členěné navíc do kvalitativní škály. U jednotlivých oborových skupin byla tato struktura odlišná. Tyto RIV-ové body, shromážděné za průběžné pětileté období, byly přímým podkladem pro výpočet finanční částky, získané na RVO. Meziročně se vždy ten nejstarší rok odečítal a nový přičítal. V seg-

4 Pro tento proces se v oficiálních dokumentech vžilo užívání termínu „implementace“, přímo převzatého z angličtiny (z původně latinského slovesa „impleo“). Jednoduché zkratky, běžně používané v evaluační dokumentaci, rozepisují při prvním použití v textu (samotná zkratka je pak uvedena v závorce). Formou komentující poznámky pod čarou pak v některých případech blíže vysvětlují další termíny, které v nedávných letech zdomácněly v projektové a hodnotící dokumentaci (většinou jde o anglicismy, přejaté z přírodních a technických věd), které by mohly být humanitně vzdělanému čtenáři i v daném kontextu méně srozumitelné.

5 Zkratka RIV je odvozena od názvu veřejné databáze, známé jako „Rejstřík informací o výsledcích“ (myšleny výsledky vědy a výzkumu). Jde o skvěle fungující základní celostátní databázi, do které výzkumné organizace pravidelně a povinně v jednorozhodných intervalech vykazují všechny výsledky, které za příslušný rok činnosti příslušné VO vznikly. V databázi RIV jsou pochopitelně evidovány konkrétní autoři příslušných výsledků i jejich afiliace na vykazující VO. V prvních letech implementace M17+ jsem se i na nejvyšší úrovni evaluačního systému setkával s názorem, že databáze RIV je vlastně zbytečná, protože má pouze národní charakter (výsledky do ní vykazují VO z České republiky). Brzy se ukázalo, že takový názor je mylný. Naopak. Dlouhodobě budovaná databáze tohoto typu (kterou mohou České republiky závidět i vyspělejší země Evropské unie) je mimořádně cenným zdrojem dat pro hodnocení dlouhodobého vývoje výzkumných aktivit nejen jakékoli VO v ČR, ale také individuálních tvůrců výsledků vědy a výzkumu. Obsahuje konkrétní data v dlouhé časové řadě (systematicky od roku 2002, výběrově i starší), takže snadno umožňuje i zpětné ověření výsledků, které byly do systému RIV vykazány neoprávněně (nesplňují definici výsledku), s chybnou afiliací autora či s jinými závadami. Aktuálně je tato databáze veřejně dostupná na <https://www.isvavai.cz/riv> (stav k 17. 1. 2023).

mentu veřejných vysokých škol probíhalo stanovení výše RVO v závislosti na dosaženém počtu RIV-ových bodů na úrovni VO, tedy jednotlivých vysokých škol.

Tento model bodového hodnocení, který byl přímo provázán s přerozdělováním finančních prostředků z veřejných zdrojů, pochopitelně omezoval poskytovatele v jejich strategických záměrech, ale měl i určité výhody. Pro společenské a humanitní vědy bylo tou hlavní výhodou primární rozdělení celkové dotační částky na RVO podle oborových skupin. Věděli jsme tedy, jaký podíl z celku je předem určen pro institucionální financování vědy a výzkumu v humanitních vědách. Ona „bodová soutěž“ pak probíhala jen uvnitř celé oborové skupiny, a jednotlivé vědy navzájem nepřibuzné si nekonkurovaly. Jinak to ani nešlo, protože například v chemii se RIV-ové body získávaly za jiné typy výsledků a v kontextu zcela odlišných publikačních zvyklostí, než je tomu v historii či jiných humanitních vědách.

I bodový hodnotící systém tehdy evolučně dospěl k logickému poznání, že všechny vědní obory nelze hodnotit podle stejných kritérií, což každý vědec s jen trochu širším rozhledem považuje za logickou samozřejmost, ale profesionálním evaluátorům to je nutné vysvětlovat stále znovu. Obecnou nevýhodou bodových systémů tohoto typu jsou však vcelku očekávatelné inflační trendy. Systém byl nastaven tak, že generoval zájem o co nejvyšší zisk RIV-ových bodů (a následně i vyšší dotace na RVO) a mohl motivovat k pragmatické tvorbě velkého množství výsledků bez ohledu na jejich skutečný vědecký význam či vůbec smysl. U některých VO skutečně k takovým promyšleným postupům docházelo, zvláště tam, kde na úrovni řízení univerzit, fakult, ústavů či kateder (ale třeba i muzeí) převládl jednoduchý krátkodobý manažerský přístup, cílený na „těžbu zdrojů“, nad vědeckou odpovědností.

To byl ten známý „kafemlejek“, jak se této formě přerozdělování finančních prostředků na RVO, užívané do roku 2012, hanlivě říkalo. Jistou setrvačností se pak termín „kafemlejek“ trochu nespravedlivě přenášel i na druhou, upravenou verzi bodové formy hodnocení (Metodika13+), i když ta již obsahovala (určitě v humanitních oborech) výrazné kvalitativní škálování. Zatímco dřívější „kafemlejek“ pomyslně oceňoval každou vykázanou knihu čtyřiceti body (bez ohledu na její rozsah a obsah),⁶ v rámci Metodiky13+ byl nastaven třicetinasobný bodový rozdíl mezi excelentní publikací mezinárodního významu (120) a publikací podprů-

6 Původní chybné nastavení v první fázi tzv. „kafemlejnu“ (hodnocení výsledků z let 2010–2012) vůbec neobsahovalo kvalitativní kritérium. Výsledky stejného typu získávaly stejný počet bodů (kniha jako kniha). To v našich oborech počátkem druhé dekády 21. století krátkodobě iniciovalo vlnu publikovaných „kniha“ o rozsahu těsně nad 50 stran tisku (to byl minimální rozsah, aby publikace splňovala definici druhu výsledku), neboť bylo z hlediska bodového hodnocení výhod-

měrnou, u které však byl ještě shledán alespoň malý vědecký přínos (4). U knih, které byly mezi vědecké výsledky vykázány neoprávněně, systém počítal s přidělením záporných sankčních bodů (–20).

Za vykazování výsledků do systému RIV byly od samého počátku vzniku této databáze zodpovědné samy VO. I když možnost zpětné kontroly díky databázi RIV stále existuje (i řadu let nazpět), tak v reálném čase bylo velmi náročné všechny požadované výsledky verifikovat. U některých to vůbec nebylo možné. Manipulace s výsledky v zájmu navyšování počtu RIV-ových bodů však byly problémem především pro technické a přírodní vědy, např. v případě výsledků typu „užitný vzor“ či „patent“, ale i v případě některých výsledků publikačních, včetně těch, evidovaných v databázi Web of Science (WoS). Procesem verifikace a kvalitativního škálování procházely totiž jen výsledky nebibliometrizovatelné.⁷ U výsledků bibliometrizovatelných se počet RIV-ových bodů automaticky odvozoval od bibliometrických indexů příslušných časopisů. Pokud někdo podváděl v případě bibliometrizovatelných výsledků (například vykázal jako publikační výsledek základního výzkumu recenzi či nekrolog), nebylo v silách odborných a verifikačních panelů (OVHP) takové případy odhalit. V případě oboru „historie“ jsme ale takový problém nemě-

nější publikovat rozsáhlejší studie jako samostatné „knižní“ tituly než jako časopisecké články. Blíže k tomu P. VOREL, *Historická věda a její bodové hodnocení*, s. 137–138.

- 7 Tímto těžko vyslovitelným slovem se v současné době rozumí jakékoli jiné výsledky krom článků v časopisech nebo ve sbornících, evidovaných v celosvětových databázích WoS a SCOPUS. Bibliometrický systém byl původně vyvinut (jak název napovídá) pro knihovnickou evidenci jednotlivých časopiseckých článků s odkazy v poznámkovém aparátu vědeckých časopisů, a to v převážně anglojazyčném prostředí. Původně vznikaly bibliometrické systémy (vytvářející manuálně bez pomoci techniky) jen v rámci dílčích oborů: anatomie (1917), historie (1923), chemie (1927) a později další. Až zavádění výpočetní techniky umožnilo od roku 1969 vytváření složitějších počítačových databází. S využitím výpočetní techniky se začaly bibliometrické údaje využívat i v rámci tzv. scientometrie, pro kterou bylo vytvořeno několik evaluačních nástrojů (např. citační ohlas, impakt faktor, Hirschův index a další). Nejrozšířenějšími databázemi, se kterými scientometrie pracuje, jsou právě WoS a SCOPUS. I když historické vědy stály u zrodu bibliometrických systémů před sto lety, nenastal u nich ani v souvislosti se zaváděním elektronických databází přechod od původního účelu tohoto nástroje ke scientometrickému využití právě proto, že časopisecké studie nejsou v daném vědním oboru hlavním typem vědeckého výstupu. U systematicky pracujícího historika jsou časopisecké články zpravidla jen přípravnou fází při tvorbě dlouhodobého vědeckého díla, jehož výstupem je v našem oboru standardně vědecká monografie (tj. z hlediska současné kategorizace výsledků to je „odborná kniha“). Nejvýznamnější vědecké výsledky, které v oboru historie vznikají, patří proto mezi výsledky tzv. nebibliometrizovatelné, což je pouze kritérium technické, nikoli kvalitativní. V různých dotaznících, týkajících se vědecké činnosti, proto historik (i kterýkoli jiný humanitní vědec) složitě přemýšlí, co má u svého jména vyplnit v kolonce „Hirschův index“, protože v našich oborech se tento index vůbec nepoužívá a nejsou k dispozici relevantní data, na jejichž základě by bylo možné něco analogického vytvořit.

li, protože výstupů bibliometrizovatelných vykazoval tehdy náš obor jen velmi malé množství.

Rozhodující většina všeho, co VO v oboru historie vykazaly do RIV-u, procházela ve fyzické podobě (knihy i časopisy) rukama členů OVHP, kteří v případě časopisů prováděli jen binární „verifikaci“ (zda článek splňuje kritéria vědeckého výstupu), ale v případě knih a kapitol v knihách bylo jejich úkolem kvalitativní šestistupňové škálování.⁸ Při tomto postupu, při kterém každý jednotlivý vykázaný výsledek posuzovali nejméně dva členové OVHP, se dala poměrně efektivně zachytit většina neoprávněně vykázaných výsledků. Tedy nejen těch, které nesplňovaly definici druhu (např. texty popularizačního charakteru, které neměly žádný vědecký přínos), ale ze systému jsme odstraňovali například i některé zjevné plagiáty či výsledky, jejichž tvůrce neměl vůči vykazující VO příslušný pracovní-právní vztah. Výhodou tohoto postupu byl celoplošný záběr: Evaluační systém bral v nějaké míře v potaz veškerou vědeckou produkci, která byla za hodnocený kalendářní rok ze strany VO vykázána v rámci celé České republiky. Myslím, že pro hodnocení společenských a humanitních věd se ten „bodový“ model evolučně vyvíjel (na rozdíl od věd technických a přírodních) docela dobře a po dalších dílčích úpravách mohl poskytovat poměrně přesná data o kvalitě výsledků jednotlivých pracovišť. Chybou však byla ona přímá úměra mezi počtem získaných „bodů“ a přidělovanými finančními prostředky. Systém, který měl poskytovat data o kvalitě vědeckého výzkumu, se stal mechanismem k přerozdělování veřejných finančních prostředků. To bylo na tom systému podle mého názoru špatné, nikoli samotné postupy, kterými probíhalo hodnocení, alespoň v rámci toho segmentu humanitních věd, za který jsem v té době zodpovídal.

Už v průběhu tříletého období, během kterého se hodnotily výsledky za léta 2013–2015 podle Metodiky13+, probíhala příprava zavedení jiného systému, který by odstranil právě onu výše zmíněnou vazbu mezi získanými „body“ a vyšší přidělených finančních prostředků. Jednalo se o poměrně náročný projekt Ministerstva

8 Ve srovnání s jinými vědními skupinami tak leželo už tehdy těžiště hodnocení společenských a humanitních věd v posuzování „peer review“ panelovou formou. Například z celkového počtu 11 980 nebibliometrizovatelných výsledků, předložených za rok 2013 k fyzické kontrole všem panelům napříč vědními obory, jich společenské a humanitní vědy posuzovaly 11 105, tedy 92,7 %. V rámci společenských a humanitních věd vykazoval obor „Historie“ každý rok zdaleka nejvíc výsledků (každý rok okolo 1800). Konkrétní jména a institucionální afiliace všech jedenácti historiků, kteří tehdy v rámci příslušného OVHP verifikovali a hodnotili publikační výstupy v oboru historie, byly v době hodnocení veřejně známy; uvedl jsem je ve výše citované studii. Podrobnější informace viz P. VOREL, *Historická věda a její bodové hodnocení*, s. 140–141, 144.

školsství, mládeže a tělovýchovy, finančně podporovaný z Evropského sociálního fondu. Nesl dlouhý název „Individuální projekt národní – Efektivní systém hodnocení a financování výzkumu, vývoje a inovací“ (zkráceně „IPN Metodika“). Z tohoto projektu vznikl velmi obsáhlý návrh jiného systému hodnocení, který byl blízký britskému modelu. Jeho funkčnost v českém prostředí však bylo nutné ověřit. Toto tzv. pilotní ověření bylo realizováno v průběhu roku 2015;⁹ jeho realizaci řídil prof. Ing. Vlastimil Růžička, CSc., emeritní rektor Vysoké školy chemicko-technologické Praha.

Pro pilotní ověření navrhované metodiky byly v rámci projektu „IPN Metodika“ vybrány dva vědní obory, chemie a historie. Řízení té části pilotního ověření, která se týkala oboru historie, bylo svěřeno do mých rukou. Jako zkušební pracoviště bylo osloveno několik institucí různého typu, tak aby bylo možné srovnávat podmínky rozvoje daných oborů v odlišných typech výzkumných organizací. Pro obor „historie“ souhlasily se svou rolí pomyslného „pokusného králíka“ dvě veřejné vysoké školy (Filosofická fakulta Jihočeské univerzity České Budějovice a Filosofická fakulta Univerzity Pardubice), dva ústavy Akademie věd České republiky (Historický ústav a Ústav soudobých dějin), Národní technické muzeum Praha a Národní archiv Praha.

Pilotní ověřování bylo zaměřeno na jeden obor (historie), ale v kontextu celé vědní oblasti (Humanities). Pilotní hodnotící struktury tedy byly ustaveny pro všechny humanitní vědní obory, které se na vybraných VO pěstovaly (vedle 6.1 History and archeology také 6.2 Languages and literature a 6.3 Philosophy, ethics and religion), ale hlavním cílem bylo posoudit výsledky historických věd. Tomu také odpovídalo personální obsazení zastřešujícího hlavního panelu (Humanities – main panel), ve kterém zasedli výhradně historici: prof. Michael North (Universität Greifswald, Německo), doc. Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy) a prof. Jiří Pešek (Univerzita Karlova Praha). Členy samotného hodnotícího panelu pro historické vědy tvořili výlučně zahraniční oboroví specialisté: prof. Frank Hadler (Universität Leipzig, Německo), prof. Alessandro Catalano (Università di Padova, Itálie), prof. Mark Hengerer (Ludwig-Maximilians-Universität München, Německo) a prof. Leoš Müller (Stockholm University, Švédsko).

Relativně krátká doba, která byla k dispozici na přípravu pilotního ověření této metodiky, s sebou pochopitelně přinášela určité komplikace. Největším pro-

9 I s ohledem na tuto skutečnost bylo na jeden rok (2015) přerušeno průběžné celostátní hodnocení podle Metodiky13+. V roce 2014 se hodnotily výsledky za rok 2013; v letech 2016–2017 se hodnotily výsledky za léta 2014–2015.

blémem, který jsem v dané souvislosti musel řešit, byla otázka angažmá zahraničních oborových specialistů. I když jejich účast na tomto projektu byla relativně dobře honorovaná (i na evropské standardy), přesto byl málokdo ochoten věnovat několik měsíců svého času problematice evaluačních procesů v České republice a pilotnímu ověřování navržených postupů ve svém vědním oboru. Navíc i když jednání panelu probíhala v obecně srozumitelné angličtině, podstatná část výsledků, které měl panel hodnotit v rámci historických věd, byla publikována česky. Ale spoň dobrá pasivní znalost českého jazyka se ukázala být podmínkou k tomu, aby panelista vůbec věděl, co hodnotí. Během letních a podzimních měsíců roku 2015 odvedl však tento panel skvělou práci. Její součástí byla i fyzická návštěva všech hodnocených pracovišť a komunikace s jejich vedením a pracovníky.

Panel byl schopen jasně formulovat závěry, týkající se jak kvality hodnocených pracovišť, tak i úpravy původního návrhu metodiky, jejíž pracovní verzi (jejíž použitelnost se měla vyzkoušet právě pilotním ověřením) v rámci projektu "IPN Metodika", vypracovalo pro MŠMT mezinárodní konsorcium Technopolis. Pro historické vědy bylo důležité například jazykové ohrazení vůči původnímu návrhu konsorcia Technopolis, který předpokládal, že vybrané excelentní výsledky, které mají posuzovat hodnotící panely, mohou být pouze v angličtině. Tato formulace byla uvedena v části Q007 původního dokumentu. Rozporoval jsem ji hned v první fázi hodnotícího procesu v připomínkovém formuláři z 19. ledna 2015.¹⁰ Tyto argumenty byly akceptovány a do seznamu změn byla zařazena i krátká, ale pro humanitní vědy důležitá úprava "*Not in English only*".¹¹

Tyto zdánlivé detaily si dovoluji zdůraznit z jednoduchého důvodu: Setkáváme se s nimi opakovaně při každé změně metodiky hodnocení vědy a výzkumu. Pro technické a přírodní vědy je angličtina v podstatě jediným jazykem, ve kterém má smysl publikovat významné výsledky vědy a výzkumu. Pro humanitní vědy to ale rozhodně neplatí. Jaký by mělo smysl chtít po vědcích, zabývajících se románskou filologií, aby svoje výzkumy publikovali anglicky? I pro významnou část Evropy, pro kterou je jedním z pramenných jazyků němčina (to je i případ našeho území), je stále nutné v historických vědách komunikovat v jazykově německém prostředí. Když se někdo zabývá dějinami renesance v 15.–16. století, tak logicky musí publikovat svoje výzkumy také italsky, aby získal náležitou odezvu věcně příslušné

10 Petr VOREL, *Připomínkový formulář expertního týmu KA4 – Velké pilotní ověření*, 15. ledna 2015 (archiv autora).

11 Vlastimil RŮŽIČKA and KA4 team, *R&D Evaluation Methodology & Funding Principles – Pilot testing*, power-pointová prezentace prezentovaná na závěrečné konferenci pilotního projektu "IPN Metodika", Praha 15. října 2015, fol. 18 (archiv autora).

oborové komunity. Takových příkladů bychom našli v humanitních vědách spoustu.

Z projektu „IPN Metodika“ koncem roku 2015 vznikl podrobný návrh nového hodnotícího systému, který v sobě začleňoval zkušenosti z cyklického hodnocení Akademie věd ČR a reflektoval i současnou evaluační praxi ve „starých“ zemích Evropské unie. Vcelku realisticky bylo možné předpokládat, že tento návrh v nějaké upravené či mírně redukované podobě nahradí tehdejší Metodiku13+. To naznačoval i posun personální: Odborná garantka projektu „IPN Metodika“, chemička prof. Jitka Moravcová, byla koncem roku 2015 kooptována do Rady pro výzkum, vývoj a inovace (RVVI) a byla jmenována předsedkyní poradního orgánu této rady, tedy Komise pro hodnocení výsledků (KHV). Pro další jednání vlády ČR byl v březnu 2016 vypracován stručný technický návrh dalšího postupu, jehož cílem bylo nahrazení tehdejší Metodiky13+ novým hodnotícím modelem, který vzešel z projektu „IPN Metodika“.

V průběhu jara roku 2016 však došlo k zásadní změně, jejíž skutečné pozadí neznám. Z veřejně dostupných materiálů však usuzuji, že do přípravy nového hodnotícího systému výrazně zasáhli zástupci vlivného průmyslového sektoru, kterým na dosavadních evaluačních systémech vadila skutečnost, že více oceňují výsledky základního vědeckého výzkumu (převážně publikační), nikoli výzkumu aplikovaného, který by mohl vést k finančně vyjádřitelným benefitům. V tomto smyslu se jasně vyslovil předseda Asociace výzkumných organizací ing. Libor Kraus. Ten sám uvádí, že podnět ke vzniku úplně odlišného modelu hodnocení (jehož výsledkem byl později schválený návrh Metodiky17+) vzešel od Asociace výzkumných organizací s cílem více podpořit z dotačních zdrojů na DKRVO hlavně ty „užitečné“ výsledky aplikovaného výzkumu, které mají potenciál přinést nějaký zisk. Zní to sice nelogicky, neboť v průmyslově vyspělém světě obvykle nejsou komerční aplikovaný výzkum a vývoj systémově dotovány z veřejných finančních zdrojů¹² (naopak soukromý sektor investuje i do základního výzkumu), ale na tomto místě mi nepřísluší komentovat politická rozhodnutí. Nicméně podle slov L. Krause to byla právě Aso-

12 Cituji definici z obecně dostupných zdrojů: „...Asociace výzkumných organizací (AVO) byla založena v roce 1990 v Brně. Jako dobrovolné sdružení právnických a fyzických osob zastupuje zájmy především těch subjektů, jejichž dosažené výsledky výzkumu a vývoje jsou v převážné míře komerčně využívány. V současné době reprezentuje téměř 8 tisíc lidí činných v této oblasti. Je jediným sdružením v ČR, které reprezentuje aplikovaný výzkum a vývoj v podnikatelské sféře, tedy výzkum **rozvíjený a provozovaný převážně z privátních zdrojů** a mimo sektor Akademie věd a vysokých škol....“ Převzato z https://cs.wikipedia.org/wiki/Asociace_vyzkumných_organizací (17. 1. 2023); též viz <https://vedavyzkum.cz/z-domova/asociace-vyzkumných-organizací> (17. 1. 2023).

ciace výzkumných organizací, která vytvořila „... vlastní návrh M2017+, který byl poskytnut Úřadu vlády, Sekci pro vědu, výzkum a inovace, počátkem léta 2016 ...“. Autor sice RVVI a KHV vyčítá, že původní verzi metodiky, formulovanou Asociací výzkumných organizací, během druhé poloviny roku 2016 upravili a rozšířili, ale se změnou, kterou jím řízená asociace prosadila, je vcelku spokojen. Za přesnou charakteristiku nově schváleného materiálu považují závěrečná slova z komentáře L. Krause: „...Ale jak se říká, *„dábel je skryt v detailech“*, které zatím nejsou dopracovány...“.¹³

Ano, toto byl hlavní problém nově schválené Metodiky17+. Bylo dosaženo jednoho dílčího cíle (zrušení bodového hodnocení, přímo vázaného na přerozdělování dotace na RVO), ovšem za cenu toho, že vůbec nebylo jasné, jak bude další hodnocení postupovat. Text „Metodiky17+“ byl jen pomyslnou „prázdnou slupkou“, o jejíž obsahu jsme ani jako nově jmenovaní předsedové odborných panelů (OP) vlastně nic nevěděli, krom zcela vágních vyjádření ze strany pracovníků Úřadu vlády, kteří v tom sami neměli jasno.

Není divu, že nově schválená Metodika17+ se stala terčem kritiky ze strany vědeckých institucí, veřejných vysokých škol i dalších výzkumných organizací,¹⁴ neboť její základní struktura (vzniklá v prostředí Asociace výzkumných organizací) odrážela především představy „...těch subjektů, jejichž výsledky výzkumu a vývoje jsou v převážné míře komerčně využívány...“. Těžko tedy mohla vyhovovat institucím, které své vědecké aktivity primárně zaměřují na základní výzkum, což jsou veřejné vysoké školy a Akademie věd ČR. Tedy instituce, které rozhodujícím způsobem zajišťují základní vědecký výzkum v rámci celé České republiky a na výnosy z komercializace svých vědeckých objevů dosáhnou jen v omezené míře. Proto je pro ně existenčně důležitý podíl institucionálního financování na jejich rozpočtu.

13 Ing. Kraus zveřejnil svůj komentář k nové přijaté Metodice17+ už necelé dva týdny poté, co byl tento materiál schválen vládou ČR; viz Libor KRAUS, *Nové hodnocení výzkumných organizací*, AVObloguje, 21. února 2017, viz <https://avobloguje.wordpress.com/2017/02/21/nove-hodnoceni-vyzkumnych-organizaci/> (17. 1. 2023). Uvedené citace jsou přejaty z tohoto veřejného zdroje.

14 Bezprostřední reakce na schválenou Metodiku17+ přehledně a s logickým komentářem shrnují Vlastimil RŮŽIČKA – Vladimír MAJER, *O Metodice M17+, co je a co není*, Portál Vědavýzkum.cz – Nezávislé informace o vědě a výzkumu (26. 5. 2017), viz <https://vedavyzkum.cz/blogy-a-komentare/vlastimil-ruzicka/o-metodice-m17-co-je-a-co-neni> (17. 1. 2023). Odkazové linky z tohoto textu na zdrojové texty (zprávy z řešení projektu apod.) však již v současné době nefungují a jsou přesměrovány na komerční stránky herní společnosti Casino Arena, stejně jako původní hlavní informační web projektu „IPN Metodika“ (www.metodika.reformy-msmt.cz).

Výsledky základního výzkumu samy o sobě nemohou přinášet bezprostřední finanční benefity. Naopak základní výzkum vyžaduje k zajištění své kontinuity značné investice, aniž je předem jasné, zda výsledek bude komercializovatelný, či nikoli. Bez nových vědeckých poznatků (které nelze získat jinak než výzkumem základním) se však neobejde žádný aplikovaný výzkum. Naproti tomu soukromé výzkumné organizace (tedy ty soukromé podnikatelské subjekty, které se ucházejí o finanční podporu z DKRVO) významné výsledky základního výzkumu do systému RIV nevykazují, ale ve srovnání s veřejnými vysokými školami a Akademii věd ČR čerpají více než sedminásobek finančních zdrojů, plynoucích z komercializace výsledků vědy a výzkumu.¹⁵ Tento rozpor, tedy diskuse o alokaci zdrojů a o tom, zda je důležitější financovat v rámci DKRVO výzkum základní či aplikovaný, provázeli tvorbu evaluačních systémů od samotného počátku a s ohledem na výše uvedené skutečnosti ani při vzniku Metodiky17+ nenastal v této oblasti v rámci České republiky dlouhodobě stabilní konsenzus.

Se zaváděním nové metodiky hodnocení se začínalo v roce 2017 znovu od pomyslné „píky“. Nová metodika je členěna na pět modulů, ve kterých mají být hodnoceny: kvalita vybraných výsledků (M1), výkonnost výzkumu (M2), společenská relevance (M3), viabilita (M4) a strategie a koncepce (M5). Pokud si pod některými z těchto modulů nedovedete ani po důkladném prostudování textu Metodiky17+ (viz výše pozn. č. 3) představit, co vlastně a jak by se mělo hodnotit, tak nepropadejte melancholii. Tyto drobné detaily byly upřesňovány průběžně. Hlavní rozdělení spočívalo v tom, že (M1) a (M2) měly být realizovány hned od roku 2017 na celostátní úrovni (k tomu byly ustaveny odborné panely), realizace (M3) až (M5) měla proběhnout na úrovni jednotlivých poskytovatelů až na závěr pětiletého cyklu. Teprve později mělo být upřesněno, jakou budou mít jednotlivé moduly vlastně pro výsledné hodnocení váhu.

Ano, právě tato informace v Metodice17+ chyběla na samotném počátku: Přesnější specifikace váhy jednotlivých modulů v celém systému. K čemu jsou prakticky získaná data o kvalitě jednotlivých výsledků, když nikdo zodpovědný nebyl

¹⁵ Podle statistických dat, zveřejněných Českým statistickým úřadem počátkem roku 2021, získávají Akademie věd ČR a vysoké školy dohromady ročně okolo 3 % výnosů z českých i zahraničních podnikatelských zdrojů. Naproti tomu soukromé výzkumné organizace (z nich většina je podle logiky věci organizována v Asociaci výzkumných organizací) získávají 22 % těchto zdrojů, aniž by se nějakým podstatným způsobem podílely na finančně mimořádně nákladném základním výzkumu. Tyto statistické údaje uvádí Libor KRAUS, *Výzkum v Česku: Vzdělání, kreativita, invence*, MM Průmyslové spektrum – podcastové vysílání, 3. března 2021, viz <https://www.mmspektrum.com/clanek/vzdelani-kreativita-invence> (17. 1. 2023).

schopen sdělit ani odborným panelům, do jaké míry má výsledek celostátního hodnocení ovlivňovat kvalita vybraných výsledků (M1) a do jaké míry celková výkonnost výzkumu (M2)? Přitom na základě dat, získaných v (M1) a (M2) musely panely dospět k návrhu „známky“ pro každou VO. Ani když bylo zahájeno první kompletní hodnocení i podle (M3), (M4) a (M5) v rámci vysokých škol,¹⁶ nevěděli jsme,¹⁷ jaká bude váha jednotlivých modulů.

Dobře si pamatuji (a jistě i další zainteresovaní), že na tento dotaz nám při počátečních prezentacích Metodiky17+ zástupci KHV sdělovali, že výsledná souhrnná váha modulů (M1) a (M2) by se logicky měla pohybovat kolem 85–90 %, protože hlavním cílem metodiky je hodnocení kvality vědy a výzkumu. Na „doplňující“ Moduly (M3) až (M5) mělo zbývat 10–15 % s tím, že konkrétní data budou upřesněna v průběhu hodnocení. Samotný text Metodiky17+ je v této věci poměrně vágní („...*Hodnocení výsledků podle M1 a M2 má v segmentu VŠ velkou váhu...*“)¹⁸ a k žádnému upřesnění během pěti let nikdy nedošlo. Až koncem roku 2022, na informačním setkání (pořádaném Úřadem vlády na podnět Rady vysokých škol)¹⁹ u příležitosti ukončení pátého roku implementace Metodiky17+, bylo jasné řečeno, že výslednou evaluační váhu modulů (M1) až (M5) si určuje sám konkrétní poskytovatel. Dokonce jsme se v rámci veřejné diskuse na toto téma dozvěděli přímo od výše citovaného ing. L. Krause, že Ministerstvo průmyslu a obchodu pro jím zřizované VO stanovilo souhrnnou váhu modulů (M1) a (M2) v rámci jejich vnitřního hodnotícího systému na pouhých 10 %. Je-li tomu podobně i u dalších resortních VO, tak si logicky kladu otázku, proč by měl být systém celostátního hodnocení v (M1) a (M2) konstruován s ohledem na zájmy „...*těch subjektů, jejichž výsledky výzkumu a vývoje jsou v převážné míře komerčně využívány...*“, když pro tyto subjekty v jejich vlastním hodnocení mají uvedené moduly tak malou váhu (a to

16 V prostředí veřejných vysokých škol probíhala fáze sběru dat pro (M3), (M4) a (M5) v průběhu roku 2020, jednání mezinárodních evaluačních panelů (ustavených pro každou školu zvlášť) probíhala na podzim 2020 (někde fyzicky, někde v důsledku protiepidemických opatření jen online), výsledky pak byly schvalovány v průběhu roku 2021. Teprve tato fáze generovala výslednou „známku“ pro celou vysokou školu (a, b, c, d), která by měla být platná po celé další pětileté období až do dalšího kola souhrnného hodnocení ve všech pěti panelech (M1) až (M5). Výsledné hodnocení ovlivňuje přerozdělování finančních prostředků na DKRVVO, ale jakým způsobem, to rozhoduje poskytovatel, v případě veřejných vysokých škol tedy MŠMT.

17 Toto konstatování se netýká mé role předsedy odborného panelu OP6 (ten neměl s (M3), (M4) a (M5) nic do činění), ale mé tehdejší pozice prorektora pro vědu, zodpovídajícího za tuto fázi hodnocení na Univerzitě Pardubice.

18 Viz pozn. č. 3, s. 29, část 5.2 Přidělení kvalitativních stupňů.

19 Konalo se 15. prosince 2022 v budově Národní technické knihovny v Praze, viz <https://radavs.cz/RVS-41.html?newsID=17251> (17. 1. 2023).

dokonce i výsledky excelentní, vybrané do hodnocení v rámci Modulu 1 a hodnocené podle hlediska společenské relevance)?

Ale přejděme už konečně od obecnějšího rámce konkrétně k historickým vědám. Ty vytvářejí v Metodice 17+ společně s archeologií samostatnou podskupinu „6.1 History and Archeology“, definovanou podle členění vědních oborů v mezinárodně uznávaném tzv. Frascati Manuálu.²⁰ Do celé oborové skupiny humanitních věd²¹ (6. Humanities) patří ještě jazykověda a literární vědy (6.2 Languages and Literature), filosofie, etika a religionistika (6.3 Philosophy, Ethics and Religionistics), dále umění, dějiny umění, scénické umění a hudba (6.4 Arts, History of arts, Performing arts, Music) a nakonec ostatní humanitní obory, které neodpovídají žádnému z předchozích podskupin (6.5 Other Humanities and the Arts). Úkolem odborného panelu pro humanitní vědy (OP6) bylo provést hodnocení kvality vybraných výsledků (M1) a výkonnosti výzkumu (M2). S tímto zadáním byli jmenováni členové odborných panelů z řad odborníků, navržených samotnými VO, tak, aby každou podskupinu zastupovali nejméně dva členové, jeden jako garant M1, druhý jako garant M2. Jejich jména vždy byla a stále jsou k dispozici na příslušných webových stránkách, zmiňuji je v závěru této studie.

Jako předseda odborného panelu pro humanitní vědy jsem mohl využít svých praktických zkušeností ze všech tří segmentů, pro které je evaluační proces důležitý: 1) pohled vědce, který je sám tvůrcem výsledků vědy a výzkumu a zná dobře oborové publikační zvyklosti;²² 2) pohled řídicího pracovníka, který s výsledky evaluačních procesů využívá pro rozvoj vlastního pracoviště;²³ 3) pohled zevnitř evaluačních systémů.²⁴ Od samotného počátku implementace Metodiky17+ jsem proto mohl (jsa vybaven dostatečnou osobní zkušeností i potřebnými argumenty) vystupovat vůči zaváděným postupům kriticky, pokud byly z hlediska

20 Text aktuální verze Frascati Manuálu v původní anglické verzi i v překladech viz <https://www.tacr.cz/dokumenty/frascati-manual> (17. 1, 2023).

21 V evaluačních textech se pro širší vědní oborovou skupinu používá termín FORD. Tím není míněn anglicky „brod“ („ford“), ale jde o zkratku slovního spojení „field of research and development“, tedy „oblast výzkumu a vývoje“.

22 Základní informace viz <https://www.upce.cz/prof-phdr-petr-vorel-csc>.

23 V letech 2000–2006 jsem byl vedoucím katedry historie, následně 2007–2015 děkanem Fakulty filozofické Univerzity Pardubice a 2015–2020 prorektorem Univerzity Pardubice pro rozvoj a pro vědu a výzkum.

24 V letech 2010–2011 jsem zodpovídal za realizaci cyklické evaluace části ústavů III. vědní oblasti AV ČR, v letech 2014–2017 jsem byl předsedou OVHP pro humanitní vědy v rámci Metodiky13+ a výše popsaným způsobem jsem byl angažován v realizaci pilotní fáze projektu „IPN Metodika“ v roce 2015.

humanitních věd nelogické nebo dokonce nesmyslné. Když totiž začalo probíhat od prvního roku implementace konkrétní naplňování obecných zásad, zakotvených v textu Metodiky17+, bylo zřejmé, že se znovu opakovaně setkáváme s dříve již odmítnutým pokusem hodnotit všechny vědní obory podle jednotné stanovených kritérií, definovaných podle evaluačních zvyklostí přírodních a technických věd.

Zásadní problémy s hodnocením se u našeho oboru objevily hned v prvním roce v obou modulech.

Podklady pro M1 byly získávány takto: Podle Metodiky17+, schválené v únoru 2017, vybraly VO na podzim 2017 stanovený počet excelentních výsledků²⁵ a v požadované podobě je nahlásily do systému. Novinkou bylo stanovení kritéria, podle kterého má být výsledek posuzován: přínos k poznání, nebo společenská relevance. Tento výběr měl však dva nesmyslné limity: 1) Vybrány mohly být pouze výsledky, uplatněné v roce sběru dat 2016 (resp. ty, které neprošly hodnocením výsledků za rok 2015). 2) Vykázány mohly být pouze výsledky bibliometrizovatelné.

Tento postup byl vysvětlován tak, že se ze strany VO očekává masové vykazování excelentních výsledků aplikovaného výzkumu (např. patenty, užité vzory apod.), které předchází metodika v hodnocení opomíjela. To však nedávalo smysl, pokud VO mohly vykazovat pouze výsledky uplatněné v předchozím roce (2016), neboť za tak krátkou dobu není možné ani u skvělých výsledků aplikovaného výzkumu věrohodně prokázat jejich společenskou relevanci (i světově významný patent zpravidla začne vydělávat peníze až několik let po své registraci, pokud se ho povede zavést do praxe). Ty VO, které se i v přírodních a technických vědách zaměřují hlavně na základní výzkum, tak v některých případech neměly čím naplnit požadovaný počet excelentních výsledků, protože za svoje nejlepší výsledky samy považovaly právě ty bibliometrizovatelné (např. články v časopisech WoS, zařazené v prvním decilu či dokonce centilu).²⁶

25 Na každých 10 milionů Kč, poskytnutých do rozpočtu VO (i započatých), připadal jeden výsledek. Například pokud bylo VO na DKRVO poskytnuto 75 345 786 Kč, měla povinnost vykázat přesně 8 excelentních výsledků.

26 Těmito původně latinskými termíny se rozumí umístění příslušného časopisu na kvalitativní oborové škále, vytvořené bibliometrickými nástroji. Pokud jde o časopis, zařazený do prvního kvartilu (I.Q), rozumí se tím, že patří mezi nejlepší čtvrtinu (prvních 25 % na kvalitativní škále), analogicky čtvrtý kvartil (IV.Q) znamená poslední čtvrtinu, tedy nejhorších 25 %. Prvním decilem se pak rozumí nejlepší desetina (prvních 10 %), první centil znamená nejlepší setinu z celku (první 1 %)

V oboru historie byla situace o to složitější, že na rozdíl od přírodních věd nebyla nikdy dříve vedena diskuse o tom, co je z hlediska našeho oboru výsledek aplikovaný nebo experimentální. Moc nám v tom nepomůže ani Frascati Manuál, který pouze konstatuje, že (v humanitních oborech) „...jsou mezi základním a aplikovaným výzkumem nejasné hranice. Rovněž i příklady experimentálního vývoje mohou být v těchto oborech těžko identifikovatelné vzhledem k jejich odlišnosti s obory přírodních a technických věd...“.²⁷ Konkrétní modelové příklady²⁸ jsou sice zábavné, ale v praxi historika jen obtížně využitelné. V prvním roce hodnocení M1 proto vznikla řada zmatků už na straně VO. Některé vůbec nepochopily změnu, která nastala, a očekávaly, že za vykázané výsledky budou zase nějaké „body“. A jelikož bylo oznámeno, že první rok se budou v M1 hodnotit výsledky pouze podle kritéria společenské relevance, označily tímto atributem (tedy „hodnotit podle kritéria společenské relevance“) všechny vykázané výsledky, i ty které jednoznačně spadaly do výzkumu základního.

Podobně vznikla i řada nedorozumění na straně externích hodnotitelů. Ti byli sice ze strany KHV schváleni za základě návrhů, které vzešly z VO, ale samotným hodnotitelům nikdo srozumitelně nevysvětlil, jak mají hodnotit a v čem je ten systém jiný (podle kritéria „společenská relevance“ se vybrané excelentní výsledky v předchozím systému vůbec nehodnotily). Tvůrci Metodiky17+ předpokládali, že si hodnotitelé sami podrobně prostudují jejich návod a tím bude zajištěn dostatečný přenos informací. Tak to ovšem v praxi nefunguje. Někteří hodnotitelé hodnotili tak, jak byli zvyklí: Na vše, co jim přišlo k hodnocení, pohlíželi jako na výsledek základního výzkumu, v němž posuzovali pouze jeho přínos k poznání. Tím byl celý hodnotící systém už v prvním roce zatížen velkým počtem nesprávně udělených špatných „známek“ (v kvalitativně klesající škále od 1 do 5)²⁹ a pochopitelně i sub-

27 Frascati Manuál, 2015 (viz výše pozn. č. 15), část I-2. Pojmy a definice pro identifikaci výzkumu a vývoje, s. 56.

28 Základní výzkum: Historikové studují historii a dopad tání ledovců na lidstvo. Aplikovaný výzkum: Historikové zkoumají reakce společnosti v minulosti na katastrofické přírodní události (např. záplavy, sucha, epidemie), aby pochopili, jak by současná společnost mohla lépe reagovat na globální změny klimatu. Experimentální vývoj: S pomocí předchozích výsledků výzkumu, historikové navrhnou novou muzejní expozici o přizpůsobení minulých lidských společností změnám životního prostředí; tato expozice slouží jako prototyp pro další muzea a školská zařízení. Tamtéž, s. 57–58.

29 Definice jednotlivých kvalitativních stupňů je obsažena v textu Metodiky17+ (viz pozn. č. 3, s. 19). Nechci tento už tak dlouhý text zatěžovat obsáhlými citacemi, proto jen stručně shrnuji: 1 = výsledek, který je z hlediska originality, významu a obtížnosti získání na špičkové světové úrovni; 2 = výsledek, který je z hlediska originality, významu a obtížnosti získání na vynikající mezinárodní úrovni, ale nedosahuje nejvyšší úrovně excelence; 3 = výsledek, který je z hlediska originality, významu a obtížnosti získání mezinárodně uznávaný; 4 = výsledek, který je z hlediska

jektivním přístupem některých hodnotitelů, včetně udělování nejvyššího hodnocení („1“) bez náležitého zdůvodnění. S tím však členové odborných panelů nemohli vůbec nic dělat, protože hodnotící systém jim na počátku neumožňoval žádný korekční zásah. Garant M1 měl za úkol pouze vybrat nejprve dva vhodné externí hodnotitele, a případně další, pokud někdo slíbené hodnocení v termínu nedodal. Třetí hodnotitel byl také vybírán v případě, že se posudky lišily o dva stupně. Pokud však dodaná hodnocení byla formálně v pořádku, nemohli ani garant M1 ani předseda panelu nijak zasáhnout, i když byly v posudku zjevné rozpory (např. výsledek byl hodnocen podle jiného kritéria; nebyl soulad mezi slovním a číselným hodnocením; text posudku obsahoval slovní invectivy aj.) a výsledná „známka“ byla stanovena automaticky.

V Modulu 2, jehož cílem je posoudit celkovou výkonnost výzkumu, byly výsledky hodnoceny jen bibliometricky, tedy zahrnovaly pouze články v časopisech a sbornících, evidovaných v databázích WoS a SCOPUS. Garantům M2 tak byly jako podklad k hodnocení poskytnuty bibliometrické analýzy, objednané k tomuto účelu od provozovatelů příslušných databází. Pro historii (i ostatní humanitní vědy) však tyto podklady neměly žádný praktický smysl. Určitý význam ano, protože se jednalo o výsledky tak nesmyslné,³⁰ že na nich bylo možné exaktně

originality, významu a obtížnosti získání národně uznatelný; 5 = výsledek, který nesplňuje standard národně uznatelné práce.

- 30 Podle oficiálních bibliometrických analýz vycházely jako vědecky nejvýznamnější VO v našich oborech roztodivná pracoviště, která toho s humanitními vědami nemají mnoho společného. Například v roce 2019 se v bibliometrické analýze mezi nejvýznamnější VO v ČR v oboru historie a archeologie řadily Ústav výzkumu globální změny, Botanický ústav AV ČR a Česká zemědělská univerzita. To bylo zapříčiněno multioborovou atribucí některých vědeckých časopisů, evidovaných v těchto databázích. Bez ohledu na to, v jakém vědním oboru byl ten či onen článek vykázán samotným autorem (to je evidováno v databázi RIV), započítala bibliometrická analýza jeden konkrétní článek všem oborům, které má daný časopis ve své atribuci. Například měl-li jeden časopis v bibliometrických systémech atribuci k chemii, lékařským vědám a k filologii, byl v rámci bibliometrické analýzy započítán všem třem oborům bez ohledu na to, jakého tématu se vlastně týkal. V ostatních odborných panelech (s počtem bibliometrizovatelných výsledků v řádu tisíců) tento systémový problém zřejmě nikomu nevadil, ale v humanitních vědách, kde se bibliometrizovatelné výsledky počítaly v řádu desítek, vycházely nesmysly. Proto jsme si zvlášť vyžádali konkrétní seznamy hodnocených výsledků, příslušející k našim oborům. Teprve na základě jejich konkrétního posouzení byla konfuznost celého systému zjevná. Garant M2 pro obor 6.4 Doc. Karel Stibral na základě vyžádaného seznamu konkrétních článků provedl v roce 2019 detailní posouzení oborové atribuce každého z nich. Ve výsledku jsme tak mohli exaktně prokázat, že příslušného oboru se týkala pouze třetina z nich (34 %), naprostá většina (66 %) neměla s dějinami umění či příbuznými oborovými specializacemi nic společného. Přesto nám byla takto nesmyslná bibliometrická analýza poskytnuta jako závazný podklad pro hodnocení VO.

prokázat, že pro humanitní vědy nejsou bibliometrické nástroje pro hodnocení vhodné. To už však bylo uvedeno přímo v textu Metodiky17+. Modul 2 měl sice posuzovat celkovou výkonnost VO primárně pomocí bibliometrie, ale s výslovnou výjimkou. Ta se týkala společenských a humanitních věd, kde se pochopitelně už dávno před vznikem Metodiky17+ dobře vědělo, že na základě bibliometrie se celková výkonnost hodnotit nedá. Není to jen proto, že mnoho oborově významných časopisů (zvláště těch, které jsou vydávány v jiných jazycích než anglicky) záměrně vůbec neusiluje o zařazení do databází WoS nebo SCOPUS (a nic to nesnižuje na jejich kvalitě), ale ten důvod je mnohem podstatnější: Pro humanitní obory ani nejsou časopisecké články (na rozdíl od přírodních věd) tím hlavním oborově relevantním výstupem. Tím jsou odborné knihy. Jejich kvalita se bibliometrickými nástroji vůbec hodnotit nedá. Proto jsme Modul 2 v té podobě, jak byl aplikován na začátku implementace Metodiky 17+, úplně odmítli používat pro hodnocení humanitních věd (jako jediný z odborných panelů) a opakovaně jsme (v každé závěrečné roční zprávě) žádali o to, aby pro naše vědní obory byl Modul 2 doplněn o specifický hodnotící postup, jehož vznik předpokládala jak samotná Metodika 17+,³¹ tak i její uživatelská příručka, kde jsou podrobněji upřesněny jednotlivé postupy.³²

Po prvním roce hodnocení jsme tedy mohli oprávněně konstatovat, že v oboru historie vlastně žádné hodnocení neproběhlo. V Modulu 1 se hodnotily jen výsledky, posuzované podle kritéria společenské relevance (a těch bylo v historických vědách minimum, navíc oborově většinou nevýznamných) a bibliometric-

31 „... V oborech, kde výstupem jsou zejména knihy a časopisecké výstupy nepodchycené v mezinárodních databázích, stejně jako pro výsledky aplikovaného výzkumu a vývoje, bude hlavním zdrojem Informační systém výzkumu, experimentálního vývoje a inovací (dále jen „IS VaVaI“)....“, viz Metodika hodnocení, 2018 (viz výše pozn. č. 3), zde část 1.2 Modul 2 – Výkonnost výzkumu, s. 12.

32 „...Modul 2 – výkonnost výzkumu: Vedle bibliometrických údajů, které budou obsahovat kompletní produkci výsledků VO v jednotlivých oborech (FORD, WoS Categories) za hodnocené období, tj. časopisecké a konferenční publikace (zdrojem budou zejména mezinárodní databáze WoS a SCOPUS), budou zpracovány i další publikační výstupy, a to zejména knihy a časopisecké výstupy nepodchycené v mezinárodních databázích (důležité zejména pro hodnocení společensko-vědních oborů). Důležitým parametrem zjišťovaným Modulem 2 pro hodnocení daných VO je i objem a struktura získaných prostředků na VaVaI a počty a skladba jejich pracovníků....“ Viz Uživatelská příručka pro výzkumné organizace, členy Odborných panelů, externí hodnotitele a poskytovatele institucionální podpory VaVaI – Postup hodnocení výsledků dle Metodiky 2017+, s. 6. Dostupné on-line na <https://www.vyzkum.cz/>, složka „Hodnocení VaV“, podložka „Metodika 2017+“, zde pdf příloha „M17+ uživatelská příručka“.

kou analýzu Modulu 2 jsme úplně odmítli akceptovat jako podklad zcela konfuze-
ní.³³

Ani v druhém roce hodnocení žádný významný systémový posun nenastal. Pouze v (M1) proběhlo také hodnocení výsledků, které měly být posuzovány podle přínosu k poznání, a to za dva roky (tj. společně výsledky ze sběru dat 2016 a 2017, vykázané ze strany VO v letech 2017 a 2018 a hodnocené OP6 v průběhu roku 2019). Teprve z této skupiny výsledků bylo možné alespoň nějaký obraz o situaci v oboru historie vytvořit, nikoli však věrohodné hodnocení.

Zásadní zvrat ale přinesl konec roku 2019. To už jsem žil v představě, že náš odborný panel se svého úkolu za druhý rok zhostil se ctí, ostatně závěrečnou zprávu za celý panel jsem zpracoval už v září 2019.³⁴ Chystanou závěrečnou schůzku před-
sedů odborných panelů, představitelů RVVI, KHV a Odboru hodnocení Úřadu vlády, která byla naplánována na 22. listopadu 2019 na Úřadu vlády, jsem proto očekával jen v režimu příjemné společenské události. O to větší bylo moje překva-
pení (stejně jako všech ostatních předsedů), když jsme byli až tento den pověřeni zpracováním analýzy výsledků prvních dvou let implementace M17+ v modulech 1 a 2.

Nově zadaným úkolem bylo vytvoření podkladů, na jejichž základě mělo vzniknout kvalitativní oborové škálování, a to přednostně v segmentu veřejných vysokých škol. Vzhledem k blížícímu se termínu jednání tripartity³⁵ se zástupci Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy (jakožto poskytovatele DKRVO pro všechny vysoké školy) byl vznesen požadavek na vypracování výše zmíněné analýzy

33 Petr VOREL, *Komentář k 1. fázi implementace Modulu-1 a Modulu-2 Metodiky17+ v průběhu roku 2018 v 6. vědní oblasti (fory 6.1 až 6.5)*, 28. 6. 2018, závěrečná zpráva OP6 po prvním roce hodnocení; veřejně dostupné na <https://hodnoceni.rvvi.cz>, hierarchicky strukturované složky „Hodnocení 2017“ – „OBORY Výbrané výsledky – komentáře Odborných panelů“, zde příloha (pdf) „Humanities and the Arts“.

34 Petr VOREL, *Komentář k 2. roku implementace Modulu-1 Metodiky17+ v průběhu roku 2019 v 6. vědní oblasti (výsledky z roku 2017, vykázané v roce 2018)*, 10. září 2019, závěrečná zpráva OP6 po druhém roce hodnocení; veřejně dostupné na <https://hodnoceni.rvvi.cz>, hierarchicky strukturované složky „Hodnocení 2018“ – „MODUL 1“ – „Komentáře Odborných panelů“, zde příloha (pdf) „Humanities and the Arts“.

35 Na konci každého roku probíhá projednání hodnocení na národní úrovni s poskytovatelem (tzv. tripartita), tedy trojstranné jednání, jehož se účastní zástupci poskytovatele, zástupci Odboru RVVI z Úřadu vlády a předsedové odborných panelů. Účelem tohoto jednání je srovnat výsledky vnitřního hodnocení, které provádí poskytovatel, s údaji, které vycházejí z hodnocení celostátního. Za humanitní vědy jsem se pravidelně účastnil těchto tripartitních jednání s Akademií věd, Ministerstvem kultury a MŠMT. Právě tripartita s MŠMT byla vždy nejsložitější, protože tento poskytovatel nemá vytvořen systém cyckického vnitřního hodnocení.

a termín byl stanoven do 2. 12. 2019. Převáděno do srozumitelného jazyka: Na předsedy odborných panelů byla 22. 11. 2019 vložena základní odpovědnost hodnocení VO na celostátní úrovni podle (M1) a (M2), měli na to dva týdny a výsledkem mělo být označení každé oborově příslušné VO písmenem (A, B, C, D), podle kterého by pak mohlo být provedeno tzv. indikativní škálování na úrovni celé VO.

Do té doby jsme jako předsedové odborných panelů vůbec netušili, že bychom měli provádět na základě získaných dat v rámci svých odborných panelů také konkrétní hodnocení VO. V této záležitosti (kdo konkrétně má vlastně hodnotit a navrhopvat podle nějakého klíče výsledné „známky“) je znění Metodiky17+ nejednoznačné, ale určitě to neměli být předsedové odborných panelů, v tom je text jasný „...*Odborný panel je skupina odborníků, kteří koordinují recenzní posuzování vědeckých výstupů zařazených do jim věcně příslušného oboru. Panel je řízen předsedou a místopředsedou. Členové odborného panelu zajišťují distribuci výsledků k recenznímu posouzení externím hodnotitelům a rozhodují ve sporných případech. Zároveň připravují souhrnný odborný komentář k výsledkům, které byly v rámci jejich oboru posouzeny pomocí Nástroje 1 – bibliometrická analýza...*“³⁶ Více po nás během prvních dvou let hodnocení skutečně nikdo nechtěl, podobně jako v předchozí Metodice13+, kde jsme také pouze zajišťovali hodnocení dílčích výstupů, ale nebylo v naší kompetenci vyjadřovat se ke kvalitě VO v daném oboru.

Můžeme se jen dohadovat, že podle původní představy tvůrců Metodiky17+ mělo být tím hlavním hodnotícím orgánem nově ustavené a velkoryse personálně zajištěné Oddělení pro hodnocení VaVaI, vytvářející na Úřadu vlády České republiky součást Odboru Rady pro výzkum, vývoj a inovace. Na počátku hodnocení zde mělo vzniknout pět služebních míst, postavených v úřednické hierarchii velmi vysoko: vedoucí na úrovni „vrchní vládní rada“ (což není označení kvalifikace, ale nejvyšší 16. platové třídy, do které může být státní zaměstnanec zařazen), ostatní na pozici „vládní rada“. Toto reprezentativní zastoupení mělo zaručit, že příslušné oddělení bude schopné řádně plnit všech šest hlavních úkolů, které mu Metodika17+ ukládá, včetně „...*provádění každoročního hodnocení všech VO podle vybraných indikátorů Modulu 1 a Modulu 2...*“³⁷

Původní velkorysá představa o personálním zajištění daného oddělení však zřejmě nebyla naplněna. Technické zázemí hodnocení zajišťoval (v rámci možností dobře) na Úřadu vlády jen malý tým, řízený Mgr. Ing. Kateřina Miholovou, PhD. To nebylo grémium, které by mohlo být schopno vyjadřovat se zodpovědně k otáz-

36 Viz pozn. č. 3, s. 17.

37 Tamtéž, s. 15.

kám vědecké kvality výzkumných organizací. Přenesení hlavních evaluačních závěrů v rámci celostátního hodnocení (M1) a (M2) na předsedy odborných panelů se tak stalo sice nečekaným, ale v té chvíli zřejmě jediným rozumným řešením.

Na to téma probíhala už 22. listopadu 2019 poměrně bouřlivá diskuse, ve které jsme jako předsedové panelů upozorňovali na chybějící základní data, která potřebujeme pro splnění takového úkolu.³⁸ Šlo především o segment vysokých škol, u nichž (na rozdíl od Akademie věd či Ministerstva kultury) není na úrovni poskytovatele (MŠMT) vytvořen vlastní interní evaluační systém. Mohli jsme logicky předpokládat, že jakákoli neúplná data, která vzejdou z Metodiky 17+ ve fázi její počáteční implementace, mohou negativně ovlivnit financování vysokých škol na dlouhou dobu. Na tuto námitku jsme dostali odpověď, že výsledky Metodiky 17+ s financováním vysokých škol rozhodně provázány být nemohou (jak tomu bylo u Metodiky 13+), že jde jen o pracovní verzi. Ať si s tím předsedové panelů poradí, jak umí. Nějaké závazné škálování jsem jako předseda panelu odmítl zpracovat; na základě dat, která byla po dvou letech pro humanitní obory k dispozici, bylo možné jen identifikovat základní trendy.³⁹

38 Neměli jsme k dispozici ani údaje o personálních kapacitách hodnocených VO (tedy kolik pracovníků se na vzniku hodnocených výsledků podílelo), ani o tom, jaké vědní obory jsou na té či oné vysoké škole rozvíjeny. V případě velkých univerzit (UK Praha, MU Brno, UP Olomouc) se dalo předpokládat, že mají být hodnoceny ve všech vědních oborech, ale u ostatních tato jistota chyběla. Předseda panelu si tak nemohl být jist, zda jsou absence výsledků či jejich špatná struktura v některém oboru skutečně důsledkem nízké vědecké úrovně daného pracoviště, nebo se na sběru dat odráží jednoduchá skutečnost, že se daný obor na hodnocené škole vůbec nerozvíjí nebo z hlediska její struktury není důležitý. To se skutečně nedá vyčíst ani z webových stránek dané univerzity. V dané situaci jsem žádal alespoň o to, aby nám byly poskytnuty údaje o tzv. rámci výzkumných aktivit. To byl materiál, který každá veřejná vysoká škola zpracovávala na podzim 2018 jako povinnou přílohu k roční aktualizaci svého strategického záměru. Z rámce výzkumných aktivit se dalo zjistit, který obor je pro tu či onu školu (podle jejího vlastního rozhodnutí) důležitý, a zda se dané pracoviště v tomto oboru zaměřuje na výzkum základní či aplikovaný. O existenci tohoto materiálu (který byl v té době na úrovni celé republiky k dispozici na MŠMT) jsem věděl, protože jsem jako prorektor na Univerzitě Pardubice zodpovídal za jeho zpracování. K poskytnutí těchto základních dat odborným panelům však tehdy nedošlo. Věcně relevantní informace tohoto typu bude pro účely hodnocení obsahovat relativně podrobné tzv. oborové portfolio, které každá veřejná vysoká škola zpracovává v současné době.

39 Petr VOREL, *Vyhodnocení informačního potenciálu M17+ pro oborové členění VO v rámci 6. vědní oblasti za první dva roky implementace M17+ (data pro VVŠ)*, Pardubice 30. listopadu 2019 (archiv autora). Tento materiál se nestal součástí zveřejněné dokumentace. Obsahuje i údaje, týkající se dílčích oborů. Takto detailní informace nebyly průběžně zveřejňovány a nestaly se součástí veřejně dostupné dokumentace ani po ukončení celého pětiletého období.

Hektický závěr druhého roku implementace Metodiky17+ však přinesl důležité změny v dalším roce, takže od třetího roku probíhalo hodnocení s významným posunem v obou modulech.

Modul 2 zůstal sice omezen jen na bibliometrické analýzy, ale ty byly prováděny nově nikoli podle tzv. impakt faktoru, ale podle jiného kritéria (citační analýzy). Humanitních věd se však tato změna netýkala, neboť se nic nezměnilo na skutečnosti, že mechanické bibliometrické analýzy, poskytované ze strany provozovatelů databází WoS či SCOPUS, nejsou pro humanitní vědy k hodnocení použitelné.

U Modulu 1 došlo k zásadní změně v několika ohledech.

Jednak už nadále nebyl okruh výběru excelentních výsledků omezen jen na předchozí rok sběru dat, ale VO mohly vybírat z pětiletého období. To dává smysl, neboť u excelentních výsledků (u výzkumu základního i aplikovaného) hodnocení vyžadovalo i ohlasy, kterými mohla být míra excelence doložena, což z roku na rok obvykle nejde.

Také bylo zrušeno nesmyslné omezení, že do M1 mohou VO vykazovat jen výsledky nebibliometrizovatelné. Modul 1 tak konečně získal rozumnější podobu, i když pochopitelně nelze popřít, že datová základna pro první dva roky hodnocení byla zcela odlišná, než v posledních třech letech.

Výrazně se zvýšily možnosti členů panelu, kteří od třetího roku mohli provádět korekce v těch případech, kdy shledali nějakou nesrovnalost. Panel také na konci hodnotícího období musel provádět tzv. váhování, aby nedocházelo k nějakým výrazným výkyvům v důsledku nerovnoměrně nastavené kvalitativní latky u jednotlivých externích hodnotitelů. Externí hodnocení i nadále zůstalo základem pro udělenou známku, ale panel přebíral větší zodpovědnost za výsledné hodnocení, do kterého mohl v případě nutnosti zasáhnout. Všechny případné korekční zásahy jsou provázeny slovním zdůvodněním a jsou veřejně dostupné, stejně jako texty hodnocení externích posuzovatelů. Tím získal celý systém větší věrohodnost.

Ani v průběhu třetího až pátého roku sice KHV nevyšla vstříc našim požadavkům na vytvoření nějakého mechanismu, kterým by bylo umožněno získání plnohodnotných dat v Modulu 2 i pro humanitní vědy (tento požadavek se opakuje v každé meziroční zprávě). Významným krokem vstříc se stalo rozšíření počtu výsledků, které mohou VO vykazat do M1. Jde o kvótu navíc, která je přednostně vyhrazena pro nebibliometrizovatelné výsledky ze společenských a humanitních věd (číselně je definována jako 5 % z počtu nebibliometrizovatelných výsledků, vy-

kázaných do RIV-u). Tím se původní kvóta (za každých 10 milionů z DKRVO jeden výsledek) výrazně rozšířila. Záleželo však na každém pracovišti, jak si s přidělenými „kvótami“ pro M1 poradilo.

V průběhu hodnocení jsme museli některá rozhodnutí koordinovat i mezi oborově, tedy napříč odbornými panely, tak aby byl zaručen rovný přístup.

Jednou z takových otázek bylo například organizování vědeckých konferencí, které některé VO vykazovaly jako významný přínos k poznání. Jednotlivé panely takové výsledky na počátku hodnotily rozdílně. Až v průběhu hodnocení jsme postup koordinovali tím způsobem, že samotná organizační činnost k poznání přispět nemůže. Přínosem jsou vědecké příspěvky, které na konferenci zaznívají, nikoli samotné zorganizování. I zorganizování vědecké akce pochopitelně může být vykázáno jako výsledek do (M1), ale kritériem posuzování by měla být jeho společenská relevance (pokud je prokazatelná), nikoli vědecký přínos.

Dalším diskutovaným problémem byly „technické pětky“, tedy hodnocení nejnižší známkou, které však neodráželo vědeckou kvalitu příspěvku, ale nějakou triviální chybu na straně vykazující VO. Nejčastěji se jednalo o dvě chyby: 1) Vykazovaný publikační výsledek nebyl k hodnocení předložen ve volně dostupné elektronické formě (nemuselo jít o režim open-access, stačil připojený „pdf“ soubor). V takovém případě jsme museli udělit hodnocení „5“, i když šlo třeba o knihu, kterou jsme dobře znali. Stejný postup musel být dodržen pro všechny obory stejně, takže pokud si příslušný zodpovědný pracovník VO, která dodávku dat odesílala, pečlivě nekontroloval, že mají všechno v pořádku, měli smůlu. Nebylo možné žádné datové soubory do systému dodatečně doplňovat, jen byla na straně Úřadu vlády provedena kontrola, zda k chybě nedošlo na straně hodnotícího systému. 2) Druhou nejčastější chybou byl nesoulad mezi vykázanými daty a skutečným obsahem vykazovaného výsledku. Odborný panel nemohl měnit oborovou atribuci, kterou výsledku dala sama VO. Pokud se v takovém případě někdo na straně VO spletl a výsledek byl k hodnocení zaslán jinému panelu, než kterému oborově náležel, tak mu bylo uděleno také hodnocení „5“ v důsledku chybné oborové atribuce. Stejným způsobem byly hodnoceny stupněm „5“ jako neoprávněně vykázané výsledky ty případy, kdy VO vykazovala jako svůj excelentní výsledek knihu či studii, u níž byla uvedena autorova afiliace k úplně jiné instituci, než která výsledek vykazovala. Takové případy se skutečně vyskytly.

Nejsložitější však byly ty případy, kdy jsme udělovali hodnocení „N“, tedy výsledek byl vyřazen z hodnocení bez udělení „známky“. Takové hodnocení mohlo být uděleno jen v případě, kdy byl výsledek po technické stránce vykázán v pořá-

ku, ale nesplňoval základní pravidlo, podle kterého v případě výsledku vykázaného jako excelentní do (M1) musí být vykazující VO jeho výhradním nebo hlavním tvůrcem. Toto logické pravidlo (platné opět pro všechny odborné panely) mělo především v technických a přírodních vědách zamezit tomu, aby VO do (M1) masově vykazovaly skvěle hodnocené výsledky, které byly výsledkem práce mnohočetných autorských kolektivů. I takové výsledky pochopitelně do (M1) mohou patřit, ale v takovém případě musí VO v doprovodném komentáři věrohodně vysvětlit a prokázat svoji roli hlavního tvůrce. V historických vědách jsme proto museli zvláště v pátém roce hodnocení udělit těch hodnocení „N“ relativně mnoho. V tomto roce se k hodnocení sešlo několik velmi kvalitních odborných knih, u nichž však příslušné VO neměly na jejich přínosu k poznání hlavní podíl. Sama skutečnost, že VO výrobu takové knihy financuje nebo vykazuje konferenční sborník v rámci nějakého svého projektu, ještě neznamená, že může za výsledek své vědecké činnosti vydávat textové pasáže autorů, kteří mají úplně odlišnou institucionální afiliaci.

Hodnotící systém má pro (M1) vytvořenu i dostatečnou pojistku pro případ, že by odborný panel udělal nějakou chybu. Každoročně po zveřejnění výsledků mohou VO vznést námitky, kterými se odborný panel musí zabývat. Pro humanitní vědy může být potěšující, že námitky, které nám byly zaslány, se každý rok pohybovaly jen v řádu jednotek pro celý odborný panel. Většinou šlo ale ze strany namítajících VO o námitky zmatečné nebo neprůkazné. Za celou dobu hodnocení podle Metodiky17+ jsme doporučili vyhovět jen jedné z námitek, ta se ale netýkala oboru historie.

Výsledky, které vzešly z činnosti našeho odborného panelu, byly průběžně zveřejňovány a stále jsou volně k dispozici na webových stránkách.⁴⁰ Nevíme však, zda tyto informace budou pro případné další badatele k dispozici i v budoucích desetiletích a staletích. Z tohoto ohledu je tištěné médium stále jistějším zdrojem přenosu informací, což asi není nutné historikům zvláště vysvětlovat. Proto si dovoluji připojit i dvě souhrnné tabulky, aby byla zřetelnější struktura a rozsah činností, které s popisovaným hodnocením souvisejí.

Prvním z nich je souhrnný výsledek hodnocení (M1) humanitních věd za rok 2022, aby bylo zřejmé proporční rozložení výsledků v rámci humanitních oborů i jejich hodnocení:

⁴⁰ <https://hodnoceni.rvvi.cz>

FORD 6 – Humanitní vědy	Udělená hodnocení						celkem
	1	2	3	4	5	N	
6.1 Historie a archeologie	13	54	47	6	4	16	140
6.2 Filologie a literární vědy	5	46	39	13	3	3	109
6.3 Filosofie, etika a religionistika	8	38	27	4	1	–	78
6.4 Umění a dějiny umění	4	32	41	17	7	2	103
6.5 Ostatní humanitní vědy	–	1	2	1	2	–	6
celkem	30	171	156	41	17	21	436

Druhá z připojených tabulek zachycuje souhrnný kumulativní přehled hodnocení výzkumných organizací v oboru 6. 1 Historie a archeologie za celých pět let hodnocení podle Metodiky17+. Jsou to data, která si každý může sám generovat z uvedených webových stránek, ale pro pohodné čtenáře si je dovolím na tomto místě přehledně shrnout. Vybral jsem jen údaje pro vysoké školy. Pro ně je tento přehled zvláště důležitý proto, že pouze tato data (vzniklá hodnocením v M1) se stala podkladem pro celostátní hodnocení v rámci našeho oboru. Konkrétní výsledky zveřejnit zatím nesmím,⁴¹ ale vcelku logicky se dají odhadnout podle proporcí udělených hodnocení.

V případě ústavů Akademie věd a muzeí a dalších institucí zřizovaných ministerstvem kultury neměly výsledky našeho hodnocení takový význam, protože (správně a logicky) posloužily jen jako podklad pro srovnání s daty, která poskytly vnitřní evaluační systémy těchto poskytovatelů. Protože však MŠMT žádný takový koordinovaný systém k dispozici zatím nemá, mohla k hodnocení kvality výsledků historických věd v celostátním měřítku být použita pouze tato data.⁴²

⁴¹ I po pátém roce hodnocení bylo ze strany KHV rozhodnuto, že zveřejněno bude pouze souhrnné hodnocení za celou vědní oblast (tedy v případě našich oborů za všechny humanitní vědy dohromady), nikoli ještě hodnocení konkrétních oborů.

⁴² Do přehledu nezahrnuji ty vysoké školy, které v historických vědách vykazovaly jen ojedinělé výsledky ve statisticky zanedbatelném počtu (např. České vysoké učení technické v Praze, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze či Univerzita T. Bati ve Zlíně). V příložené tabulce jsou školy řazeny sestupně podle počtu výsledků, vykázaných v oboru 6.1 Historie a archeologie do (M1).

Obor 6.1 Historie a archeologie	Udělená hodnocení						celkem
	1	2	3	4	5	N	
Univerzita Karlova Praha	10	63	76	30	5	4	188
Masarykova Univerzita Brno	5	37	60	34	6	2	144
Univerzita Palackého Olomouc	2	18	14	7	5	0	46
Univerzita Pardubice	2	14	13	1	0	0	30
Jihočeská univerzita České Budějovice	3	11	14	0	1	0	29
Západočeské univerzita Plzeň	1	8	10	5	2	1	27
Ostravská univerzita	1	8	15	0	0	0	24
Univerzita Hradec Králové	1	9	7	2	2	0	21
Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem	1	11	4	2	0	0	18
Slezská univerzita v Opavě	0	4	8	4	0	0	16

A kdo konkrétně měl těch pět let hodnocení výsledků historické vědy na starosti? Na počátku hodnocení byla garantkou hodnocení vybraných výsledků (M1) historička prof. PhDr. Michaela Hrubá, PhD. (FF Ústí nad Labem) a garantem bibliometrie (M2) byl archeolog doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc. (Archeologický ústav AV ČR Praha).

Na tomto místě si dovoluji zvlášť poděkovat jim oběma, neboť na nich ležela hlavní tíže a nejvíce práce (tím se nezříkám odpovědnosti za celkový výsledek, za ten vždy zodpovídá předseda panelu). Do (M1) bylo v historických vědách vykazováno vždy nejvíce výsledků, takže výběr externích hodnotitelů, následnou supervizi všech zasílaných posudků a přípravu podkladů pro závěrečné váhování mohl zvládnout jen historik (v tomto případě tedy historička) s mimořádnými zkušenostmi, což bylo v případě prof. Hrubé zajištěno nade vší pochybnost. Doc. Jiráňovi patří hlavní zásluha za to, že se nám společně podařilo ustát trvalý tlak na to, abychom i pro historické vědy akceptovali bibliometrické nástroje. Jeho skvělé rozborů nesmyslných bibliometrických analýz, které nám byly opakovaně předkládány, jsou postaveny logicky a s argumentací zkušeného vědce, který má široký mezinárodní rozhled. Tento postoj byl o to cennější, že formálně právě u archeologie vycházely bibliometrické analýzy skvěle. Podle nich je naše archeologie (která díky používaným technologiím přeci jen spolupracuje s technickými a přírodovědnými obory

více, než samotná historie) kvalitativně výrazně nad evropským průměrem. Přes tyto prvoplánově lákavé výsledky si i archeologická část našeho panelu zachovala racionální přístup a také (ve shodě s ostatními humanitními vědami) bibliometrické nástroje odmítla. Vzhledem k velkému počtu výsledků a jejich dvojí specializaci jsme provedli (jakmile to systém umožnil) rozdělení garancí u (M1), kde měli tuto agendu na starosti společně prof. Hrubá (historie) a doc. Jiráň (archeologie). Do odborného panelu byl pak pro hodnocení historických věd jmenován prof. PhDr. Aleš Zářícký, PhD. (Ostravská univerzita), který od doc. Jiráňe převzal garanci bibliometrické analýzy. Členem hodnotícího panelu humanitních věd byl z historiků ještě prof. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc. (Masarykova Univerzita Brno), který garantoval hodnocení vybraných výsledků (M1) v případě ostatních humanitních věd (6.5).

Co dál?

Historické vědy patří z hlediska celkového objemu produkováných vědeckých výsledků mezi nejsilnější.⁴³ Jen za rok 2022 byl obor „historie“ třetím nejproduktivnějším vědním oborem v České republice (s počtem 2018 vykázaných výsledků), hned za informatikou a počítačovými vědami (2475) a právními vědami (2149).⁴⁴ Samotný počet vykázaných výsledků je však údajem, který neříká nic o jejich vědecké kvalitě.

Současný systém hodnocení výsledků historických věd v rámci Metodiky17+ už po pěti letech poskytuje srovnatelná data, ale má svoje úskalí.

Prvním problémem, který byl otevřen i v rámci diskuse k tomuto tématu,⁴⁵ je skutečnost, že tento systém nemusí podchytit všechny kvalitní výstupy. Záleží na samotné VO, které ze svých výsledků do (M1) přihlásí. Jen ty přihlášené se hodnotí. Pokud některá VO nemá dobře zavedený systém vlastního vnitřního hodnocení, pak se může stát, že některý z významných výsledků zůstane úplně opomenut. V tom byl předchozí systém hodnocení v Metodice13+ důslednější, protože jím v historických vědách automaticky procházely všechny publikační výstupy, vykázané do databáze RIV.

Pro historické vědy zatím nebyl vytvořen nástroj, kterým by bylo možné hodnotit celkovou výkonnost výzkumu, tedy Modul 2. Bibliometrické nástroje po-

43 Tj. výsledků vykázaných do databáze RIV, u kterých je nový vědecký přínos jednou z podmínek, stanovených v definici druhu výsledku. Nepatří sem tedy popularizační texty či texty jiného typu.

44 Viz www.vyzkum.cz, zde složka „Informační systém“, podsložka „Vyhodnocení sběru RIV 2022“ (stav k 7. 1. 2023).

45 Tato studie je rozšířenou verzí stejnojmenného referátu, předneseného na 12. sjezdu českých historiků v Ústí nad Labem 20. září 2022.

užitečné nejsou a jiné řešení schváleno nebylo. O jiných možnostech jsme poměrně často jednali především s prof. Ing. Štěpánem Jurajdou, PhD.,⁴⁶ který se jakožto člen RVVI velmi intenzivně zabýval právě návrhy různých řešení, kterými by bylo naplněno zadání Metodiky17+ v Modulu 2 v případě společenských a humanitních věd. Zatím však v této záležitosti žádný významný posun nenastal.

Předpokládáme však, že i v tomto směru se Metodika17+ bude vyvíjet, zvláště s přihlédnutím k tomu, že dřívější bibliometrické nástroje už jsou v mezinárodním vědeckém světě (i v přírodních vědách) obecně odmítány jako nástroj hodnocení vědy.⁴⁷ Ony se ty různé indexy a žebříčky ve vědě už staly v posledních letech spíše otázkou marketingovou a pochopitelně i záležitostí velmi lukrativního byznysu. Tyto obavy shrnoval již v roce 2015 tzv. Leydenský manifest, ve kterém je na celoevropské úrovni definováno několik hlavních zásad, které by měly evaluační systémy zachovávat, aby se vyhnuly zneužití scientometrických výstřelků.⁴⁸ Diskuse na toto téma uvnitř vědecké komunity velmi intenzivně pokračuje a získává zřetelnější kontury, jak je zřejmé z nově formulované deklarace z roku 2022, nazvané The Agreement on Reforming Research Assessment.⁴⁹

46 Prof. Ing. Štěpán Jurajda, PhD., velmi zaslíbeně komentoval tyto záležitosti i v rámci 12. sjezdu českých historiků, kam byl pozván jako host na jednání kulatého stolu (úterý 20. 9. 2022; ve sjezdovém programu J-3 S01), nazvaného Humanitní vědy v kontextu hodnocení výzkumných organizací a jejich financování. Jednání tohoto kulatého stolu moderoval autor těchto řádků, dalšími pozvanými hosty byli členové odborného panelu prof. PhDr. Michaela Hrubá, PhD. a doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc.

47 Ondrej MAJER, *M17+ a aktuální problémy hodnocení*, power-pointová prezentace, Konference RVŠ, Praha 15. 12. 2022 (archiv autora).

48 www.leidenmanifesto.org/uploads/4/1/6/0/41603901/leiden_manifesto_cz.pdf.

49 www.scienceurope.org/news/rra-agreement-final.

How to evaluate the quality of a historian's scientific work (Evaluation of the results of Czech historical science according to Methodology 17+ for 2016–2020)

PETR VOREL

This study builds on from the author's previous text published in 2018. In it, the author provided an analysis of the evaluation of science and research in history within the framework of the previous evaluation model called Metodika13+, applied in the Czech Republic to evaluate the results of science and research from 2013 to 2015. The author served as the president of the evaluation expert panel both in the case of the previous system and in the framework of the newly introduced so-called Methodology 17+, according to which the results for a five-year period (2016–2020) were assessed.

Based on the publicly available documentation and his own experience, the author reconstructs the general context in which the transition from the earlier methodology to the newer one took place, with a deliberate disruption of continuity. The earlier evaluation was based on an annually updated point system, which was directly linked to the funding of science and research in the framework of the redistribution of institutional funds. The aim of the new evaluation was to create a five-year module evaluation cycle starting in 2017, the result of which would be the qualitative scaling of individual research organisations, which would serve individual providers as a tool for the subsequent redistribution of the state aid for the long-term conceptual development of the research organisation. On a national scale, the evaluation took place in two modules, focusing on the quality of selected results (M1) and the productivity of the research (M2). The evaluation of the other three areas was provided by specific providers: social relevance (M3), viability (M4), and strategy and concept (M5).

In this system, history was assessed (history and archaeology jointly) as a component of the scientific area, "Humanities". However, in the course of five-year period, this evaluation took place only in the category of the quality of selected results. The current bibliometric tools that were chosen for the evaluation of overall research productivity (providing data from the Web of Science and SCOPUS databases) are not a suitable tool for the humanities, which has been proved repeatedly in the Czech Republic as well.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Etika historické práce
v éře společenské proměny¹

MILAN HLAVAČKA

MILAN HLAVAČKA: The ethics of historical work in the era of social transformation

With the assistance of the theory of comparative ethics, which claims that morality cannot be justified in a traditionalist way in today's society using so-called higher truth, the author has no choice but to take into account some other substitute for morality in assessing the behaviour of historians in the public space. For the author, such a substitute is contractualism, which claims that the institution of ethics and even morality has never known narrowly defined boundaries and therefore that it has never existed in cultural isolation. The theory of contractualism then justifies why it is reasonable to submit to a certain system of reciprocal norms on the assumption that others will likewise submit to them. This also results in the consequence that there is no threat of sanctions for violating the unwritten rules of ethics, but only the relativization of these standards. In this philosophical-methodological context, an attempt is made to characterise the social-creative milieu of the Czech historical community over the last thirty years.

Keywords: comparative ethics – contractualism – Czech historical community

1 Tento referát byl přednesen na sjezdu českých historiků dne 21. 9. 2022 v Ústí nad Labem.

Metodologický přístup²

1. Vynechám, pokud to bude možno, slovo morálka, protože tradicionalistická morálka evropského typu převážně v intenci judaisticko-křesťanské tradice je založena na víře, na kterou se již dále nelze tázat. Jsou to tzv. „vyšší pravdy“, které většina společnosti už nezná nebo je neuznává.

2. Pro praktickou etiku se stává klíčovou otázkou otázka konstituce norem a kritérií, tedy v podstatě hledání „pravidel provozu“ pro příliš mnoho účastníků „globálního žití“. Srovnávací etika hledá vzájemnou kompatibilitu morálních modelů. Doposud platilo, že ten, kdo poruší mravní normu, měl by zakusit sociální sankci, ovšem je-li však „přistižen“. O takový přístup mi zde vůbec nejde. Provedu pouze výčet zásadních proměn v našem historickém provozu za posledních třicet let v kontextu vývoje naší disciplíny a pokusím se naznačit, jaké následky měly na chování, tedy spíše etiku historiků a historiček a charakter jejich prací. Etika zde bude chápána spíše jakou „souboj konvencí“ a nových přístupů, které vyplynuly ze změněné situace. Bude o to vztazích, které zaujímají historici k vlastní tvorbě a mezi sebou. Bude to také o tom, jak podléháme nebo nepodléháme vnějším tlakům, jak moc jsme ochotni odhodit stranou vlastní svobodu a tvůrčí autonomii.

3. Toto není možné učinit, jak už bylo naznačeno, z pozice tradičního pojetí etiky a morálky. Na pomoc si vezmu teorii tzv. srovnávací etiky, která tvrdí, že víra ve vyšší pravdy už dávno padla, což znamená, že nelze-li již zdůvodnit morálku tradicionalistickým způsobem pomocí vyšší pravdy, nezbývá tedy, než vzít v úvahu nějaký jiný substitut morálky. Takovým substitutem bude pro mne kontraktualismus.

4. Ptá-li se normativní etika na to, co je morálně správné a srovnávací etika etika po tom, jakým způsobem se dají ospravedlnit soudy o morálně správném, včetně výpovědí normativní etiky, je srovnávací etika metodou „permanentně otevřeného morálního narace v oblasti morální reflexe a argumentace“.

2 Tento metodologický přístup je inspirován Tugendhatovou tvorbou, která byla pro české čtenáře zpřístupněna Miloslavou Blažkovou v monografii *Dějiny etických teorií od Bergsona po Tugendhata*, Praha 2022, zde na s. 184–194. Srovnej také internetový text pocházející z dílny filozofů Filozofické fakulty Masarykovy univerzity: Srovnávací etika. Viz: Archivovaná kopie www.phil.muni.cz [online]. [cit. 2014-06-15]. Do češtiny byly přeloženy přednášky brněnského rodáka Ernsta Tugendhata *Přednášky o etice*, Praha 2004. Pro koncipování tohoto textu byl také velmi inspirativní text Daniela Doležala *Aktuální problémy českého archivnictví*, Archivní časopis 71/2021, s. 383-390.

5. Otázky srovnávací etiky jsou tak v podstatě přeformulováním otázek tradiční etiky. Například otázka „co je dobro?“ pak zní kontraktuálně: „Co vše je považováno za dobro?“, či jinak: Je vůbec dualismus dobra a zla v našem jednání přítomen? Srovnávací etika pracuje především s faktem, že instituce etiky a i morálky nikdy neznala úzce vymezené hranice, tedy, že neexistovala a neexistuje v kulturní izolaci, ale že klade tradiční filosoficko-etické otázky pokaždé v jiných souvislostech.

6. Teorie kontraktualismu pak odůvodňuje, **proč je rozumné podřídit se určitému systému recipročních norem za předpokladu, že i ostatní se jim právě tak podřídí.** Z tohoto vyřčeného pak také vyplývá, že za porušení nepsaných pravidel etiky nehrozí sankce, ale pouze relativizace těchto norem. Takový relativizovaný systém nastoupil zřejmě na místo pojetí tradiční etiky a morálky. Zároveň je zřejmé, že etické normy nejsou většinou normy rozumu, ale spíše kulturní tradice a někdy jen intuice. Někdy nemají ani logiku selského rozumu. Vždyť asi každý zažil situaci, že jednal neeticky, ale naprosto rozumně a naopak, že jednal eticky, ale naprosto s katastrofálním výsledkem.

8. Další teze srovnávací etiky zní, že s morálkou, kterou nelze zdůvodnit vyššími pravdami, se nestane nic zásadního. Zůstává i nadále ve své „zkostnatělé normativní podobě“ viset nad společnostmi, ovšem má už jiné akcenty a i dopady. Místo zdůrazňování vyšších pravd se táže, jakým způsobem lze ospravedlnit soudy o morálně správném. Tedy společenské chování relativizuje.

9. Odpadnutí vyšších pravd má v každém případě za následek, že k socializaci náleží již jen jádro pravidel, které vůbec umožňuje ještě nějaké soužití. Socializací pak v této souvislosti rozumíme proces, v němž se učíme, co to znamená náležet k tomuto, popř. k nějakému jinému společenství. Vše lze nakonec redukovat na přirozené či racionální jádro norem. Kontraktualismus se pak odvolává jen na ty normy, bez nichž žádné společenství nemůže vůbec existovat. Etika již není chápána jako součást filosofie, která tradičně závisí na metafyzice.

10. „Vítězem“, tedy tím úspěšným ve společnosti (a tedy i mezi historiky) je pak jen ten, kdo se v krizových situacích dovede vyvázat z tradičních norem morálky, tj. například z dimenze studu. Nelze mu totiž tím pádem nic tzv. nemravného vytknout, a pokud se vyvazujících vyskytuje ve společenství (třeba historiků) mnoho, popřípadě obsadí rozhodující pozice na ústavech a univerzitách, pak vskutku nezbude ostatním nic jiné než přistoupit na jejich kontraktualistické pozice. Toto kontraktualistické pózování dosahuje v liberálních společnostech pozoruhodných projevů, zvláště pak v praktické denní politice.

Zažil jsem v soudném stavu na vlastní kůži dva systémy, v nichž jsem byl historikem. Komu se to v budoucnu ještě povede? Obhájil jsem disertaci na ústavu Akademie věd. Od roku 1991 jsem mohl i vyučovat na univerzitě. Dodnes považuji za chybu, že univerzity připravily akademické ústavy o školení doktorandů, které jsem absolvoval. I to bylo vlastně první kontraktuální rozhodnutí, které vážně ovlivnilo chování vědeckých a pedagogických institucí i jednotlivců. Nesetkalo se s vážným odporem. Tím získaly univerzity vůči akademickým ústavům velkou konkurenční výhodu, i když mnoho oborů, které pěstuje Akademie věd ČR, se na univerzitách nevyučují. Připomenu jenom, že tuto neblahou skutečnost komentoval tenkrát profesor František Šmahel slovy, že Akademie věd by měla založit svoji univerzitu, což se nestalo.

První systém, který jsem zažil, se vyznačoval stádností a dělil pracovně aktivní společnost na ty, kdo měl či neměl příslušnou legitimaci. Podléhal kampaňovitosti, která ideologickými hesly neustále burcovala. Místo ocenění pravidelné povítkové práce byla výše hodnocena politická angažovanost.

Druhý systém, který jsem zažil, byl a je konkurenčně liberální, ale ve své podstatě stále útočící na darmojedy, tedy na učitele a vědce humanitních oborů. Bojí se historiků, ne pro jejich kritické myšlení a kritický náhled na prameny, ale spíše jen proto, že jsou schopni například najít na kohokoli tzv. kompromitující materiály z minulosti, což jsme zažili v souvislosti s prezidentskou kampaní.

Smysl historie se po roce 1990 u nás významně změnil: hlubším smyslem historie je učit se myslet a vyjadřovat své vlastní myšlenky, respektive spojovat myšlenky se slovy, neboť proces psaní dává myšlenkám řád a hlavně pak historik má o zkoumané historické době zjistit hlubší souvislosti, než které tušili současníci.³ Co zůstalo pro historiky vždy kánonem, bylo psaní, tedy tvoření „historických“ textů. Musí tak svoji (nezávislou) pozici neustále obhajovat, tzn. neustále produkovat a v důsledku tohoto tlaku jsou někdy také ochotni i podvádět. U vzdělané veřejnosti máme dobré jméno: naše texty a jiné výtvořky jsou pro ni zpestřením a i poučením. Čtou je všichni: lékaři, technici i dělníci. Stačí se jen podívat na knihkupecké pulty. Radost pohledět na originální a překladovou produkci.

3 Fareed ZAKARIA, *Obrana liberálního vzdělání*, Praha 2017, s. 55–56, který za silnou stránku liberálního vzdělávání považuje, „že vás učí mluvit“, respektive své analýzy předvést nahlas, dále že se vás učí, „jak se učit“, respektive, jak získávat znalosti sám.

Ještě jeden metodický přístup k tématu musím dopředu sdělit. Budu brát historiky a historičky ve své trojjednosti: historik učení, historik vyučující a historik vědec, a proto se dotknu i jevů, které se samotným historickým řemeslem zdánlivě nesouvisejí, nicméně etické či neetické chování historiků a historiček nepochybně ovlivňují. Všechny tři role jsem také zažil.

Charakter proměny společenského prostředí v posledních třiceti letech

Společenské prostředí se kolem historiků za poslední desetiletí, tedy po roce 1990, významně proměnilo.⁴ Startovali jsme do vrcholně optimistické doby plné očekávání, kdy se věřilo, že principy politického liberalismu, tvůrčí svobody, demokratického prostředí, ale také vlastní důležitosti pro společnost se prosadí a udrží. Postupně byla tato očekávání v celé ve společnosti změkčována, (například tím jak se v ekonomické a bankovní sféře kradlo a také tím, že se vymýšlel politický systém bez opozice), společenská atmosféra byla degradována nikoliv historiky, ale novými privatizátory a reprivatizátory, tedy podnikateli a dovolím si tvrdit i právníky (značná část z nich se dodnes živí jenom hledáním děr v zákonech pro politiky a podnikatele), a zcela určitě samotnými aktéry politické scény, které jakékoliv (morální) poučení z historie opravdu nikdy nezajímalo, ba jim bylo spíše na obtíž.

Nicméně historici prožili skvělá léta v prostředí svobodného nakládání knih (a jejich úspěšného prodeje), zakládání nových časopisů, zajímavých diskusí, byli opojeni možností absolvování zahraničních školení, cest a stipendií a někdy i výuky na zahraničních univerzitách. Někteří z nás se stali i korespondujícími členy sousedních akademií věd a užili si řízení celoevropských vědeckých projektů a konferenčního cestování například v rámci European Science Foundation. Nikomu nebylo bráněno z politických důvodů učit na univerzitách a někteří tehdejší naši žáci jsou již nyní profesory na prestižních zahraničních univerzitách. Historický provoz byl velmi liberální, vzniklo několik regionálních filozofických fakult většinou s kvalitní výukou historie a Fakulta humanitních studií, která začala prosazovat an-

⁴ Srovnej k tomuto: Ladislav HEJDÁNEK, *Postmodernismus a střední Evropa*, Filosofický časopis 70, 2022/3, s. 505–517, zde s. 506, kde se mimo jiné píše: „Byl by to hrubý omyl, kdyby uplynulých čtyřicet let (myšleno před rokem 1990), eventuálně uplynulých sedm desetiletí bylo prostě škrtnuto, odpreparováno, odstraněno z dějin těchto zemí a kdyby bylo osvobození středoevropských zemí interpretováno jako jakýsi návrat do rodiny evropských národů. Dějiny se odehrávaly v obou částech rozdělené Evropy, ne pouze v jedné zemi“.

tropologizaci dějin a začala vyučovat metodiku orální historie. Nepříjemná totalitní minulost byla po několika peripetiích nakonec svěřena do péče Ústavu pro výzkum totalitních režimů. Měla tak vzniknout nezávislá paměťová instituce s nadstandardním přístupem k pramenům. Bohužel její statut se ukázal být překážkou k odpolitizované práci. Politické složení senátu bylo a je určující pro vedení ústavu a pro charakter jeho práce.

Ve druhém desetiletí po revoluci už vstoupil nejen mezi historiky a jejich instituce otevřený boj o peníze, respektive o financování humanitních věd (dokonce se poprvé propouštělo a proti podfinancování vědy jsme stávkovali). Ve třetím desetiletí začaly i u nás malé kulturní a koncepčně ideologické války a přetahování talentů.⁵ Zároveň byly výraznější prosazovány genderově vyvážené principy do personální politiky ústavů a objevil se i fenomén plagiátorství, který zůstal prozatím na úrovni individuálního selhání. Povážlivé ale bylo, že se ho dopustili učitelé historie. Kulturní války nesou velmi často nádech boje o výklad historie, především výklad role historických postav, které nesplňují dnešní kritéria rasové a genderové rovnosti. Zvrhávají se často v novodobý ikonoklasmus. Těmto válkám, kterým historici a historičky většinou trpně přihlížejí, vévodí jim totiž ahistorismus a snaha po přepsání dějin, pokud minulí hrdinové (málokdy hrdinky) stále ještě ovlivňují obecné vnímání veřejného prostoru. Tyto kulturní války lze dovést ad absurdum, jak dosvědčuje zcela současná zkušenost ze sousední SRN, kde byl zahájen boj proti dílu Karla Maye. Uvádím tento aktuální případ především z toho důvodu, že v multi-kulturních společnostech mají nyní větší váhu a zastrašovací potenciál uvědomělí mluvčí menšin. Argumentovat proti nim nějakým kulturně historickým kontextem a právem na tvůrčí svobodu nebo dokonce tím, že základem Mayova díla se staly hodnoty světa z přelomu 19. a 20. století a těmi byly také touha po dobru, bratrství a oddanost jednoho k druhému, nemá prozatím smysl. Podle některých filozofů se

5 Viz dění na Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR), kde se pravidelně rozhořívají boje kolem vedení ústavu a jeho směřování. K tomu naposledy směřoval velmi kontroverzní text Ondřeje Vojtěchovského *Jediná totalitní pravda v ÚSTR*, Lidové noviny, Orientace 7. 5. 2022, s. 14. Prvky kulturní války nesla dříve recenze Jana Dienstbiera *Klíčící historie, uveřejněná* v časopise Dějiny a současnost v květnovém čísle 2020 na Jana Žižku Petra Čorneje, kde lze nalézt větu tohoto znění: „Hejtmanova osobnost, dokonale zbavena sexuality a obklopená muži, soustředění jen na své politické a náboženské postoje, však působí přece jen bezživotně“. Toto tvrzení je vysloveno, i když jeho autor nepochybně ví, že pramenná základna k takovéto genderové analýze, kterou postrádá, je naprosto nedostatečná, a tudíž toto kritikovo maximum nelze splnit ani jím samotným.

nynější liberální demokracie dostala do krize a je prý dokonce ve smrtelném ohrožení především expanzí sociálních sítí a nových informačních technologií vůbec.⁶

Neoddiskutovatelnou realitou se také stala pro profesionální historiky nutnost pevného ukotvení v síti institucionálně mocenských vztahů. Stalo se pro mnohé dokonce měřítkem jejich profesní úspěšnosti. Toto mocenské pozicionování by nemělo být problémem (někdo musí organizovat práci), nicméně pokud se ale těmi, kdo rozhodují o penězích těch druhých, stávají ti méně pracovití, pak je ohrožena pověst celé instituce a historiků jako takových.

Obecné trendy historiografického provozu. Zátěže minulosti

Zátěže minulosti, respektive vyrovnání s minulostí se vyřešilo mlčením, a tudíž nemohlo dojít ani k usmíření. Rozhodujícím vyrovnávacím faktorem se stal čas, respektive biologický faktor. Historici starších ročníků, všichni nějak zatížení minulostí, odcházeli a odcházejí. Mladé jejich minulost již už nezajímá. Proč také, nemusí se přece s nikým a ničím z komunistické minulosti vyrovnávat (a nemají ani koho obdivovat). Ani v symbolické či rituální rovině vyrovnání s minulostí neproběhlo, i když máme stále po ruce jednoduchý křesťanský návod. Jedná se o ono známé pokání a odpuštění, německy „Reue und Buse“. Nebyl k nim vytvořen ani symbolický prostor, kde by proběhlo usmíření, které by muselo ale to proběhnout nikoliv jen na individuální bázi.⁷ U nás se ale ani žádné kolektivy postižených nekonstituovaly, sami zřejmě kdysi sami postihovali jiné. Dostaly ale prostor, aby se mocensky začlenily (návraty na fakulty, vytvoření nových ústavů AV ČR). To jim zřejmě stačilo k usmíření. Tato skutečnost se plně vyjevila na hradeckém sjezdu historiků. Kontraktuální pozici zaujala většina účastníků sjezdu, která o nějaké veřejné vyrovnání s minulostí opravdu nestála.

Úspěšnějšího vyrovnání s minulostí jsme se dočkali ve vztahu k dříve „nepřátelským“ historiografiím, zvláště pak té německé a rakouské. Zde proběhlo, řekl bych, pracovní usmiřování za pochodu, spíše se jednalo o smiřování interpretací na doby minulé, kdy české země byly, eufemisticky řečeno, součástí jejich i našich dě-

6 Václav BĚLOHRADSKÝ například tvrdí, že „demokracii zohavujeme volbami“ Václav BĚLOHRADSKÝ, *Demokracii zohavujeme volbami*, Lidové noviny, Orientace 7. 5. 2022, s. 15.

7 K tomuto tématu srovnej: Wolfgang Müller FUNK, *Die Lasten der Vergangenheit. Österreicher und Tschechen im europäischen Kontext*, Moderní dějiny 19/1, 2011, s. 237–253.

jin. K takovýmto usmiřovacím procesům nejlépe slouží samozřejmě místa paměti a vůbec i přímé setkávání tehdejších aktérů. Každý si totiž může ponechat své vzpomínky a svá hodnocení na konfliktní situaci a ty může konfrontovat s těmi konkurenčními, například přímo na bojišti. Problémem zřejmě je, že pojem usmíření má však v každém jazyce jiný význam: mi ho chápeme příliš eticky a juristicky. Chápe-me ho takto, protože bývalí nepřátelé měli vždy nad námi převahu, a proto ho vnímáme spíše jako odškodnění či právní nápravu mezinárodních smluv (viz nulita mnichovské smlouvy). V německy hovořících společnostech míří usmíření spíše do nebes, tedy do religiózní symboliky. Řeší spíše vnitřní konflikty než ty internacionální. Každopádně ať tak nebo tak musí pak ze společného narativu zmizet slovo nepřítel. To se opravdu na úrovni profesionálních historiků stalo. Proto mohla být napsána například česko-rakouská učebnice dějepisu.⁸

Příchod permanentních evaluací

Permanentní evaluace nás pronásledují od dob, kdy Petr Matějů přesvědčil absolventa vojenské školy, tehdy v pozici předsedy vlády, Miroslava Topolánka, že vědci mají ztratit sebeevaluační samostatnost, neboť nejsou na sebe dostatečně přísní, a mají se bát o své pozice, tím, že budou posazeni před permanentní kliometrický soud, a tímto prověřováním budou rozděleni na perspektivní a ty neperspektivní. Od té doby se hledá cesta ven z tohoto podivného kafemlejnku a po deseti letech hledání jsme se dostali k Metodice 2017 plus, která víceméně opsala evaluační zkušenosti Akademie věd, s tím rozdílem, že dvě evaluační kritéria posuzuje státní úředník. Je to přiznání neblahého stavu, že čeští historici se nedokáží sami evaluovat, tak jako němečtí kolegové, a že nemají stavovský institut, který by dokázal opakovat mocným, a že nad nimi musí bdít státní úředník či většinou méně vzdělaný politik, který rozhoduje o přidělování financí na vědu a výzkum. Posuzování v pěti modulech, tedy kvalita vědeckých výsledků a jejich společenská relevance, výkonost dle bibliometrie, spolupráce s aplikační sférou, viabilita (struktura lidských zdrojů) a vize a strategie výzkumné organizace, to je pro humanitní vědy, které jsou namířené většinou do vlastní národní komunity, vlastního jazykového a myšlenkového prostředí, umrtvující koktejl.

8 *Sousedé. Česko-rakouské dějiny*, eds. Niklas Perzi, Václav Šmidrkal, Ota Konrád, Hildegard Schmöller, Praha 2019.

Budete zřejmě se mnou souhlasit, že evidence výsledků naší práce je nutná. Problémem však zůstává následné přidělování finančních prostředků na základě těchto výsledků, které nemají objektivní vypovídací hodnotu ohledně kvality.⁹ Výsledky tohoto systému evaluací po více než deseti letech fungování jsou velmi sporné, neboť i pod jejich vlivem můžeme sledovat postupné snižování mezinárodního ratingu našich univerzit.

Zpočátku, jak známo, převládala při evaluacích jenom bibliometrická kritéria a někteří historici se podle jejich podivně jednostranné vykazovací logiky začali také chovat: hlásili do RIVu každou jednostránkovou práci, recenzovali se v přátelských strukturách, rozdělovali monografie na několik dílů, aby každým dosáhli na oněch 40 bodů, zakládali nové časopisy, které sami kontrolovali, aby sem umísťovali své texty, využívali predátorských zahraničních časopisů a nakladatelství atd. (původně měl být bod hodnocen 7 000 Kč a naši děkani filozofických fakult a dokonce i rektor univerzit, kterými byli v této době většinou historici, si blesku rychle spočítali, o kolik desítek milionů jejich fakulty zbohatnou, až zpeněží všechny nastřádané RIVové body). Některé fakulty začaly dokonce svým učitelům přilepšovat platy o tyto zpeněžené body. Na FF UK jsme za ně nikdy nic nedostali. Naděje na navýšení financí humanitních fakult tak brzy vzaly za své. Humanity trpí, podle přírodovědců, technokratů a politiků nadprodukcí (a ještě k tomu ve vlastním jazyce), a proto hodnota bodu skončila nakonec pro ně kdesi u podlahy. V Akademii věd k tomuto bibliometrickému hodnocení nebylo přistupována absolutně, prostě se k němu jen (asi třetinově) přihlíželo.

Boj o grantové prostředky

Zdá se mi, že v poslední době prestiž GA ČR v podstatě upadá jednak nedostatkem financí a jednak i tím, že panelisty se stávají kolegové a kolegyně bez vlastních velkých badatelských a učitelských zkušeností. Kontraktuální pružnost etických zásad se zde mimo jiné projevuje tím, že stačí totiž nastřelit při panelovém hodnocení jedno „cečko“ a konkurenční projekt je pro financování bezpečně mrtvý. Navíc agentura nutí panelisty už na samém počátku hodnocení likvidovat 30 až 50 % pro-

9 Posuzování probíhá v pěti modulech: kvalita vědeckých výsledků a jejich společenská relevance, výkonnost dle bibliometrie, spolupráce s aplikační sférou, viabilita (struktura lidských zdrojů) a vize a strategie výzkumné organizace. To je pro humanitní vědy, které jsou namířené většinou do vlastní národní komunity, jazykového a myšlenkového prostředí, umrtvující koktejl.

jektů, místo toho, aby nechala proběhnout řádné posouzení projektů až do konce, a teprve potom sama stanovila čáru úspěšnosti podle existující sumy financí. Přenáší tak odpovědnost za vyřazení projektu z financování na panelisty. Patnácti procentní úspěšnost a nekvalitní a zcela formální písemné posudky, které jsou zopakovány i při odvolacím řízení, jsou nejen pro mne signálem, že výsledky grantového řízení nelze považovat za měřítko kvality. Dvakrát škoda Grantové agentury AV ČR!

Digitalizace

Univerzální fenomén komputelizace a mediace zajistil nevídaný transfer informací. Komputelizace a digitalizace jsou skvělé věci, ale jen jako pomocný prostředek přístupu k pramenům, evidování či třídění. Digitalizováním nesmírného množství pramenů přicházíme – přiznejme si – o prvotní seznámení s pramenem. Pořád snad ale platí, že nejhodnotnější výsledky bádání jsou ty, které počítač neumí přibravit, neboť nemá kritický úsudek. Podle mne bezkomputerová doba měla blahodárnější vliv na textualizaci, tedy na historické psaní. Pomalé opisování dokumentů nebyla jen nudná práce, ale tento postup poskytoval také velký prostor k přemýšlení, neboť paměť byla držena stále v optické permanenci s pramenem. Utrídění materiálu bylo přesnější i důslednější, neboť nebylo odkládáno až na konec procesu textování. Navíc kartičky v lístkovnici poskytovaly okamžitou informaci o množství vytěženého materiálu, což mohlo vyvolat uklidňující dojem či alarmující představy o nedostatečnosti vlastní exerpční práce. Nicméně tímto pracovním postupem mohlo vzniknout pouze a jenom jednodimenzionální dílo – papírové, pramenně podložené vyprávění.

Dnes je vše jinak. Tvůrčím prostředím digitální historie je obrazovka, archivem a dílnou pak databáze a software. Ohodnocením RIV body. Nejvlivnější distribučním prostředkem textů už není kniha, ale internet a příjemcem je zase komputer či chytrý telefon. Zdá se, že i zde kompetence nakonec zvítězí nad tradiční učeností. Zde nemá smysl se odvolávat na nějakou kontraktualnost. Formální ulehčení a urychlení práce je zjevné. Této výhodě podlehl rychle všichni historici.

Budoucnost historie je zřejmě tak ukryta v digitálním vyprávění. Ideálně se jedná o obor, který využívá hypertextové zpracování látky, aby příjemci odhaloval měnící se kontexty. Digitální historie je tedy interdisciplinární, multimediální a ta-

ké kreativní a sofistikovaná činnost. Její slabinou je, jak už jsem naznačil, naprosté fyzické odtržení od reálné práce s prameny. Zavání robotizací naší práce.

Ale jak známo, společnost pěstuje ve svých členech právě ty kognitivní schopnosti, o kterých si myslí, že je zrovna potřebuje. Určitě už k nim nepatří například výuka klasických jazyků nebo prosté memorování. Co když ale hlavní smysl memorování netkvěl v obsahu, který nikdy v praxi neuplatníme, ale v kultivaci pamatování si samotného. Možná je i toto důvod toho, proč společnost, která si říká informační, v podstatě relativně hloupne. Digitální svět zřejmě neposkytuje vhodné prostředí pro vlastní přemýšlení a už vůbec zřejmě není prostorem pro hlubší myšlení. Jeho uživatelé touží jen po rychlé povrchní informaci, kterou mohou ještě rychleji zapomenout.

Výchova historiků aneb Kompetence místo vědění

Zdá se mi, že hledání principů a objevování souvislostí v historii nahrazují kompetence, které potlačují vlastní psaní a mluvení. Základem historického vzdělání byl seminář, tedy dialog mezi žákem a učitelem o metodě (uchopení materiálu). Masiifikací vysokého školství tento dialog postupně upadá. Přesvědčení, že se děje něco neblahého, jsem nabyt, když jsem zažil stávku studentů kvůli tomu, že za celý semestr svého učitele naživo neviděli, nahradil ho e-learning. Odehrála se naštěstí v zahraničí. Důsledkem nepovedených reforem středního školství je i to, že nová generace vysokoškoláků nečtou a tudíž náročným textům nerozumějí. Vyžadovaná curricula v budoucích zaměstnáních tento trend urychlují. Je to „Unbildung“, tedy nevzdělanoat jak by pravil Konrad Liessmann.¹⁰

Existence virtuálního, mediálního světa, světa simulací, která problematizuje pojem reálného a skutečného, znejišťuje instituce tradičního vzdělávání a jeho legitimizaci. Virtuální sféra světa je dnes rovnocenná se sférou „skutečného“ světa a rozpíná se díky různým typům zprostředkování stále více na úkor světa „reálného“. Tento trend bude pokračovat, protože se osvědčil ve výuce během poslední dvou let především díky pandemii koronaviru. Drahé energie tento trend zřejmě jenom podpoří.

10 Konrad Paul LIESSMANN, *Theorie der Unbildung*, Wien 2006, česky vyšlo pod titulem *Teorie nevzdělanosti*, Praha 2009.

Boloňský systém

Kreditním systémem (angl. ECTS, tedy European Credit Transfer System), který je součástí boloňského procesu, se měří údajně pracovní objem, jaký student potřebuje pro dosažení určitého cíle. Kredity či výkonnostní body udělované za určité studentské aktivity nepředstavují tedy žádný obsahový ekvivalent studia, nýbrž porovnávají jen vynaložené pracovní úsilí. Jak tvrdí Paul K. Liessmann, polemicky řečeno, „bakalářský stupeň umožňuje absolvovat vysokou školu nedostudovaným. Studenti, kteří dosud pro nedostatečnou kvalifikaci ztroskotali na diplomové práci, se teď stávají vysokoškolskými absolventy... Ale z podstaty věci samotné vyplývá: Bud' vezmou univerzity tento úkol vážně a stanou se v první řadě poskytovateli krátkého studia orientovaného na hospodářství a praxi, které bude příslušně strukturováno, normováno a přizpůsobeno systému nižšího školství, což ve střednědobém horizontu promění univerzity na vysoké odborné školy. Nebo tento úkol přijmou a budou z nich vycházet špatně kvalifikovaní skorovysokoškoláci s akademickým titulem, avšak pracovní trh brzy pozná, jakou úroveň tito absolventi mají“.¹¹

Přesně toto říkal K. Liessmann na své veřejné přednášce na FF UK v březnu 2010, kde mu celé vedení univerzity a filozofické fakulty tleskalo, poté co právě tento kritizovaný systém zavedlo. Tento postoj už nebyl ani tak kontraktuálním, ale spíše kolektivně schizofrenním projevem.¹² Kontraktualnost zde už zavání alibismem a maskuje vzniklé škody tvrzením, že jde o demokratický přístup k vyššímu vzdělání pro všechny. Neustále se zvyšuje statistický podíl osob s vyšším vzděláním, ale zároveň se snižuje počet lidí, kteří pravidelně čtou. Bohužel se nejde dopátrat, kdo nese politickou zodpovědnost za zavedení tohoto systému na naše univerzity. A může mi někdo sdělit, jak se v našem oboru prosadí historik či archivář s bakalářským titulem? Lze vůbec Gaussovu křivku IQ, tedy rozložení inteligence ve společnosti takto podvést?

Mediální gramotnost jako nutnost

Potýkání s médii je nerovným bojem. Do krajiny mediální historie již nelze vstoupit pouze s expertní historickou znalostí, tvrdí David Klimeš a já s tímto soudem

11 K. P. LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti*, s. 74–75.

12 <http://www.collegium-europaeum.cz>.

souhlasím.¹³ Dnešní historik musí mít znalost mediální logiky a gramotnost na sociálních sítích. Nová media příležitosti k prezentaci silně demokratizovala. Podmanivě barevný obraz minulosti upoutá více, než expertní historiografická produkce na papíře. Ten, kdo umí spojit obě tyto akribie, má vyhráno, viz úspěch podcastu Michala Stehlíka a Martina Gromana *Přepište dějiny!*, který vyšel už i knižně. Jeho úspěch je založen podle jeho tvůrců na boji proti současným historizujícím „vyšínutým paralelám“.¹⁴ Takto lze využít potenciál aktuálního historismu ve společnosti v náš prospěch. A mladí historici se tímto směrem vydávají: podcasty, postery, online produkce je jejich světem, kde se cítí dobře.¹⁵

Na závěr trocha optimismu

Ať už je v naší práci cokoliv limitujícího, ať už se domníváme, že okolní prostředí je k humanitním oborům nepřehledné, musí si člověk-historik sebevědomě věřit, aby svoji práci mohl dělat s plní a oddaně. Taková práce dává smysl, být se jí uznání do-

13 Daniel KLIMEŠ, Kdo tu debatuje o 8. květnu? Vývoj zastoupení historiků a dalších aktérů v médiích v éře mediálního historismu, *Moderní dějiny*, 2022/1. s. 116–117.

14 Kniha *Přepište dějiny* vychází z podcastu Martina Gromana a Michaela Stehlíka, který vznikl v listopadu 2020. Autoři těchto kratších dialogických úvah se domnívají, že „málokdo je uchráněn divokých paralel a přirovnání, která často minou svou reálnou historickou předlohu“. Dějiny jsou tak aktuálně zapojovány do různých strategií těchto přepisovačů dějin. Tvůrci těchto podcastů si jsou zřejmě vědomi i toho faktu, že sociální sítě jsou ze své podstaty disruptivní a velmi často přispívají k polarizaci ve společnosti, protože jejich nedílnou součástí jsou i emoce, a to včetně nenávisti. <https://www.google.com/search?q=podcast+p%C5%99epi%C5%A1te+d%C4%9B-jiny&coq=podcast+P%C5%99epi&aqs=chrome.0.0i512j69i57.5402j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

15 Jan JIRÁK – Barbara KÖPPLOVÁ, Média, historie a historici, *Historie – Otázky – Problémy* 9, 2/2017, s. 20 vypočítávají, co lze zařadit do tzv. „mediálního historismu“: „Média, jak již bylo řečeno v úvodu, nabízejí široké veřejnosti sugestivní a mnohotvárný, ovšem ‚současný‘ obraz minulosti – obraz, který konkuruje výkladu minulosti, jež nabízí historie a historiografie, a má nepochybně nesrovnatelně početnější publikum. Tento současný mediální obraz minulosti je sestaven z velmi pestré a různorodé mozaiky výstupů sahající od zpravodajství přes analytické články, populárně-naučné knihy z oblasti literatury faktu, popularizující historické časopisy či specializované historické televizní kanály, dokumentární filmy a televizní besedy po historické romány, hrané seriály a filmy, komiksy, počítačové hry či televizní soutěže. To vše dohromady vytváří sféru svébytného, byť vnitřně rozrůzněného mediálního historismu, ovšem s různou mírou závaznosti ke stavu historického poznání, neboť jednotlivým výše připomenutým typům mediálních výstupů je přiznávána různá míra práva na autorskou licenci nebo naopak povinnosti zachovávat věrnost shromážděným poznatkům o minulosti.“ Na tento citát mne upozornil: D. KLIMEŠ, Kdo tu debatuje o 8. květnu?, tamtéž.

staví až po dlouhém čase. Takovýto historik nemá ale pak moc času a prostoru na jiné aktivity a leckdy ani schopnosti orientovat se v dnešním kyberprostoru a také v přehršli výkaznictví, atestací, evaluací, psaní grantových přihlášek a prapodivných sebehodnocení. Tohoto „nutného“ balastu je už tolik, že je poctivé kontinuální práci na překážku. Je ale až s podivem, po tom, co všechno jsem s výhradami hodnotil, že vzniklo za oněch třicet let obrovské množství kvalitních historických prací. Každý si určitě najde své oblíbené autory. Já se nejvíce raduji s kvalifikačních prací našich bývalých studentů, které ty naše výtvoř předčí.

A jak je to s etikou, respektive morálkou mezi historiky, inu jako všude jinde v liberální společnosti. Přiznejme si, že svobodomyslná společnost zřejmě neposkytuje morální horizont, kolem něhož by bylo možno vybudovat semknutou komunitu. Takovou komunitou opravdu nejsme a asi ani nechceme být už jenom proto, že se například navzájem moc nečteme a hlavně se neradi kriticky recenzujeme a o vzájemné profesní solidaritě už vůbec nelze mluvit. Místo solidarity převládala konkurence. Nějaký návrat k náboženskému morálnímu řádu už také není možný, protože morální relativismus a kontraktualismus je jeho základním rysem, nikoliv však chybou. Situace se zkrátka v našem soutěživém prostředí takto vyvinula. Nicméně víme, že minulost je v naší přítomnosti neustále přítomná a měli bychom s ní počítat jako s živou součástí současnosti, protože do našeho dneška a jeho etického klimatu zasahuje. Proto zbývá přece ještě velmi mnoho toho, co se v minulosti osvědčilo a toho co můžeme dodržovat, abychom mezi sebou žili v relativně snesitelném prostředí. Ernst Tugendhat toto nazývá „slabým kontraktualismem“ a tento kontraktualismus nám poskytuje podle jeho názoru dobrou a plauzibilní oporu pro etiku a morálku v současném složitém světě.¹⁶ Patří do tohoto ranku kolegialita, tolerance, otevřenost a respektování vlastních kulturních tradic. Patří sem také rychlá detekce neetického jednání ve vlastních řadách. Pak se nelze o slušnou atmosféru mezi historiky a ani o jejich etiku příliš strachovat.

16 M. BLAŽKOVÁ, *Dějiny etických teorií*, s. 194.

The ethics of historical work in the era of social transformation

MILAN HLAVAČKA

In an essay form, the text deals with the contractualist behaviour of Czech historians in recent decades and focuses primarily on the character of the transformation of the social milieu and general trends of historiographical operation, including coming to terms with the past, introducing evaluation processes, obtaining funds for research in the humanities, educating historians in the digital age and increasing their media literacy. Its outcome ends with the thesis that a free-thinking society does not seem to provide a moral horizon around which a closed community could be built, and that “weak contractualism” still provides, according to ethics theorist Ernst Tugendhat, a good and plausible support for ethics and morality in today’s complex social milieu even for historians, most of whom do high-quality professional work.

MATERIÁLY

Deskové právo českých měst
a „inkolátní“ privilegia z doby Rudolfa II.¹

MAREK STARÝ

MAREK STARÝ: Land tables right of Bohemian towns and “inkolat” privileges from the time of Rudolf II

The study deals with the issue of the legal capacity of towns and their burghers to acquire tables estates in the Bohemian kingdom in the Middle Ages and the early modern period. This legal capacity was, in principle, tied to royal permission on a case-by-case basis. Already in the Middle Ages, however, some towns received a privilege that exempted them from the obligation to apply for royal approval across the board. The main focus of the study is on the period of the 16th century, when the towns of Prague were temporarily deprived of this privilege, but on the contrary, they received the same right during the reign of Rudolf II as well as two other cities – Pilsen and Žatec. The aim is not only to interpret the content of the mentioned privileges, but also to place them in a wider legal framework and, last but not least, to warn about the unsuccessful initiative of Lesser Town to obtain the same privilege from the monarch.

Keywords: inkolat – cities – burghers – early modern period – Rudolf II – land tables

1 Tento text je výstupem z projektu GA ČR 20-11247S „Reprezentace a praxe sociální kontroly v pozdně středověkých městských komunitách“.

Po vzniku zemského soudu a zemských desk ve druhé polovině 13. století se do právní praxe ohledně vlastnictví šlechtických statků prosadil poměrně rychle tzv. intabulační princip. Všechny převody vlastnictví, jakož i další významná právní jednání, v jejichž důsledku docházelo ke změnám relativních práv k těmto statkům, měly být vkládány (intabulovány) do zemských desk. Zápisy v deskách pak hrály zásadní roli při jakýchkoliv sporech, které mohly případně nastat, neboť se vycházelo z jen obtížně vyvratitelné presumpce jejich správnosti.

Přístup k zemskému soudu a k zemským deskám měli původně pouze šlechtici. Jejich výlučnost byla ovšem velmi záhy prolomena ve prospěch bohatého patriciátu. Vznikla totiž poměrně silná společenská poptávka po tom, aby i měšťané mohli alodiálních statků nabývat. Hlavní důvody lze patrně hledat v rovině ekonomické – bylo nepochybně čteným jevem, že měšťané poskytovali urozeným osobám úvěr, který nebyl splácen. Převzetí statků dlužníků bylo celkem přirozeným a efektivním způsobem, jak dosáhnout vyrovnání pohledávek, a výhodné bylo svým způsobem i pro dlužníky, kteří by jen obtížně sháněli prostředky pro oddlužení jinou cestou. Vedle toho je ovšem nutno předpokládat, že v řadě případů vnímali měšťané možnost zakoupení venkovských statků jako investiční příležitost, a rozhodně nelze podceňovat ani další, svou povahou již vůbec neekonomický aspekt – touhu zbohatlých měšťanů společensky se šlechticům vyrovnat, přijmout způsob jejich života a případně se do společenství urozených postupem času infiltrovat.²

Cílem této studie je zrekapitulovat a doplnit dosavadní znalosti o právních konsekvencích držby deskových statků městy a jednotlivými měšťany, a to s důrazem na královská privilegia, která již ve středověku dala některým městům a jejich měšťanům v tomto ohledu širokou volnost.³ Zároveň má ambici upozornit na další dvě raně novověká privilegia, vydaná císařem Rudolfem II. v osmdesátých letech

2 Před husitskými válkami netvořila nižší šlechta právně uzavřený stav a řada měšťanských rodin díky se svému ekonomickému zázemí a zakoupení alodiálních statků skutečně dokázala ke společenskému vzestupu propracovat. Příklady uvedl již Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku (Příspěvek k dějinám nižší šlechty)*, Časopis Archivní školy VI, 1928, s. 4–12. Jednotlivé způsoby sblížování bohatých měšťanů se šlechtou a přebírání jejího životního stylu a prvků dvorské kultury zmapoval velmi dobře rovněž Martin MUSÍLEK, *Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá, Jan Zelenka (eds.), *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 475–505.

3 V minulosti se této problematice věnovala zejména Karolina ADAMOVIČ, „*Kladení*“ svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desk, *Právněhistorické studie* 22, 1979, s. 205–211. Výrazně přitom vycházela ze starší práce Joseph HASNER, *Handbuch des landtäflichen Verfahrens im Königreiche Böhmen*, Prag 1824.

16. století, jakož i na neúspěšnou snahu Menšího Města pražského domoci se práva deskové držby na počátku 17. století.

Držba deskových statků měšťany se již ve 14. století stala relativně běžným jevem.⁴ Svůj odraz našla i ve významné, dosud bohužel ne zcela doceněné právní památce, již představuje tzv. *Officium circa tabullas terrae*. Jedná se o soubor právních vět, sestavený někdy po roce 1396 a dokumentující reálnou právní praxi u zemského soudu a zemských desk ve 14. století.⁵ Mezi jinými se tu objevila i norma, podle níž výlučným fórem pro řešení sporů o deskové statky měl být zemský soud, a to i v případech, kdy byl držitelem takového statku měšťan („*Jestliže by měšťtín byl pohnán z dědin a chtěl se městským právem brániti: zemané sú nalezli, že pro dědiny jest súd jejich*“).⁶

Vedle jednotlivých měšťanů se k držbě deskových zboží záhy dostala i jednotlivá královská města jakožto korporace, zastoupené primárně purkmistrem a městskou radou. Na intenzitě pak městská držba deskových statků nabyla po husitských válkách. Jejich důsledkem byly totiž mimo jiné též velmi zásadní majetkové přesuny, dotýkající se pochopitelně právě i měst, jejichž politické postavení bylo dramaticky posíleno.

Na druhou stranu představovalo nabývání deskových statků měšťany i městy od počátku jakousi systémovou anomálii,⁷ a proto bylo postaveno pod vnější kontrolu jednoduchým pravidlem – k platnosti příslušných právních aktů bylo zapotřebí zvláštního královského povolení. To zůstalo zachováno i v rámci nového uspořádání politických poměrů, k němuž došlo po skončení husitských bouří. Tak

4 O její sumarizaci se pokusil Julius LIPPERT, *Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. 1, 2/XL, 1901, s. 1–50, 169–211.

5 Soubor byl vydán v *Codex iuris Bohemici* (dále CIB), Tomi II. pars 2., Pragae 1870, s. 256–283, č. 11. Zde je v úvodu na s. 256 zdůvodněna datace a je zde také odkaz na pět rukopisů, v nichž se tato sbírka zachovala.

6 CIB, Tomi II. pars 2., s. 275, čl. 131.

7 Podobnou, avšak „protisměrnou“ anomálií byla držba městských domů šlechtici. Jedná se o samostatné, zjevně poněkud populárnější badatelské téma, které je ovšem z hlediska zaměření této studie spíše komplementární. Z novějších prací srovnej např. Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé*. Město středovýchodní Evropy (1500–1700), Praha 2006, zejm. s. 147–167, Václav CHMELÍŘ, *Raně novověká šlechta ve městech a česká historiografie posledních dvaceti let*, in: *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*. Stati a rozšířené příspěvky z 30. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve dnech 11. a 12. října v Clam-Gallasově paláci v Praze (Documenta Pragensia XXXII/2), Praha 2013, s. 93–101, a naposledy Marek STARÝ, *Aristocratic Enclaves as a Foreign Legal Element in Urban Space*, *The City and History* 2/XI, 2022, s. 27–55.

byl za vlády Ladislava Pohrobka v polovině 15. století vydán soudní nález, výslovně umožňující „*aby nižádný měšťenin po dnešní den nižádných dědin a zbožie svobodných nekupoval bez královny M[ilos]ti zvláštnieho povolenie*“,⁸ resp. „*aby měšťanuom bylo ve dsky kladeno dědictví svobodné s povolením*“.⁹

Toto omezení se posléze transformovalo ve výsadu, a to ve chvíli, kdy šlechta chtěla měšťům užívání zemských desk dále omezit podmínkou předběžného souhlasu zemského sněmu. V nastálé při se ale města zaštitila právě výše uvedeným nálezem a králi Vladislavovi II. nezbylo v tomto případě než znovu potvrdit dosavadní status quo.¹⁰ Uvedené uspořádání bylo převzato i do dalších zemských zřízení z poloviny 16. století – v roce 1549 bylo v článku G 40 konstatováno, že „*koupili-li by Pražané neb které město co k obci, neb osoby v městech, na svobodných dědinách aneb statcích: ty takové dědiny a statky tak koupené, s povolením J[eho] M[ilos]ti královské, aby sobě bez prodlení ve dsky zemské klásti dali, tak jak od starodávna bývalo*“,¹¹ a doslova stejný text (pouze redukovaný pouze o posledně uvedený odkaz na starobylost takového uspořádání) se objevil i v další redakci z roku 1564, tentokrát v článku E 28.¹²

Skutečnost, že byli v textu zemských zřízení zbytku městského stavu explicitně předřazeni Pražané, se zdá na první pohled logická a odrážející vnitřní hierarchii městského stavu. Je ale třeba upozornit, že výše nastíněná obecná právní úprava se na Prahu – či přesněji řečeno některá pražská města a jejich měšťany – dlouhodobě nevztahovala. Měšťanům Starého Města pražského byla totiž svoboda klást si majetky do desk, a tedy i nabývat bez panovníkova povolení zemskodeskových statků, výslovně garantována již privilegiem císaře Karla IV. ze 4. srpna 1366.¹³

8 Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (dále AČ), díl III., Praha 1844, s. 311, č. 183.

9 Parafráze obsažená ve výpovědi krále Vladislava z roku 1502, otištěné v AČ, díl VI., Praha 1872, s. 249–264, č. 18 (zde s. 255).

10 AČ, díl VI., s. 249–264, č. 18 (zde s. 256 – „*Jakož sú města ukázali nález za krále Ladislava předka a ujce Našeho učiněný ... že je města při tom nálezu zuostavujem ... aby městuom kladeno ve dsky nebylo leč s povolením Naším zvláštním neb budoucích kráľuov českých*“).

11 CIB, Tomi IV. pars I. sectio I., Pragae 1882, ZZ 1549, s. 251, čl. G 40.

12 CIB, Tomi IV. pars I. sectio I., ZZ 1564, s. 561, čl. E 28.

13 Text německého originálu a pozdější český překlad jsou v *Codex juris municipalis regni Bohemiae* (dále CIM), Tomus I., Praha 1886, s. 142–144, č. 87 (příslušná pasáž má znění „*daz alle burger da selbst, ire erben vnd nachkomen ewiglich vorwerk, erbe, eygen, czinse, guelte, heuser vnd ekker vf dem land kaufen moegen vnd dy selben wider vorkaufen*“). Starobylost tohoto právního stavu dosvědčuje desková intabulace z roku 1454, kdy před zemský soud předstoupili představitelé Starého Města a „*ze všech zboží a dědin svobodných, kteréž jich měšťané mají, držíe a požívají, chtěie a podvolují se trpěti práva zemská, jakož od starodávna držáno jest bylo, totiž za času někdy slavné pamě-*

Zřejmě ještě v průběhu středověku obdrželo podobné privilegium i Nové Město pražské.¹⁴

Za připomenutí na tomto místě dozajista stojí jedna z pasáží Všehrdových Knih devaterých, kde autor (sám vzešlý z městského prostředí) kategoricky tvrdil, že královské svolení potřebují k zakupování deskových statků všechna města a měšťané („žádnému měšťaninu, žádnému městu, žádnému dědinníku, sedláku žádnému nic nemá ve dsky kladeno býti, neb jim jest kupování zboží svobodných zapověděno, leč by k tomu král J[eho] M[ilos]t povolení ráčil dáti“), jedním dechem ale připouštěl, že pražská města si nárokují právo se bez tohoto svolení obejít, přičemž explicitně zmiňoval jak Staré, tak i Nové Město („Praha však toho chce svobodu před jinými městy mieti, aby obyvatelóm jejiem, budte sedláci nebo dědinníci nebo jiní jacíž koli obchodníci, ve dsky kladeno bylo, když právo městské příjmu a domy v Praze mají, cožby oni koli na zemi koupili, bez povolenie královského, tak Staré Město jako Nové“).¹⁵

Také ve výše citované výpovědi krále Vladislava II. mezi šlechtou a městy z roku 1502 bylo obecné pravidlo o obligatorním královském souhlasu doplněno speciální normou, že „což se Pražan dotýče, ti mají při té svobodě zachováni býti, kteréž sú prve užívali, totižto aby jim ve dsky bez relátoruov kladeno, i kšaftové jich aby byli upisováni, poněvadž sú páni a rytierstvo proti tomu nic neodpírali“.¹⁶ Z textu

ti Karla císaře čtvrtého a za krále Václava, že svrchupsný Přeč purkmistr a konšelé přísežnie i obecnie svým i jiných konšeluov přísežných i vsie obce jménem ke všem věcem nahoře psaným podvolili sú sě a podvolují; a páni sú jim toho popřáli“. AČ, díl III., s. 314, s. 188. Kupodivu Vladimír KLECANDA, *Obnovení desk zemských po požáru r. 1541*, in: Příspěvky k studiu desk zemských, svazek 1., Praha 1918, s. 60–61, pozn. 214, i když nepopíral starobylost tohoto práva Pražanů, považoval za první jeho písemné potvrzení až zřízení o obnovení zemských desk z roku 1541 a následnou confirmaci práv Pražanů ze strany Ferdinanda I. 24. září 1554 – viz CIM, Tomus I, s. 476–478, č. 281 (poznámky za textem).

- 14 Originál privilegia pro Nové Město, jež by se týkalo zakupování deskových statků, se nedochoval a jeho existence není s jistotou patrná ani z povšechné confirmace císaře Zikmunda z 1. října 1436. Viz CIM, Tomus I., s. 230–232, č. 141. Zmínka se o něm ostatně nečiní ani v některých rukopisech Starých letopisů českých, v nichž se nachází obsáhlý text věnovaný sporům Starého a Nového Města, jež v souvislosti s císařskou confirmací vyvstaly. Viz *Dáwnj práwa i rozepře nowého a starého měst Pražských (Ze starého rukopisu biblioteki Děčínské)*, Časopis českého Museum 3–4/X, 1836, s. 299–322; František ŠIMEK (ed.), *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, Živá díla minulosti, svazek 24, Praha 1959, s. 130–140. Absence zmínky o této výsadě však neznamená nic víc, než že v daném okamžiku nešlo o právo sporné a v zásadě ani příliš aktuální. O vydání příslušného privilegia však lze v kontextu dalších citovaných pramenů jen stěží pochybovat.

15 CIB, Tomi III. pars 3., Pragae 1867, s. 171–172, kniha IV., kap. 5, odst. 4.

16 AČ, díl VI., s. 249–264, č. 18 (zde s. 256).

není jednoznačně patrné, zda jsou „Pražany“ míněni stejně Novoměstští jako Staroměstští, z širšího kontextu se to ale zdá pravděpodobné. Dlužno doplnit, že Vladislavova výpověď garantovala právo svobodného nákupu deskových statků též Kutné Hoře a jejím obyvatelům, a to s odkazem na nedávné povolení, které obdrželi ze strany zemského soudu („*Což se pak Horníkuov dotýče, těm také aby ve dsky kladeno bylo bez relátora, tak jakož mají dskami památnými povolení od pánuov a vладыk z plného soudu léta 1501., v sobotu po svatém Řehoři*“).¹⁷ Ve skutečnosti ale Kutnohorští měšťané obdrželi právo svobodného zakupování deskových zboží již 13. prosince 1371 od Karla IV. a potvrzeno jim to bylo znovu v roce 1454 králem Ladislavem Pohrobkem.¹⁸

Na zvláštní režim Pražanů a „horníků“ pamatovalo také obsáhlé usnesení týkající se obnovení zemských desk, které v roce 1541 podlehly zhoubnému požáru, jenž kromě Malé Strany zachvátil i Pražský hrad. Dotčené usnesení bylo přijato již 5. prosince zmíněného roku a v posledním, sedmnáctém článku mimo jiné řešilo rovněž intabulační právo měst a měšťanů – zatímco u obou pražských měst a Kutné Hory bylo s odkazem na jejich starší privilegia neomezené, u ostatních měst figurovala nadále podmínka královského povolení („*Item, Pražanuom a Horníkuom aby ve dsky kladeno bylo a svobodně šlo, což by sobě koli k obci anebo osoby na zemi statkuov svobodných koupili, jakž na to jich privilegia se vztahují a toho od starodávna v užívání byli; též také kšaftové jich mají jim ve dsky kladení býti bez zvláštní relací J[eho]*“).

17 AČ, díl VI., s. 249–264, č. 18 (zde s. 256). Dotyčná výpověď ve formě vkladu do památných zemských desk, datovaného 13. března 1501, byla otištěna v AČ, díl VI., s. 230, č. 10.

18 CIM, Tomus II., Praha 1895, s. 642–644, č. 449 (zahrnut je i český překlad původně německé listiny); CIM, Tomus III., Praha 1948, s. 289–291, č. 166. Na listiny upozornil již V. KLECAN-DA, *Obnovení desk zemských po požáru r. 1541*, s. 60–61, pozn. 214. O tom, že toto právo začalo být vzápětí po svém udělení reálně využíváno, snesl doklady Tomáš BOROVSÝ, *Věnkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 47, 1999, č. 45, s. 65–78. J. HASNER, *Handbuch des landtäflichen Verfabrens im Königreiche Böhmen*, s. 246–250, uvedl s odkazy na materiály z pokročilého 17. století, že deskové právo měli mít též měšťané Kadaně, a to na základě privilegia krále Jana Lucemburského. Normativní ani pragmatické písemnosti z období 15. a 16. století ale existenci takové výsady nepotvrzují. Jejím dokladem přitom sama o sobě není ani doložená držba venkovských statků městem i jednotlivými měšťany v 15. a 16. století, o níž stručně Petr RAK, *Správa města Kadaně v letech 1465–1620*, Ústí nad Labem – Praha 2014. Snad by se mohlo jednat o odkaz na Janovo privilegium z 24. prosince 1319, otištěné v CIM, Tomus II., s. 186–188, č. 111, v němž se uvádělo, že koupí-li měšťan statek od šlechtice, má z polovice tohoto zboží platit s městem berně a jiné platy. Z toho ale nelze automaticky usuzovat na neomezené právo takové transakce uskutečňovat. Znovu bylo uvedené privilegium králem Janem potvrzeno v roce 1337. CIM, Tomus II., s. 268–269, č. 156.

*M[ilosti] Kr[álovské]. Jiným pak městuom s povolením J[eho] M[ilosti] K[rálovské] do desk také jíti má“).*¹⁹

Odpověď na otázku, jak to, že tyto výsady pražských měst a Kutné Hory nebyly reflektovány zemskými zřízeními z let 1549 a 1564 a Pražanům zde naopak bylo explicitně uloženo, aby stejně jako jiní usilovali o panovníkův souhlas, je nutno hledat v kontextu nevydařené stavovské rezistence v době šmalkaldské války.²⁰ Je všeobecně známo, že trest, který následoval, se rozhodující měrou svezl na hlavu královských měst, jež byla připravena o podstatnou část svých privilegií. Podrobnější analýza těchto sankcí zůstává výzvou pro další výzkum. Pokud jde o pražská města, je v této souvislosti třeba zmínit list krále Ferdinanda I. z 24. září 1547, jímž prohlásil za propadlá všechna privilegia Starého Města pražského s výjimkou jmenovitě uvedených, jejichž platnost byla potvrzena i pro futuro.²¹ V tomto seznamu 22 listin se ale Karlovo výše zmíněné privilegium z roku 1366 nenacházelo, což znamená, že výsada svobodného zakupování deskových statků byla Starému Městu tímto krokem odebrána. Podobně o ni bylo připraveno i sousední Nové Město.

Z tohoto úhlu pohledu je pak třeba chápat iniciativu z roku 1553, kdy zastupci obou pravobřežních pražských měst žádali zemský sněm o přimluvu, „*aby oni Pražané statky svobodné pozemské kupovati, prodávati i ve dsky zemské jim kladeňy býti mohly, tak jakž jest to od starodávna bývalo*“. Důvodem tu nebylo, že by toto jejich oprávnění upadlo v zapomnění, ale jeho předchozí formální odebrání ze strany panovníka.

Zemský sněm skutečně do svého usnesení zařadil přimluvu arciknížeti Ferdinandovi, aby u svého otce za Pražany v této i jiných záležitostech přimluvil.²² Tato iniciativa padla na půdu částečně úrodnou a v následujícím roce vyšly z dvorské kanceláře královy listy, jejichž vložení do zemských desk panovník nařídil, a pověřil 24. září 1554 nejvyššího hofmistra Jana staršího Popela z Lobkovic a nejvyššího písaře Volfa Vřesovce z Vřesovic, aby byli intabulaci přítomni jako relátoři. Doslova

19 Usnesení bylo zapsáno do nového trhového kvaternu desk zemských – viz Národní archiv (dále NA) Praha, fond Desky zemské, Desky zemské větší (dále DZV) 1, fol. B 19r – B 24v. Edičně je zpřístupněno v *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* (dále SČ). Díl I., Praha 1877, s. 523–529, č. 294. Na tuto edici je odkázáno také v Anna VAVROUŠKOVÁ (ed.), *Desky zemské království českého. Řada I. Kvaterny trhové. Svazek 1. Kvatern trhový běžný černý od léta 1541–1542 (Desky zemské větší č. 1)*, Praha 1941, s. 50, č. 105. Srovnej také V. KLECANDA, *Obnovení desk zemských po požáru r. 1541*, s. 23–28 a 60–61.

20 O ní naposledy Petr VOREL, *Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546–1547*, Pardubice 2021.

21 CIM, Tomus I., s. 389–391, č. 235, text je třeba částečně doplnit pomocí ibid., s. 413–420, č. 250.

22 SČ, díl II., Praha 1880, s. 650–660, č. 235 (zde s. 655).

bylo jednomu každému z pravobřežních pražských měst povoleno, „*aby k obci, tolikéž i obzvláštní osoby, měšťané, kteříž domy své v témž městě mají, statky pozemské, jakž předešle bejvalo, kupovati a sobě do desk zemských vkládati dáti mohli*“. Určitou vadu na kráse představovala ovšem skutečnost, že toto povolení bylo vydáno jako prozatímní, neboť Ferdinand jasně zdůraznil, že takové povolení „*toliko do vůle Naší státi a trvati má a nic děle*“.²³

Zajímavé je, že navzdory tomuto nepochybnému projevu královské vstřícnosti vznikla na zemském sněmu v roce 1558 další suplika, jíž shromážděné stavy adresovaly přímo králi (a nyní již zároveň i císaři) a v níž se mimo jiné přimlouvaly, aby bylo „pánům Pražanům“ navraceno právo kupovat pozemské statky a klást si je do zemských desk. Přitom se tu objevil nový, pozoruhodný, zřejmě ale z velké části fiktivní argument, že bohatí měšťané z Prahy odcházejí, aby se mohli zakoupit na venkovských statcích, což vede k nedostatku osob vhodných k obsazení do úřadů.²⁴ Vzhledem ke skutečnosti, že když měla být v roce 1562 vložena Starému Městu pražskému do desk ves Strašnice, jmenoval Ferdinand karlístejnského purkrabího Jana Bořitu z Martinic relátorem, jenž měl příslušnou intabulaci zajistit,²⁵ zdá se, že privilegium z roku 1554 bylo buď odvoláno, nebo nebylo v praxi z nějakého důvodu respektováno.

K trvalému a nepochybnitelnému navrácení někdejšího práva pak nedošlo ani dalšími majestáty, které byly vydány pro Staré Město v letech 1558 (4. prosince), 1562 (25. března a 22. září), 1575 (17. prosince) a 1593 (5. července)²⁶ a pro Nové Město v letech 1558 (4. a 16. prosince), 1575 (17. prosince) a 1590 (9. dubna).²⁷ Skutečnost, že do zemského zřízení z roku 1564 byla mechanicky převzata norma z patnáct let starého zákoníku, se v tomto kontextu nijak zvlášť překvapivá nejeví.

23 Oba textově zcela totožné císařské mandáty, adresované nejvyššímu hofmistrovi a nejvyššímu písaři byly 10. prosince 1554 intabulovány do NA Praha, Desky zemské, Desky zemské stavovské (dále DZSt) 43, fol. J 15v (Staré Město) a J 16r (Nové Město). Zmínka o nich je v CIM, Tomus I., s. 476–478, č. 281 (zde s. 478) a s. 483–485, č. 285 (zde s. 485).

24 SČ, díl III., Praha 1884, s. 5–7, č. 6 („*Také k V[aší] Kr[álovské] M[ilosti] se přimlouváme na žádost pánuov Pražan strany statkuov pozemských, aby je, jakž prvé bývalo, kupovati a do desk zemských sobě klásti dáti mohli; a prosíme, že se v tom k nim milostivě nakloniti ráčíte, neb ty příčiny toho předkládají, kterak přední měšťané z města se ven hostí a jinde sobě statky kupují, a tou příčinou obávají se, že se osob V[aší] Kr[álovské] M[ilosti] na ouřady i jináč dostávati nebude*“).

25 CIM, Tomus I., s. 429, č. 255.

26 CIM, Tomus I., s. 413–420, č. 250 (1558); s. 427–429, č. 253 (březen 1562), s. 430–437, č. 256 (září 1562); s. 450–452, č. 266 (1575); s. 470–476, č. 280 (1593).

27 CIM, Tomus I., s. 420–427, č. 251 a 252 (1558); s. 452, č. 267 (1575); s. 465–467, č. 278 (1590).

Teprve na sklonku 16. století se oběma uvedeným pražským městům podařilo dopracovat se znovu k tomu, že bylo jejich deskové právo obnoveno jako úplné a časově neomezené. Jako první obdrželo příslušné privilegium Staré Město, a to 5. července 1593. Jádrem dispozice bylo doslova převzato z privilegia z roku 1554, zásadní odlišností bylo ve smyslu shora uvedeného pouze konstatování, že toto povolení „*státi a trvati má nyní i na časy budoucí a věčný, a to beze vší překážky Naší císařské, dědicův a budoucích Našich, králův českých*“.²⁸ Privilegium pro Nové Město následovalo 6. listopadu 1595, přičemž jeho text byl se staroměstským prakticky totožný.²⁹

V této souvislosti jistě stojí za upozornění, že v obou mandátech, jež císař adresoval vybraným relátorům, kteří měli asistovat při intabulaci privilegií, se objevila výhrada, že vydání privilegia nemá být „*k žádný újmě právu a spravedlivosti Naší, kderůž na těch osobách, kderž jsou sobě sami před touto milostí statky pozemský bez relací Naší královský do desk zemských vložili a z toho od prokurátora Našeho již obezlání jsou, a neb ještě by obezlání býti mohli*“.³⁰ Z toho se zdá patrné, že minimálně z pohledu dvora již privilegium z roku 1554 jako platné vnímáno nebylo.³¹ přičemž zánik platnosti mohl být možná spojován s úmrtím jeho vydavatele, císaře Ferdinanda I. v roce 1564 (avšak s touto hypotézou nesouzní znění privilegií z osmdesátých let, o nichž bude pojednáno dále).

Nepříliš známá je skutečnost, že v mezidobí, kdy obě pražská města bojovala o definitivní obnovu práva svého a svých obyvatel, zakupovat se svobodně na venkovských deskových statcích, podařilo se tuto výsadu získat dalším dvěma královským městům.

V první řadě to byla západočeská metropole Plzeň. Konkrétně k tomu došlo 17. října 1580. Originál privilegia s císařskou majestátní pečeti, vydaného na Praž-

28 CIM, Tomus I., s. 476–478, č. 281.

29 CIM, Tomus I., s. 483–485, č. 285. K tomu srovnej i materiály uložené v NA Praha, fond Stará manipulace, sign. P 124/65, i.č. 2722, kart. 1860.

30 Při vložení staroměstského privilegia měli být relátory dvorský sudí Václav z Říčan a podkomoří Humprecht Černín z Chudenic. Mandát byl vydán zároveň s privilegiem, 5. července 1593, a do desk byl vepsán 23. srpna. DZSt 48, fol. M 19v – M 20r. Relací při vkladu privilegia novoměstského pověřil panovník 6. listopadu 1595 (intabulováno 15. prosince) nejvyššího komorníka Jana nejstaršího z Valdštejna a nejvyššího písaře Michala Španovského z Lisova. DZSt 49, fol. E 3r – E 3v.

31 Teoreticky mohl být zánik jeho platnosti spojován se smrtí jeho vydavatele, císaře Ferdinanda I., v roce 1564. Proti tomu ale hovoří na jedné straně vklad Strašnic s relátorem již v roce 1562, na straně druhé pak dále rozebíraná privilegia z osmdesátých let 16. století, v nichž se naopak objeví odkazy na „deskové právo“ obou pražských měst.

ském hradě, je uložen v Archivu města Plzně,³² do zemských desk byl ale jeho text vložen teprve v roce 1650.³³ Pozdější opis textu listiny, charakterizované jako „*Privilegium Ius Incolatus der Stadt Pilsen betrefend*“, se nachází v knize privilegií různého druhu (časově vymezených léty 1580–1592), tvořící součást fondu Salbuchy v Národním archivu v Praze.³⁴ Výsada je také reflektována např. v přehledu dějin Plzně, sestaveném ve druhé polovině 19. století městským archivářem Martinem Hruškou.³⁵

O nemnoho později, 19. února 1583, obdržel obdobné privilegium pro městskou obec stejně jako pro jednotlivé měšťany také Žatec. I v tomto případě se dochoval jak originál (ve Vídni vydané) listiny, uložený ve fondu městských písemností, dislokovaném dnes ve Státním okresním archivu v Lounech,³⁶ tak pozdější opis v tomtéž salbuchu, do něhož bylo přenesen i text privilegia plzeňského. V případě Žatce pod názvem „*Confirmatio aller Privilegien und Freyheiten der Stadt Satz, mit Transferirung ihres Jahrmarktes auf eine andere Zeit, dann Ertheilung des Iuris Incolatus*“.³⁷

Jak patrně, pozdější opisy charakterizují obsah výsady, jež byla Plzni a Žatci, respektive jednotlivým jejich měšťanům poskytnuta, jako „*ius incolatus*“, což se zpravidla vnímá jako ekvivalent českého termínu „*obyvatelské právo*“. K tomu se ovšem sluší dodat dvě věci. Za prvé, pojem inkolát, jakkoliv v literatuře běžně používán i pro období pozdního středověku a raného novověku, se do dobových písemných pramenů začal prosazovat až po polovině 17. století. Jeho použití pro dobu rudolfinskou tak představuje anachronismus, vzhledem k době vzniku salbuchů ovšem snadno pochopitelný.³⁸ Za druhé, obyvatelské právo (v německých raně no-

32 Archiv města (dále AM) Plzně, Listiny, sign. I 364, i.č. 49.

33 DZV 150, fol. H 3r – H 4v.

34 NA Praha, fond Salbuchy (dále SAL), kniha č. 11, i.č. 1, fol. 56v – 58v.

35 Martin HRUŠKA, *Knihy pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až do 1870*, Plzeň 1883, s. 103–104. Pro úplnost možno dodat, že v NA Praha, fond Stará manipulace (dále SM), sign. P 106/P 19, i.č. 2694, kart. 1770, je koncept Rudolfova mandátu (datovaného 24. ledna 1581) nejvyššímu hofmistrovi (Ladislavovi Popelovi z Lobkovic), aby byl relátorem při intabulaci tohoto majestátu.

36 Státní okresní archiv (dále SOKA) Louny, fond Archiv města Žatec, sign. I A 25, i.č. 28.

37 SAL, kniha č. 11, i.č. 1, fol. 140r – 142r. K. ADAMOVIČ, „*Kladení „svobodných nemovitostí měšťany a městy do desk zemských*“, s. 208, pozn. 14, reflektovala ve vztahu k Žatci pouze pozdější privilegium Marie Terezie z roku 1746.

38 K pronikání pojmu inkolát do úřední praxe srovnej např. Jiří BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*, Nobilitas in historia moderna, Tomus VII, Ostrava 2015, s. 105. Sám autor zde vyjádřil svůj nesouhlas „s terminologickým přenášením pojmu inkolát do předbělohorské tradice přijímání do stavovských obcí“. I když tento postoj

vověkých pramenech „*Einwohnerrecht*“) představovalo soubor subjektivních práv, jejichž nositeli byly v drtivé většině osoby fyzické. Pouze ty lze také nalézt v seznamu těch, jimž bylo v předbělohorské době v Čechách rozhodnutím zemského soudu propůjčováno.³⁹ Je pravdou, že základem tohoto souboru bylo právo svobodně nabývat deskových statků, přesto se dá u právnických osob o obyvatelském právu, resp. inkolátu hovořit pouze s jistou licencí. Oprávnění, jež bylo příslušnými panovníckými majestáty udělováno, lze tedy charakterizovat úžeji jako „deskové právo“, resp. „deskovou způsobilost“ (odpovídající německý termín „*Landtaffelfähigkeit*“ se ostatně v raně novověkých materiálech rovněž nezdědká objevuje).

Nutno zdůraznit, že obě listiny, které nota bene vznikly jen s nevelkým časovým odstupem, si příliš podobné nejsou. První rozdíl je nápadně patrný již z nadpisů, které použili autoři salbuchových transkripcí několik století po vydání originálů listin – zatímco plzeňské privilegium pojednávalo právě jen a pouze o právu zakoupovat deskové statky (na čemž nic nemění v naraci použitý obrat, že představitelé města před císaře předstoupili a žádali, „*abychom jim dole psané milosti znovu dáti a vysaditi a těch majestátem Našim císařským milostivě potvrditi ráčili*“, neboť vůči této prosbě je další text listiny prakticky intaktní a spíše než práva formuluje očekávání ohledně budoucího chování Plzeňských), žatecké je koncipováno v prvé řadě jako obecná confirmace všech milostí, privilegií, majestátů a obdarování, dále řeší změnu termínu jednoho z jarmarků, jimiž bylo město v minulosti obdařeno,⁴⁰

v žádném případě nepostrádá logiku, je třeba upozornit na to, že jakkoli došlo po Bílé hoře v udělování obyvatelského práva k zásadním posunům v právní úpravě, na předbělohorskou tradici se zcela nepochybně navazovalo. Navíc, jak sám autor rovněž upozornil, má zpětná projekce pojmu „inkolát“ do předbělohorského období velmi silnou a zažitou tradici, proti níž je obtížné se vymezovat. Výhodou této projekce je přitom také jednoduchost a „údernost“ pojmu inkolát vůči složitějším jazykovým konstrukcím, které se v souvislosti s přijímáním do země v 15.–17. století používaly.

39 K udělování obyvatelského práva podrobně Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobyvatelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018. Zde jsou shromážděny i odkazy na starší literaturu. Pro úplnost možno dodat, že i v pobělohorské době udělili Habsburkové inkolát pouze třem právnickým osobám, a to církevním, konkrétně klášterům sv. Anny a sv. Jakuba ve Vídni (1652, resp. 1653) a kapitule sv. Petra v Budyšině (1702). Srovnej TÝŽ, *Vídeňské kláštery jako nositelé obyvatelského práva a držitelé českých statků v 17.–18. století*, in: Záboj Horák, Petra Skřejpková (eds.), *Pocta Jiřímu Rajmundu Treterovi*, Praha 2020, s. 321–334.

40 O tom, že vyjednávání ohledně tohoto privilegia trvalo poměrně dlouhou dobu, svědčí koncept listu Rudolfa II. hejtmánům žateckého kraje s datem 2. června 1581, v němž panovník sděloval, že je Žateckými ponížene žádán o „*obdarování a přeložení na jiný čas jarmarku jejich podzimního při confirmování privilegií jejich*“. SM, sign. P 106/Ž 4, i.č. 2702, kart. 1814, fol. 12r – 12v.

a teprve za tím vším přichází jako pověstná třesnička na dortu pasáž věnovaná svobodnému nabývání deskových statků.

Pokud jde o narace, shodným rysem obou listin je poukaz na žádost (v případě Plzně výše již avizovanou) o potvrzení předchozích panovnických obdarování. U Plzně, která se již od husitských válek profilovala jako jedna z pevných bašt katolické víry, našla tato skutečnost odraz v dosti obsáhlém pochvalném poukazu na to, že její obyvatelé „*od založení téhož města Plzně v jednotě víře svaté katolické římské ustavičně a neprominutelně bez přerušení trvali, což se také z mnohých bulí zlatých a privilegií předkuov Našich, císařův římských a kráľův českých slavné paměti jmenovaným Plzeňským za předkuom našim vždycky činěným službám, kderěž Nám až posavad činí, činiti nepřestávají a napotom každého času činiti povinni budou*“. Žatecké privilegium z pochopitelných důvodů podobnou glorifikaci postrádá a jeho narace je prakticky jen rekapitulací obsahu požadavků, s nimiž představitelé městské samosprávy před panovníka předstoupili (či spíše které adresovali v písemné suplice, podané prostřednictvím české dvorské kanceláře).

Jde-li o samotnou dispozici obou listin, i po „odfiltrování“ té části žateckého privilegia, jež obsahuje obecnou confirmaci privilegií a přeložení trhu ze dne svatého Augustina (28. srpna) na den svaté Kateřiny (25. listopadu) je na první pohled patrné, že je textace „inkolátní“ pasáže velmi odlišná. Nejde ale jen o využití jazykových prostředků, nýbrž i o některé zřetelné posuny obsahové.⁴¹

Plzeň (1580)

„aby netoliko jmenovaní purkmistr a konšelé i všecka obec téhož města Plzně, nynější nebo budoucí, jakž jsou toho prve vždycky moc měli, ale i také jeden každý svobodný a usedlý měštěnin plzeňský, s nimi se v též víře svaté katolické římské srovnávající, statky pozemské jako k obecnímu a zádušnímu, též také i k osobnímu držení a užívání, kdož by kdy z nich to nyní a nebo budoucně býti

Žatec (1583)

„aby jim buď k vobci, nebo osobám obzvláštním a měšťanuom téhož města, tak jako měšťanuom Starého Města pražského, když by jaké statky pozemské koupili a toho jim potřeba nastala, bez zvláštních Našich a nebo budoucích Našich kráľův českých relati do desk zemských kráľovství českého od ouředníkuov menších pražských týchž desk zemských kladeno a zapisováno bylo a o týchž stat-

⁴¹ Transkripce českých textů vycházejí z obecně uznávaných pravidel, která stanovili Ivan ŠTŮVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002, zejm. s. 53–57.

mohl a nebo mohli, kupovati, je sobě do desk zemských království českého bez relací Naši jakožto krále českého a budoucích Našich, kráľuov českých, klásti a v té svobodě a tím vším právem, jakž obyvatelové měst Našich pražských toho užívají a sobě do týchž desk zemských kládou, též užívali a drželi i na časy budoucí a věčné užívati a držeti mohli a moc měli“

cích aby také týmž způsobem jako nadepsaní Pražané a měšťané staroměstští říditi a kšaftovati mohli a moc měli“

U plzeňského privilegia v první řadě překvapuje tvrzení, že město jako takové se „*prve vždycky*“ výsadě svobodného kupování statků bez královské relace těšilo, k čemuž byla jako novum připojena tatáž výsada i pro jednotlivé měšťany. Pro takové tvrzení se ve starších pramenech nenachází žádná opora. Naopak, výše citované materiály spojené s obnovením desk zemských v roce 1541 poměrně jednoznačně dokazují, že ze všech českých královských měst si mohly majetky svobodně intabulovat pouze Staré a Nové Město pražské a Kutná Hora.

Další velmi zásadní specifikum privilegia z roku 1580 je omezení, spočívající v tom, že se mělo vztahovat pouze a výhradně na měšťany katolického vyznání. Logicky to souznělo s následující pasáží listiny, v níž císař po Plzeňanech požadoval, aby zachovali svaté víře pod jednou věrnost, osoby jiné víry, ať již jakéhokoliv stavu, mezi sebe nepřijímali, odpadlíky od katolictví ve městě netrpěli, evangelíky nepouštěli do městských úřadů, své syny dávali výhradně do katolických škol a bránili tomu, aby se do města dostávali „bludné a sektářské“ knihy. Tato programová podpora svaté římské víry v západočeské metropoli je určitě důležitým kamínkem v mozaice složitého náboženského vývoje v Čechách mezi husitskými bouřemi a třicetiletou válkou.

Konečně není bez zajímavosti, že zatímco plzeňské privilegium se co do obsahu udílené výsady odvolávalo na práva obyvatel „*měst Našich pražských*“, v listině pro město Žatec byla jako referenční odkaz uvedena pouze možnost daná „*měšťanuom Starého Města pražského*“, přičemž v další pasáži se ovšem ohledně možnosti svobodného kšaftování o deskových statcích hovořilo o „Pražanech a měšťanech staroměstských“.

V osmdesátých letech 16. století tak podle všeho v české dvorské kanceláři ohledně možnosti pražských měšťanů svobodně deskové statky kupovat pochybnosti nepanovaly. Naproti tomu v devadesátých letech byla při definitivním obno-

vení deskového práva staroměstských i novoměstských obyvatel ze strany císaře Rudolfa jeho existence přinejmenším pro období bezprostředně předcházející explicitně zpochybněna. Hypoteticky se nabízí myšlenka, zda toto poměrně náhlé zpochybnění nesouviselo s nástupem agilního jezuitského odchovance Jindřicha z Písnice do funkce královského prokurátora na počátku roku 1593.⁴² Více světla do celé záležitosti by snad v budoucnu mohlo vnést studium konkrétních případů, kdy reálně došlo k obeslání pražských měšťanů, kteří své statky zakoupili před vydáním příslušných Rudolfových privilegií. Samozřejmě za předpokladu, že se ohlasy těchto řízení dochovaly v deskových zápisech, resp. aktovém materiálu.

Zatímco u Plzně, která patřila k baštám katolické víry a v roce 1547 obdržela za věrnost Ferdinandovi I. na zemském sněmu „*najprvnější a nejprřednější blas*“ hned za pražskými městy,⁴³ nemůže být mimořádné „inkolátní“ privilegium chápáno jako překvapivé, u poněkud provinčního Žatce už je tomu jinak. Určitě by žhavými kandidáty na podobnou milost byla spíše další města, která si získala přízeň habsburských panovníků distancováním se od stavovského odboje v době šmalkaldské války (České Budějovice, Ústí nad Labem), popřípadě města, která Žatec převyšovala počtem obyvatel a ekonomickým (a v návaznosti na to i politickým) potenciálem.⁴⁴ Avšak nestalo se. Zřejmě z toho důvodu, že vydaná privilegia byla reakcí na žádost samotných městských samospráv a jiná česká města prostě o podobnou výsadu pro sebe a své měšťany neusilovala.⁴⁵

Výjimku z posledně formulovaného tvrzení představuje Malá Strana (Menší Město pražské), jejíž představitelé se ovšem na císaře Rudolfa v podobné záležitosti obrátili až o více než dvě dekády později. Konkrétně byla jejich nedatovaná žádost v české dvorské kanceláři přijata 13. února 1604. Purkmistr s městskou radou v ní ponížene poukazovali na těsné sousedství svého města s Pražským hradem, kde pa-

42 K osobě Jindřicha z Písnice srovnej především Karel STLOUKAL, *Jindřich z Písnice*, in: Sborník prací věnovaných J. B. Novákovi k 60. narozeninám, Praha 1932, s. 363–380; Václav BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 80–85.

43 AM Plzně, Listiny, sign. I 339, i.č. 38.

44 Přesná demografická čísla nejsou pochopitelně známa, velikost českých předbělohorských měst je posuzována podle počtu domů, které snesl Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, Historická demografie 25, 2001, zejm. s. 18–24. Před Žatcem byly kromě pražských měst, Kutné Hory a také Plzně též Hradec Králové, Jáchymov, Litoměřice, Kadaň, Horní Slavkov, Chrudim, Most a Mladá Boleslav, a dokonce i poddanská města Litomyšl, Broumov, Chomutov a Česká Lípa (údaje se vztahují k roku 1618, je ale možné předpokládat, že během vlády císaře Rudolfa k žádným dramatickým posunům v pomyslném žebříčku největších měst nedošlo).

45 Otázkou je, nakolik žatecká iniciativa souvisela s majetkoprávní situací v regionu, v němž se prakticky nevytvořilo žádné rozsáhlé šlechtické dominium a naopak zde výrazně převažovala drobná držba nižší šlechty a erbovníků.

novník sídlí, a na svou setrvalou péči o rozvoj tohoto města („*my beze vší chlouby a marné chvály mluvíce a to píšíce, o to se všelijak staráme a pečujeme, aby se město toto Menší pražské, nejbližší residenci a stolice Vaší Cí[sarš]ké Mi[l]o[s]ti příležitě, ku pochvale a užitku Vaší Cí[sarš]ké Mi[l]o[s]ti co může bejti nejvíce vzdělávalo i všelijak rozmáhalo*“), od čehož poněkud nesouvisle přeskočili k prosbě, aby jim císař prokázal „obzvláštní milost“ spočívající v tom, že oni sami, jejich následovníci v konšelských úřadech, a stejně tak i všichni ostatní měšťané, ať již ve městě narození, nebo městské právo během svého života získavší, budou moci „*statky pozemské kupovati a je sobě do desk zemských království českého bez obzvláštní Vaší Cí[sarš]ké Mi[l]o[s]ti i budoucích králův českých relací sami klásti i sobě dáti zapisovati*“. Žádost pak poněkud nadbytečně rozváděla, jaká další právní jednání s deskovými statky mají být Malostranským dostupná, což končilo sumarizujícím požadavkem, aby obecně „*desk zemských jako jiní obyvatelé království tohoto českého užívati mohli*“.⁴⁶

Podle dorsální poznámky si kancelář po obdržení supliky vyžádala dobrozdání prezidenta české komory, jímž byl v té době Štěpán Jiří ze Šternberka. Jeho vyjádření se bohužel nedochovalo, zato je ale k dispozici poměrně obsáhlý materiál, který zpracoval královský prokurátor Florián Daniel Mejstřícký z Vatikánu a na Charvátcích. Jeho nepodepsané „*Dobré zdání o Malostranské*“ nese datum 21. února, po projednání v české komoře pak bylo o dva dny později předáno do kanceláře.⁴⁷

Mejstříckého vyjádření je bezpochyby zajímavým příspěvkem k dějinám českého občanského práva, a zároveň reflexí úvah charakteru národnostního a jazykového, jež rezonovaly minimálně v části tradiční české stavovské komunity.⁴⁸ Pro tuto jeho zajímavost je jeho text in extenso zpřístupněn na závěr jako příloha. Lze přitom vyjádřit velmi pravděpodobnou hypotézu, že sumární stanovisko, jež královský prokurátor formuloval hned v úvodní části svého spisu, totiž že „*oni Malostranští té své žádosti proti starobylým dobrým řádům, proti zřízení zemskému*

46 SM, sign. P 124/5, i.č. 2722, kart. 1851, fol. 206r – 207v. Další exemplář je ibid., fol. 214r – 214v a 217v, vložen je do něj opis deskové relace o Staroměstských z roku 1593 (fol. 215r – 216v).

47 SM, sign. P 124/5, i.č. 2722, kart. 1851, fol. 209r – 211v. Příslušná kancelářská poznámka zní: „*Ad Cancellaria. Pro vyrozumění, co J[eho] M[ilosti] C[ísařské] prokurátor z strany prosby Malostranských za správu a dobré zdání dává. Actum in Consilio Cam[erae] Boh[emicae] ut s[upra]*“.

48 Jejich vyvrcholením bylo přijetí usnesení, označovaného jako „jazykový zákon“, na zemském sněmu v roce 1615. O něm Josef Vítězslav ŠIMÁK, *K výkladu zákona o zachování jazyka českého z roku 1615*, Sborník věd právních a státních XII, 1912, s. 173–184; Karolina ADAMOVÁ, *První česká federativní ústava z roku 1619*, Praha – Plzeň 2009, s. 37–40; TÁŽ, *Jazykový zákon (1615)*, in: Karel Schelle, Jaromír Tauchen (eds.), *Encyklopedie českých právních dějin*, II. svazek D–J, Plzeň 2016, s. 873–874.

a proti sněmovnímu všech tří stavův království českého s J[eho] M[ilostí] C[ísařskou] svolení užiti nemohou, protože jest neslušná“, bylo do značné míry reakcí na konkrétní pasáž supliky Malostranských. Ti totiž přinejmenším netakticky a z ne zcela pochopitelného důvodu zdůraznili, že se má právo zakupovat deskové statky na všechny měšťany, „jenž by se v městě tomto, a neb ve všem království českém a v zemích k němu příslušejících a nebo i v cizích zemích zrodili a právo městské vedle starobylého způsobu ... od purkmistra a konšelův nynějších i budoucích dosáhli“.

Argumentace citovaného dobrozdání vycházela z tvrzení, že na Malé Straně žije poměrně málo Čechů a velkou část tamní populace tvoří cizinci. Z toho podle Mejštrického pramenilo nebezpečí, že se k vlastnictví deskových statků budou dostávat zahraniční spekulanti, kteří budou cíleně půjčovat mladým a v hospodářských záležitostech nezkušeným osobám, nechají je ručit deskovými statky a těch se pak snadno zmocní. Tyto obavy se jistě mohou zdát poněkud přemrštěné, zvláště jsou-li vystupňovány k tragickému výhledu, že skrze takové obchody budou Čechové z království vytlačeni a toto bude obsazeno cizími národy.

Mejštrický ovšem nezůstal jen u toho a pokračoval (poněkud obmyslně), že by vyhovění žádosti Malostranských vedlo ke ztenčení královské moci. Poukazoval přitom na to, že by se takto mohli v Čechách usazovat všemožní cizinci, kteří by pouze přijali městské právo a neprošli by standardní přijímací procedurou na zemském sněmu. Tím pádem by se mohlo jednat o cizí poddané, kteří by vůči českému králi neměli žádné povinnosti, neuznávali by ho za svého pána, mohli by bydlet v cizině a byl by problém dosáhnout jejich účasti na soudních řízeních či obecněji je přimět k tomu, aby hájili království a jeho právo.

Zajímavé je, že podle názoru královského prokurátora by Malostranstí, pokud by byla jejich žádost kladně vyřízena, dosáhli „větších svobod“ a snadnějšího přístupu k deskovým statkům než příslušníci panského a rytířského stavu. Po stránce právní bylo takové tvrzení nesmyslné, Mejštrický tím snad chtěl vyjádřit obavu, že by přistěhovalí měšťané vzhledem ke svým majetkovým poměrům mohli k pozemským statkům přijít snáze než v průměru méně majetní příslušníci rytířského stavu, k němuž se sám (ovšem od nedávna) počítal.⁴⁹ Stejně nejasný je původ jeho

49 Daniel Florián Mejštrický, písař komorního soudu, byl do rytířského stavu přijat na zemském sněmu v roce 1593 a následujícího roku se ke stavu přiznal u desk zemských. V. KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku*, s. 104, č. 206. K jeho působení v úřadu královského prokurátora srovnej Jaroslav DEMEL, *Dějiny fiskálního úřadu v zemích českých. Díl I. Fiskální úřad království českého. Oddělení 1. Doba státu stavovského (až do roku 1620)*, Praha 1904, s. 126–128.

navazujícího tvrzení, že by tím došlo ke „znamenitému zmenšení“ císařských důchodů.

Své úvahy a hodnotící soudy doplnil královský prokurátor, jak se srovnávalo s jeho úřadem, také argumentací právní. Ta sestávala ze tří částí. Jednak to byl odkaz na článek A 18 aktuálně v té době platného zemského zřízení, vydaného v roce 1564.⁵⁰ Ten ale v zásadě pouze zakazoval prodej či jiné právní formy postoupení deskových statků cizincům bez povolení panovníka a stavů („rady zemské“). Dále Mejstřícký upomínal na případ Kryštofa z Karlovic, který chtěl v roce 1575 prodat svůj statek některému cizinci a byl shromážděnými stavy odkázán na zemský soud, který měl rozhodnout, zda je případný kupec českého inkolátu hoden, a byl pro ten případ zmocněn mu ho udělit.⁵¹ Konečně, což mělo nepochybně největší váhu, se v dobrozdání objevil odkaz na další rozhodnutí zemského sněmu, konaného v inkriminovaném roce 1575. To se obracelo právě proti obyvatelům měst, kteří se mohli v zemi usazovat bez kontroly zemského sněmu (přijímání nových spoluměšťanů bylo v kompetenci jednotlivých městských rad) a následně se mohli s královským povolením, případně i bez něj (pokud se usadili v pražských městech či v Kutné Hoře), zakupovat na venkovských statcích. Napříště již měly i tyto osoby povinnost absolvovat tradiční přijímací proces na zemském sněmu.⁵²

V závěru svého vyjádření královský prokurátor přeladil na zdánlivě vstřícnější notu a podotkl, že panovníkovi zůstává samozřejmě otevřený prostor, aby Malostranským udělil stejné výsady jako Staroměstským a Novoměstským, pokud by to nebylo na újmu královských prerogativů, komorních důchodů, platného zemského zřízení a na něj navazujících sněmovních usnesení a pokut, které mají za porušení příslušných právních norem panovníkovi připadnout. V tomto smyslu odkázal na uvážení samotného císaře i jeho české komory.

Ačkoliv Malostranští své úsilí doprovodili dalším, nadmíru uctivým přípisem, který adresovali 9. května 1604 nejvyššímu kancléři Zdeňkovi Vojtěchovi Popelovi z Lobkovic a v němž prosili o podporu a přímmluvu,⁵³ nedopadla celá kauza

50 CIB, Tomi IV. pars 1. sectio I., ZZ 1549, s. 156–158, čl. B 15, ZZ 1564, s. 506, čl. A 18.

51 SČ, díl IV., Praha 1886, s. 269–310, č. 86 (zde s. 300). Pozoruhodné je, že kromě Kryštofa z Karlovic obdrželi podobné povolení i další šlechtické osoby, o nich se ale již Mejstřícký nezmiňuje. Srovnej blíže M. STARÝ, *Cizozemci a spoluobytelé*, s. 128.

52 SČ, díl IV., s. s. 269–310, č. 86 (zde s. 275); M. STARÝ, *Cizozemci a spoluobytelé*, s. 36.

53 SM, sign. P 124/5, i.č. 2722, kart. 1851, fol. 212r – 213v. K projednání v kanceláři došlo v tomto případě až 28. května. Za pozornost nepochybně stojí, že Malostranští svou žádost v tomto listu hodnotili jako „bohdá spravedlivou“ a poukazovali na to, že stejného privilegia dosáhla i jiná královská města, ba dokonce i některá města poddanská („panská“). Toto poslední tvrzení ale nebylo, nakolik je známo, pravdivé.

v jejich prospěch a požadované privilegium vydáno nebylo.⁵⁴ Nakonec se ho ale Malostranští dočkali v relativně nedaleké budoucnosti, a sice v roce 1629 (30. ledna).⁵⁵ Naproti tomu čtvrté pražské město, Hradčany, se k podobné výsadě dopracovalo až o mnoho později, v polovině 18. století (konkrétně 30. října 1751).⁵⁶

Pokud zůstane předmětem zájmu období předbělohorské, pak je třeba zdůraznit, že podle všeho neměly majestáty vydané Plzni a Žatci v praxi žádnou větší odezvu. V případě Plzně to přinejmenším pro první období, bezprostředně po vydání privilegia následující, dokazují stížnosti plzeňského rychtáře a obecních starších na hospodaření městské rady, sestavené v roce 1587. V nich vedle dalších výtek explicitně zaznělo, že dotčené „inkolátní“ privilegium, získané „*nemalým nákladem*“, představovalo zcela nevhodný, ba zbytečný výdaj z městského rozpočtu, „*neboť výsady nikdo dosud neužil a nezdá se, že by jí mohl užít*“.⁵⁷ A nic nenásvědčuje tomu, že by se to v následujících desetiletích zásadně změnilo, resp. že by z nově nabyté výsady dokázali významněji těžit ve zhruba 65 km vzdáleném Žatci. Naopak, Žatec po Bílé Hoře zřejmě svého oprávnění pozbyl, neboť mu bylo znovu uděleno až v roce 1746 (5. října).⁵⁸

54 Pro úplnost možno dodat, že podle poznámky na rubu jednoho z exemplářů supliky byla žádost Malostranských v kanceláři administrativně zpracovávána ještě v roce 1609. SM, sign. P 124/5, i.č. 2722, kart. 1851, fol. 217v.

55 SAL, kniha č. 43, i.č. 18, fol. 1r – 3v („*Landtaffel Fähigkeit für die Bürgerschaft der Stadt Prag Klein-Seiten*“). Klíčová pasáž má následující znění: „*aby ihned od datum listu tohoto Našeho jim purkmistru, radě, starším obecním, jak vši obci společně, tak jednomu každému z měšťanův zvláštně, kterýž by pořádně do společnosti jich měšťanské za spoluměšťana přijat byl, dsky zemské království českého, jakž výš dotčeno, bez relací Naší královské, dědicův a budoucích Našich, králův českých, sloužiti a oni jak obec, tak i měšťané malostranští nynější i budoucí k týmž dskám zemským tak a nejináče, než jako jiní obyvatelé z stavův vyšších téhož království, též jiní Pražané, volný a svobodný přístup majíce, statky pozemské, totiž svobodné a spupné dědictví, dle vůle, libosti a možnosti své kupovati, do desk sobě klásti a na sebe jakýmkoliv právem buď dědičným, nápadním i jinak jakkoliv převozovati, zápisy dlužní, věnní i jiné jakkoliv činiti mohli a summou těch všech práv, svobod, obdarování a milostí, kterýchž obyvatelé z stavův vyšších, jako i Pražané staroměstští při dskách zemských v oučastensví jich požívají, i oni měšťané malostranští všickni společně i jeden každý rozdílně, nynější i budoucí, beze všeho rozdílu oučastni byli a jich užívali, nyní i na budoucí věčné časy*“).

56 SAL, kniha č. 203, i.č. 79, fol. 208v – 221v. Podobně jako v případě Žatce, byla i zde konkrétní „inkolátní“ výsada spojena s kompletním potvrzením dalších privilegií.

57 Miloslav BĚLOHLÁVEK a kol., *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*, Plzeň 1965, s. 145–146. Také pozemkový majetek vlastního města, který je popsán Tamtéž, s. 150–151, byl již tou dobou podle všeho dobudován.

58 SAL, kniha č. 182, i.č. 67, fol. 518v – 520v. Srovnej také související materiály uložené v SM, sign. S 109/15, i.č. 3227, kart. 2221. V protokolech z jednání královského místodržitelství se přitom zdůrazňuje, že Žateckými požadované privilegium mají další česká města, konkrétně Plzeň, České Budějovice a Kadaň. Sledování pobělohorského šíření této výsady, označované v té době němec-

Otázkou je, nakolik je na místě dávat nulové využití privilegií do souvislosti s výše citovaným sněmovním usnesením z roku 1575. Jeho příslušný článek začínal teleologickým poukazem na smysl jeho přijetí, jímž bylo zakupování pozemských statků cizinci, „*kterí se do měst království tohoto dostávají a se osazují*“ a kteří „*nejsouce pořádně do země přijati, sobě klásti dadi*“. Následovalo uznání platnosti práva měst, přijímat cizince za své obyvatele, doprovázené ale v odporovacím poměru připojenou větou, že „*jestliže by takový do města vnově přijatý statek pozemský koupiti chtěl, toho aby učiniti nemohl, leč by prvé tím a starobylým pořádkem při J[eho] M[ilosti] Kr[álovské] a stavích pořádného do země přijetí hledal a přijat jsouc povinnost náležitou království a zemi jako jiní učinil*“. Dalšími dvěma větami pak byla působnost nové normy poněkud omezena. A to jednak vyloučením retroaktivity (do měst přijatí cizinci, kteří již deskových statků v souladu s dosavadním právem nabyli, měli být při jejich držbě bez jakýchkoliv omezení ponecháni), jednak zdůrazněním (v kontextu článku ovšem poněkud nadbytečným), že se článek nevztahuje „*na ty, kdož rodili Čechové jsou*“.⁵⁹

Zvláště narativně pojatý úvod článku musí vést nevyhnutelně k přesvědčení, že vyšším stavům, které jeho přijetí nepochybně iniciovaly a prosadily, byly proti mysli zejména situace, kdy se svobodnému přístupu k zemským deskám těšili cizinci usazení v pražských městech. Tam totiž příliv přistěhovalců zpoza hranic České koruny směřoval nejintenzivněji. Ostatní česká města (Kutnou Horu nevyjímaje) patrně nepředstavovala zásadní problém, i když ani zde šlechtickým stavům zřejmě nevyhovovala skutečnost, že nově zakoupeným stačila k přístupu k deskám královská relace, zemský sněm ale neměl možnost se k jejich osobám vyjádřit.

Na druhou stranu, možná že hnacím motorem celého legislativního počínu nebyla ani tak reálná obava z narůstajícího objemu deskové držby měšťanů (který se přinejmenším z dochovaných materiálů berních nezdá na první pohled patrný), jako spíše uvědomění si, že zatímco šlechtičtí přistěhovalci jsou povinni absolvovat přijímací sněmovní proceduru, měšťané se jí mohou snadno vyhnout, a přesto se mohou k „Landtaffelfähigkeit“ dopracovat.⁶⁰ Ve svém důsledku to mohlo být chá-

kým termín „Landtaffelfähigkeit“, a její případné skutečné využívání by si do budoucna rovněž zasloužilo bližší pozornost.

59 SČ, díl IV., s. s. 269–310, č. 86 (zde s. 275).

60 K. ADAMOVÁ, „Kladení“ *svobodných nemovitostí měšťany a městy do desk zemských*, s. 209, uvádí s odkazem na starší literaturu, že jednou ze čtyř podmínek intabulace měšťanovi bylo, že se ve městě narodil. Ve skutečnosti ale tato podmínka neplatila a neobjevila se ani později, v reskriptu Ferdinanda III. z 23. března 1653, který otiskl J. HASNER, *Handbuch des landtäfflichen Verfabrens im Königreiche Böhmen*, s. 254–255.

páno jako jisté znevýhodnění urozených přistěhovalců vůči neurozeným, což bylo z pohledu šlechty pochopitelně nepřijatelné.

U Malé Strany byla příčinou neúspěchu její žádosti zřejmě právě explicitní snaha vztáhnout právo svobodného přístupu k deskám na všechny nově přijaté měšťany, tedy i cizince (což skutečně nebylo v souladu s platným právem). Naproti tomu v případě Plzně a Žatce se žádný protest proti císařským privilegiím neozval. A to přesto, že i ona byla vydána až po sněmovním usnesení z roku 1575. Důvodem bylo patrně právě to, že zde přistěhovalci nebyli v příslušných suplikách výslovně zmíněni a že celkově počet cizinců usazujících se v těchto městech a pocházejících zpoza hranic českého státu nebyl nijak závažný. Platilo to především pro Žatec,⁶¹ zatímco o něco větší a ryze katolická Plzeň přeci jen přijímala větší počet cizinců, mezi nimiž se objevovali jak Němci, tak také Italové reprezentovaní relativně velkou skupinou zedníků a kameníků.⁶² Avšak není sporu o tom, že privilegia z let 1580 a 1583 byla vylobována především pro starousedlíky z řad domácího patriciátu. A osob českého (resp. i moravského, slezského a lužického) původu se právní úprava z roku 1575 netýkala, takže nic nebránilo panovníkovi, aby paušálně rezignoval na své právo připojovat souhlas v jednom každém případě, kdy by obyvatelé obdařených měst chtěli disponovat deskovými statky.

Zajímavé je, že již několik let po neúspěchu malostranské iniciativy se na zemském sněmu v květnu 1611 objevil požadavek Starého Města pražského, aby bylo deskové právo uděleno i všem ostatním královským městům, a že získal i podporu vyšších, tj. šlechtických stavů. Nakonec ale došlo pouze ke confirmaci původního privilegia staroměstského.⁶³

Pro úplnost je možné doplnit, že mezi nositele českého inkolátu se v roce 1583 zařadilo i moravské město Jihlava, jehož představitelé zpečetili 20. května příznávací reverz k zemi a 25. května vykonali též přiznání k zemi při deskách zemských.⁶⁴ Důvodem byla skutečnost, že staré centrum těžby stříbra, ležící na Vysočině na moravsko-českém pomezí, vlastnilo i poměrně rozsáhlý majetek na české

61 Přijímání měšťanů v Žatci po roce 1583 je zachyceno v příslušné městské knize, uložené v SOKA Louny, Archiv města Žatec, sign. I B 129a, i.č. 338. Abecední seznam osob v ní obsažených sestavil Rudolf WENISCH, *Saazer Neubürger (1571–1726)*, Sudetendeutsche Familienforschung 8, 1935/1936, s. 15–18, 53–57, 97–100, 131–134; 9, 1936/1937, s. 17–20, 56–58, 93–95.

62 M. BĚLOHLÁVEK a kol., *Dějiny Plzně I.*, s. 147; J. MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé*, s. 71, 108.

63 K. ADAMOVÁ, „Kladení“ svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desk, s. 208–209. Sněmovní materiály jsou v SČ, díl XV.2, Praha 1929, zejména s. 335–336, č. 274, a s. 527–537, č. 407, privilegium pro Staroměstské je zmíněno v CIM, Tomus I., s. 479.

64 NA Praha, fond Reversy k zemi, i.č. 93; DZV 21, fol. P 14v – P 15r.

straně zemské hranice.⁶⁵ Dlužno ovšem zdůraznit, že v návaznosti na tyto právní akty získalo přístup k českým zemským deskám pouze město jako takové, nikoliv jeho jednotliví měšťané.

Boj o svobodný přístup města i jednotlivých měšťanů k zemským deskám, který sváděli po roce 1547 (kdy jim byla tato starobylá výsada odebrána) představitelé Starého a Nového Města pražského, stejně jako úsilí dalších královských měst o získání podobné výsady (úspěšné v případě Plzně a Žatce, naopak neúspěšné v podání Menšího Města pražského), ukazují celkem jasně, že šlo o privilegium, které mělo v očích dobové měšťanské společnosti svou váhu. Pravda, ve finále přinášela taková výsada zřejmě spíše prestižní než politický či ekonomický kapitál, to mu ale – a přihlédnout je přitom třeba i k hodnotovému žebříčku tehdejší společnosti – na váze rozhodně neubírá. Podobně je pak třeba hodnotit skutečnost, že sami obyvatelé obou měst, kterým byly příslušné královské majestáty nově uděleny ve druhé polovině 16. století, z nich ve finále nedokázali (podle všeho) reálně těžit. Vzhledem k tomu, že zakupování deskových statků bylo podmíněno zemskou příslušností, což u přistěhovalců z řad měšťanstva explicitně zdůraznilo usnesení zemského sněmu z roku 1575, mohla ovšem vyvstat pochybnost o souladu takových privilegií se zemským právem. To se stalo právě v případě pražské Malé Strany, jejíž představitelé ve své suplice císaři neopatrně zdůraznili, že chce svobodný přístup k deskám pro všechny své měšťany, včetně těch, kteří přišli z ciziny. Pravděpodobně vinou tohoto faux pas se v předbělohorské době kýženého majestátu nedočkali.

Každopádně představují listiny udělující královským městům a jejich obyvatelům právo svobodného přístupu k deskám (z retrospektivního pohledu pozdějších právních poměrů je možno hovořit s mírnou nadsázkou o privilegiích inkolátních) pozoruhodnou kapitolu z dějin prolínání šlechtické a městské společnosti, resp. zemského a městského práva, jejíž potenciál dosud nebyl zcela jistě vyčerpán.

⁶⁵ Rozsah tohoto majetku je znám mimo jiné i díky evidenci zpracované v souvislosti s pobělohorskými konfiskacemi – viz Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882–1883, s. 1098–1099.

Dobrozdání královského prokurátora Floriána Daniela Mejstříckého z Vatikánu k žádosti Malé Strany o udělení „inkolátního“ privilegia

1604, 23. února, [s.l.]

Jakož purkmistr a konšelé Menšího Města pražského skrze suplikaci při Jeho Milosti Císařské toho vyhledávají, aby oni, budoucí jich měšťané, domy své v městě mají, buď v království tomto, též v zemích k němu příslušejících neb v cizích zemích kdekoliv zrodili a do města podle řádu starobylého přijatí, statky pozemské kupovati, je sobě bez relací J[eho] M[ilosti] C[ísařské] ve dsky zemské klásti, zapisovati, trhem zas odprodávati, postupovati, zápisy na ně činiti, pokut v zápisech položených užívati, jich dobývati a jakž by potřeba kázala, desk zemských jako jiní obyvatelé království českého užívati mohli, jakž táž suplikací jich šířeji to v sobě obsahuje a zavírá.

I vidí se nám, že oni Malostranští té své žádosti proti starobylým dobrým řádům, proti zřízení zemskému a proti sněmovnímu všech tří stavův království českého s J[eho] M[ilostí] C[ísařskou] svolení užití nemohou, protože jest neslušná. Nebo v tom městě měšťanův osedlých, kteří by tohoto království rodičové byli, jest velmi malý počet. Pak mezi ně když dostávají se budou cizozemci, přimouc právo městské, tehdy opět jinší cizozemci bohatší budou chtěti skrze tyto peníze svými s lidmi zvláště mladými a k mrhání statku náchylnými půjčkami, místo peněz zboží kupecká jim odvozujíc, handlovati, statky pozemské v základu dáti sobě zapisovati a potom jich v držení vcházeti, a tak pomalu vytiskna těmi handly odsad Čechy, toto království cizím národem obsednouti a osaditi. Také zřízení zemské A 18 toho, aby statkové v království českém a zboží od nižádného člověka cizozemcům se neprodávaly, nezapisovaly, nesněmovaly [sic!] nižádným vymyšleným obyčejem bez povolení Jeho Mi[l]o[s]ti Císařské a rady zemské pod těžkými a znamenitými pokutami zbraňuje. Chtěl-li by pak kdo k dobrému cizozemci statek svůj a dědictví své prodati aneb odkázati s krále Jeho Milosti a zemskou vůlí, jak se v tom taková cizozemci zachovati mají, nic méně kteří jsou z markabství moravského, s knížetství slezských a v zemi české statky dědičné míti by chtěli, co nejprve nežli by statek koupili činiti mají, to též jest všeckno patrně vysvětleno.

Kterýžto řád a práva ustanovení, kdyby ta žádost Malostranských co se všech cizozemcův, odkud by ti koliv byli, dotejče, průchod svůj měla, škodně a k veliké

této Koruně české záhubě a protržení sněmu přijíti by musilo a J[eho] M[ilosti] C[ísařské] nemalá újma mocnosti Jeho Mi[l]o[s]ti královské v Čechách odtud by následovala, že by již takoví cizozemci, lidé odjinud zběhlí, řádu jakéhokoli, přijma městské právo toliko, bez přijímání do země, beze všeho slibu, jsouce lidé cizí poddaní, nemajíc ani J[eho] M[ilost] C[ísařskou] jakožto krále českýho za pána svýho, statkův pozemských užívati, zase je cizozemcům prodávati, postupovati mohli a snad nejsouce ničímž králi a zemi zavázáni, koupíc statek, ven z země ujíti, jinde obydlí své míti a mnohé neslušné handle skrze grunty své s lidmi mladými učiníc, je o statky připravíc, z pokut královských se vynímati, třebas k soudům stávati, práva a země hájiti, pomáhati by odporovali.

Nebo na onen čas, když Kryštof Karlovic, osoba rytířská, toho při všech stavích na sněmu léta [15]75. vyhledával, aby cizozemci statek svůj prodati mohl, jináče k tomu povoleno nebylo, než aby tu osobu nejprve soudu zemskému přednesl a ta, byla-li by osoba stavu panského a rytířského hodna, že zachovajíce se vedle zřízení zemského, toho užiti moci bude, jinakě nic.

Nadto vejše J[eho] M[ilosti] C[ísařské] snešení se všemi tři [sic!] stavy království českého na sněmu obecním léta [15]75. o takové cizozemce, kteříž za měšťany v městě Jeho Mi[l]o[s]ti královské přijímání bývají, jisté zřízení učiniti ráčil. Totiž že ti takoví cizozemci mohou do města bejti přijímání, ale milosti na věci zemské městům (zvláště Pražanům a horníkům) daných že užívati nemají, leč by pořádně do země přijati byli, slib zemi a J[eho] M[ilosti] C[ísařské] učinili.

K tomu by přistupovalo, že oni Malostranští, kdyby takové milosti dosáhli, větších svobod nežli stav panský a rytířský v statcích pozemských by užili, takže by svými handly tichým způsobem, když by v tom povolení královského a relací nepotřebovali, dědictví pozemské na sebe potahovali a zase komu by chtěli, o své újmě postupovali. Tudy by dsky zemské mnohem vejše nežli oba stavové vyšší osvobozené sobě měli, skrze což by znamenitá [sic!] zmenšení důchodův komoře J[eho] M[ilosti] C[ísařské] náležejících přijíti muselo.

Než ráčí-li chtíti J[eho] M[ilost] C[ísařská] jim Malostranským té milosti, jakož Starého a Nového Města Pražané od J[eho] M[ilosti] C[ísařské] jim učiněné se radují, uděliti, což by na ublížení mocnosti J[eho] M[ilosti] C[ísařské], na zmenšení důchodův komorních, na protržení zřízení zemského a sněmovního snešení, na zastínění pokut Jeho Mi[l]o[s]ti Královské náležitých nebylo, toho se při J[eho] M[ilosti] C[ísařské] milostivé vůli a dalším uvážení Jeho Mi[l]o[s]ti, pana presidenta a pánův rad komory české zůstavuje.

Dat[um] v sobotu po neděli jenž slove Devítník léta 1604. [21. února]

Dorsální poznámky:

23. Feb[ruarii] 1604

Dobré zdání o Malostranské

Refera[tur] DD [= dicto die?]

Ad Cancellaria. Pro vyrozumění, co J[eho] M[ilosti] C[ísařské] prokurátor z strany prozby Malostranských za správu a dobré zdání dává. Actum in Consilio Cam[merae] Boh[emicae] ut s[upra].

Nechť se přiloží ta relací Starom[ětským] daná a zejtra přednésti.

NA Praha, Stará manipulace, sign. P 124/5, i.č. 2722, kart. 1851, fol. 209r – 211v

Land tables right of Bohemian towns and “inkolat” privileges from the time of Rudolf II

MAREK STARÝ

Manors and estates registered in land tables could generally be owned mainly by nobles. As far as the towns and their individual inhabitants are concerned, land law also allowed their possession, but its creation was fundamentally tied to the sovereign's permission. Already in the Middle Ages, however, the Old Town and later the New Town of Prague, as well as Kutná Hora, received special privileges, on the basis of which they could purchase and otherwise acquire tableted estates without having to apply for such a permit in each individual case, which also applied to their burghers. At first glance, it may be surprising that the land constitutions of the 16th century did not reflect this fact. This is because the Old and New Towns of Prague were deprived of this privilege in connection with the Estates' Rebellion in 1547. Later, however, they were returned. Alongside these, letters of majesty granting this “land tables legal capacity” (“Landtaffelfähigkeit”) were also issued for Pilsen (1580) and Žatec (1583) under the reign of Rudolf II. Apparently, however, it was a privilege that was primarily intended to give the affected towns prestige within the framework of the estate of the towns, without its practical usability being worth talking about. In the case of Pilsen, the city council even received explicit criticism a few years later and was told that the considerable sum spent on obtaining this privilege had unnecessarily burdened the city budget. The fact that such a privilege was of considerable value in the view of the time is nevertheless evidenced by the efforts of the Lesser Town of Prague, which at the beginning of the 17th century applied to the emperor for it to be granted one as well. However, the submitted application rather inappropriately emphasized that the mentioned right should be enjoyed by both native burghers and immigrants from anywhere, which ran into a parliamentary resolution of 1575, because according to it the Bohemian right of residence (inkolat), which included the legal capability to use the land tables, should not have arisen by being accepted as a burgher, but should always be tied to the grant by the Land Diet. This contradiction was also pointed out by the extant opinion of the royal prosecutor Florián Daniel Mejstřický from the Vatican, which is made available in the appendix. It was probably mainly on his basis that the request was rejected and the Malá Strana (Lesser Town) did not re-

ceive the coveted privilege until 1629, when granting the right of residence was no longer a matter for the Land Diet, but for the monarch. Although the examined cases are marginal, they are undoubtedly an interesting chapter in the history of residential law, as well as in a wider context the intermingling of aristocratic and burgher society, or land and town law. In other words, topics that have not yet been exhaustively treated in Czech historiography.

Translation by Sean Miller

MATERIÁLY

Družstevnictví v českých zemích
do první světové války¹

JAN SLAVÍČEK

JAN SLAVÍČEK: Cooperative Movement in the Bohemian Lands until the First World War

The study analyzes selected aspects of cooperative development in Bohemian lands between the 1850s and World War One. Based on methods of modern economic and social history, the paper focuses on four important topics: 1. It deals with the four key laws that regulated the cooperatives and concludes that they created a solid basis for cooperative development. 2. It analyzes the development of cooperatives between the late 1840s and late 1880s, pointing out the different development of credit and consumer cooperatives during this period which was primarily caused by very different social groups being members of these two types of cooperatives. 3. It analyses the rapid growth of cooperatives since the 1890s, during which thousands of cooperatives and dozens of new cooperative types emerged. The study proves that the most important reason for such explosive growth was the general modernization as a part of the industrial revolution. 4. It compares the statistics of the 1890s and 1910 and demonstrates that cooperatives became a respected and strong part of the society and economy.

Keywords: Bohemian lands – Cooperatives – Cooperative laws – Economic nationalism – Industrial revolution – Modernization – 1850s–1910s

1 Studie vznikla za podpory Grantové agentury České republiky, projektu č. GA20-15238S „Družstevnictví a politika za první Československé republiky“.

„Orba, řemeslo, průmysl, pracovitost jen tehda povedou k žádoucímu blahobytu, když je laciný kapitál. ... Živnostníci a rolníci, mohouce sami sobě lacinější kapitál vypůjčiti, a zas po dílcích ho spláceti, budou podnikavější, správnější, průmyslnější, živnost svou opravujíce a zvelebujíce. Rolníka nebude lichva mořit.“

(F. C. Kampelík, 1861)²

„Čím dříve začneme, tím dříve si pomůžeme. Jakmile otevře se sklad, dostane se nám laciné mouky, zemčat a jiného vařiva; pak přikročíme k pečení laciného chleba a bohda též k otevření vlastního závodu, a vyrábějící, což nejlíp se bude vypláceti, staneme se z pouhých dělníků podnikateli. (...) Kapitál musíme mít.“

(F. L. Chleborád, 1868)³

„Přehlížíme-li celkový význam zemědělského družstevnictví v Československé republice, přesvědčíme se o jeho veliké důležitosti hospodářské, sociální i kulturní. ... Nic více nemůže zastaviti postup družstevní myšlenky, která, uchvacujíc stále nové vyznavače ve všech státech světa, stane se nejenom u nás, nýbrž všeobecně prostředkem k dávno želané reorganizaci lidské společnosti, bez krvavých revolucí a válek.“

(F. Klindera, 1928)⁴

„Družstevní hnutí moderní doby vyznačuje se nejen nepřetržitým početním vzrůstem svých jednotek a mohutněním své členské masy, nýbrž i stálým rozvojem svých hospodářských funkcí a organizací. ... Ohromná ta armáda vyrostla takřka nepozorovaně a dobývá si živelní silou posic v nejrozličnějších odvětvích hospodářského života. Organizuje svými nespočetnými rameny konsumenty, lidové spoření a úvěr, zřizuje dílny a továrny všeho druhu, jež často závodí s největšími kapitalistickými podniky, buduje obydlí, zasahuje do bankovníctví, pojišťování, dopravy i knižního trhu.“

(F. Modráček, 1933)⁵

Čtyři obsáhlejší citáty družstevních teoretiků (a, s výjimkou Kampelíka, také praktiků) uvozují následující studii a současně do značné míry časově i obsahově

2 František Cyril KAMPELÍK, *Spisy Kampelíkovy*, Praha 1922, s. 44–45.

3 Chleborádovo svolání k pražskému dělnictvu, cit. dle *DĚLNÍKŮM*, Pokrok: orgán americké národní jednoty: svobodomyšlný časopis politický, poučný a zábavný, 2. 10. 1868, s. 2.

4 Rudolf HŮLKA, *Třicet let české zemědělské družstevní práce: jubilejní spis Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze a příslušných kampeliček a družstev*, Praha 1928, s. 9–10.

5 František TÁUBER, *Dílo družstevní svépomoci: Jubilejní spis k 25. výročí založení Ústředního svazu československých družstev v Praze*, Praha 1933, s. 17.

vymezují její cíle. František Cyril Kampelík a František Ladislav Chleborád, dva velcí propagátoři úvěrních, potažmo konzumních spolků ze šedesátých let 19. století, charakterizovali prvotní, skromné cíle počínajícího družstevního hnutí v Čechách. Byly to cíle především ekonomické – zajistit přístup k levnému úvěru, který by byl k dispozici obyvatelstvu z nižších či středních vrstev a zorganizovat výrobu a obchod na svépomocném principu, což přinášelo významné úspory (a tedy zlevnění zboží). Oba autoři přitom družstvům připisovali ještě další úkol: aktivizovat tyto neprivilegované vrstvy obyvatel ekonomicky – a vychovat z nich touto cestou podnikatele. Kampelík s Chleborádem jsou propagátory (v případě Chleboráda jde rovněž o představitele) začínajícího, dosud velmi slabého družstevnictví, které musí denně bojovat o své přežití, jež není v žádném případě dané.

Ferdinand Klindera a František Modráček byli vrcholoví funkcionáři ve dvou hlavních větvích družstevnictví českých zemí – zemědělském a dělnickém. Byli představiteli dvou největších družstevních svazů v Československé republice (agrární Ústřední jednoty hospodářských družstev – ÚJHD a sociálně demokratického Ústředního svazu československých družstev – ÚSČD), které čítaly každé stovky (v případě ÚJHD dokonce tisíce) členských družstev se statisíci členů. Družstevnictví již hodnotí zcela jinak než jejich předchůdci před přibližně půl stoletím. Pro Klindera a Modráčka bylo družstevnictví nezpochybnitelnou, obrovskou ekonomickou, ale rovněž společenskou silou, která nejenže hraje klíčovou roli v československém (resp. světovém) hospodářství, ale má rovněž obrovský potenciál pro evoluční přeměnu společnosti k sociálně spravedlivějšímu modelu. Představují družstevnictví sebevědomé, silné a hrdé na cestu, kterou za několik desetiletí své existence ušlo.

Předkládaná studie analyzuje vybrané aspekty vývoje družstevnictví v českých zemích od jeho počátků v 50. letech 19. století až do doby těsně před první světovou válkou. Tomuto tématu nevěnovala moderní česká historiografie dosud náležitou pozornost. Důvody jsou nasnadě: družstevnictví, které bylo v dobách komunistické diktatury jedním z preferovaných témat, vypadlo po roce 1989 ze zorného pole zájmu. Pro většinu historiků – a částečně to platí i pro specialisty z oboru hospodářských dějin – jsou družstva navíc poměrně obtížně uchopitelná. Mají totiž specifický charakter. Jsou nepochybně firmami, tj. podniky, ale na druhé straně určitě nejsou typickými výrobními či obchodními jednotkami a fungují poněkud odlišným způsobem. Jedná se o „hybridní podniky“, jejichž hlavním cílem není dosažení co nejvyššího zisku (což je ultimátní ekonomický cíl klasických firem), nýbrž zajištění specifické služby ekonomického charakteru pro své členy na principu své-

pomoci. Na druhé straně se však nejedná o charitativní organizace, družstva fungují v konkurenci na trhu a jejich záměrem je generovat alespoň nějaké zisky, jinak (za normálních podmínek) by dlouhodobě nepřežila. Ona hybridita tedy spočívá v nastavených cílech a jim odpovídajících podnikatelských strategiích.

Jediná po roce 1989 vydaná přehledová monografie⁶ sice přinesla základní kontextuální vhled do dějin družstevnictví, postrádá však analytický rozměr. Problematikou úvěrního družstevnictví se zabývali především Jan Hájek a Vlastislav Lacina⁷, částečně pak též Drahomír Jančík, Eduard Kubů a Jiří Šouša.⁸ Tyto práce jsou bezesporu dodnes nosné, družstevnictví však řeší spíše okrajově (neboť není jejich primárním tématem) a z toho důvodu jim chybí propojení s vývojem neúvěrních družstev. Rovněž velká práce o agrarismu⁹, která vznikla za účasti českých hospodářských historiků, stejně jako publikace Pavla Nováka¹⁰ či Jitky Balcarové¹¹ řeší družstevnictví spíše okrajově. Přínosná práce Ilony Bažantové¹² o českém družstevním myšlení pro změnu neanalyzuje vývoj družstev. Obeznačný vhled do družstevnictví představují práce ekonomů Lidmily Němcové a Václava Průchy¹³, jsou však

6 Ladislav SMRČKA a kol., *Vývoj družstevnictví na území ČSFR*, Praha 1992.

7 Jan HÁJEK, *Regionální finanční elity – institucionální řevnivost, koexistence či kooperace? Modely vzájemného vztahu představitelů lokálních peněžních ústavů na příkladech z Benešovska*, in: Eduard Kubů – Jiří Šouša (eds.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008, s. 56–75; Jan HÁJEK – Vlastislav LACINA, *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům*, Praha 1999; Jan HÁJEK, *Počátky a rozmach českého záloženského hnutí ve třetí čtvrtině 19. století*, *Hospodářské dějiny* 12, 1984, č; Jan HÁJEK – Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ, *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích = For economic national possessions: reflections and studies in modern Czech and German nationalism in the Czech lands*, Praha 2009.

8 Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápas o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011; Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (eds.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008.

9 Eduard KUBŮ – Torsten LORENZ – Uwe MÜLLER – Jiří ŠOUŠA (eds.), *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*, Praha/Berlin 2013.

10 Pavel NOVÁK, *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století*, Praha 2007.

11 Jitka BALCAROVÁ, *Deutsche nationale „Schutzvereine“ in den böhmischen Ländern und der Tschechoslowakei 1880–1945. Begriffsabgrenzung, Klassifizierung und Periodisierung*, in: Peter Haslinger (ed.), *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*, Marburg 2009, s. 111–141; TÁŽ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“, *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha 2013.

12 Ilona BAŽANTOVÁ, *Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948*, Praha 2002.

13 Lidmila NĚMCOVÁ (ed.) *The cooperative movement in historical perspective – its role, forms and economic, social and cultural impact: twelfth International economic history congress*, Sevilla 1998:

pro detailnější poznání příliš stručné. Zahraniční literatura je rovněž skromná a českými zeměmi se příliš detailně nezabývá¹⁴. Obsažná a přínosná práce Reichova je zaměřena primárně na meziválečné období¹⁵.

Badatelé se tak převážně musí spoléhat na spíše drobnější díla prvorepublikových družstevních funkcionářů a teoretiků, jako byli již na začátku citovaní Ferdinand Klindera a František Modráček¹⁶, ředitel ÚJHD Ladislav František Dvořák¹⁷ či představitelé německých svazů Moriz Weden¹⁸ a Franz Hilmer¹⁹, případně na vynikající, ale opožděně vydanou práci Feierabendovu²⁰. Velké množství údajů, jakož i dobový kontext obsahuje rovněž trojice jubilejních spisů velkých družstevních svazů z 20. a 30. let 20. století²¹. Ačkoli jde ve všech případech o práce expertů, které jsou často faktograficky velmi obsáhlé (a mohou tak sloužit jako zdroj informací), postrádají – vzhledem k době svého vzniku přirozeně – hlubší analýzu, kterou mohou poskytnout metody moderních hospodářských a sociálních dějin.

Literatura z období komunistického režimu je pak velmi instrumentalizovaná a zatížená velkým množstvím ideologického balastu. Družstva nahlíží téměř výlučně optikou třídního boje a uměle vyzdvihuje koncept kolektivní produkce (který byl drtivě většině družstev v 19. století cizí), zatímco jejich ekonomicko-so-

session B 13, Prague 1998; Lidmila NĚMCOVÁ – Václav PRŮCHA, *K dějinám družstevnictví ve světě a v Československu*, Praha 1999.

- 14 Zejména Torsten LORENZ (ed.) *Cooperatives in ethnic conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th century*, Berlin 2006; Erwin OBERLÄNDER – Hans LEMBERG – Holm SUNDBAUSEN (eds.), *Genossenschaften in Osteuropa – Alternative zur Planwirtschaft?*, Wiesbaden 1993.
- 15 Andreas REICH, *Von der Arbeiterselbsthilfe zur Verbraucherorganisation: die deutschen Konsumgenossenschaften in der Tschechoslowakei 1918–1938*, München 2004.
- 16 Ferdinand KLINDERA, *Stav zemědělského družstevnictví v Československu ve srovnání s ostatními státy evropskými*, Praha 1929; František MODRÁČEK, *Vlastní silou: Kapitoly o významu a zásadách konsumního hnutí: [Děln. mužům a ženám na uváž.],* Praha 1908; TÝŽ, *Konsumní hnutí a zemědělství: příspěvek k družstevní vzájemnosti měst a venkova*, Praha 1916.
- 17 Ladislav František DVOŘÁK, *Družstevnictví československé*, Praha 1920.
- 18 Moriz WEDEN, *Die gegenwärtige Phase in der Entwicklung des Landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens: Vortrag, gehalten auf dem Verbandstage des Central-Verbandes der deutschen landw. Genossenschaften Böhmens am 29. Juni 1913 in Komotau*, Prag 1913.
- 19 Franz HILMER, *Genossenschaftswesen für Landwirte: kurze, leichtfassliche Darstellung der Geschichte und Entwicklung, der gesetzlichen und volkswirtschaftlichen Grundlagen*, Graz 1921.
- 20 Ladislav Karel FEIERABEND, *Agricultural Cooperatives in Czechoslovakia*, New York 1952; česky vyšlo až v roce 2007 jako TÝŽ, *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*, Volary 2007.
- 21 R. HŮLKA, *Tricet let*; F. TÄUBER, *Dílo družstevní svépomoci*; Franz HILMER, *40 Jahre Genossenschaftsarbeit in Deutschmähren: zum 40. Verbandstag des Zentral-Verbandes der deutschen landwirtschaftl. Genossenschaften Mährens, Schlesiens und Slowakei in Brünn*, Brünn 1933.

ciální význam marginalizuje (či v některých aspektech zcela zamlčuje). Ambiciózní projekt *Dějiny družstevního hnutí* ustal po třech svazcích,²² a krom toho pro něj plně platí výše vyčtené. Stejným deficitem trpí i dvě knihy Martina Pernici, které vyšly v obdobích „tání“ 60. a 80. let 20. století²³ – ideologizované jsou méně, ale základní, ideologicky podmíněné zkreslení náhledu na družstevnictví zůstává netknuto.

Předkládaná studie má ambici tyto mezery alespoň částečně zaplnit. Neklade si za cíl provedení komplexní analýzy (to by byl úkol minimálně pro autorskou monografii), nýbrž zaměřuje se důsledně pouze na několik vybraných aspektů družstevního vývoje. Zaprvé, přináší přehled základního legislativního rámce regulujícího činnost družstev v habsburské monarchii. Mapuje tak čtyři klíčové právní normy upravující činnost družstev. Táže se, nakolik na sebe tyto normy navazovaly, zda tvořily kompaktní systém a co právní rámec vypovídá o proměnách vztahů státu ke družstvům.

Za druhé, studie analyzuje první dekády existence družstev v českých zemích, tedy období od konce 40. let do konce 80. let 19. století. Shrnuje vývoj dvou hlavních typů (městských záložen a konzumních spolků), komparuje ho a táže se především na příčiny jeho odlišné dynamiky v reakci na hospodářskou krizi 70. let 19. století.

Za třetí se studie zaměřuje na období zhruba dvou dekad před první světovou válkou, během nichž došlo k explozivnímu růstu družstevnictví a vytvoření jeho funkční, plnohodnotné sítě v českých zemích. Analyzuje příčiny rychlého rozvoje družstev. Následuje přehled základních družstevních typů a jejich klasifikace použitelná pro analýzu vývoje v časových řadách.

A konečně za čtvrté studie provádí analýzu vývoje hlavních kvantitativních parametrů družstevnictví českých zemí mezi přibližně polovinou 90. let 19. století a rokem 1910. Opírá se o oficiální statistické prameny, které dosud nebyly v české historiografii příliš využívány. Finanční parametry rekonstruuje ve stálých cenách. Analyzuje jednak rozdíly mezi různými typy družstev, jednak mezi českým a německým družstevnictvím.

22 Vladimír ŠORM – Miloš VĚTVIČKA, *Dějiny družstevního hnutí. [Díl 1], Teoretická část*, Praha 1958; TÝŽ, *Dějiny družstevního hnutí. II. díl, Dějiny spotřebního družstevnictví u nás. I. část*, Praha 1959; Vladimír ŠORM – Karel Martin PERNICA – Miloš VĚTVIČKA, *Dějiny družstevního hnutí. III. díl Dějiny spotřebního družstevnictví u nás. II. část, Historie a úloha bytového družstevnictví*, Praha 1961.

23 Karel Martin PERNICA, *Družstevnictví*, Praha 1968; TÝŽ, *Socialistické družstevnictví v ČSSR*, 1988.

Primární otázka, na kterou by studie měla odpovídat, zní: Měli družstevní funkcionáři z období první republiky oprávněný důvod ke svým sebejistým výrokům? Bylo družstevnictví skutečně natolik silnou a všudypřítomnou částí tehdejší ekonomiky a společnosti? K zodpovězení badatelských otázek využívá studie metody moderních hospodářských a sociálních dějin, zejména analýzu legislativního rámce a metody komparativní a statistickou. V některých pasážích, pro lepší orientaci čtenáře v problematice, využívá i metodu hermeneutickou.

Nejdůležitější právní normy regulující činnost družstev

Družstva, která se začala v českých zemích objevovat výjimečně od konce čtyřicátých let 19. století, a ve větší míře poté přibližně o dekádu až půl druhé dekády později, existovala zpočátku v právní formě spolků. Jejich vývoj ovlivňovaly především čtyři analyzované právní normy²⁴.

První právní normou, která upravovala činnost družstev, tehdy ještě spolků (vynecháme-li příslušné pasáže ABGB z roku 1811), byl **Císařský patent č. 253/1852 ř. z. ze dne 26. 11. 1852 (tzv. starý spolkový zákon)**. Ten podřizoval zakládání spolků povolení státní správy (§1), konkrétně ministerstvu vnitra či zemské politické správě (§4 a 6). Spolky měly být otevřeny všem zájemcům, kteří splní podmínky (§1) a byly povinny zveřejňovat výsledky svého hospodaření (§13)²⁵. Zaveden byl tedy tzv. koncesní princip: Zakládání a fungování družstev podléhalo zákonným normám, které musely být naplněny, ale i poté bylo rozhodnutí o povolení čistě v rukou státu. Ten však v dobách vlády Alexandra Bacha přistupoval ke spolkům, zejména k těm hospodářské povahy, obecně velmi vstřícně – a naopak vysoce podezřívavý či vysloveně odmítavý byl vůči spolkům s (potenciálně) politickými cíli. Ostatně i sám koncesní princip byl v souladu s povahou Bachovského režimu (v předchozím, liberálnějším období byl tento princip uplatňován jen u výdělečných spolků).²⁶

24 Následující analýza čerpá z originálního znění právních norem. Pro jejich zařazení do právně-historického kontextu pohledem moderní právní vědy srov. např. Ilona BAŽANTOVÁ, *Z historie finanční svépomoci*, Právněhistorické studie 38, 2007; TÁŽ, *Cooperative Savings Associations in Czech History and their Position in the Modern Czech Financial Sector*, The Lawyer Quarterly, International Journal for Legal Research 4, 2014, č. 4, s. 263–266.

25 Císařský patent č. 253/1852 ř. z. ze dne 26. listopadu 1852 (tzv. starý spolkový zákon), § 1, 4, 6, 13.

26 Otto URBAN, *Česká společnost 1948–1918*, Praha 1982, s. 104.

Starý spolkový zákon upravoval činnost družstev během dvou desetiletí po roce 1852. V roce 1863 byl sice vydán obchodní zákoník²⁷, ten však s družstvy vůbec nepočítal a na jejich fungování se nevztahoval (byla i nadále posuzována jako spolky).

Družstevní záležitosti byly fundamentálně upraveny **Zákonem č. 70/1873 ř. z. o společenstvech pro napomáhání živnostem a hospodářství** (známým také jako **Zákon o výdělkových a hospodářských společenstvech** či prostě jako **družstevní zákon**).

Zákon se dělil na několik částí – na obecná ustanovení, dále na speciální ustanovení pro družstva s ručením neomezeným a omezeným, trestní věci, a nakonec na ustanovení závěrečná. Nejdůležitější byla první část. Ta klasifikovala jednotlivé typy družstev (úvěrní a záložní, nákupní a skladištní, výrobní, bytová a konečně potravní – v budoucnu spotřební). Jejich zakládání bylo podmíněno vypracováním stanov a zápisem do společenstevního rejstříku (§ 1–3). Taxativně byl § 5 vymezen povinný obsah stanov (název, sídlo, předmět činnosti, velikost a množství podílů, orgány družstva, hlasovací práva atd.). Družstvo mělo povinnost hlásit změny stanov a personální obměny ve svém představenstvu (coby výkonném orgánu, který měl právo družstvo zastupovat, § 6–9).

Dalším předmětem první části byly orgány družstva (§ 15–24). Především to byla valná hromada, které se směl zúčastnit a hlasovat na ní každý člen (u velkých družstev byl posléze připuštěn delegátský systém), stejně jako měl právo být volen do dalších orgánů. Na valné hromadě platila rovnost hlasů, neurčovaly-li stanovy jinak. V praxi bylo ovšem – kromě družstev spotřebních – časté, že počet hlasů byl úměrný velikosti členského podílu či počtu podílů (tj. hlasovalo se stejně jako u klasických obchodních společností). Současně však i tento princip míval jisté limity, např. omezením maximálního počtu hlasů či regresivním stupňováním počtu hlasů vůči podílům (čím více podílů, tím větší potřebný počet podílů na další hlasy).

Valnou hromadu svolávalo představenstvo minimálně jednou ročně. Krom toho ji bylo povinno svolat tehdy, pokud to žádala alespoň desetina všech členů družstva. Valná hromada měla předem daný program a nemohla rozhodovat o záležitostech v něm neuvedených (v praxi se samozřejmě mohl do programu zařazovat bod „volné návrhy“ či „jiné“ a také se obvykle zařazoval). Výjimku představoval požadavek na svolání mimořádné valné hromady. Usnášeníschopnost valné hromady byla vázána na účast minimálně 10 % členů (stanovy však mohly určit i vyšší

27 Zákon č. 1/1863 ř.z. daný dne 17. prosince 1862 (všeobecný rakouský obchodní zákoník).

poměr), pokud tento parametr nebyl naplněn, byla svolávána další valná hromada usnášeníschopná za jakéhokoli počtu členů (ovšem pouze o předmětech z programu valné hromady předcházející). Standardní většinou pro přijetí rozhodnutí byla polovina přítomných, pouze v otázkách rozpuštění družstva či změny stanov se jednalo o dvě třetiny přítomných (stanovy mohly opět vyžadovat i vyšší počet). Výkonným a družstvo zastupujícím orgánem bylo představenstvo, jehož členové ručili za způsobené škody veškerým svým majetkem. Fakultativním orgánem (byť většinou ustanovovaným) byla dozorcí („dohlédací“) rada. Ta měla kontrolovat činnost představenstva a mohla je v případě potřeby odvolat.

Další ustanovení (§ 37–52) se týkala rozpuštění družstva. Mohlo se tak stát čtyřmi způsoby: vypršením doby uvedené ve stanovách (to však bylo velmi neobvyklé, družstva byla standardně zakládána na dobu neurčitou či ke splnění určitého konkrétního úkolu, ale nikoli na předem přesně určený časový rámec), rozhodnutím valné hromady, uvalením konkurzu či rozhodnutím správního orgánu (byla-li jeho činnost shledána platným rozsudkem jako zákonu odporující). Do družstva pak nastoupil jeden či více likvidátorů, kteří podle závazných pravidel řídili jeho zánik a vyrovnání se s věřiteli. Za případně způsobené škody ručili stejně jako dosud představenstvo – tedy svým veškerým majetkem. Zbýlé jmění družstva bylo rozděleno mezi členy podle pravidel daných stanovami (obvykle podle výše podílů či – méně často – rovným dílem). Likvidátory určovalo (s výjimkou konkurzního řízení) představenstvo či jiný stanovami určený orgán, který je také nahlašoval k zanesení do společenstevního rejstříku.

Další pravidla vnitřního fungování se lišila podle toho, zda se jednalo o družstvo s ručením neomezeným (§ 53–75) či omezeným (§ 76–86). U neomezeného ručení byly velmi podrobně upraveny podmínky likvidace družstva a vypořádávání pohledávek věřitelů (jelikož členové ručili veškerým majetkem, bylo to zcela logické). U druhého typu platilo, že členové ručili svými závodními podíly a další částkou, která se rovnala minimálně stejné výši. U obou typů bylo možné z družstva vystoupit na konci účetního roku, avšak v případě družstev s neomezeným ručením byla připuštěna i volnější pravidla, pokud byla ve stanovách. Závazky členů vůči společenstvu trvaly v obou případech ještě celý další účetní rok. Vystoupivší členové či dědicové členů zemřelých neměli ze zákona nárok na podíl na jmění družstva či úsporném fondu, pokud to stanovy neupravovaly zvláštními pravidly. Členové neměli také právo zastavit svůj družstevní podíl.

V závislosti na typu ručení se poněkud lišil postup uplatňovaný v případě, že družstvo nebylo schopno dostát svým závazkům. V obou případech následovalo

vyhlášení konkurzního řízení. U ručení omezeného jej vyhlášovalo představenstvo družstva a nestačil-li majetek společenstva, byli členové nuceni doplatit zbytek maximálně do výše určené stanovami (min. tedy částku odpovídající výši členského podílu). U neomezeného ručení nebylo možné uvalit konkurz současně na soukromé jmění členů, teprve po jeho skončení po nich mohly být vymáhány další platby, nestačilo-li k jejich vypořádání jmění družstva. Tento postup byl tedy podstatně zdoluhavější a komplikovanější, pro členy však také méně výhodný. Nakonec převládl typ s omezeným ručením. U konzumních družstev tomu tak bylo již v 70. letech, u záložen teprve o jednu až dvě dekády později.²⁸

Závěrečné části zákona upravovaly návaznost na dosavadní právní rámec (§ 90–95). Pro nově zřízená družstva přestával platit starý spolkový zákon a rovněž dosud existující spolky s družstevní povahou mohly provést přeměnu v družstva, protože se stejně musely řídit nadále novým předpisem. Zákon také výslovně ukládal družstvům povinnost obstarat si koncesní povolení, pokud chtěla provozovat činnost, ke které bylo potřeba.²⁹

Družstevní zákon z roku 1873 byl poměrně rozsáhlou právní normou (obsahoval 95 paragrafů). Zcela zásadně měnil podmínky pro fungování družstev a do jejich činnosti přinášel novou kvalitu. Stanovoval základní pravidla (superioritu valné hromady, pravidla ručení, otevřenost členství, princip představenstva, základní obsah stanov, potřebné většiny při hlasování atd.), která vlastně v mnoha ohledech platí dodnes. Jednalo se o velmi kvalitně zpracovaný zákon, o čemž svědčí i skutečnost, že v Československu byl nahrazen až komunistickým zákonem o lidových družstvech³⁰. V Rakousku, samozřejmě s řadou novelizací, ostatně platí dodnes.

Další důležitou normou byl **Zákon o zdanění družstev (č. 151/1880 ř. z.)**. Velký boom družstev po přijetí výše uvedeného družstevního zákona (č. 70/1873) vedl představitele rakouského státu k úvahám o úpravě pravidel jejich danění. Roli zde hrála již zmiňovaná „hybridní“ povaha družstev, tedy skutečnost, že jsou to

28 Ostatní typy družstev byly až do konce 80. let 19. století marginální. K počtům registrovaných družstev s omezeným a neomezeným ručením srv. *Statistik der registrierten Creditgenossenschaften in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1898*, Wien 1901, s. XII–XIII; *Statistik der registrierten Consumvereine in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1898*, Wien 1902, s. V.

29 Zákon č. 70/1873 ř. z. z 9. 4. 1873 O společenstvech pro napomáhání živnostem a hospodářství (Zákon o výdělkových a hospodářských společenstvech), § 1–3, 6–9, 15–24, 37–86, 90–95.

30 Zákon č. 53/1954 Sb. o lidových družstvech a o družstevních organizacích.

subjekty sloužící primárně svým členům, současně se však pohybující v konkurenci na trhu. Stát si uvědomoval, že družstva 1. mohou pozdvihnout životní úroveň nižších sociálních vrstev (což si vyhodnocoval jako pozitivní, ať již z důvodů idealistických či čistě pragmatických, tj. jako jednu z cest proti radikalizaci obyvatelstva) a 2. mohou ve svém souhrnu výrazně podpořit rozvoj celého hospodářství. Proto přistoupil k výraznému zmírnění jejich zdanění.

Zákon č. 151/1880 ř.z. osvobodil družstva se ziskem do 300 zl. kompletně od daně z příjmu. V rozmezích zisku 300 – 1 000 a 1 000 – 2 000 zl. platila dále pouze 30 % a 50 % obvyklé výše daně a teprve poté již platila plná daňová sazba. Kompletně byla družstva osvobozena rovněž od daně výdělkové. Tyto úlevy byly nicméně vázány na zásadní podmínku: týkaly se těch družstev, „když podlé statutu jen členové jejich závod provozují“, tj. platily pro družstva poskytující své výhody a služby pouze okruhu vlastních členů.³¹

Jinak řečeno, stát se rozhodl zásadně daňově zvýhodnit (a tedy nepřímou finančně podpořit) především malá a střední družstva, která ve své činnosti skutečně působila především svépomocně, poskytovala služby svým členům a nehoňla se za vysokým ziskem. Naopak podniky, jejichž činností bylo dosažení co nejvyššího zisku, byly daně plnou sazbou, i kdyby měly družstevní formu. Jednalo se tedy o jasné akcentování a podpoření sociální úlohy družstevnictví ze strany státu.

Poslední významnou normou sledovaného období byl **Zákon č. 133/1903 ř. z. o revizi výdělkových a hospodářských společenstev a jiných spolků (tzv. revizní zákon)**. Na počátku 20. století se družstevnictví v českých zemích (stejně jako v celém Rakousko-Uhersku) velmi rychle rozvíjelo. Nových družstev vznikaly tisíce a bylo třeba podřídit jejich hospodaření přísnější kontrole. Proto byl vydán revizní zákon. Družstva byla nově povinna podrobit se každé dva roky kontrole externího revizora. Ten mohl pocházet buď z družstevního svazu, ke kterému družstvo příslušelo (a svaz také dostal právo institut revizí zařizovat) nebo jej ustanovoval obchodní soud. Svazy měly kromě revizí za úkol chránit zájmy v nich sdružených spolků (družstev) a působit jako jejich obchodní ústředí.

31 Gesetz Nr. 151/1880 vom 27.12.1880 betreffend Abänderungen der Erwerb- und Einkommensteuergesetze und Vorschriften in ihrer Anwendung auf Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften und Vorschusscassen (zákon č. 151/1880 ř.z. o změně zdanění společenstev), § 1, 3, 4. Zákon se mi nepodařilo dohledat v českém jazyce, v německém znění je k dispozici na <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18800004&seite=00000479> (29. 11. 2022).

Minimální velikost revizního svazu byla 50 družstev či všechna družstva dané země či alespoň všechna družstva stejného oboru činnosti dané země (§ 1–3). Pokud tato pravidla přestal splňovat, mohlo mu být právo revize odňato (ale mohl nadále vykonávat jiné svazové činnosti). Revizor měl právo přístupu k veškeré dokumentaci za účasti dozorčí rady (pokud v družstvu existovala). S výsledkem revize musela být seznámena valná hromada družstva. Pokud nebyly odstraněny chyby, informoval revizor následně úřady a ty zahájily správní řízení. Uložené pokuty šly ve prospěch chudinských fondů (§ 6, 8–9, 11). Pokud družstva obdržela podpory či půjčky ze zemských peněz, vykonávaly v nich revizi v každém případě zemské úřady (§ 14).³²

Zákon o revizi družstev dokončil státem garantovanou supervizi družstevní činnosti. Jeho cílem nebylo ani tak zpřísnění dohledu nad družstvy (pokud ovšem nečerpala dotace), jako zajištění pravidelné kontroly jejich hospodaření profesionálními revizory. Dvouletý interval byl v zásadě dostačující, aby důkladné revize dokázaly odhalit případné nesrovnalosti či špatná strategická rozhodnutí družstva, minimalizovat škody a družstvo zachránit. Stejně tak upozorňování na nedostatky mělo nepochybně přinejmenším potenciál zkvalitnit práci managementu jednotlivých družstev, vedení účetnictví apod. Svazy krom toho začaly již poměrně záhy organizovat nejrůznější školení a vzdělávací kurzy, které odborné znalosti družstevních zaměstnanců a funkcionářů prohlubovaly.

Počátky a první dekády vývoje družstevnictví v českých zemích

Prakticky až do konce 80. let 19. století se v českých zemích, stejně jako v celém Předlitavsku, rozvíjely fakticky pouze dva typy družstev: konzumní spolky a družstva úvěrní, tzv. (občanské) záložny. Jiné typy družstev byly velmi vzácné (max. v počtu několika desítek) a typově různorodé. Konzumní spolky i záložny úspěšně zaplňovaly poptávku na trhu a sloužily obvykle středním či nižším sociálním vrstvám obyvatelstva. Zejména v případě úvěrních družstev pak v prvních desetiletích sehrávala, zejména v jazykově českém prostředí, důležitou roli také nacionální motivace³³ (záložny byly pojímány jako „české“ instituce, na rozdíl od spořitelén, které

32 Zákon č. 133/1903 ř.z. ze dne 10. června 1903 o revizi výdělkových a hospodářských společenstev a jiných spolků (zákon o revizi družstev), § 1–3, 6, 8, 9, 11, 14.

33 Jak prokázali Torsten Lorenz a kol., úzké propojení družstevního hnutí s nacionalismem (nejen hospodářským) bylo typickým jevem střední a východní Evropy. Ve většině zemí (zvláště v těch zaostalých) byly nacionální aspekty činnosti družstev dokonce důležitější než jejich ekonomické

byly naopak vnímány jako „německé“³⁴). Percepce družstev jako instrumentů povznesení českého národa je u dobových zakladatelů a teoretiků zjevná.

Počátky a rozvoj záloženského hnutí

Jako první se začaly od konce 50. let 19. století rozšiřovat záložny Schulze-Delitzschova typu (nazývané později také „občanské“). První německá záložna v Liberci byla založena roku 1858, ve stejném roce vznikla i první česká záložna ve Vlašimi. Jejich velkými propagátory v českém prostředí (mezi českými Němci se širily „napřímo“ myšlenky Schulze-Delitzsche) byli lidé jako František Šimáček, Filip Stanislav Kodým a jiní. V českém prostředí se záložny v následujícím období staly fakticky jedinými institucemi reprezentujícími nacionálně český kapitál³⁵ a byly jedním z klíčových hráčů české hospodářské emancipace a modernizace 2. poloviny 19. století – ne náhodou to byly právě záložny, které roku 1868 vytvořily Záložní úvěrní ústav v Hradci Králové a o půl roku později položily i základy později neúspěšnějšího nacionálně českého akciového peněžního ústavu (a jediného, který dosáhl do roku 1918 úrovně velkobanky) – Živnostenské banky.

Záložny vznikaly především ve městech a městečkách, jejich klientelu tvořily povětšinou středostavovské vrstvy obchodníků a řemeslníků. Právě pro ně dosud neexistovala na trhu instituce pokrývající potřebu provozních úvěrů (a současně dočasného uložení přebytečných finančních prostředků): městské spořitelny se totiž orientovaly primárně na hypoteční úvěry³⁶. Velké banky byly zase obvykle daleko, ve velkých městech, a krom toho byly podniky drobného živnostenského charakteru mimo jejich rozlišovací schopnosti. Poměrně chudí malí řemeslníci a obchodníci byli krom toho úvěrovým trhem vnímáni jako riziková, protože jejich malý majetek neposkytoval věřitelům dostatečnou záruku³⁷.

role – družstva byla často neefektivní a podnikatelsky neúspěšná, ale sehrála důležitou úlohu při formování nacionálního povědomí, jeho aktivizaci a vytváření národních elit „nevládnoucích“ národů. V případě českých zemí toto pořadí sice neplatilo (družstva zde byla velmi výkonná a ekonomicky úspěšná), ale i zde byl nacionální aspekt velmi rozvinutý. K tomu viz T. LORENZ, *Cooperatives in ethnic conflicts*; zejména TÝŽ, *Introduction: Cooperatives in Ethnic Conflicts*, in: Torsten Lorenz (ed.), *Cooperatives in ethnic conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th century*, Berlin 2006, s. 9–44.

34 J. HÁJEK – V. LACINA, *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům*, s. 145.

35 Tamtéž, s. 134.

36 *Peněžní ústavy v republice Československé roku 1920*, Praha 1924, s. 26.

37 J. HÁJEK – V. LACINA, *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům*, s. 122.

Základní výhodou úvěrních družstev bylo jejich lokální zakotvení. Jejich vedení (management) znalo velmi dobře danou lokalitu a v ní usdlé obyvatelstvo. To bylo klíčové při poskytování úvěrů: záložny znaly „svého“ zákazníka (obvykle člena), věděli o jeho pověsti a kredibilitě a mohly tedy velmi výrazně snížit rizikovost úvěrů – což zase povzbuzovalo k ukládání úspor do záložen. Ještě výraznější byl později tento prvek znalosti klientely, a tedy nižšího rizika u venkovských úvěrních družstev (raiffeisenek/kampeliček vznikajících od konce 80. let).

Zpočátku fungovaly záložny na principu neomezeného majetkového ručení členů, od 80. let 19. století začalo převládat ručení omezené, které bylo pro členy výhodnější, protože tak nesli výrazně nižší riziko³⁸. To výrazně posílilo jejich popularitu, kapitálovou sílu a stabilitu: V roce 1891 představovaly české záložny přibližně třetinu všech těchto ústavů v Předlitavsku, držely však 56 % veškerých vkladů. Tato jejich finanční síla následně vedla k poměrně malému zadlužení, jejich výpůjčky tvořily pouze necelých 12 % celkového objemu v Předlitavsku (a v poměru ke vkladům tvořily mizivých cca 0,7 %) ³⁹. Jinak řečeno, koncem 80. let se jednalo o zavedené, stabilní instituce obsluhující svou část finančního trhu. To potvrzuje i skutečnost, že až do roku 1890 zaniklo „pouze“ cca 22 % všech založených ústavů,⁴⁰ a to z velké části těch vzniklých před rokem 1873.⁴¹ Jakkoli se to může jevit jako vysoké číslo, v dobách „gründerského“ kapitalismu a krize 70. let 19. století se jednalo o relativně malé množství – zejména ve srovnání s konzumními spolky/družstvy (viz dále).

Ačkoli byly záložny typicky městskými ústavami, nepochybně se mezi jejich klienty vyskytovalo také obyvatelstvo nižších a středních vrstev malých okolních vsí. Otázkou však zůstává, jak velký byl jeho podíl. Údaje či odhady pro období 19. století chybí. Máme však k dispozici ojedinělý údaj z roku 1931, podle něhož tvořily zemědělské úvěry plnou čtvrtinu veškerých úvěrů poskytnutých záložnami⁴² (a to včetně záložen živnostenských, tedy nového typu, který se na zemědělské vrstvy obyvatelstva nesoustředil prakticky vůbec, tj. u „klasických“ občanských záložen by tento poměr mohl být ještě o něco vyšší). Jakkoliv představoval rok 1931 již zcela odlišné období, je třeba zvážit, zda se v přibližně půlstoletí před tímto rokem podíl zemědělských úvěrů u záložen snižoval či zvyšoval. Roz-

38 *Peněžní ústavy 1920*, s. 26.

39 Josef SCHREYER, *Dějiny svépomocných záložen českých*, Praha 1891, s. 353.

40 Tamtéž, s. 347.

41 K tomu srv. tabulky v J. HÁJEK, *Počátky a rozmach českého záloženského hnutí ve třetí čtvrtině 19. století*, s. 286 a 306.

42 *Neúvěrní družstva v republice Československé v roce 1930*, Praha 1935, s. 30.

hodnout to v dané fázi poznání nelze. Je však nutné zohlednit, že v dobách první republiky mělo venkovské obyvatelstvo k dispozici výrazně širší nabídku finančních institucí ke svému úvěrování, zejména velmi hustou sítí kampeliček. Ty byly přímo na místě, v dané obci a zdá se tedy logické, aby se místní obyvatelstvo obracelo přímo na ně (ostatně, u nich byl podíl zemědělských úvěrů v témže roce přes 85 %⁴³). Jako plausibilní závěr se tedy jeví, že i v 19. století tvořilo zemědělské obyvatelstvo nepřehlédnutelnou, byť menšinovou část klientely městských záložen, pravděpodobně v řádech vysokých jednotek či nízkých desítek procent.⁴⁴

Lehce odlišným subtypem byly tzv. rolnické záložny, které byly rozšířeny zejména na Moravě. Jejich velkými propagátory byli již zmiňovaný Filip Stanislav Kodým a zejména Jan Rudolf Demel. Svým fungováním se příliš neodlišovaly od občanských záložen (ostatně statistiky je také neodlišovaly), snad jen tím, že působily především ve velkých vesnicích a preferovaly neomezené ručení členů. Ačkoli

43 Tamtéž.

44 Zemědělskému obyvatelstvu v Čechách stál k dispozici ještě jeden typ finančních úvěrních ústavů, které byly svými kořeny dokonce ještě podstatně starší než první družstva. Byly to okresní hospodářské záložny (OHZ, „hospodářský“ v jejich názvu znamenalo tehdejší terminologii „zemědělské“), které vznikly přetvořením z tzv. kontribučních fondů, jež v českých zemích existovaly již od 17. století. Původně se jednalo o instituce, kam poddaní ukládali obilí či peněžní prostředky buď pro případy nouze nebo navíc k předepsaným dávkám (aby se případně kryl výpadek dodávek od jiných poddaných). Postupem času se v nich hromadily finanční prostředky a kontribuční fondy se přetvářely ve finanční instituce, což definitivně potvrdil zákon č. 26/1882 Z. z. zřizující v Čechách OHZ. Byly to svou povahou instituce municipiálního charakteru, nejednalo se tedy právně o družstva, ačkoli fakticky fungovaly jako paralelní síť vedle úvěrního družstevnictví. Odlišné v nich bylo také členství (bylo vázáno k pozemku) a právní úpravy (odlišné pro každou zemi), podle kterých konaly svou činnost. Ze své podstaty se jednalo o podnikatelsky vysoce konzervativní instituci, tj. nejjistější, ale obecně také nejméně profitabilní možnost spoření. OHZ byly v Čechách vysoce efektivní a silné, zatímco postavení kontribučních záložen a fondů ve zbylých dvou českých zemích bylo nesrovnatelně slabší (celková výše úvěrů poskytnutých OHZ v Čechách dosahovala v roce 1912 výše 211,81 mil. K, zatímco u kontribučních záložen na Moravě to bylo 24,08 mil. K a u kontribučních fondů ve Slezsku tato částka v roce 1914 činila 2,36 mil. K). V každém případě byla role těchto institucí při úvěrování modernizace venkova českých zemí (a zejména Čech) nepřehlédnutelná. OHZ stály v tomto procesu po boku úvěrních družstev (byť byly jejich konkurencí). Převažovaly v jazykově českých okresech, zejména ve vnitrozemí. K tomu viz především *Okresní záložny hospodářské 1882–1932: almanach vydaný na paměť padesátiletého jejich trvání*, Praha 1932, s. 167–168; Ivo PLECHÁČEK, *Zdroje zemědělského úvěru v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, Hospodářské dějiny 12, 1984; *Peněžní ústavy 1920*; Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML, *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 384.

byly svými počty poměrně slabé ve srovnání s klasickými občanskými záložnami, sehrály podstatnou roli při modernizaci zejména moravského venkova.⁴⁵

Vzestup a pád první vlny konzumních spolků

Druhým významným typem družstev (do roku 1873 ovšem ve formě spolků) byla družstva konzumní. Ta sloužila ve většině městské klientele z nižších či nižších středních vrstev (typicky dělníkům, a to jak kvalifikovaným, tak i nekvalifikovaným). Reagovala na tíživou sociální situaci těchto skupin obyvatelstva, která rezultovala ze sociálních podmínek v průběhu rozmachu první a posléze i druhé průmyslové revoluce. Jednou z možností, jak zlepšit životní úroveň byla náhrada soukromého maloobchodu podnikem (družstvem) provozovaným ve vlastní režii. Takovýto podnik přesně odpovídal hybridnímu rázu družstev, nebyl určen ke generování co nejvyšších zisků, ale ke službě svým členům. Konzumní (spotřební) družstva dokázala výrazně snížit marže (odstraněním části distribučního řetězce) a úsporu „rozpustit“ mezi své členy v podobě nižších cen. Když během 19. století dostatečně zesílila, pustila se do organizování vlastního velkoobchodu či dokonce vlastních velkých, zejména potravinářských výroben. Princip zkrácení obchodního řetězce tedy prohloubila, resp. pod svou kontrolu dostala jeho další články. Zásadní výhodou konzumních družstev byla znalost „svých“ zákazníků-členů. Družstvo znalo jejich nákupní strategie (v této době bylo obvyklé, že dělnické domácnosti, samozřejmě nejednalo-li se o příslušníky chudiny, nakupovaly ve velkém několikrát ročně potraviny typu brambor apod., které bylo možné skladovat ve spíži – ty byly obvyklou součástí domácností). Mohlo tedy předvídat nákupy členů (resp. dohodnout se zákazníkem nákup předem domluveného množství zboží na dotýčný termín) a díky tomu výrazně omezit náklady související s držbou zboží na skladech/pultech, případně odpisy zboží neprodaného. Jednalo se tedy o analogickou výhodu, jako měla úvěrní družstva, pouze pro jinou oblast činnosti.

Jako první konzumní spolek se uvádí Pražský potravní a spořitelní spolek (Prager Viktualien- und Spaarverein) založený roku 1847 (tedy pouhé tři roky po prvním moderním družstvu v anglickém Rochdale⁴⁶). Toto družstvo bylo inspiro-

45 Jan JANÁK, *Počátky moravských záložen a úvěrování průmyslu do roku 1873*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 36, 1987, č. 34.

46 Na území Československa však drží prim východní část bývalého společného státu. Zde vzniklo první družstvo (Gazdovský spolok) v Sobotišti již o dva roky dříve, tj. v roce 1845. Jednalo se o úvěrní družstvo rolníků. Stejně jako pražský spolek, i sobotišské družstvo skončilo poměrně

váno berlínskou Spargesellschaft (nikoli tedy stanovami rochdalskými, které zakladatelé možná ani neznali) a kombinovalo v sobě zejména formy družstva úvěrního a spotřebního. O činnosti Pražského potravního a spořitelního spolku toho za současného stavu poznání příliš nevíme. Skončil však již po několika letech úpadkem. A podobně neslavně skončily i další ojedinělé pokusy, o kterých toho víme ještě méně.⁴⁷

Velká zakladatelská vlna konzumních spolků se zvedla teprve v 70. letech 19. století. Klíčovou roli v ní sehrál velký propagátor konzumních spolků, český právník František Ladislav Chleborád. Především z jeho iniciativy byl v Praze v roce 1868 založen spolek Oul a po jeho vzoru zakrátko vznikly stovky podobných družstev v českých zemích. Chleborádův koncept družstevnictví byl nesen silným nacionální podtextem (byl tedy součástí snah o českou hospodářskou emancipaci), ale současně odstupem od samotné politické činnosti, kterou provozovaly politické strany. Podle Chleboráda bylo nutné napřed vytvořit silnou lidovou ekonomickou základnu národního hnutí a teprve poté usilovat o politické cíle. Současně mělo být družstevnictví široce sociálně rozkročené (ačkoli byl Oul spolek dělnický, byli jeho členy i živnostníci, a dokonce i kapitalisté, ostatně ustavující valné hromady se zúčastnily elity českého nacionálního hnutí v čele s Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegerem). Ekonomicky byl Oul koncipován jako družstvo smíšeného typu, kombinující prvky rochdalské a Schulze-Delitzschovy se silnou složkou výrobního družstevnictví. Oul zažil velmi rychlou, téměř snovou expanzi, která se mu však současně stala osudným: Družstvo přecenilo své síly, rozvíjelo se z velké části na dluh. Připočteme-li některé nevýhodné (možná i záměrně nevýhodné, tj. defraudační) velké investice, byla jeho ekonomická situace již počátkem 70. let velmi kritická. Další ránu mu zasadil již v roce 1869 odchod Chleboráda, který se rozhádal s radikálně marxistickým (sociálně-demokratickým) křídlem. To družstvo ovládlo, ale jeho představitelé nerozuměli obchodnímu vedení (mj. například s velkým prodělkem zakoupili dům U tří kaprů v Praze, kde se později sházely špičky radikálně třídního dělnictva, např. Ladislav Zápotocký) a prodělky družstva se ještě zvýšily. Definitivně pak Oulu zlomila vaz velká krize odstartovaná rokem 1873 a spolek o dva roky později likvidoval. Následně zanikla velká většina kon-

záhy a neúspěšně. K němu viz Marián TKÁČ, *The Gazdovský Spolok of Sobotište*, BIATEC – banking journal 11, 2003, č. 9.

47 V. ŠORM – M. VĚTVIČKA, *Dějiny družstevního hnutí. II. díl, Dějiny spotřebního družstevnictví u nás. I. část*, s. 26; Jan SLAVÍČEK, *Spotřební družstvo Včela mezi podnikáním a politikou v letech 1905–1938, aneb, Pevnost proletářů v Praze*, Praha 2019, s. 16.

zumních spolků vytvořených podle jeho vzoru.⁴⁸ Krom deziluze z osudu Oulu tento úpadek konzumního družstevnictví způsobila hospodářská krize, ale také dosud nedostatečně připravené prostředí – družstvům chyběly jak dostatečně odborně kompetentní osobnosti do vedení, tak i dosud nedostatečná koncentrace dělnictva. Následovala přibližně dvě dekády dlouhá proluka, během nichž konzumní družstva v českých zemích takřka úplně zmizela.⁴⁹

Kvantitativní vývoj družstevnictví v letech 1867–1888

Kromě záložen a konzumních spolků se v českých zemích začala již od 70. let 19. století objevovat také další družstva (spolky). Většinou se jednalo o skladištní a nákupní, v některých případech však také o družstva/spolky provozující určité typy kulturních či zdravotnických zařízení (např. lázeňská družstva, divadelní a tiskařská družstva). Jejich základní vývoj ukazují tabulky č. 1 a 2 níže (výše členských podílů byly přepočítány ze zlatých na koruny pro snazší srovnání s tabulkovou přílohou na konci studie).

Počty těchto družstev zůstávaly ve srovnání s oběma jinými typy po dlouhou dobu velmi nízké. Výrazněji začaly růst až v osmdesátých letech. V roce 1880 bylo těchto družstev 33, v roce 1888 70 (plus šest ve formě spolků), v roce 1894 již 179 (tedy dokonce více než konzumních). Jejich členská základna však ve svých počtech dlouhodobě zaostávala. Na druhé straně však mohl být vlivový dosah těchto družstev poměrně velký, výrazně přesahující okruh členů, zejména v případě, že družstva úspěšně operovala s nacionálními motivy (což lze např. u českých kulturních družstev důvodně předpokládat). Tabulka 1 rovněž ukazuje výrazný růst výše jejich členských podílů, z nichž však téměř 5 milionů připadalo na družstva kapitalistická (o nich podrobněji v poslední části studie a v tabulce 5 přílohy).

48 Cyril HORÁČEK, *Počátky českého hnutí dělnického*, Praha 1933, s. 37–69.

49 František Ladislav Dvořák, přední prvorepublikový družstevní expert agrární strany, charakterizoval vývoj 70. – 90. let následovně: „Jakmile jen mimořádné poměry, vzniklé v ovzduší krise z r. 1873, trochu pominuly, zmizely i výhody konzumních spolků, k nimž nebylo dostatečného počtu koncentrovaného členstva a dostatek činovníků, schopných vésti činnost jejich alespoň trochu odborně. Družstva konzumní pak zmizela skoro na dvě desetiletí.“ Viz L. F. DVOŘÁK, *Družstevnictví československé*, s. 6–7. Sociálně demokratický družstevní funkcionář František Täuber pak mezi příčinami velmi pomalé rozvoje do 90. let uvádí ještě „soustavný boj obchodnictva“. Viz F. TÄUBER, *Dílo družstevní svépomoci*, s. 170.

Tabulka 1:⁵⁰ Počty registrovaných družstev, jejich členů a výše členských podílů (v tis. K) v letech 1880 a 1893/1894/1895⁵¹

Typ družstev	1880			1893/1894/1895		
	Družstev	Členů	Podílů	Družstev	Členů	Podílů
Úvěrní	636	233 999	25 514	870	389 163	34 694
Konzumní	72	6 698	254	166	29 071	710
Ostatní	33	1 951	464	179	12 445	6 905

Základní trendy vývoje počtu družstev v českých zemích od druhé poloviny 60. let 19. století shrnuje tabulka 2 níže. Zcela jasně demonstruje odlišnou dynamiku vývoje obou velkých skupin družstev. U konzumních spolků sledujeme téměř explozivní růst až do roku 1873, kdy jich v českých zemích existovalo 438. Následoval ovšem rychlý pád a již o osm let později bylo těchto družstev/spolků pouze 139. Jejich počty i nadále klesaly, byť pomaleji. Konzumní družstva zcela nezmizela, nicméně ta přeživší byla obvykle malá a svým významem v dané době poměrně marginální. Svědčí o tom koneckonců i velmi nízká výše podílů a počty členů v roce 1880 (tabulka 1 výše).

Rovněž v případě záložen je možné sledovat urychlení expanze od druhé poloviny 60. let (nárůst z 309 na 827 záložen v letech 1867–1875). Následující pokles související s krizí po roce 1873 byl však mnohem méně výrazný (jak již bylo uvedeno dříve) a navíc se jej záložnám podařilo poměrně rychle překonat a již od počátku 80. let se vrátily na růstovou trajektorii. Počet ostatních družstev/spolků narůstal sice stabilně, ovšem jen velmi pozvolně a zůstával velmi omezený. I pouhý přehled vývoje počtu spolků a družstev (bez dalších údajů např. o členské základně) jasně ukazuje důležitost družstevního zákona z roku 1873. U všech tří sledovaných typů totiž vidíme, že velká většina spolků se rychle přeregistrovala na družstva.

50 Zdroje: *Österreichisches statistisches Handbuch 1882*, Wien 1883, s. 204; *Statistik der registrierten Creditgenossenschaften 1898*, s. XIII, XXI, XXVI; *Statistik der registrierten Consumvereine 1898*, s. V, VIII, XII; Ferdinand SCHMID, *Beiträge zur Statistik der registrierten Genossenschaften in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1894*, Wien 1897, Anhang, s. 2–77.

51 Pro konzumní družstva rok 1893, pro úvěrní 1895, pro ostatní 1894.

Tabulka 2: Záložny, konzumní a ostatní družstva v českých zemích v letech 1867–1888⁵²

Typ	1867	1869	1872	1875	1878	1881	1884	1888
Konzumní družstva								
Spolky	34	216	438	231	105	68	46	38
Družstva	0	0	0	81	79	71	80	74
Celkem	34	216	438	312	184	139	126	112
Změna	.	+535,3 %	+102,8 %	-28,8 %	-41,0 %	-24,5 %	-9,4 %	-11,1 %
Záložny								
Spolky	309	445	782	223	150	122	99	75
Družstva	0	0	0	604	636	642	673	768
Celkem	309	445	782	827	786	764	772	843
Změna	.	+44,0 %	+75,7 %	+5,8 %	-5,0 %	-2,8 %	+1,1 %	+9,2 %
Ostatní družstva								
Spolky	0	0	23	10	8	8	7	6
Družstva	0	0	0	26	31	34	49	70
Celkem	0	0	23	36	39	42	56	76
Změna	.	.	.	+56,5 %	+8,3 %	+7,7 %	+33,3 %	+35,7 %

52 Zdroje: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1870*, Wien 1872, s. 428–433; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1871*, Wien 1873, s. 474–475; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1872*, Wien 1874, s. 24–25; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1873*, Wien 1876, s. 24–25; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1874*, Wien 1877, s. 24–25, 96–97; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1875*, Wien 1878, s. 24–25, 114–115; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1876*, Wien 1879, s. 14–19, 70–71; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1877*, Wien 1880, s. 24–25, 68–69; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1878*, Wien 1882, s. 24–25, 74–75; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1879*, Wien 1882, s. 24–25, 76–77; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1880*, Wien 1883, s. 24–25, 76–77; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1881*, Wien 1884, s. 24–25, 76–77; *Österreichisches statistisches Handbuch 1886*, Wien 1887, s. 64–65; *Österreichisches statistisches Handbuch 1888*, Wien 1889, s. 204.

Dotvoření vyspělé struktury družstevnictví a jeho růst do konce první světové války

Jestliže byla až do přibližně poloviny 80. let 19. století družstevní síť v českých zemích tvořena v podstatě pouze dvěma typy ústavů (občanskými záložnami a konzumními družstvy), došlo v následujících přibližně 15 letech k její zásadní proměně. Nastal obrovský rozmach nejen kvantitativní, ale i kvalitativní. Družstevnictví se stalo skutečně masovým a všudypřítomným fenoménem. Do první světové války pak své pozice ještě výrazně upevnilo.

Tato kvalitativní změna byla umožněna celou řadou faktorů, které působily ve vzájemné kombinaci:

1. Rychle postupující modernizace společnosti a probíhající 2. průmyslová revoluce vedla k tomu, že se stále větší množství malých a středních producentů (sedláků a rolníků, řemeslníků) orientovalo na tržní produkci. Zejména venkov však dlouhodobě postrádal potřebný kapitál a možnosti levného úvěrování. Otevíral se tak prostor pro drobná úvěrní družstva raiffeisenova typu (v českém prostředí byla později nazývána kampeličkami).
2. Rozšiřovaly se nejen řady výrobců orientovaných na tržní produkci (viz výše), ale rovněž obchodníků a úřednických vrstev. Na trhu se vytvářel prostor pro servisní organizace, které by těmto skupinám, charakterizovaným obvykle profesní příslušností, poskytovaly potřebné služby (např. společný nákup surovin či prodej pro živnostníky apod.). Tento prostor urychleně zabírala nově zakládaná družstva.
3. Vzestup tržní produkce v zemědělství ve druhé polovině 19. století odhalil jeho závislost na komerčních zprostředkovatelích (obchodnících, kteří často rovněž provozovali lichvu). Drobní a střední zemědělci hledali cestu, jak se z této závislosti vymanit, mj. i prostřednictvím potřebných investic. Výsledkem byla spolupráce, která často nabírala podoby zemědělských družstev nejrozličnějšího typu.
4. Industrializace vytvořila sociální vrstvu dělnictva, které si bylo čím dále tím více vědomo své síly – za předpokladu, že spojí své úsilí. Vedle odborů a sociálně demokratických politických stran se třetím pilířem dělnického hnutí stala právě družstva (především konzumní).
5. Roli družstev při povznesení životní úrovně nižších sociálních vrstev si začal stále více být vědom stát (vedený vedle filantropických a sociálních ohledů mj. rovněž pragmatickou úvahou, že bude-li se těmto vrstvám dařit lépe, bu-

dou spokojenější a méně náchylné k radikálním řešením revolučního typu). Od 80. let začala být družstva systematicky podporována. Jednalo se především o výhodnější zdanění, ovšem pouze za předpokladu, že budou poskytovat služby výlučně svým členům, tj. zachovávají si svépomocný charakter (viz dřívější pasáž této studie o zákonu o zdanění družstev). Na okraj poznamenejme, že družstva tato pravidla často porušovala, což vedlo k velmi častým stížnostem zejména obchodních a živnostenských komor – většinou však neúspěšným, neboť i v případech, že tato porušení byla prokázána (což bylo obtížné, protože např. služby pro rodinné příslušníky členů byly standardně tolerovány), družstva se obvykle vymluvila na údajné selhání jednotlivce, tj. dotyčného zaměstnance či funkcionáře, který službu poskytl i nečlenům. Vedle daňových výhod stát začal podporovat i některé konkrétní typy družstev, které prováděly z jeho pohledu žádoucí činnost (typicky družstva stavební).

6. Družstevnictví se (alespoň ve své velké většině) propojilo s nacionálním hnutím. Začalo rovněž spolupracovat s politickými stranami masového typu,⁵³ které začaly v 90. letech vznikat v reakci na rozšiřování volebního práva, a v důsledku tedy politické participace širokých vrstev obyvatelstva (typicky strany sociálně demokratické, agrárnícké, křesťansko demokratické, v českém prostředí rovněž strana národně sociální). Družstevní problematika vstoupila (přímo či nepřímou) do agendy a programů politických stran. Propojení s politickými stranami se realizovalo primárně dvěma cestami: přes organizaci v družstevních svazech a personálním propojením.⁵⁴ Ačkoli byla spolupráce mezi družstvy a politickými stranami výhodná pro obě strany,⁵⁵ vztahy byly asymetrické a družstva se tak postupně dostávala do gravi-

53 To odpovídá plně odpovídá 3. fázi („fáze etnické mobilizace“) rozvoje družstev ve Střední a Východní Evropě dle T. LORENZ, *Cooperatives in ethnic conflicts*, s. 22–29.

54 Výzkum tohoto propojení v dobách první republiky právě probíhá. Dílčí výsledky ukazují, že propojení přes svazy a funkcionáře-politiky bylo zcela běžné a obecně akceptované. Účast vrcholných politiků ve funkcích ve svazech a jednotlivých družstvech byla velmi častou záležitostí.

55 Analýza těchto vztahů a jejich přínosů není předmětem této studie, zde tedy jen stručně hlavní body: Družstvům přínášelo napojení na politické strany lobbistické možnosti a přístup do politického procesu (policy-making) na všech úrovních. Pro strany byly benefity komplexnější: sahaly od rezervoáru potenciálních členů, funkcionářů, podporovatelů (a voličů!) přes organizační a někdy i finanční podporu stranou organizovaných akcí až po využívání družstev k získání pracovních příležitostí či míst ve vedení družstev pro „správné lidi“ (tj. podporovatele či přímo funkcionáře strany) apod. K poslednímu častému jevu ilustrativně viz např. Moravský zemský archiv v Brně, fond H 288: Ústřední jednota českých hospodářských družstev úvěrních Brno, kart. 7, i.

tačního pole politických stran (podobně jako další organizace, např. odbory, sportovní svazy, ženské a mládežnické organizace apod.).

7. Od 70. let 19. století vyrostla nová generace družstevních funkcionářů a teoretiků, kteří disponovali nejen nadšením, ale rovněž odborným vzděláním a kompetencemi.⁵⁶ Družstva byla tedy vedena odborněji, kladl se v nich často důraz na proškolení funkcionářů (či, u velkých družstev, zaměstnanců), moderními slovy na osobnostní a profesní růst. Klíčovou roli v tomto procesu hrály družstevní svazy. Při veškeré úctě vůči družstevním průkopníkům typu Kampelíka, Šimáčka, Chleboráda apod. platí, že jejich odborné kvality byly nesrovnatelné s družstevními experty začátku 20. století, jako byli např. František Modráček a Emil Lustig (pro české sociálně demokratické družstevnictví), František Ladislav Dvořák (český agrarismus), Franz Hilmer (německý agrarismus a křesťanský socialismus, později ovšem i nacismus) či Rudolf Fischer (německé sociálně demokratické družstevnictví).

V roce 1910 již v českých zemích existovalo téměř 7 000 družstev (4 297 v Čechách, 2 135 na Moravě a 546 ve Slezsku), což činilo přes 42 % celkového počtu družstev v Předlitavsku (Čechy a Morava se nacházely na první a třetí pozici mezi jednotlivými zeměmi, mezi ně se vklínila Halič s více než 3 000 družstvy).⁵⁷ Zakladatelská vlna družstev však pokračovala – pro srovnání, na konci roku 1919 (pro družstva neúvěrní), resp. 1920 (pro družstva úvěrní) již v českých zemích fungovalo 10 883 družstev (u neúvěrních nejsou počítána družstva v likvidaci či konkurzu)⁵⁸.

Nově se masově objevily doslova desítky druhů družstev, která svými službami pokrývala velmi širokou paletu nejrůznějších činností. Tím nejrozšířenějším byl nový typ úvěrních družstev, který se od 90. let 19. století pevně etabloval na venkově. Byly to raiffeisenky, v českém prostředí nazývané kampelíčkami podle Františka Cyrila Kampelíka.⁵⁹ Jednalo se o malá družstva, často působící v obvodu farností

č. 62, Korespondence svazu z let 1936–1937. Zde je celá složka „žádosti“ Jana Šrámka o nalezení míst pro osoby spřízněné s lidovou stranou.

56 L. F. DVOŘÁK, *Družstevnictví československé*, s. 7.

57 *Beiträge zur Statistik der registrierten Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern: Berichtsjahr 1910*, Wien 1914, s. 102.

58 *Družstva neúvěrní v republice Československé v roce 1919*, Praha 1926, s. 51; *Peněžní ústavy 1920*, s. 59, 79.

59 Použití Kampelíkova jména pro české označení raiffeisenek je ukázkou, jak byly v prostředí národního boje instrumentalizovány buditelské osobnosti. Raiffeisenky se totiž svým fungováním od Kampelíkem navrhovaných záložen (podle jeho spisu František Cyril KAMPELÍK – Ladislav POSPÍŠIL, *Spořitelny po farských kollaturách orbě, řemeslu ze svícele pomohou*, Hradec Králové

(takto byl koncipován původní záměr Friedricha W. Raiffeisena), v každém případě však pro několik málo vsí (či jen pro jedinou). Jejich členy byly typicky nižší střední a nižší sociální vrstvy venkova (rolníci, ale i domkáři). Tato družstva se v českých zemích prvně objevila na Severní Moravě a v Severních Čechách, tedy v německy osídlených oblastech. Masově rozvíjela od 90. let 19. století, a to již i na českém venkově.

Za boomem raiffeisenek stálo několik faktorů. Typické pro ně byly velmi nízké podíly, což rozšiřovalo okruh potenciálních členů, a krom toho členství nemuselo být (a nebývalo) omezeno jen na jednoho člena rodiny. Kampeličky také často podporovaly drobné spoření, včetně vysloveně halířových položek, a to i u dětí. V jejich čele obvykle stály lokální elity (učitelé, duchovní, starostové, velcí sedláci), funkce byly neplacené (krom funkce pokladníků). Malá velikost a lokální ukotvenost umožnila raiffeisenkám maximalizovat již dříve zmíněnou výhodu znalosti své klientely, a tedy minimalizaci rizik při poskytování úvěrů. Svou roli v jejich bouřlivé expanzi sehrály rovněž subvence, které jim vyplácely ústřední fondy zemských samospráv.⁶⁰

Do hloubky se začalo strukturovat neúvěrní družstevnictví. Vedle tradičních konzumních družstev vznikaly desítky nových typů, pokrývajících svou činností prakticky veškeré potřeby širokých vrstev populace, ať již zemědělců, živnostníků či dělníků. Družstva tak obstarávala nákup a prodej, provozovala společnou výrobu či zpracování produktů, provozovala kulturní zařízení, hrála důležitou roli při elektrifikaci a při stavbě bytových a spolkových domů atd.

Typologie družstev je poměrně komplikovaná. Již citovaná publikace z roku 1910 je řadila na třech úrovních a rozlišovala celkem 30 kategorií⁶¹. Toto členění, pro detailní statistiku nepochybně vysoce efektivní, je pro potřeby této studie příliš komplikované. Pro komparaci kvantitativních údajů družstevnictví v českých zemích k datům, pro která máme k dispozici komplexní údaje (1894, resp. 1898

1861) velmi výrazně lišily. Krom toho byl Kampelíkovým jménem zaštitěn proces přebírání a aplikování německého vzoru Raiffeisenových venkovských záložen. Sám Kampelík se během svého života za svůj koncept *kolaturních spořitelén* žádného uznání nedočkal. Ostatně, jeho dílo bylo sice nadšené a buditelské, ovšem „nízké teoretické úrovně“. Srov. I. BAŽANTOVÁ, *Družstevní a svěpomocné koncepty v českém ekonomickém myšlení*, s. 78–87; Jan HÁJEK, *F. C. Kampelík – zakladatel drobného zemědělského úvěrnictví?: (Druhý život polozapomenutého obrozence)*, in: Blanka Rašticová (ed.), *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006, Uherské Hradiště 2006*, s. 67–73.

60 TÝŽ, heslo *Kampelička*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, VI, Praha 2020.

61 *Beiträge zur Statistik der registrierten Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften 1910*, s. 49–64.

a 1910), tak musíme vytvořit vlastní typologii. Ta vychází z původního systému, ale družstva slučuje do menšího množství dílčích subkategorií, ke kterým poté funkčně přiřazuje jednotlivé detailní podtypy. Pro srovnání tedy rozlišujeme následující typy družstev:

I. Úvěrní družstva

- a. Záložny – městská družstva typu Schulze-Delitzsch, včetně živnostenských záložen.
- b. Raiffeisenky – kampeličky, tj. venkovská úvěrní družstva.

II. Neúvěrní družstva

a. Zemědělská

- i. Skladištní, nákupní a prodejní – družstva pro nákup zemědělských potřeb, skladování a prodej zemědělských produktů.
- ii. Zpracovatelská – družstva zpracovávající zemědělské produkty svých členů.
- iii. Strojní – družstva pro nákup nebo společné provozování (sdílení) strojů.
- iv. Dobytkářská – družstva pro chov, šlechtění a prodej dobytka.
- v. Výrobní a ostatní – družstva provozující společnou výrobu (např. lihovarnická) a družstva nezařaditelná do předchozích kategorií.

b. Živnostenská

- i. Skladištní, nákupní a prodejní (odbytová) – odpovídají kategorii II. a i., ale pro městskou, převážně živnostenskou klientelu
- ii. Výrobní a zpracovatelská – družstva pro zpracování a pro společnou výrobu (např. družstva jatečná či dělnická výrobní).
- iii. Strojní – analogická k téže kategorii u zemědělských družstev.
- iv. Ostatní – družstva nezařaditelná do předchozích kategorií, např. kinematografická apod.
- c. Elektrická – družstva pro výrobu a distribuci elektrické energie, jak z kategorie družstev městských, tak i venkovských.
- d. Konzumní
- e. Stavební – družstva pro stavbu obytných domů a bytů, ale rovněž pro stavbu (a později provozování) spolkových domů.
- f. Průmyslníků – zejména nákupní družstva velkoprůmyslníků, případně velké podniky přebírající účelově družstevní formu (např. některé pivovary).
- g. Ostatní – družstva nezařaditelná do předchozích kategorií.

Vývoj hlavních kvantitativních parametrů družstevnictví v českých zemích v letech 1894/1898–1910 zobrazují tabulky v příloze. Vyplývají z nich přinejmenším následující rysy rozvoje družstevnictví v českých zemích do roku 1910 (a vysoce pravděpodobně až do roku 1914):

Prakticky ve všech kvantitativních parametrech dominovalo úvěrní družstevnictví, jež tvořilo výrazně silnější část družstevního hnutí. V roce 1910 mělo nad neúvěrním družstevnictvím přibližně dvojnásobnou převahu v počtu družstev a více než dvaapůlnásobnou v počtu členů. Ještě větší byla disproporce u finanční síly: v členských podílech cca čtyřnásobná, ve fondech více než šestinásobná. To bylo zcela logické, neboť finanční operace byly samotným jádrem činnosti úvěrních družstev.

V úvěrním družstevnictví se zásadně lišila dynamika rozvoje záložen a raiffeisenek. Vyplývalo to z jejich odlišného dosavadního vývoje: Zatímco záložny byly v 90. letech 19. století již zavedenou komponentou finančního trhu, kampeličky se teprve začínaly rozvíjet. Během 12 let (1898–1910) však prodělaly opravdový boom: Poměr mezi záložnami a kampeličkami se změnil z cca 1:1 na cca 1:3 u počtu družstev, z cca 8:1 na cca 1,5:1 u počtu členů a z cca 24:1 na cca 3:1 u výše vkladů. Ačkoli se i ve finančních parametrech rozvíjely raiffeisenky výrazně rychleji (u výše poskytnutých půjček se poměr změnil z přibližně 36:1 v roce 1898 na zhruba 8:1 v roce 1910, u fondů z 163:1 na 13:1, u zisků z cca 53:1 na 7:1 a u výše členských podílů z 38:1 na necelých 11:1), zůstávala kapitálová převaha záložen nesporná.

Začal rychlý růst neúvěrního družstevnictví. Ačkoli zůstávalo i v roce 1910 výrazně slabší částí družstevního hnutí, expandovalo mezi lety 1894 (resp. 1898) a 1910 rychleji než družstevnictví úvěrní – a pouze lehce pomaleji než samotné kampeličky. Nárůst z cca 600 družstev s více než 82 000 členy na necelých 2 300 družstev sdružujících přes 328 000 členů dokazuje jejich úspěšné etablování v nejrozličnějších oborech.

Detailnější pohled na neúvěrní družstva v roce 1910 ukazuje silné pozice družstev zemědělských (1 007 družstev s téměř 100 000 členy, mezi nimi byla nejsilnějším typem zpracovatelská družstva) a konzumních (826 družstev s téměř 200 000 členy). Další typy družstev již byly výrazně méně zastoupené, a to včetně celé skupiny živnostenských družstev. Některé typy byly stále na samém počátku svého rozvoje, jako např. družstva elektrická. Odlišný pohled však nabízí analýza finančních parametrů – zde se živnostenská družstva nacházela na podobných úrovních jako družstva zemědělská a konzumní – což vzhledem k výrazně nižšímu

počtu živnostenských družstev (viz předchozí řádky) indikuje jejich průměrně vyšší efektivitu a kapitálovou sílu.

U velké části nově se etablujících družstevních typů se projevovala odlišná dynamika vývoje v závislosti na jednacím jazyku.⁶² Družstva německá začala zjevně vznikat o něco dříve a díky tomuto náskoku dosahovala v letech 1894 či 1898 ještě poměrně podobných čísel jako družstva česká (to se týkalo především celé skupiny družstev zemědělských) – nebo měla dokonce nad českými převahu (v případě raiffeisenek). V následující letech se však naplno projevila závěrečná fáze české ekonomické emancipace, díky které došlo k přesunu převahy na českou stranu.

Počáteční převaha německých družstev (zejména zemědělských a raiffeisenek) se projevovala výrazněji u finančních parametrů. Tam byly nepoměry v český neprospěch v některých případech skutečně velmi výrazné a ani do roku 1910 se českým družstvům nepodařilo náskok dohnat (např. u výše rezervních a jiných fondů u kampeliček). Dominance českých družstev se projevila naplno až za první republiky.

Použijeme-li poměr obyvatelstva (cca 1,91:1 ve prospěch Čechů)⁶³ jako základnu pro srovnání poměrů mezi německým a českým družstevnictvím, pak v roce 1910 již byla převaha českého vyšší v počtech družstev i členů, ve výši jejich fondů a uložených vkladů (pohybovala se od přibližně 2,17:1 u vkladů do výrazných

62 Je nutné si uvědomit, že oficiálně používaný údaj, tedy jednací jazyk, vypovídá jen velmi hrubě např. o národnostním složení členské základny či vkladů nebo obrátů členů. Samozřejmě je logickým předpokladem, že družstva jazykové německá měla většinu klientely německou (a případně židovskou) a česká českou. Je však nepochybné, že členy mohli být i příslušníci jiných etnik. Ačkoli hospodářský nacionalismus jistě působil, nepochybně nebyl jeho vliv úplný. Např. pro českého rolníka z převážně Němci osídleného regionu (např. z Krkonoš) nepochybně mohlo dávat větší smysl uložit své peníze u místní, tj. německé raiffeisenky (kterou dobře znal a věřil jí), než si je ukládat v české záložně ve vzdáleném městě – zejména jednalo-li se o malé částky. Pochopitelně to platí i národnostně opačně, tedy o německých členech českých kampeliček apod. Rozklíčovat národnostní poměry členů (případně k nim vázaných vkladů, půjček atd.) je však možné pouze případovými studiemi jednotlivých družstev a s nimi spojeným intenzivním a časově náročným studiem archivních pramenů – přičemž nakonec hrozí zjištění zcela banálních a předvídatelných výsledků (Němci ukládali u družstev německých, Češi u českých, ale ne vždy, záviselo to na okolnostech). Pro naše potřeby jen mějme na paměti, že jednací řeč je oficiálně používané kritérium, které poskytuje „pouze“ údaje o družstvech členěných právě podle jednací řeči, nikoli o samotných členech.

63 V roce 1910 bylo v českých zemích 10 148 768 přítomných obyvatel, z nichž se 3 367 507 hlásilo k německé a 6 436 412 k české (resp., dle tehdejších statistik k „české, moravské a slovenské“) obcovací řeči. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsräte vertretenen Königreichen und Ländern. 1. Heft. Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung*, Wien 1912, s. 36, 61.

zhruba 3,09:1 u fondů). Naopak nižší byla česká převaha u výše zisků, členských podílů a poskytnutých půjček (poměry se pohybovaly mezi cca 1,2:1 u podílů a cca 1,43:1 u poskytnutých půjček a zisků).

Česká převaha byla obecně výrazně viditelnější u úvěrního družstevnictví, což bylo dáno především prakticky neotřesitelnou dominancí českého etnika v záloženském hnutí (u kampeliček byly v roce 1910 u některých finančních parametrů poměry mezi českými a německými družstvy ještě relativně vyrovnané, např. u výše vkladů, podílů či fondů, přičemž ve fondech byly německé raiffeisenky dokonce celkově silnější). U neúvěrních družstev byla naopak česká převaha obecně menší, než by odpovídalo poměru obyvatelstva. V některých případech (výše podílů, vkladů či zisků) si dokonce udržovala německá družstva stále převahu.

Německá družstva však byla v některých finančních parametrech relativně – tj. v přepočtu na jednoho člena – značně silnější než česká (viz tabulka 3 níže). Platilo to hlavně pro výši průměrného podílu (zhruba dvojnásobný, výraznější byl rozdíl u úvěrních družstev) a vkladu (zhruba o třetinu vyšší u úvěrních, ale více než dvojnásobný u neúvěrních družstev). Vyšší byly rovněž jejich zisky, opět podstatně výrazněji u družstev neúvěrních (zhruba trojnásobné) než u úvěrních (zde byl rozdíl jen cca 10 %). Naopak ve výši rezervních a jiných fondů na jednoho člena na tom byla lépe družstva česká. Ve výši průměrných půjček úvěrních družstev nebyl výraznější rozdíl, v tržbách na člena byla německá neúvěrní družstva přibližně o 15 % efektivnější.

Čísla potvrzují, že družstevnictví bylo v českých zemích již před první světovou válkou skutečně masovým fenoménem. Dotýkalo se podstatné části obyvatelstva. Onen více než milion družstevníků v roce 1910 byl sám o sobě pozoruhodným číslem (jednalo se o více než 11 % veškerého obyvatelstva). Ve skutečnosti byl podíl „zasažené“ populace výrazně vyšší: Členem družstva totiž býval pouze jeden rodinný člen (povětšinou „přednosta domácnosti“), ale výhod členství užívala celá rodina. Z dobových⁶⁴ i současných výzkumů⁶⁵ vyplývá, že skutečný počet obyvatelstva využívajícího družstevních služeb byl přibližně dvaapůlnásobný (i se zohledněním fenoménu členství jedné osoby ve více družstvech). Pak by ovšem celkový počet stoupl na 2 891 100 lidí, tj. zhruba 28,5 % veškeré populace.

64 *Československá vlastivěda VI – Práce*, Praha 1930, s. 26.

65 Jan SLAVÍČEK, *Mezi hospodářstvím a politikou: Ústřední svaz československých družstev v prvních poválečných letech*, in: Jan Kober (ed.), *Republika v pohybu*, Praha 2022, s. 251–282, zde s. 260–261.

Porovnání údajů v tabulkách 7–9 v příloze také potvrzuje v úvodu zmiňovaný „hybridní“ charakter družstev, tj. jejich orientaci nikoli primárně na zisk, ale na službu svým členům. Dosahované zisky jsou totiž obecně velmi nízké: u úvěrních družstev tvoří např. v roce 1910 pouze 0,56 % výše vkladů a 0,97 % výše půjček, u neúvěrních družstev 2,67 % tržeb.

Jako poslední je možné konstatovat i nepřehlédnutelnou ekonomickou sílu družstev. Pokud byl v roce 1910 HDP českých zemí přibližně 7,7 mld. K⁶⁶, představuje oněch více než 1,4 mld. vkladů u družstev téměř pětinu úrovně ekonomického výkonu celé země. Pro srovnání, vklady u spořitelen tvořily ve stejné době přibližně 2,53 mld.⁶⁷

Tabulka 3: Průměrná výše finančních parametrů družstev na jednoho člena v roce 1910 (v K)⁶⁸

Údaj	Úvěrní družstva		Neúvěrní družstva	
	česká	německá	česká	německá
Podíly	39,99	86,19	57,34	97,85
Fondy	70,27	61,49	30,65	24,78
Vklady	1 278,08	1 721,62	7,11	14,73
Půjčky/tržby	814,44	811,65	392,97	452,07
Zisky	7,66	8,39	6,08	19,31

Závěrem

Podmínky pro vznik a rozvoj družstev se v českých zemích dotvořily kolem poloviny 19. století. Umožnila to především postupující industrializace a modernizace společnosti, která vedla k zapojení čím dál vyššího podílu obyvatelstva do tržně orientované ekonomické činnosti, ať již šlo o dělníky, rolníky či živnostníky. Krom toho české země přebíraly úspěšné zahraniční vzory, převážně z německých zemí

66 Carlo CICCARELLI – Anna MISSIAIA, *Business Fluctuations in Imperial Austria's Regions, 1867–1913: New Evidence*, SSRN Electronic Journal/Economic History Working Papers 2014, č. 186/2014, s. 8.

67 *Peněžní ústavy 1920*, s. 31.

68 Zdroje: výpočty autora na podkladu zdrojů tabulkové přílohy.

(zejména úvěrní družstva), ale rovněž z Velké Británie (konzumní družstva) i odjinud.⁶⁹

První desetiletí působení družstev však nebyla rozhodně lehká. Počáteční ojedinelé pokusy o zakládání konzumních spolků ze 40. a 50. let 19. století měly obvykle krátké – a neúspěšné – trvání. Lepších výsledků se dočkaly záložny (tj. úvěrní družstva Schulze-Delitzschova typu) vznikající od konce 50. let. V jejich případě můžeme pozorovat poměrně rychlou expanzi – v roce 1867, tedy 9 let po první Vlašimské záložně jich existovalo v českých zemích již 309 a počty dále rostly v následujících letech. Ačkoli byly krizí 70. let 19. století zasaženy, jejich propad byl poměrně nízký a krátkodobý, a již na počátku 80. let se jejich počty začaly opět zvyšovat.

Ke konci 60. let se zdvihla rovněž první velká zakladatelská vlna konzumních spolků. Jejím vzorem – v pozitivním i negativním smyslu – byl Chleborádův Oul v Praze. Ten prodělal v prvních letech opravdový boom, aby následně kombinací vlastních chyb (nedostatečně odborné vedení), vnitřního politického soupeření (spor mezi Chleborádovým a radikálně dělnickým křídlem) a externích vlivů (krize roku 1873) stejně rychle upadl. Krátce poté ukončila činnost i naprostá většina podobných spolků – pokud nějaká konzumní družstva dlouhodobě přežila, bývala malá, jak dokazuje velmi nízká členská základna a mizivý objem členských podílů ještě v roce 1880.

Příčiny odlišného vývoje založen a konzumních spolků tkví především v odlišné členské základně, ze které rezultovala i jiná síla a kvalifikace vedoucích funkcionářů. Záložny byly typicky středostavovské instituce zaměřující se primárně na městskou klientelu, která byla jednak poměrně početná, jednak disponovala jako celek již poměrně značnou kapitálovou silou. V čele založen stávaly často velmi významné osobnosti veřejného života, které krom prestiže dokázaly pro záložnu získat i jistou míru veřejné či dokonce politické podpory⁷⁰. Záložny byly navíc poměrně úzce propojeny (zejména v českém prostředí) s nacionálním hnutím.

69 Např. Jana Lainto ve své dosud nezveřejněné práci upozornila na výraznou inspiraci a transfer dánského know-how do českých zemí v oblasti mlékárenství. Viz LAINTO, *A "Danish Model"? Transnational Networks and the Circulation of Danish Agricultural Practices in Bohemia at the Turn of the Century*, rukopis.

70 Příkladem může být záložna v Českých Budějovicích, jedna z největších vůbec. V jejím čele (jako předseda či v posledních letech jen člen představenstva) stál 50 let (!) August Zátka, jeden z největších regionálních průmyslníků, český vlastenec, obecně velmi uznávaná osobnost a po 35 let poslanec Českého zemského sněmu. Viz Státní okresní archiv v Českých Budějovicích, fond B6 – Česko-budějovická záložna, kart. kn. 21, Zápis z valné hromady družstva, 15.04.1923.

Naproti tomu konzumní spolky z první vlny na přelomu 60. a 70. let 19. století vlastně žádnou z uvedených charakteristik záložen nedisponovaly. Typickou klientelou konzumních družstev jsou totiž dělníci (ne nutně ti nejchudší, ale rovněž oni). Jakkoli se jejich počty zvyšovaly, nebývali v této době ještě příliš koncentrováni (snad krom velkých měst a pražských předměstí). Finanční síla dělnictva byla ve srovnání s živnostníky podstatně nižší a spolky tak nedisponovaly dostatečným kapitálem. Osobnosti v jejich čele rozhodně nedosahovaly rozměrů představitelů záložen – snad s výjimkami lidí jako byl Chleborád. Ale možná právě proto se s „jeho“ Oulem pojilo tolik nadějí – které byly po pádu spolku hořce zklamány.⁷¹

Vedle záložen a konzumních spolků/družstev se od počátku 70. let 19. století začala v českých zemích objevovat i další družstva. Šlo jednak o první skladištní a nákupní družstva, dále pak především o družstva zaměřená na obecně prospěšné či kulturní aktivity. Jejich počty i členská základna zůstávaly značně limitované, protože však do nich spadala i kapitalistická (tj. nákupní družstva průmyslových podniků či samotné podniky ve formě družstev – byly to např. některé pivovary), rostla u tohoto typu poměrně rychle jejich finanční síla (např. výše členských podílů).

Na rozvoj družstevnictví od 60. let reagoval stát několika důležitými právními normami. Na nich můžeme pozorovat, jak se vztah státu vůči družstevnictví vyvíjel směrem k vymezení jasnějších pravidel fungování a kontroly řádného hospodaření, ale také k usnadnění jejich činnosti a hospodářským stimulům.

Původně se družstva řídila tzv. starým spolkovým zákonem (Císařský patent č. 253/1852 ř.z.), který je především podřízoval koncesnímu principu, tedy úřednímu povolení vzniku. Tato norma přestala postupně vyhovovat a v roce 1873 ji nahradil nový družstevní zákon (č. 70/1873 ř.z.). Na svou dobu excelentně napsaná norma (v Rakousku platí dodnes, samozřejmě s novelizacemi) stanovila základní pravidla družstevní činnosti jako podmínky vzniku, strukturu hlavních orgánů (valná hromada a představenstvo), pravidla rozhodování (superiorita valné hromady), systém ručení (při omezeném ručení byla minimální částka v praxi rovna dvojnásobku členských podílů) atd.

Protože stát vnímal družstva jako důležitý nástroj hospodářského rozvoje a jako prostředek zvýšení životní úrovně nižších sociálních vrstev, rozhodl se je da-

71 Minimálně v případě Prahy se odhaduje, že negativní zkušenost dělnictva s Oulem zpomalila vznik konzumních družstev o řadu let. Srov. Emanuel ŠKATULA, *Dvacet let Ústředního svazu československých družstev : 1908–1928 : jubilejní spis*, Praha 1928, s. 37–42; J. SLAVÍČEK, *Spotřební družstvo Věcla*, s. 19–20.

nově podpořit. Zákon o zdanění družstev (č. 151/1880 ř.z.) odpouštěl družstvům se ziskem nepřesahujícím 300 zl. ročně kompletně daň z příjmu a daň výdělkovou. Osvobození však bylo vázáno na princip svépomoci, tj. pokud družstva poskytovala služby pouze svým členům. Zvýhodněna byla tedy družstva spíše menší a taková, jejichž cílem nebylo dosažení co nejvyššího zisku (tj. nebyly ve své činnosti „klasickými“ firmami, které by jen účelově přebíraly družstevní formu). Proces právní úpravy družstevního hnutí byl ve sledovaném období završen v roce 1903 zákonem o povinných revizích. Družstva se musela každé dva roky podrobit revizi účetnictví a činnosti, kterou mohl vykonat buď revizor zemských orgánů nebo družstevního svazu. Tento zákon vedl mj. k dalšímu impulzu rozvoje těchto svazů (vždy bylo vnímáno jako příhodnější, „pustit si pod pokličku“ revizora svazu).

Ačkoli mělo družstevnictví českých zemí v 80. letech 19. století za sebou již 30 let vývoje, jeho opravdový boom nadešel až od druhé poloviny této dekády. Jakoby z ničeho začala doslova po stovkách vznikat nová družstva. Dále se rozvíjely záložny, druhý dech nabralo konzumní družstevnictví (v roce 1910 již existovalo přes 800 těchto družstev s téměř 200 000 členy). Především se však začaly ve velkém objevovat nové typy: v úvěrním družstevnictví venkovské kaspeličky (raiffeisenky, v roce 1910 jich bylo přes 3 000 a měly téměř 340 000 členů), v neúvěrním pak vznikaly nových typů desítky. Byla to zejména široká paleta více než 1 000 družstev zemědělských s téměř 100 000 členy (zejména různá zpracovatelská, skladištní, nákupní a prodejní družstva, ale rovněž další, jako strojní, dobytkářská apod.) a živnostenských (opět především druhy nákupní, prodejní, skladištní a zpracovatelské). Obraz dotvářela rozvíjející se družstva stavební a početně malá, ale finančně silná družstva průmyslníků, jakož i první družstva elektrická.

Příčin živelného rozvoje družstevnictví v posledních přibližně třech dekádách existence habsburské monarchie bylo nepochybně mnoho a působily v synergickém efektu. Pojícím prvkem většiny z nich byla rychle postupující modernizace společnosti v českých zemích, která byla důsledkem 2. průmyslové revoluce. Ta jednak vytvářela masové dělnictvo, jednak zapojovala široké vrstvy venkovského obyvatelstva do tržní produkce, a konečně vedla rovněž k expanzi živnostenského podnikání. Sílily tedy společenské vrstvy, které byly klasickou cílovou skupinou jednotlivých hlavních družstevních typů. Modernizace produkce vedla k potřebě servisních organizací, které by zajišťovaly služby, které byly dosud realizovány přes drobné zprostředkovatele. Stejně tak rostla poptávka po dostupném úvěru, zejména nově na venkově. Krom modernizačních faktorů hrály v rozvoji družstevnictví

roli zejména růst kvalifikace funkcionářů, úspěšné propojení s nacionálním hnutím a hospodářským nacionalismem (u obou hlavních etnik) a konečně i cílená podpora státu družstvům (zejména daňová).

Podrobná analýza kvantitativních parametrů družstevnictví českých zemí mezi lety 1894 (resp. u některých typů 1898) a 1910 umožnila zachytit hlavní vývojové trendy. Přetrvávala dominance úvěrního družstevnictví (pochopitelně zejména ve finančních ukazatelích), ve kterém však i nadále hrály prim výrazně silnější městské záložny (navzdory skutečně rychlému rozvoji kampeliček). Neúvěrní družstevnictví expandovalo velmi rychle, ale jako v podstatě nové odvětví (krom konzumních družstev) bylo teprve v první fázi procesu růstu. Přesto se však v roce 1910 jednalo již o tisíce družstev se statisíci členy. Srovnáme-li obecně družstva s německou a českou jednacím řečí, sledujeme citelný náskok ve vývoji u těch prvních (s výjimkou záložen). Česká družstva však již v roce 1910 tento náskok povětšinou umazala či dokonce ta německá předčila (a to i v relativním srovnání při zohlednění poměru obyvatel). Rozdíl však zůstával v průměrné velikosti a finanční síle družstev – zde zůstávala německá převaha poměrně jasně patrná.

Družstevnictví v českých zemích tvořilo v roce 1910 již zavedenou a respektovanou součást trhu, která dosahovala skutečně masových rozměrů. Lze odhadnout, že družstevních služeb nějakým způsobem využívaly téměř 3 miliony osob, tj. přes 28 % veškeré populace. Rovněž jejich ekonomická síla byla nepřehlédnutelná. Ku příkladu výše vkladů u družstev odpovídala přibližně pětina odhadovaného HDP českých zemí (a to nejsou započítány okresní hospodářské záložny, které sice nebyly právně úvěrními družstvy, ale plnily velkou část jejich rolí).

Odpověď na v úvodu položenou otázku, tedy zda bylo družstevnictví skutečně natolik silnou a všudypřítomnou částí tehdejší ekonomiky a společnosti, je tedy nepochybně kladná. Sebevědomí vrcholných družstevních funkcionářů bylo zcela oprávněné. A to mělo družstevnictví na počátku Československé republiky to nejlepší teprve před sebou.⁷²

72 Děkuji oběma recenzentům/recenzentkám studie za jejich četné a inspirativní podněty, které mi pomohly studii zpřesnit a zkvalitnit.

TABULKOVÁ PŘÍLOHA

V celkem šesti tabulkách zachycuje příloha vývoj hlavních kvantitativních parametrů družstevnictví českých zemí v letech 1898 a 1910 (pro úvěrní a konzumní družstva), resp. v letech 1894 a 1910 (pro ostatní družstva). Zpracování tabulek vychází z mých vlastních výpočtů a kategorizace družstev. Zdroje jsou čerpány z veřejně přístupných, byť v českém prostředí fakticky nedostupných statistických publikací.⁷³

Pro jejich zpracování bylo nutné jednak družstva sjednotit do kategorií (viz výše), jednak z důvodu nejednotnosti zdrojů některé údaje převádět či slučovat, a to podle následujících principů: 1. Údaje se týkají pouze registrovaných družstev, tedy těch, které fungovaly podle družstevního zákona č. 70/1873. Pro neregistrovaná družstva (tj. spolky, fungující dosud podle starého spolkového zákona) nejsou k dispozici srovnatelné hospodářské údaje. 2. Družstva jazykově polská či smíšená (česko-německá) jsou počítána do českých. V případě jazykově smíšených družstev jde o jednotky případů, u polských družstev max. o nízké desítky. Zahrnutí těchto kategorií by již činilo statistiky nepřehlednými (krom toho je prameny u některých typů družstev vůbec neodlišují). Zkreslení ve prospěch nacionálně českého družstevnictví je podle mého názoru zanedbatelné a nijak nerozmazává celkový obraz a vývojové trendy. 3. Údaje ve zlatých byly přepočteny na koruny v poměru 1:2. 4. Pro úvěrní a konzumní družstva tabulka zobrazuje roky 1898 a 1910, pro ostatní družstva 1894 a 1910. To odpovídá informacím v dostupných pramenech. 5. Při propočítávání finančních údajů jsem se pokusil vyjádřit je v reálných cenách. Vycházel jsem z metody přepočtu podle cenových indexů. Z let před první světovou válkou nemáme k dispozici odhady pro české země, ale pouze pro Rakousko. Vyjde-li pro tuto chvíli z předpokladu, že se ceny v různých částech monarchie zásadně nelišily (v opačném případě bychom museli pokus o přepočtení na reálné ceny vzdát), pak dosahovaly v roce 1894 78,6 %, v roce 1898 78,4 % a v roce 1910 95,4 % cen z roku 1914.⁷⁴ Ačkoli mohly být ceny v českých zemích odlišné, družstva vyka-

73 *Statistik der registrierten Creditgenossenschaften 1898*, s. XII–LVIII, 60–121; *Statistik der registrierten Kreditgenossenschaften in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1902*, Wien 1906, s. XVI–XVII, XXVI, XXIX, XXXIII, XXXVI–XXXVII, XLI; *Statistik der registrierten Consumvereine 1898*, s. V, VIII, X, XII, XIV–XV, XVII, 14–31; F. SCHMID, *Beiträge zur Statistik der registrierten Genossenschaften 1894*, Anhang, s. 2–77; *Beiträge zur Statistik der registrierten Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften 1910*, s. 47–99.

74 Gerald HUBMANN – Clemens JOBST – Michaela MAIER, *Ein neuer langer Verbraucherpreisindex für Österreich, 1800–2018*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 107, 2020, č. 1, s. 74.

zovala údaje do celorakouských statistik. Současně je zjevné, že cenové výkyvy byly – v porovnání s meziválečným obdobím – poměrně zanedbatelné. To je ostatně i v souladu s tezí T. Pikettyho o nulové či marginální inflaci v průběhu „dlouhého“ 19. století (tedy do první světové války).⁷⁵ Poměrně nízkou dlouhodobou volatilitu cen (alespoň tedy ve srovnání s meziválečným obdobím) potvrzují i další zdroje.⁷⁶ Pro účely naší studie počítejme tedy s růstem cen o 21,37 % mezi lety 1894–1910 (=95,4:78,6–1) a o 21,68 % mezi lety 1898–1910 (=95,4:78,4–1). Sloupce „1910 stálé ceny“ tedy ukazují údaje z roku 1910 přepočtené na ceny v roce předchozího údaje (tj. v roce 1898 pro úvěrní a konzumní a 1894 pro ostatní družstva). Sloupce „Reálná změna v %“ vyjadřují změnu oproti předchozímu období ve stálých cenách, tedy k roku 1910 oproti roku 1894 či 1898, v závislosti na typu družstev.

Legenda k tabulkám: Č = česká družstva; N = německá družstva; C = družstva celkem, tedy součet českých a německých; Raiff. = raiffeisenky/kampeličky; SKL+NKPR = družstva skladištní, nákupní a prodejní (odbytová); ZRP = družstva zpracovatelská; STR = družstva strojní (jak pro nákup, tak pro společné provozování strojů); DOB = družstva dobytkařská všech typů (plemenářská, chovatelská, prodejní); VÝR + OST = zemědělská družstva se společnou výrobou a ostatní zemědělská družstva; OST = ostatní živnostenská družstva.

75 Thomas PIKETTY, *Capital in the twenty-first century*, Cambridge, Massachusetts / London, England 2014, s. 161–166, 708.

76 Christian BEER – Ernest GNAN – María Teresa VALDERRAMA, *Die wechselvolle Geschichte der Inflation in Österreich*, Monetary Policy & the Economy 2016, č. 3–4, s. 12–14; Bryan TAYLOR, *The Century of Inflation*, Global Financial Data, 27. 10. 2020, <https://globalfinancialdata.com/the-century-of-inflation> (24. 8. 2022).

Tabulka 4: Počty družstev a členů v letech 1894–1910

Typ	Počet družstev					
	1894/1898			1910		
	Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva						
Záložny	604	307	911	791	349	1 140
Raiff.	334	487	821	2 331	1 051	3 382
Celkem	<u>938</u>	<u>794</u>	<u>1 732</u>	<u>3 122</u>	<u>1 400</u>	<u>4 522</u>
Neúvěrní družstva						
Zemědělská družstva						
SKL+NKPR	15	12	27	103	30	133
ZPR	12	7	19	252	105	357
STR	34	1	35	214	52	266
DOB	1	23	24	100	66	166
VÝR + OST	1	1	2	55	30	85
Celkem	63	44	107	724	283	1 007
Živnostenská družstva						
SKL+NKPR	6	4	10	79	52	131
VÝR + ZPR	20	5	25	86	60	146
STR	0	0	0	34	30	64
OST	0	0	0	37	3	40
Celkem	26	9	35	236	145	381
Další družstva						
Elektrická	0	0	0	8	2	10
Konzumní	242	182	424	494	332	826
Stavební	6	5	11			189
Průmyslníků	8	8	16	16	12	28
Ostatní	5	5	10	14	5	19
Celkem	261	200	461	532	351	883
Neúvěrní družstva celkem						
Celkem	<u>350</u>	<u>253</u>	<u>603</u>	<u>1 492</u>	<u>779</u>	<u>2 271</u>
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem						
Celkem	1 288	1 047	2 335	4 614	2 179	6 793

(pokračování tabulky 4)

Počet členů					
1894/1898			1910		
Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva					
341 899	77 588	419 487	394 971	95 098	490 069
21 813	36 520	58 333	222 384	115 831	338 215
363 712	114 108	477 820	617 355	210 929	828 284
Neúvěrní družstva					
Zemědělská družstva					
1 223	1 546	2 769	26 654	7 735	34 389
322	267	589	24 212	13 697	37 909
1 592	0	1 592	6 240	761	7 001
20	486	506	7 144	3 611	10 755
36	66	102	6 378	2 218	8 596
3 193	2 365	5 558	70 628	28 022	98 650
Živnostenská družstva					
215	30	245	4 647	1 248	5 895
2 111	117	2 228	12 443	6 766	19 209
0	0	0	989	272	1 261
0	0	0	2 933	43	2 976
2 326	147	2 473	21 012	8 329	29 341
Další družstva					
0	0	0	223	73	296
25 843	43 913	69 756	108 947	85 105	194 052
779	144	923			12 705
702	961	1 663	1 436	1 665	3 101
296	1 532	1 828	1 638	1 078	2 716
27 620	46 550	74 170	112 244	87 921	200 165
Neúvěrní družstva celkem					
33 139	49 062	82 201	203 884	124 272	328 156
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem					
396 851	163 170	560 021	821 239	335 201	1 156 440

Tabulka 5: Členské podíly družstev (v mil. K) v letech 1894–1910

Typ	1894/1898			1910		
	Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva						
Záložny	20,36	17,29	37,65	27,64	20,16	47,80
Raiff.	0,29	0,70	0,99	2,41	1,95	4,37
Celkem	20,65	17,99	38,64	30,05	22,12	52,16
Neúvěrní družstva						
Zemědělská družstva						
SKL+NKPR	0,05	0,00	0,06	0,85	0,47	1,32
ZPR	0,16	0,17	0,33	1,74	1,06	2,79
STR	0,04	0,00	0,04	0,79	0,15	0,94
DOB	0,00	0,00	0,00	0,08	0,04	0,12
VÝR + OST	0,00	0,02	0,02	2,20	0,51	2,70
Celkem	0,26	0,19	0,45	5,66	2,23	7,88
Živnostenská družstva						
SKL+NKPR	0,05	0,03	0,08	0,88	0,73	1,61
VÝR + ZPR	0,43	0,02	0,46	2,05	1,36	3,40
STR	0,00	0,00	0,00	0,27	0,10	0,37
OST	0,00	0,00	0,00	0,67	0,02	0,69
Celkem	0,48	0,05	0,53	3,87	2,21	6,08
Další družstva						
Elektrická	0,00	0,00	0,00	0,11	0,01	0,12
Konzumní	0,66	0,67	1,33	1,55	2,07	3,61
Stavební	0,25	0,29	0,54			1,90
Průmyslníků	1,14	3,68	4,82	2,42	8,12	10,53
Ostatní	0,37	0,19	0,56	0,58	0,14	0,73
Celkem	2,41	4,84	7,25	4,66	10,33	14,99
Neúvěrní družstva celkem						
Celkem	3,15	5,08	8,23	14,19	14,76	28,95
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem						
Celkem	23,79	23,08	46,87	44,24	36,88	81,12

(pokračování tabulky 5)

1910 stálé ceny			Reálná změna v %		
Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva					
22,71	16,57	39,28	+11,5 %	-4,2 %	+4,3 %
1,98	1,61	3,59	+595,2 %	+128,1 %	+262,7 %
24,69	18,18	42,87	+19,6 %	+1,0 %	+10,9 %
Neúvěrní družstva					
Zemědělská družstva					
0,70	0,39	1,09	+1 242,7 %	+13 747,9 %	+1 877,0 %
1,43	0,87	2,30	+790,1 %	+404,3 %	+590,2 %
0,65	0,13	0,78	+1 488,8 %	.	+1 795,4 %
0,07	0,03	0,10	.	.	.
1,81	0,42	2,23	+100 464,8 %	+2 645,5 %	+13 002,9 %
4,66	1,83	6,50	+1 722,6 %	+851,1 %	+1 348,0 %
Živnostenská družstva					
0,73	0,60	1,33	+1 479,1 %	+1 906,8 %	+1 647,9 %
1,69	1,12	2,80	+288,4 %	+5 079,3 %	+515,5 %
0,22	0,08	0,31	.	.	.
0,55	0,01	0,57	.	.	.
3,19	1,82	5,01	+564,3 %	+3 421,5 %	+841,6 %
Další družstva					
0,09	0,01	0,10	.	.	.
1,27	1,70	2,97	+94,2 %	+153,1 %	+124,0 %
		1,57	.	.	+190,8 %
1,99	6,69	8,68	+74,6 %	+81,5 %	+79,9 %
0,48	0,12	0,60	+31,0 %	-39,5 %	+6,7 %
3,84	8,51	13,91	+59,1 %	+75,9 %	+91,9 %
Neúvěrní družstva celkem					
11,69	12,16	23,85	+271,4 %	+139,2 %	+189,8 %
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem					
36,38	30,34	66,72	+52,9 %	+31,5 %	+42,3 %

Tabulka 6: Rezervní a jiné vlastní fondy družstev (v mil. K) v letech 1894–1910

Typ	1894/1898			1910		
	Č	N	C	Č	N	C
<u>Úvěrní družstva</u>						
Záložny	30,63	8,62	39,26	50,53	13,12	63,65
Raiff.	0,04	0,20	0,24	2,26	2,67	4,92
<u>Celkem</u>	<u>30,68</u>	<u>8,82</u>	<u>39,50</u>	<u>52,79</u>	<u>15,79</u>	<u>68,58</u>
<u>Neúvěrní družstva</u>						
<u>Zemědělská družstva</u>						
SKL+NKPR	0,00	0,03	0,03	0,87	0,60	1,46
ZPR	0,00	0,00	0,00	2,63	0,53	3,16
STR	0,00	0,00	0,00	0,37	0,02	0,38
DOB	0,00	0,00	0,00	0,07	0,07	0,13
VÝR + OST	0,00	0,00	0,00	0,34	0,04	0,38
<u>Celkem</u>	<u>0,01</u>	<u>0,03</u>	<u>0,04</u>	<u>4,27</u>	<u>1,25</u>	<u>5,52</u>
<u>Živnostenská družstva</u>						
SKL+NKPR	0,02	0,01	0,03	0,25	0,14	0,39
VÝR + ZPR	0,01	0,01	0,02	0,21	0,39	0,60
STR	0,00	0,00	0,00	0,04	0,09	0,13
OST	0,00	0,00	0,00	1,47	0,00	1,47
<u>Celkem</u>	<u>0,03</u>	<u>0,02</u>	<u>0,05</u>	<u>1,97</u>	<u>0,62</u>	<u>2,59</u>
<u>Další družstva</u>						
Elektrická	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Konzumní	0,28	0,33	0,61	1,07	1,35	2,42
Stavební	0,00	0,00	0,00			0,19
Průmyslníků	0,02	0,00	0,02	0,09	0,49	0,58
Ostatní	0,12	0,12	0,24	0,19	0,03	0,22
<u>Celkem</u>	<u>0,41</u>	<u>0,46</u>	<u>0,87</u>	<u>1,34</u>	<u>1,88</u>	<u>3,22</u>
<u>Neúvěrní družstva celkem</u>						
<u>Celkem</u>	<u>0,45</u>	<u>0,51</u>	<u>0,95</u>	<u>7,59</u>	<u>3,74</u>	<u>11,33</u>
<u>Úvěrní a neúvěrní družstva celkem</u>						
<i>Celkem</i>	<i>31,12</i>	<i>9,33</i>	<i>40,45</i>	<i>60,38</i>	<i>19,53</i>	<i>79,90</i>

(pokračování tabulky 6)

1910 stálé ceny			Reálná změna v %		
Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva					
41,53	10,78	52,31	+35,6 %	+25,0 %	+33,3 %
1,85	2,19	4,05	+4 212,1 %	+1 004,3 %	+1 575,3 %
43,38	12,97	56,36	+41,4 %	+47,0 %	+42,7 %
Neúvěrní družstva					
Zemědělská družstva					
0,71	0,49	1,20	+19 173,2 %	+1 794,4 %	+3 966,7 %
2,17	0,44	2,61	.	+18 191,2 %	+108 510,7 %
0,30	0,01	0,32	+10 386,6 %	.	+10 835,5 %
0,05	0,05	0,11	.	.	.
0,28	0,03	0,31	.	.	.
3,52	1,03	4,55	+53 240,5 %	+3 516,9 %	+12 893,3 %
Živnostenská družstva					
0,21	0,11	0,32	+832,7 %	+1 590,3 %	+1 006,3 %
0,18	0,32	0,50	+2 339,7 %	+2 068,9 %	+2 157,6 %
0,03	0,07	0,11	.	.	.
1,21	0,00	1,21	.	.	.
1,63	0,51	2,13	+5 432,4 %	+2 270,9 %	+4 100,6 %
Další družstva					
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,88	1,11	1,99	+215,1 %	+235,0 %	+225,9 %
		0,16	.	.	+4 102,0 %
0,07	0,40	0,48	+350,0 %	+40 396,0 %	+2 762,4 %
0,15	0,02	0,18	+31,6 %	-79,1 %	-24,4 %
1,10	1,54	2,81	+168,5 %	+238,4 %	+223,6 %
Neúvěrní družstva celkem					
6,25	3,08	9,33	+1 297,8 %	+508,4 %	+878,7 %
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem					
49,63	16,05	65,69	+59,5 %	+72,1 %	+62,4 %

Tabulka 7: Vklady u družstev (v mil. K) v letech 1984–1910

Typ	1894/1898			1910		
	Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva						
Záložny	481,18	185,62	666,80	788,82	275,30	1 064,12
Raiff.	5,54	22,52	28,06	171,27	166,58	337,84
Celkem	486,73	208,14	694,87	960,09	441,87	1 401,96
Neúvěrní družstva						
Zemědělská družstva						
SKL+NKPR	0,01	0,00	0,01	0,52	0,26	0,78
ZPR	0	0	0,00	0	0	0,00
STR	0	0	0,00	0	0	0,00
DOB	0	0	0,00	0	0	0,00
VÝR + OST	0	0	0,00	0	0	0,00
Celkem	0,01	0,00	0,01	0,52	0,26	0,78
Živnostenská družstva						
SKL+NKPR	0,00	0,00	0,00	0,08	0,00	0,08
VÝR + ZPR	0,00	0,00	0,00	0,20	0,01	0,21
STR	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01
OST	0,00	0,00	0,00	0,06	0,00	0,06
Celkem	0,00	0,00	0,00	0,34	0,02	0,36
Další družstva						
Elektrická	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Konzumní	0,39	0,38	0,77	0,90	1,94	2,85
Stavební	0,08	0,00	0,08			0,16
Průmyslníků	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ostatní	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Celkem	0,47	0,38	0,85	0,90	1,94	2,85
Neúvěrní družstva celkem						
Celkem	0,47	0,38	0,86	1,77	2,22	3,99
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem						
Celkem	487,20	208,53	695,73	961,86	444,09	1 405,95

(pokračování tabulky 7)

1910 stálé ceny			Reálná změna v %		
Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva					
648,28	226,25	874,52	+34,7 %	+21,9 %	+31,2 %
140,75	136,90	277,65	+2 439,7 %	+507,8 %	+889,3 %
789,03	363,14	1 152,17	+62,1 %	+74,5 %	+65,8 %
Neúvěrní družstva					
Zemědělská družstva					
0,43	0,21	0,64	+8 174,1 %		+12 292,2 %
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,43	0,21	0,64	+8 174,1 %		+12 292,2 %
Živnostenská družstva					
0,06	0,00	0,07	+3 088,6 %		+3 253,4 %
0,17	0,01	0,17	.	.	.
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,05	0,00	0,05	.	.	.
0,28	0,01	0,30	+13 927,4 %		+14 673,0 %
Další družstva					
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,74	1,60	2,34	+91,0 %	+315,1 %	+202,5 %
		0,13	.	.	+72,4 %
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,74	1,60	2,47	+59,3 %	+315,1 %	+190,7 %
Neúvěrní družstva celkem					
1,45	1,83	3,28	+207,2 %	+374,6 %	+282,4 %
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem					
790,48	364,97	1 155,45	+62,3 %	+75,0 %	+66,1 %

Tabulka 8: Výše poskytnutých půjček/tržeb⁷⁷ družstev (v mil. K) v letech 1894–1910

Typ	1894/1898			1910		
	Č	N	C	Č	N	C
<u>Úvěrní družstva</u>						
Záložny	353,10	167,69	520,79	553,45	177,72	731,18
Raiff.	3,89	10,39	14,29	58,37	30,61	88,98
<u>Celkem</u>	<u>357,00</u>	<u>178,08</u>	<u>535,08</u>	<u>611,82</u>	<u>208,33</u>	<u>820,15</u>
<u>Neúvěrní družstva</u>						
<u>Zemědělská družstva</u>						
SKL+NKPR	0,43	0,24	0,67	14,00	3,36	17,36
ZPR	0,06	0,50	0,56	10,82	8,20	19,02
STR	0,00	0,00	0,00	0,50	0,10	0,60
DOB	0,00	0,00	0,00	0,10	0,22	0,32
VÝR + OST	0,00	0,00	0,00	13,87	1,56	15,43
<u>Celkem</u>	<u>0,49</u>	<u>0,74</u>	<u>1,23</u>	<u>39,29</u>	<u>13,43</u>	<u>52,72</u>
<u>Živnostenská družstva</u>						
SKL+NKPR	0,45	0,02	0,47	7,73	4,98	12,72
VÝR + ZPR	0,19	0,11	0,30	14,46	10,39	24,85
STR	0,00	0,00	0,00	0,18	0,16	0,34
OST	0,00	0,00	0,00	6,29	0,16	6,45
<u>Celkem</u>	<u>0,64</u>	<u>0,13</u>	<u>0,77</u>	<u>28,66</u>	<u>15,70</u>	<u>44,36</u>
<u>Další družstva</u>						
Elektrická			0,00	0,01	0,02	0,03
Konzumní	7,74	12,27	20,02	24,77	33,87	58,64
Stavební	0,09	0,03	0,13			0,44
Průmyslníků	0,86	0,35	1,21	2,81	5,19	8,00
Ostatní	0,39	0,00	0,39	1,77	0,05	1,82
<u>Celkem</u>	<u>9,08</u>	<u>12,66</u>	<u>21,74</u>	<u>29,36</u>	<u>39,13</u>	<u>68,49</u>
<u>Neúvěrní družstva celkem</u>						
<u>Celkem</u>	<u>10,22</u>	<u>13,53</u>	<u>23,75</u>	<u>97,31</u>	<u>68,27</u>	<u>165,58</u>

(pokračování tabulky 8)

1910 stálé ceny			Reálná změna v %		
Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva					
454,84	146,06	600,90	+28,8 %	-12,9 %	+15,4 %
47,97	25,16	73,12	+1 131,8 %	+142,1 %	+411,8 %
502,81	171,21	674,02	+40,8 %	-3,9 %	+26,0 %
Neúvěrní družstva					
Zemědělská družstva					
11,54	2,77	14,30	+2 598,4 %	+1 045,8 %	+2 038,1 %
8,91	6,76	15,67	+14 514,6 %	+1 249,0 %	+2 688,9 %
0,41	0,08	0,49	+20 498,2 %	.	+24 411,8 %
0,08	0,18	0,26	.	.	.
11,43	1,29	12,71	.	+91 767,8 %	+907 985,1 %
32,37	11,07	43,44	+6 500,1 %	+1 387,9 %	+3 419,5 %
Živnostenská družstva					
6,37	4,11	10,48	+1 306,5 %	+20 854,6 %	+2 117,2 %
11,91	8,56	20,48	+6 137,3 %	+7 771,4 %	+6 730,3 %
0,15	0,13	0,28	.	.	.
5,18	0,14	5,32	.	.	.
23,61	12,94	36,55	+3 566,7 %	+9 975,5 %	+4 632,0 %
Další družstva					
0,01	0,02	0,03	.	.	.
20,35	27,84	48,19	+162,8 %	+126,8 %	+140,7 %
		0,36	.	.	+184,9 %
2,32	4,27	6,59	+169,7 %	+1 113,0 %	+444,0 %
1,46	0,04	1,50	+278,1 %	+1 500,3 %	+286,3 %
24,14	32,17	56,67	+165,8 %	+154,1 %	+160,6 %
Neúvěrní družstva celkem					
80,12	56,18	136,30	+684,3 %	+315,1 %	+473,9 %

Tabulka 9: Zisky družstev (v mil. K) v letech 1894–1910

Typ	1894/1898			1910		
	Č	N	C	Č	N	C
<u>Úvěrní družstva</u>						
Záložny	5,09	1,84	6,93	5,09	1,84	6,93
Raiff.	0,04	0,09	0,13	0,67	0,32	0,99
Celkem	<u>5,13</u>	<u>1,93</u>	<u>7,06</u>	<u>5,76</u>	<u>2,16</u>	<u>7,92</u>
<u>Neúvěrní družstva</u>						
<u>Zemědělská družstva</u>						
SKL+NKPR	0,00	0,00	0,00	0,04	0,02	0,06
ZPR	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,02
STR	0,00	0,00	0,00	-0,04	-0,01	-0,04
DOB	0,00	0,00	0,00	-0,01	0,00	-0,01
VÝR + OST	0,00	0,01	0,01	-0,06	-0,03	-0,09
Celkem	0,00	0,01	0,01	-0,04	-0,02	-0,06
<u>Živnostenská družstva</u>						
SKL+NKPR	0,01	0,00	0,02	0,11	0,04	0,15
VÝR + ZPR	0,13	0,00	0,13	0,09	0,12	0,21
STR	0,00	0,00	0,00	-0,02	0,00	-0,02
OST	0,00	0,00	0,00	0,44	0,00	0,44
Celkem	0,15	0,00	0,15	0,63	0,16	0,78
<u>Další družstva</u>						
Elektrická			0,00	0,00	0,00	0,00
Konzumní	0,35	0,60	0,95	0,72	2,01	2,72
Stavební	0,00	0,00	0,00			0,01
Průmyslníků	0,06	0,03	0,09	0,20	0,78	0,98
Ostatní	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Celkem	0,41	0,64	1,05	0,92	2,78	3,70
<u>Neúvěrní družstva celkem</u>						
Celkem	<u>0,56</u>	<u>0,65</u>	<u>1,20</u>	<u>1,50</u>	<u>2,92</u>	<u>4,42</u>
<u>Úvěrní a neúvěrní družstva celkem</u>						
Celkem	5,69	2,58	8,27	7,26	5,08	12,34

(pokračování tabulky 9)

1910 stálé ceny			Reálná změna v %		
Č	N	C	Č	N	C
Úvěrní družstva					
4,19	1,51	5,70	-17,8 %	-17,8 %	-17,8 %
0,55	0,26	0,81	+1 265,6 %	+176,0 %	+501,4 %
4,73	1,77	6,51	-7,7 %	-8,3 %	-7,9 %
Neúvěrní družstva					
Zemědělská družstva					
0,03	0,02	0,05	.	.	.
0,02	0,00	0,02	.	.	.
-0,03	-0,01	-0,04	.	.	.
0,00	0,00	-0,01	.	.	.
-0,05	-0,02	-0,07	.	-559,5 %	-1 526,0 %
-0,03	-0,02	-0,05	.	-401,1 %	-1 066,5 %
Živnostenská družstva					
0,09	0,03	0,13	+541,1 %	+5 241,8 %	+726,6 %
0,08	0,10	0,17	-43,1 %	+3 954,4 %	+28,2 %
-0,02	0,00	-0,02	.	.	.
0,36	0,00	0,36	.	.	.
0,52	0,13	0,65	+251,5 %	+4 203,6 %	+330,6 %
Další družstva					
0,00	0,00	0,00	.	.	.
0,59	1,65	2,24	+69,7 %	+174,1 %	+135,9 %
		0,01	.	.	+95,7 %
0,17	0,64	0,81	+183,9 %	+1 850,0 %	+779,2 %
0,00	0,00	0,00	-132,0 %	.	-95,4 %
0,75	2,29	3,05	+83,2 %	+259,1 %	+190,7 %
Neúvěrní družstva celkem					
1,24	2,40	3,64	+121,3 %	+272,1 %	+202,1 %
Úvěrní a neúvěrní družstva celkem					
5,97	4,17	10,14	+4,9 %	+62,0 %	+22,7 %

Cooperative Movement in the Bohemian Lands until the First World War

SLAVÍČEK JAN

The study analyzes selected aspects of cooperative development in Bohemian lands between the 1850s and World War One. It focuses on four important topics:

1. It deals with the four key laws that regulated cooperatives. They reflect the changing understanding of cooperatives by the state. Initially, cooperatives were seen only as a little different form of association. Later, the state found out that cooperatives can make the living of the lower social classes better. Therefore, it made the basic regulation for creating and running cooperatives and gave them significant tax concessions.

2. The study analyzes the first few decades of cooperative development in Bohemian lands (the late 1840s – late 1880s). During that period, only two major cooperative types developed: The savings banks (towns-based credit cooperatives) and consumer cooperatives (associations). However, their development was very different – while the savings banks flourished, the consumer cooperatives experienced rapid growth in the early 1870s, followed by the crisis and the wave of bankruptcies and the *de facto* disappearing until the 1890s. The reasons for this contradictory development were primarily the different membership and, as a result, different managerial skills of cooperatives managers: the members of savings banks were typically middle-class traders, artisans, etc., while in the case of consumer cooperatives, they were usually (non-expert) workers. Secondly, the savings banks were much more connected to the Czech national movement than the consumer cooperatives. Finally, they were also much financially stronger.

3. The explosive growth of cooperatives since the 1890s is dealt with. Not only were hundreds of new cooperatives founded but – more importantly – in about 15 years, the modern structure of cooperatives was created. The new, small and rural credit cooperatives (of the Raiffeisen type) appeared and developed quickly. The non-credit cooperatives consisted of dozens of new types. The broad range of agricultural and artisans/traders' cooperatives (esp. warehouse, wholesale and purchasing; machinery; electrification and powerplant; processing and other cooperatives) was complemented by hundreds of modern consumer and housing cooperatives, etc. There were several reasons for such rapid growth which were in-

terconnected and created a synergy effect. The most important was the general modernization of the economy and society during the late First and early Second industrial revolutions, the incorporation of broad strata of society (esp. workers and peasants) into market-oriented production, the need for cheap and accessible credit (esp. in rural areas) and the growth of the expertise of the cooperative leaders.

4. The study analyzes the major statistical parameters of cooperatives regarding their different types and official languages (i.e., compares the Czech and German cooperatives). Based on the comparison of 1890s and 1910 data, the study concludes that A. the Czech cooperatives were stronger (because of the bigger numbers of Czech population in the Bohemian lands). On the other hand, a typical German cooperative was bigger (both in membership and financial aspects) than its Czech counterpart, B. The credit cooperatives were much stronger than the non-credit ones, C. The cooperatives were an important and respected part of the market in 1910: It can be assumed that some 28 % of the whole population used the services of the cooperatives and the deposits of the population in the cooperatives reached about 20 % of the estimated GDP of the Bohemian lands.

In short conclusion: Cooperatives in the Bohemian lands were a strong and ubiquitous part of the economy and society before WWI. And still, the best was to come for them.

PŘEHLED BĚDÁNÍ

Středověká domácnost.
Cesty výzkumu

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ: Medieval Household and Research Directions

The text deals with the presentation of current research on the topic of the household in the Middle Ages from the point of view of archaeology and history, it analyses individual methodological and source options with the aim of appealing to a deepening of interdisciplinary research. Part of the research overview is the definition of a methodology for a new concept of research on the topic of the household in the Middle Ages.

Keywords: Household – Middle Ages – Methodology – Archaeology – Interdisciplinarity

V době, kdy historik Dušan Třeštík vydal publikaci *Mýty kmene Čechů*, zabýval se zde mimo jiné také rituálem třídních oslav úrodného roku stávajícího a nadcházejícího.¹ Jednalo se přitom o akt, který se prolínal staletími v podobě plných pohárů vína, velkého chleba nebo koláčů a přežil v lidové kultuře až do 20. století. Autor tehdy přirovnal svůj zájem k jiným dějinám, než na které byli dosud badatelé zvyklí. Podobnou dikci „jiných dějin“ zachytíme i v průlomových knihách pro mezioborové dějiny středověké každodennosti od archeologů Zdeňka Smetánky a Jana Kláp-

1 Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003, zejména s. 13.

ště.² Také zde převažuje vedle archeologické tematizace historicko-antropologický přístup v hodnocení jednotlivce či skupin nad lineárním výkladem dějin.³ Na první pohled se tak zdá, že mezi komparací výsledků historických věd či archeologie nenacházíme mezery. Jedná se navíc často o jevy, které zahrnujeme do dějin každodennosti, jež nadto napovídají dějiny dlouhého trvání, a rovněž laickou veřejnost motivují k pochopení života dané doby, kde se oba obory bez vzájemné spolupráce nemohou obejít.⁴ Často takové přístupy mimo jiné stírají pojetí o velkých či malých dějinách a vedou k hlubšímu vnímání historické i kolektivní paměti. Taková témata se v konečném důsledku stávají elementární a vymykají se lineárně motivovaným konceptům dějin. Vedle prastarých rituálů sledovaných třeba již citovaným Dušanem Třeštíkem se jedná pak zejména ve smyslu dějin všedních dní (nejen v pojetí Z. Smetánky a J. Klápště) o následný zájem o ženy v minulosti, děti či muže, včetně dalších aspektů všednodenní problematiky.⁵ Mezi toto široké spektrum spadá také

- 2 Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života*, Praha 2004; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměny českého středověku*, Praha 2012; pro základní přehled o pojetí každodennosti a jeho výzkumu ve středověku srov. heslo *Každodennost*, in: *Encyklopedie středověku*, Jacques Le Goff – Jan-Claude Schmith (edd.), Praha 2020, s. 281–293; pro různě tematicky zaměřené práce ke každodennosti lze odkázat na Bibliografii dějin českých zemí dle předmětného hesla; z literatury pak alespoň připomeňme edici *Každodenní život* nakladatelství Argo, která se soustředí jak na domácí, tak zejména na zahraniční tituly.
- 3 K historicko-antropologickým přístupům srov. alespoň Carlo GINZBURG, *Mikro–Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß*, *Historische Anthropologie* 1, 1993, s. 169–177; Josef PETRÁŇ, *Mikrohistorie aneb o nedějínách*, in: *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 201–208; Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002; Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, *Dějiny – teorie – kritika* 1/2, 2004, s. 237–252; *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), Praha 2007; Tomáš PETRÁČEK, *Člověk, hodnoty a dynamika středověké společnosti. Antropologické koncepty středověku v transkulturní perspektivě*, Ostrava 2014.
- 4 Srov. Jan HORSKÝ, *Čas*, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol., Praha 2013, s. 32–35; k *longue durée* a jeho šířiteli Fernandu Braudelovi srov. v téže knize na s. 34. Lze jen připomenout, že Braudel odlišoval tři časy; od dlouhého trvání krátký čas (čas konvenčních změn) a střednědobé trvání (čas konjunktur), s odkazem na F. BRAUDEL, *Dlouhé trvání*; rovněž srov. Jan HORSKÝ, *Od rétorické figury k analytické kategorii*, in: Lucie Storchová – Jan Horský a kol., *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Praha 2009, s. 15–66. Pro sociální prostor a prostorové souvislosti srov. např.: L. REZNÍČKOVÁ, *Prostor*, in: Lucie Storchová a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2013, s. 27–45.
- 5 Výběrově k těmto tématům zvláště již citovaný Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi*, pro gender studies srov. pozn. 3 a dále pro středověk Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Masculinita jako koncept mediévistického bádání*, in: Radmila Švaříčková Slabáková a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012, s. 24–

zájem o domácnost předků, která nabízí další z tematických přístupů k dějinám. V tomto případě se navíc jedná o prostor, v němž dějiny života historických aktérů začínaly, resp. tento prostor představoval základ a výchozí „bod“ pro lidské konání. Souvisle se zkoumáním tohoto jevu se rovněž nabízí otázka, do jaké míry výzkum domácnosti svazuje členění epoch, tj. lineárně-evolucionistická perspektiva dějin. Předkládaný přehled bádání se však i přesto bude soustředit na středověké období, neboť téma výzkumu domácností, ač imanentně přítomné v mnoha přístupech k dějinné každodennosti, postrádá právě v této epoše nejen hlubší mezioborový zájem, ale i definování takového výzkumu v interdisciplinární komparaci.

V historiografii směrem na západ od našich hranic sledoval tento prostor, kde se koncentroval život členů rodiny, po Otto Brunerovi⁶ asi nejvýrazněji Richard van Dülmen, který ho definoval vymezením *společensví domu*.⁷ Jedná se ovšem o práci zaměřenou na raný novověk, přičemž autor určil dům⁸ jako základní společenskou jednotku života⁹ a rodinu¹⁰ chápal jako moderní rodinu – definova-

35; souhrnně Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr jak téma*, Praha 2020, s. 147–163 (Idealizace a maskulinita). K dějinám dětství vyšly v domácím prostředí v poslední době dvě souborné monografie, kde lze dohledat i obsáhlou literaturu k tématu: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Martin HOLÝ – Tomáš STERNECK – Jan ZELENKA, *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019; Milena LENDEROVÁ a kol., *Velké dějiny země české: Dětství*, Praha 2021.

- 6 Otto BRUNNER, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „ökonomik“*, in: Neue Wege der Verfassung- und sozialgeschichte, Göttingen 1968. Z dalších prací k tématu srov. Jean CHAPELOT – Robert FOSSIER, *La Village et la maison au Moyen Âge*, Paris 1980; do německého jazyka přeloženou práci Christiane KLAPISCH-ZUBER, *Das Haus, der Name, der Brautschatz. Strategien und Rituale im gesellschaftlichen Leben der Renaissance*, Frankfurt am Main 1995; dále Yves ESQUEIU – Jena-Marie PESEZ, *Cent maisons médiévales*, Valbonne 1998.
- 7 Hlavní těžiště jeho práce se přitom soustředí na venkovské a městské domy, srov. v českém překladu Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku 16.–18. století*. I. Dům a jeho lidé, Praha 1999, srov. zejm. první kapitola s. 13–58.
- 8 Dům v podání R. van Dülmena je vymezen (jak už bylo naznačeno) ve venkovském a městském prostředí, přičemž si autor uvědomuje, že se nejedná pouze o dům, který slouží k obývání, ale součástí byly zpravidla i hospodářské objekty/budovy/plochy vymezené hraničním systémem – ploty, zdi apod., srov. R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 13.
- 9 V takto definované společenské jednotce v domě jsou podle Dülmena osoby, v jejichž čele stál pán domu se ženou a dětmi, součástí tvořilo další příbuzenstvo a rovněž služebnictvo, resp. tedy veškeré další osoby, které podléhaly pánově/hospodářově pravomoci, zároveň mohly v odpovídající míře příbuzenského stupně požívat právní ochrany, srov. R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 14–16.
- 10 K tomu zejména R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 20–23, kde vyzdvihuje jako klíčové jevy byrokratizaci státu a jeho soudní pravomoci, protoindustrializaci, zvyšování vzdělanosti a konečně oddělování výrobní funkce od rodiny, jinak řečeno oddělení pracoviště od domu.

nou takto v 18. století.¹¹ Pro středověké období lze s tímto vymezením ovšem pracovat jen částečně, neboť např. viděno konkrétním zacílením na vývoj v českých zemích rozvíjela se městská společnost postupně, stejně jako různé formy zvykového a vlastnického práva, a nelze zapomenout i na proměnu mezi nevolnými v poddané, což právě majetkové vlastnictví sociálních vrstev vymezovalo postupně.¹² Pro středověké období se ukazuje proto vhodnější zaměřit se místo na dům na prostor domácnosti jako takový, resp. na domácnost jako prostor, který chápeme coby propustující všemi sociálními vrstvami, a to i přes materiální rozdíly či rozdílné typy pramenů ke každé z nich.

Domácnost jako mezioborový výzkum

Na pojem domácnost navíc narážíme jak konkrétně, tak druhotně při sledování pramenných zdrojů velmi často. Nejedná se však pouze o písemné zdroje, ale také o archeologické nálezy či hmotnou kulturu. Vlastní sledování jevu je tak stěžejní v zásadě už od maximální možné doby, od kdy lze podchytit historii lidstva. Archeologické postupy mají z podstaty oboru k těmto trendům i možnostem blíže; prakticky se s nimi setkáváme od výzkumu nejstarších civilizací, ať už se jedná o projevy každodennosti člověka a komunit (obydlí, strava, pohřby, rituály atp.). Za stěžejní pro metodické uchopení tématu „domácnost“ je třeba uvést, že jádro přitom vždy nesly základní i vyšší potřeby jednotlivce, neboť (znovu zopakujme) jejich naplnění se odehrávalo/mělo „startovací čáru“ právě v domácnosti každé dílčí rodiny nebo v širším měřítku rodu/klanu. V centru domácnosti stál zpravidla nikoli jeden člověk, ale členové rodiny, a to násobilo elementární a následné potřeby, ať už budeme sledovat jakoukoliv dobu.¹³ Základní a zároveň spojující prvky pro všechny sociální

11 R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku 16.–18. století*. I. Dům a jeho lidé, s. 13, včetně poznámek 1 a 2, kde autor mimo jiné navazuje na známou práci Otto Brunnera, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „ökonomik“*, in: *Neue Wege der Verfassung-und sozialgeschichte*, Göttingen 1968.

12 Srov. zvláště Tomáš PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století*, Praha 2012.

13 Paradoxně pro domácí prostředí studie či publikace, jež by se soustavně zaměřovaly na rodinu ve středověku, stále schází. Částečně najdeme téma zapracované do publikací: Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, kde ale klíčové těžiště nese pozdní středověk a raný novověk. Dále srov. inspirační publikace: Jan HORSKÝ – Markéta PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997; *Rodina a domácnost v 16.–20. století*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et

vrstvy spočívají v takto nastaveném vymezení potřeb – v zajištění bezpečí, stravy a odění.¹⁴ Bezpečí zahrnovalo obydlí a vymezení ovládaného či využívaného teritoria, strava s sebou nesla lov a rovněž pěstování a následně možnosti a způsoby při úpravě potravin, oděv zase primárně skýtal ochranu, teplo, přinášel technologie získávání, pěstování a zpracování textilních surovin.

Záznamy běžného života v takto vymezených hranicích základních potřeb člověka, které představují zároveň tři elementární okruhy, jež jsme nyní vymezili jako elementární metodické směry pro zkoumání domácnosti, nacházíme v písemných zdrojích středověku minimálně. V textech zaměřených na výklad minulosti (texty historiografické povahy) upoutávaly autory spíše neúrody a hladomory, tedy dění, jež se vymykala lidskému životu, jeho kontrole i řádu – resp. možnostem běžného chodu domácností. Tím se ostatně zabývala řada badatelů.¹⁵ V domácím středověku za nejznámější události tohoto typu považujeme dění z počátku 80. let 13. století. Jedná se o známou pasáž z líčení *Druhých pokračovatelů Kosmových*, která postihují stav země a chování lidí jako dopady po dvou letech opakující se neúrody.¹⁶ Západní historiografie pak nabídla komplexnější zpracování těchto událostí v podobě známých děl J. Le Goffa či M. Montanariho, přičemž druhý jmenovaný vyčíslil až 29 hladomorů v období let 750–1100 v rámci Evropy (doplňme ovšem, že „jen“ západní).¹⁷ Přidat musíme, že s mladším obdobím se v domácích podmínkách stávají zprávy o neúrodách sdílnější a obsažnější, a to i vzhledem k vytčenému tématu domácnosti. Například František Hrubý, který se zabýval selskými a pan-

historica 2006, č. 2; Studia historica 60, vyšlo Praha 2010 a zde ke stavu poznání k danému roku zvl. Eduard MAUR, *Dějiny rodiny v české historiografii*, in: Rodina a domácnost v 16.–20. století, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, Praha 2010, s. 9–22.

14 Lze je vedle elementární roviny definovat i jako interní či vnitřní soběstačné procesy, které jsou odlišné od těch, jež definoval Dülmen jako nesoběstačnost raně novověkého domu ve smyslu úplné nezávislosti a hospodářské soběstačnosti, R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 16.

15 Dominuje zahraniční bádání, známé jsou zejména: Massimo MONTANARI, *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*, Praha 2003; Jacques LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005; Jacques LE GOFF – Nicolas TRUONG, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2006.

16 *Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, Fontes rerum Bohemicarum II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, zejména s. 355–362; k tomu srov. Marie BLÁHOVÁ, *Hladomor v Čechách roku 1282 a jeho reflexe v české středověké historiografii*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka, Ponížení a odstrčení. Města versus katastrofy, Praha 1998, s. 161–170; Robert ANTONÍN – Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ, *Když se jídla nedostává. České středověké reflexe hladových let v evropském kontextu*, in: Historia naturalna jedzenia. Między antykiem a XIX wiekiem, Gdańsk 2012, s. 70–81.

17 M. MONTANARI, *Hlad a hojnost*, s. 45–47 a srov. pozn. 8.

skými inventáři pro 16. století, vyhodnotil, že když postihla Čechy neúroda, někteří lidé odešli raději na Moravu a pracovali zde za stravu.¹⁸ K dalším patří zmínka, že chudí lidé z nedostatku mouky pekli chléb z ovsu a pohanky. Hrubý rovněž sumarizoval proměny cen obilí či mouky, stejně jako zprávy, kdy početně umíral dobytek, nebo se neurodilo žádné víno apod.¹⁹ Z výpovědi soupisů dovodíme, že neúrodná léta ovlivňovala rodiny a jejich chod domácností, v rovině faktického sdělení se jedná o dílčí indicie pro odhad možných dopadů.²⁰ Blíže tématům kolem domácnosti předků se tak i z těchto důvodů věnovala více archeologie či etnologie. Zvláště archeologie skýtá ke komparaci mnoho poznatků a převažuje zvláště pro období, kde se písemných zdrojů nedostává. K evolučně nejstarším lze zařadit proto již kladení podobných otázek pro neolitická období. Zajímavě byly zodpovídaný např. pro lokalitu Těšetice-Kyjovice.²¹ Zásadní se ukázala tázání po způsobu fungování domácnosti tzv. dlouhých domů, využívání volného prostoru mezi nimi a celkově sledování tzv. zón dílčích činností. Jde přitom o období, které je považováno ve střední Evropě za dobu prvních zemědělců s lineární keramikou.²² Usedlý způsob života se totiž stal cestou přes postupně organizované práce k obživě a bezpečí. Teorie sídelních areálů, o níž autorka hovoří v návaznosti na jejího autora Evžena Neústupného, využívá pro vysvětlení areálů jednotlivých činností prostory jako – obytný, hospodářský, odpadový, zásobní, výrobní a pohřební.²³ Z etnologie můžeme zase připomenout pozoruhodnou práci Josefa Kunze o obilnicových zásobnicích – jámách, které tvořily spízní zázemí pro rodiny a komunity v řadě lokalit Evropy až do počátku 20. století.²⁴

18 František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře*, ČČH 33, č. 1, 2, 1927, s. 21–59; 263–306; z edic srov. výchozí Archiv český XXII, Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626, Josef Kalousek (ed.), 1905.

19 F. HRUBÝ, *Selské a panské inventáře*, s. 27–28.

20 Výběrově Tomáš KLÍR, *Roľníctvo na pozdné stredoveké Čechy. Sociálna mobilita, migrácia a procesy pustnutia*, Praha 2020, včetně odkazů na širší literaturu.

21 Ivana VOSTROVSKÁ, *Organizace prostoru a sociální vazby v obytném areálu prvních zemědělců na příkladu lokality Těšetice-Kyjovice*, in: *Živá archeologie* 20/2018, s. 23–32.

22 Tamtéž.

23 Evžen NEÚSTUPNÝ, *The Settlement Area Theory in Bohemian Archaeology (25 Years of Archaeological Research in Bohemia)*, Památky archeologické 85, Suppl. 1, 1994, s. 248–258.

24 Ludvík KUNZ, *Obilní jámy. Konzervace obilí na dlouhý čas v historické zóně eurosibiřského a mediteránního roľníctví*; Rožnov pod Radhoštěm 2004; dále srov. Magdaléna BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 108; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, s. 178 a pozn. 30 s odkazy na další literaturu k obilním jámám.

Zahraniční medievistika na téma domácnost aktuálně reagovala nedávno vydaným anglickým sborníkem *Household knowledges in late-medieval England and France*.²⁵ V knize autoři sice nehodnotili hmotné zdroje ani archeologické nálezy, ale použili písemné prameny, kdy čerpali pohledy na domácnost optikou příruček, povídek, návodů, naučení, stejně jako satyr, epiky, zdravotvědy či zemědělské literatury. Soustředili se tedy na texty různých žánrů, nadto psaných nejen latinsky, ale hojně ve vernakulárních mutacích, resp. v rámci jejich geografického vymezení šlo o texty francouzské a anglické. Obecně však lze konstatovat, že téma domácnost nepatřilo ani zde v medievistice k explicitně vymezenému tématu pro středověk,²⁶ ale jak už jsme uvedli v úvodní části, západní historiografie se naopak mnohem více soustředila na definování domu a rodiny převážně pro raný novověk.²⁷ Výjimku zde tvoří snad jen naznačená archeologie, resp. obsažná publikace G. Egana ke středověké domácnosti v rámci archeologických nálezů jednotlivých domů Londýna z cca 12. až 15. století.²⁸

K vymezení metodiky a pramenů

Již zaznělo, že domácnost je nutné sledovat napříč sociálními vrstvami společnosti, přestože výše definované elementární potřeby zůstávají shodné. S tím souvisí rovněž vědomí toho, že každá sociální vrstva vystupuje ze sobě odpovídající skupiny pramenů (zvláště rozličných písemných zdrojů), což nám nabízí různé zprávy a po-

25 Glenn D. BURGER – Rory G. CRITTEN (edd.), *Household knowledges in late-medieval England and France*, Manchester 2020.

26 Kupř. ve známém a i do českého jazyka přeloženém díle Jacques LE GOFF – Jan-Claude SCHMITH (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2020, tento termín – domácnost – nenacházíme, stejně jako ani dům. Z podobných sociálně antropologických či prostorových vymezení historických témat lze najít pojmy jako Dvůr, Hrad, Město, Každodennost, srov. dle obsahu s. 7–8.

27 Srov. výběrově: Jean CHAPELOT – Robert FOSSIER, *Le Village et la maison au Moyen Âge*, Paris 1980; do německého jazyka přeloženou práci Christiane KLAPISCH-ZUBER, *Das Haus, der Name, der Brautschatz. Strategien und Rituale im gesellschaftlichen Leben der Renaissance*, Frankfurt am Main 1995; dále Yves ESQUIEU – Jean-Marie PESEZ, *Cent maisons médiévales*, Valbonne 1998; v českém překladu srov. Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku 16.–18. století*. I. Dům a jeho lidé, Praha 1999.

28 Geoff EGAN, *The Mediaeval Household. Daily Living c. 1150-c. 1450*, London 1998 a k archeologii srov. níže v dalších části této studie.

hledy na chod těchto domácností i jejich každodenní rytmus napříč společnostmi.²⁹ Současně s diferenciací (nejen) středověké společnosti vzrůstá potřeba vnímat skladbu členů. Principiálně totiž domácnost – předně majetného muže – nesestávala pouze z jeho manželky a dětí, ale vedle rodičů zahrnovala, nebo vyživovala služebnictvo, které se na chodu podílelo.³⁰

Písenné zdroje

To, co se v rámci sociálních vrstev odlišovalo na první pohled, byl prostor a hmotná výbava, ať už v omezené míře, nebo naopak importovaným luxusem. Z takové perspektivy by pro nás byly nejvíce potřebné prameny, které by nám evidenčním způsobem předestřely materiální zázemí jednotlivých domů, jejich zařízení či každodenní předměty.³¹ Pro středověké období v českých zemích jsme však limitováni

29 Mezi rozličné výpovědi o každodenním dění v domácnosti v českém středověku tak patří např. záznamy manželských sporů z městského prostředí pozdního středověku, k tomu srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Zápisy manželských sporů – nepovšimnutý pramen z 15. století*, in: Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 79–93; Božena KOPIČKOVÁ, *Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze*, Documenta Pragensia 13, 1996, s. 57–65; dále srov. k manželství v městské vrstvě také Kateřina JÍŠOVÁ, *Manželství v pražském měšťanském prostředí. Staroměstské svatební smlouvy z druhé poloviny 15. století*, in: Paweł Kras – Martin Nodl (edd.), *Manželství v pozdním středověku: Rituály a obyčeje*, Colloquia mediaevalia Pragensia 14, Praha 2014, s. 227–233; rovněž srov. R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, zejm. s. 16–18, kde autor ukazuje na soustředěný zájem historiků o odpovídající každodenní činnosti rodiny zvláště ve vesnických rodinách, jejichž životní rytmus „byl přizpůsoben rytmu přírody, období intenzivních prací střídala období relativního klidu“, srov. tamtéž, s. 17–19.

30 Počet členů rodiny pro starší středověk ukazuje např. osazenstvo knížecího dvora Raduně (cca 11. až poč. 12. století) in: Oldřich KOTYZA – Jindřich TOMASA, *K problematice panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně nad Ohří*, in: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu, Litoměřice 1999, s. 323–324, kde autoři uvažují, že v rámci osazenstva svobodných i nevolných služebníků se jednalo jednotku rodin v počtu čtyř členů, k témuž srov. starší vydání in: Vlastivědný sborník Podřipsko 4, 1994, s. 20–40. Dále srov. pro starší středověk k počtu rodinných členů T. PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní*; demografické souvislosti ve vztahu k rodině pro pozdní středověk nejnověji alespoň již citovaný T. KLÍR, *Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku*; dále viz pozn. 7. Pro městský prostor pozdního středověku lze uvést pouze výběrově: Martin NODL (ed.), *Sociální svět středověkého města*, Colloquia mediaevalia Pragensia 5, Praha 2006; TÝŽ, *Středověké město: Politické proměny a sociální inovace*, Colloquia mediaevalia Pragensia 20, Praha 2019.

31 Inspirativní práce v tomto směru se objevila nedávno v polské historiografii Anna MARCINIAK-KAJZER, *Rzeczy ludzi średniowiecza. W domu*, Łódź 2020, v níž si autorka vytkla za cíl popsat předměty ve vztahu s lidmi/člověkem, jinak řečeno předměty/věci, které člověka obklo-

tím, jak pozvolna rostla potřeba evidenčních záznamů či pramenů hospodářské povahy. V daném kontextu se primárně nabídnou badatelům urbáře, jež nás ale v nejstarší podobě dochování zavádějí ponejprve (od cca poloviny 13. století) do prostoru klášterů. Přestože tedy i zde můžeme hovořit o domácnosti, neboť urbáře evidovaly majetek a odvody i dávky z něj pro danou vrchnost, aby mohla jako „domácnost“ pro skupinu duchovních fungovat, byť většinou chápeme domácnost coby epicentrum rodiny. Další prameny podobné povahy představuje účetní materiál, na který narážíme od závěru 13. století druhotně a během 14. století již fakticky.³² Na druhou stranu je nutné dodat, že se dotýkají buď opět církevního prostředí, nebo panovnické rodiny. Výjimečnými doklady nákupů pro domácnost purkrabího hradu, včetně osazenstva hradní posádky, pak zůstávají známé *Karlštejnské účty* z 20.–30. let 15. století.³³ Nabízejí vedle potravin například nákupy kuchařského náčiní či výdaje za opravy kovových kotlů.³⁴ Jako ideální prameny pro poznání prostoru domácnosti se nabízejí v českém prostoru také výše citované inventáře, neboť v zásadě systematicky zaznamenávaly konkrétní vybavu domácností. Je nasnadě, že se opět posouváme do mladšího období, resp. novověku, kdy již byla potřeba písemné evidence obvyklá pro širší sociální vrstvy, event. jinak vyjádřeno, větší díl světské populace. V 16. století máme k dispozici inventáře pro vesnické i vrchnostenské prostředí, jak poukázal v roce 1927 citovaný F. Hrubý.³⁵ Autor uvedl, že inventáře měly být v této době psány už coby povinnost panských správců, resp. aby „*po smrti sedlákově dbali sepsání jeho pozůstalosti ve prospěch sirotků*“, proto aby byla náležitě

povaly. Z polských prací např. také Krzysztof Maciej KOWALSKI, *Artefakty jako źródła poznania. Studium z teorii nauki historycznej*, Gdańsk 1996. Z hlediska témat, že spadají do dějin hmotné kultury, by zde bylo nutné však vypsát celou řadu publikací a studií, uvedme alespoň dvě souborné práce Josef PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury* I/1.2, II/1.2, Praha 1985, 1995, 1997 a v polském překladu Fernand BRAUDEL, *Kultura materialna, gospodarka a kapitalizm XV–XVIII w.*, I–III, Warszawa 1992.

- 32 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvůr jako téma*, s. 133–144, kapitola „Spotřeba, nákupy, platy“, kde se nacházejí odkazy na účetní problematiku panovnického prostředí; dále k formám a vývoji vlastních účetních záznamů např. společností z obecného hlediska městských či právních knih srov. zejména Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Ze všeho pořádně počty činiti. Různé přístupy k uzavírání účtů na přelomu středověku a raného novověku*, in: Martin Nodl (ed.), *Středověké město: politické proměny a sociální inovace*, Praha 2019 s. 207–222, včetně odkazů na příslušné prameny a literaturu.

- 33 Josef PELIKÁN (ed.), *Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434*, Praha 1948.

- 34 K tomu již D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Strava a technologie vaření (nejen) na středověkých hradech*, in: *Středověké hrady na Slovensku. Život, kultura, společnost*, Bratislava 2017, s. 151–165.

- 35 F. HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČCH 33, č. 1, 2, 1927, s. 21–59; 263–306.

zaevidovaná v příslušná registra.³⁶ Hrubý dále zmínil zejména knihu z roku 1566 z panství Rudolec (mezi Jihlavou a Žďárem nad Sázavou), která evidovala selské pozůstalosti (celkem 35x). Záznamy poskytují přehled o výbavě gruntů, konkrétně počtu kusů koní, dobytka, ale i jednotlivého nářadí, stavu uskladněného obilí, oděvů nebo přehledy zbraní.³⁷ Vrátime-li se ale zpět ke středověkým pramenům a k otázce, kde se při jejich výpovědi s popisy domácnosti setkáváme a co to vlastně znamenalo pro středověké myšlení, vstupují do zorného úhlu nejen pozvolna narůstající evidenční prameny. Klíčovou součástí se stávala rovněž testamentární praxe a nedílnou i početnější narativně-naučné spisy. Z hlediska obsahu testamentů je možné zaznamenat zvláště osobní předměty zesnulého, které jsou nejen předávány či odkazovány, ale samy o sobě dokladem materiálního zázemí, výbavy a občas i emoční vazby. Konečně už nejstarší závěti z panovnického prostředí motivují tento směr úvah. Kupř. mladší opis závěti Anny Přemyslovny nás upozorňuje na diadém, jenž dostala od svého otce Václava II., nebo na různé šaty a spodní košile, které přenechala služebným a blízkým důvěrníkům.³⁸ Z rekonstrukce závěti Elišky Přemyslovny se zase dozvídáme o řadě devótních předmětů v jejím vlastnictví, odkázaných následně církevním domům a institucím.³⁹ V nižším sociálním prostředí je možné se 14. a 15. stoletím využít mnohem více nejen testamentů, ale třeba také osobní korespondence.⁴⁰

36 Tamtéž, s. 21.

37 Hrubý také pro jednotlivé selské statky upozornil na poměrně vysoký počet dobytka (20–24 ks skotu či ovce), uvedl někde rovněž až 5–6 koní a také značně vysoký stav chovaných prasat. Současně si kladl otázku, jak velké mohly být jednotlivé grunty, a to včetně polností, luk, či pastvin, kde se pro většinu měsíců v roce dobytek pásł. K podstatným sdělením patřila evidence obilí, ať už na mouku či osivo, která nebyla podle Hrubého nijak velká. Zjištění kladl do souvislosti s tím, že ve zdejší hornaté krajině spíše převládá či se dařil chov dobytka a produkce zemědělská se jevila nižší (doloženo kvantitativně více žita a ovsu). Nicméně z dalších pěstovaných plodin najdeme podle pozůstalostních záznamů také pšenici, ječmen, hrách, pohanku, srov. V. HRUBÝ, *Selské a panské inventáře*, s. 24–27.

38 Překlad závěti in: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 243–245; k vydání dochovaného opisu závěti v německém znění srov. Jakob Andrae BRANDIS, *Die Geschichte der Landeshauptleute von Tirol*, Innsbruck 1850, s. 48–50; Ludwig SCHÖNACH, *Beiträge zur Geschichte der Königin Anna von Böhmen († 1313)*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 45, 1906/1907, s. 121–133.

39 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Závěť Elišky Přemyslovny*, in: Královský Vyšehrad 3. Sborník příspěvků ze semináře Vyšehrad a Přemyslovci, Kostelní Vydří 2007, s. 128–143.

40 Korespondence kupř. vydané ve svazcích edice *Archivu českého* přinášejí pohledy do poměrů v domácnostech z mnoha úhlů, v případech sledovaného zájmu lze upozornit na předměty, které si doporučují, přeposílají nebo nakupují šlechtici pozdně středověkých českých zemí různých příbu-

V případě narativně-naučných spisů se nabízejí zvláště příručky pro správné vedení domácnosti a obecně texty promlouvající k chování žen, dobrému manželství apod. Za demonstrativní v kontextu dochovaných spisů ze středověké Evropy lze považovat text z francouzského prostředí z roku 1393, tzv. *Ménagier de Paris*, v anglickém novodobém překladu známý jako *The Good Wife's Guide*.⁴¹ Pozoruhodná publikace dává nahlédnout do pozdně středověké pařížské domácnosti. Přesněji řečeno šlo o příručku pro konkrétní novomanželku, patnáctiletou nevěstu staršího a majetného měšťana. Manžel zde přímo ženu oslovuje (často formulací „má milá“) a předkládá jí soupis povinností, rad i návodů k chování na veřejnosti (např. zdrženlivost, cudnost, odění), což odpovídalo ženě jejího postavení. Vedle toho máme k dispozici doslova praktického průvodce s řadou instrukcí, jak si počínat v domácnosti, při v péči o zahradu nebo třeba projevovat oddanost k manželovi ad.⁴² Najdeme rovněž rady pro výběr sloužících, jak se zbavit blech v ložním prádle, ošetřovat koně nebo poučení k lovné zvěři či pachtvu. Publikace současně obsahuje 380 receptů na přípravu pokrmů a sestavy jídelníčků (menu) pro hlavní chody či večere.⁴³ Podle autorek anglického komentovaného překladu se tak jedná nejen o praktické rady, ale ve větší míře také o jakýsi výchovný manuál pro mladou manželku.⁴⁴ Kupř. v úvodu soupisu pro různá menu se novomanželka dozvídala: „Čtvrtý článek této druhé části tě naučí, čím se má paní domu a domácnosti řídit při plánování hlavní i pozdní večere v souladu s mistrem Jehanem a jak nachystat jednotlivá jídla i chody [...]“.⁴⁵ Editorky upozornily současně na dva směry takto orientovaných publikací. Na jedné straně hovořily o poučných, návodných textech morálního rázu (*conduct books*), jinak řečeno šlo o variace (nejen) středověkého smýšlení o rozdělení generových rolích žen a mužů. To znamená, že tyto texty o dobrém/ideálním chování žen představovaly spisy, jež utvářely protipóly výchovným textům,

zenských, přátelských či klientských vazeb a stupňů. K testamentům srov. Kateřina JÍŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, Praha 2006.

41 Anglický překlad představuje dle editorek zároveň první ucelené vydání dochovaného spisu *The Good Wife's Guide. A medieval household Book*, translated by G. L. Greco – Ch. M., Ithaca – London 2009, s. ix–xi.

42 Dále např. vypovídá o oděvu, chování na veřejnosti, k manželovi, včetně péče o jeho osobu, srov. *The Good Wife's Guide*, s. 55–59, 94–103, 138–141 ad.

43 *The Good Wife's Guide*, s. 271–340. Z receptů se dočteme velmi mnoho např. k úpravě různých druhů mas, využití slaniny, ryb, vajec, zeleniny (jak připravit pórek, řepu, listy špenátu ad.), luštěnin (kupř. jak připravit nejlépe polévku ze starého nebo mladého hrachu), apod., včetně mnoha způsobů úpravy různých omáček a delikates, stejně jako použití kuchařských náčiní atp.

44 Srov. *The Good Wife's Guide*, úvod s. 1–18.

45 Srov. tamtéž, s. 253.

které známe nejdříve ze šlechtického či panovnického prostředí. Současně po obsahové stránce často parafrázující nebo obsahující myšlenky z edukativních spisů, generujících se z žánru knížecích zrcadel.⁴⁶ Do druhé skupiny zařadily editorky pak přímo knihy k vedení domácnosti (*household books*), jež mají dikci příruček.⁴⁷ Vlastní příručky podobného rázu jako z Paříže konce 14. století, ovšem v našem písemnictví středověku nemáme. Disponujeme nicméně texty, které lze zařadit do kategorií odvíjejících se od naučných textů knížecích zrcadel, a tudíž spadající rovněž mezi *conduct books*. Jedná se o edukativní a moralizující spisy Tomáše Štítného ze Štítného.⁴⁸ Stejně tak se nabízejí příběhy z četných exemplů 14. až 15. století, které opakovaně pojednávají o dobrém a špatném chování často právě mezi rodinnými příslušníky.⁴⁹ Vlastní žánr příruček v českém prostoru zachytíme až s 16. století, přičemž mezi nimi vyniká několik tisků, které lze vymezit jako porodní příručky.⁵⁰

46 K edukativnímu významu naučných textů, souhrnně označovaných jako knížecí zrcadla, zvláště Lenka BLECHOVÁ, *Naučení*, in: Dana Dvořáková-Malá – Martin Holý – Tomáš Sterneck – Jan Zelenka, *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 27 n., kde se nacházejí rovněž odkazy na starší literaturu k tématu.

47 Srov. podle *The Good Wife's Guide*, s. 21, pozn. 29 s odkazem na Katherine J. LEWIS, „Model-Girls? Virgin-Martyrs and the Training Young Women in Late-Medieval England“, in: Katherine J. Lewis – Noel James Menuge – Kim M. Phillips (edd.), *Young Medieval Women*, New York 1999, s. 25–46. V rozboru k takto koncepčně pojatým knihám citovaly rovněž stav poznání z anglického prostředí, zejména v práci K. J. Lewis. Autorka totiž uvedla, že mnoho *household books* se inspirovalo legendou o sv. Kateřině, kdy světice byla vedena a vzdělávána dle rad a poučení od svého otce. Pohlédneme-li pro srovnání např. do staročeské legendy o sv. Kateřině, pak vzdělávání otcem najdeme mezi verši 90–111, srov. Jan VILIKOVSKÝ (ed.), *Legenda o svaté Kateřině*, Praha 1946, s. 90–111. Dívka, která představovala přitom jediné dítě pohanského krále Kostuse, byla ve středověku vnímána jako jeden z ženských vzorů i v tomto smyslu, tzn. vedle obvyklých atributů sv. Kateřiny – krásy, moudrosti, urozenosti, ctnosti. V českém prostoru se k ní např. vyjádřil Michal Pražský, k tomu srov. L. BLECHOVÁ, *Naučení*, srov. citováno v pozn. 46.

48 Zejména TOMÁŠ ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, Karel Jaromír Erben (ed.), Praha 1852.

49 Regestová edice exemplů Karla Dvořáka byla nově vydána v roce 2016, srov. Karel DVOŘÁK, *Soupis staročeských exemplů. Index exemplorum paleobohemicorum*, Kamil Boldan – Jan Luffer – Anežka Vidmanová (edd.), Praha 2016. K rozboru skupin příběhů exemplů srov. Eduard PETRŮ, *Vývoj českého exemplu v době předhusitské*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Tomus 41, Philologica 22, Praha 1966.

50 K tomu zejména Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Děti roditi jest Božské ovotce: gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013; Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ (edd.), *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008.

Pohled do archeologických výzkumů nabízí značný potenciál, jak téma domácnosti zpracovávat. Zaměříme-li se na první z vymezených potřeb – bezpečí, lze definovat, že v zásadě všechna sociálně rozrůzněná obydlí poskytovala na prvním místě pocit bezpečí pro své obyvatele. Nejčastěji si proto představíme pod tímto pojmem ohrazené objekty proti vnějšímu napadení, vpádu. Valy, hradby, ohrazení či příkopy symbolizují elementární chápání zabezpečení proti nepříteli a zároveň vymezení se proti jedné ze základních emocí – strachu. Míra zabezpečení proti nenadálému útoku v podobě hmotového ztvárnění náleží navíc dlouhodobě mezi archeologické výzkumy.⁵¹ Opevnění hradů, tvrzí, dvorů či měst ale postupně podléhala zvyklostem a pravidlům. Součástí těchto výzkumů zůstává zároveň vědomí právního vymezení dané lokality, a to za pomoci vymezování hranic, rozlohy např. i v podobě ohrazení nebo příkopů.⁵² Tím se dostáváme k zabezpečení či bezpečně vymezenému vlastnictví, eventuálně správy ve vymezeném areálu/prostoru. Z hlediska kontinuity se ve středověku využívaly jak fortifikační, tak kodifikační trendy ve spektru všech sociálních vrstev. Opět se nabízejí dvě cesty ke kladení otázek, a to již naznačená míra budování právních forem ohrazení nebo zabezpečení útočiště, jež se rodilo spontánně nebo plánovitě v mysli každého jednotlivce/skupiny. Z prvního hlediska se totiž vedle běžného hrzení sídel nobility a měst dostáváme v období pozdního středověku častěji také k vícečetným snahám o ohrazení rovněž vesnic. Zde se ovšem bádání shoduje na potřebě více právního vymezení, než obrany.⁵³ Archeologické průzkumy doplňují z písemných textů nejčastěji od staršího středověku listiny, jež zachycují vymezení majetků a hranic. Místy se však i k tomuto tématu vyskytnou texty popisující ideální stav vymezení prostoru.⁵⁴ Patří k nim zá-

51 Shrnutí geneze vývoje opevňování či ohrazení od pravěku po středověk nabízí nejnověji Martin KUNA a kol., *Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku po 20. století*, Praha 2020, s. 17–20.

52 Srov. Miroslav BÁLEK – Josef UNGER, *Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě*, *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 429–442, zde s. 439. Autoři rovněž poukazují na vymezování příkopů u důlních areálů, trhových vsí, měst, dvorů, ale i kostelů se hřbitovy. Také srov. Zdeněk SMETÁNKA, *K ikonografii středověké vesnice*, *Archeologické rozhledy* XXXVII, 1985, s. 319–333; TÝŽ, *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*, Praha 1988.

53 „Plocha ohrazená příkopy se u středověkých vesnic na Moravě, pokud to samozřejmě můžeme určit (Topolany, Dašovice, Želice, Kovalov), pohybovala mezi 6 až 11,5 ha a délka ohrazení mezi 1 000 až 1 250 m“, citováno podle Miroslav BÁLEK – Josef UNGER, *Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě*, *Archaeologia historica* 21, 1996, s. 429–442, zde s. 438.

54 Např. k tématu srov. Markéta MARKOVÁ, *Hranice – teritorium a vymezení*, in: *Historiografické a historické problémy středověku*, Praha 2016, s. 22–25; TÁŽ, *Hranice a bráničení v českých ze-*

znam z počátku 14. století v knize o zahradnickém umění Petra Crescentia. Autor mimo jiné totiž popsal ploty na různé způsoby a účely, zejména pak zemědělsky nebo zahradnický orientované plochy.⁵⁵ Zmiňuje přitom techniku vyplétaného plotu z vrbového proutí: „*Zašpícatělé kůly se zatlučou ve vzdálenosti půl stopy od sebe, propletou se pruty a svrchu se nasadí trnité větve, napříč se v rovnoměrných odstupech uváží čtyři tyče a pak se směrem vzhůru proplétají kladením rovných prutů.*“⁵⁶

Vlastní obytné prostory pro členy domácnosti, rodiny je možné sledovat díky poznatkům archeologie (byť vždy více méně průběžným), míněno v rámci sociálního rozvrstvení společnosti, v poměrně v bohaté míře. Zaměříme-li se kupř. na nižší sociální vrstvy, o nichž víme z písemných pramenů nejméně, čerpáme z průzkumů řady sídlišť, osad, eventuálně usedlostí a následně středověkých vsí.⁵⁷ Díky tomu lze nabýt představu o prostorových možnostech obytných zón a komfortu plochy k bydlení. Systém proměny sledovali archeologové zvláště v kvantitě místností: obytná jedna prostora – jizba s otopným zařízením a pecí se navyšovala o další prostory. Tyto změny asi nejlépe vizualizuje proměňující se půdorys, od obdélného (čtvercového, oválného), násobený zvláště o půdorysy do L či do podkovy, resp. jinak řečeno růst staveb od jednodílného po tzv. trojdílný dům (jizba, síň, komora). Přitom je ale třeba mít na paměti, že například jednoprostorové zemnice dokládá archeologie i ve vrcholném a pozdním středověku.⁵⁸ Rostislav Nekuda uvádí zemnici v tomto smyslu ještě v 15. století, a dokonce i v městském prostředí.⁵⁹ Důvody pro využití leží bezpochyby v sociální a majetkových možnostech.⁶⁰ Dvoupřostoro-

mích ve středověku, Praha 2021; Tomáš KLIMEK, *Krajiny českého středověku*, Praha 2014; nedílně též k vymezení J. KLÁPŠTĚ, *Proměny českého středověku*, zvláště kapitola III. Křehké jistoty venkova, s. 161–284.

55 *Zahradní umění Piera de' Crescenzi. Osmá kniha zemědělské encyklopedie Ruralia commoda z let 1304–1309*, původní text a překlad Jakub Šimek, Uherský Brod 2007, s. 66–67 a 138–141. K dílu srov. také edici PIETRO DE CRESCENZI, *Crescenti Bohemi. Partem primam libros 1–6 continentem*, Květoslava Neradová – Vratislav Šmelhaus, (edd.), Prague 1968.

56 Jakub ŠIMEK, *Zahradní umění*, s. 141.

57 Výběrově: Pavel VÁŘEKA, *Archeologie středověkého domu 1. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí. 6.–15. století*, Plzeň 2004; rovněž úvodní kapitoly Rostislav NEKUDA, *Zemědělská usedlost ve středověké vesnici na Moravě*, Brno 2002, s. 9–31.

58 Rostislav NEKUDA, *Zemědělská usedlost ve středověké vesnici na Moravě*, Brno 2002, s. 35–44.

59 Tamtéž, s. 36–37, kde uvádí nálezy zemnic na Moravě i v Čechách během 13.–15. století.

60 V případě zaniklé vsi Msténice zmiňuje Nekuda rovněž jednoprostorové domy, jež sloužily coby výměnky, netvořily samostatný dům v rámci vesnice, Rostislav NEKUDA, *Zemědělská usedlost ve středověké vesnici na Moravě*, Brno 2002, s. 39. Přestože tedy jednoprostorové domy odpovídaly zejména sídlištním aglomeracím před 13. stoletím, nacházíme je i v mladším období. Lze zmínit například průzkumy sídlišť v Čechách pro dobu před polovinou 13. století v lokalitách Krašovice na Sedlčansku či sídliště u Vodňan, kde byly odkryty zahlobené objekty, zemnice, polozemnice,

vé domy nabídlý v rámci chodu domácnosti dvě místnosti, v základním členění – jizbu a síň.⁶¹ V jizbě se nacházelo zpravidla otopné zařízení, síň mohla sloužit i k hospodářskému využití. Přehled nálezů těchto domů ve střední Evropě podává citovaný R. Nekuda s tím, že tyto domy měly představovat spíše domy podsedků, resp. méně majetné vrstvy ve vesnici.⁶² V písemných pramenech se zmínky o podsedcích/chalupách podsedků vyskytují asi po polovině 14. století, konkrétně v *Klaretově slovníku veršovaném*, který uvádí *subses* – podsedeček.⁶³ V diplomatických pramenech je dohledáme asi od závěru 14. století v souvislostech právě s méně majetnou vrstvou, přičemž podsedci představovali i poddané vrchnosti,⁶⁴ a byli vázáni např. služebnými povinnostmi či platy.⁶⁵ Místo a menší rozsah půdy byl vyměřen spolu s těmito závazky. Od 15. století v pramenech zaznamenáváme podsedky také jako zahrádky či bezzemky. Konečně v případech trojporostorových domů se jednalo rozvržení *jizba – síň – komora*.⁶⁶ Výskyt těchto typů domů klade R. Nekuda nejdříve do druhé poloviny 13. století.⁶⁷ Poměry použití stavebních materiálů se odví-

včetně různých jam (12.–13. století), srov. Antonín HEJNA, *Krašovice – příspěvek k výzkumu středověké vesnice v Čechách*, Památky archeologické LV, 1964, s. 178–221; J. MICHÁLEK, *Mittelalterliche Siedlung des 13. Jahrhunderts bei Vodňany, Kreis Strakonice*, in: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. Vladimíra Nekudy, 1997, s. 133–139; R. NEKUDA, *Zemědělská usedlost*, s. 9.

61 R. NEKUDA, *Zemědělská usedlost*, s. 39–40. Pro zemnice i dvouprostorové domy srov. také Ludvík BELCREDI, *Přínos archeologie k poznání stavební podoby středověkého venkovského domu na střední Moravě*, *Archaeologia historica* 11, s. 4.

62 Rostislav NEKUDA, *Zemědělská usedlost*, s. 39 s odkazem na F. MATĚJEK, *Podsedeček na Moravě*, Příloha 1, *Vlastivědný věstník moravský* 22, 1970, který uvádí, že v písemných pramenech jsou tyto objekty zmiňovány jako *chýše*.

63 *Klaretovy slovníky veršované I*, V. Flajšhans, Praha 1926, v. 2192, kapitola *De urbis hominibus*, online zpřístupněná edice <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php> (18. 1. 2023).

64 Pro obecně jako poddané vrchnosti srov. *Staročeský slovník* <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (18. 1. 2023), který odkazuje na *Příručku Prokopa, písaře Nového Města pražského* (1390–1482) a rovněž brněnsko-jihlavská práva Jana z Gelhausenu, k tomu srov. praxi podle *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* 1, č. 9 pro rok 1418, kde jsou podsedky v majetku vrchnosti.

65 CJM IV/1, 35, datováno cca 1400; podsedky aneb zahrádky k roku 1409 cituje *Archiv český* 1, č. 341; pro početný souhrn zmínek srov. heslo *podsedeček* in: *Staročeský slovník* <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (18. 1. 2023).

66 Srov. Zdeněk SMETÁNKA, *K problematice trojdílného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku*, *Mediaevalia Archaeologica Bohemica*, Památky archeologické 85, Suppl. 2, 1994, s. 117–138; Rostislav NEKUDA, *Vývoj trojdílného domu v období vrcholného a pozdního středověku na Moravě ve světle archeologických výzkumů*, *Archaeologia historica* 19, 1995, s. 349–365.

67 R. NEKUDA, *Zemědělská usedlost*, s. 49, doklad Rýmařov a Mstěnice.

jely od dané nálezové lokality, oscilovaly mezi dřevinami a kamenem, s různým množstvím při využití hlíny a mazanice (například pro výmaz mezi trámy).⁶⁸

Tímto způsobem bychom nadále mohli (měli) pokračovat a vykreslit prostor či typy obydlí dalších sociálních prostředí – různé tvrze, hradní areály a jejich obytné části, následně městské domy pod., abychom získali maximální možnou představu, jaké prostory sloužily k obývání, a byly jako domácnost využívány. Prakticky ve většině případů budeme pracovat právě s archeologickými či stavebně-historickými výzkumy a s výsledky kastelologického bádání.⁶⁹ Výčtem těchto faktů cílíme současně na skutečnost, že popisy obytných prostorů či ploch podávají písemné prameny spíše zřídka. Opravdu jen namátkou nacházíme postřehy třeba k dýmnému provozu venkovských obydlí tak, jak je můžeme číst v kronice Johanesse Butzbacha z 15. století.⁷⁰ Stejně zůstává rovněž unikátním popis interiéru patrového paláce hrabat z Ardres z doby kolem roku 1200.⁷¹ Hospodářský dvůr pak popisuje již citovaný Petr Crescentius, přičemž se jedná o součást příručky zahradního umění.⁷² Srovnávání takto dochovaných informací je ovšem ztíženo autorskou li-

68 Podle R. NEKUDA, *Zemědělská usedlost*, s. 59–60.

69 Výchozí pro hradní architekturu: Dobroslava Menclová, *České hrady* 1, 2, Praha 1972, 1979 a zejména četné práce z díla T. Durdíka: Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů* 1. Dodatky 1–4, Praha 2002, 2005, 2008, 2011, další lze dohledat v České bibliografické databázi www.biblio.hiu.cas.cz stejně jako nejnovější publikace k rozsáhlé hradní problematice sídel; pro městské domy výběrově: Václav MENCL, *Měštanský dům českého středověku*, Zprávy památkové péče 13, 1953, s. 161–192; Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, *Stavební proměny a typy středověkého domu*, in: Milada Radová-Štiková – Jiří Škabrada, *Příspěvky k poznání středověkého stavitelství*, 1991, s. 17–22. Milena HAUSEROVÁ, *Středověký městský dům na široké parcele se středním průjezdem – Mittelalterliches Stadthaus auf einer breiten Parzelle mit dem Hausflur in der Mitte*, *Archeologica historica* 20, 1995, 53–64; Kamil KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.*, Praha 1996; v neposlední řadě i městské paláce, které aktuálně sleduje František ZÁRUBA, *Prag und die Residenzen der böhmischen Herrscher zur Zeit der Luxemburger*, in: *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge. Stadt und Hof* 8, 2019, s. 31–53; TÝŽ, *Saský dům na Malé Straně v Praze (č. p. 55/III). Příspěvek ke genezi jeho architektury a k otázce stavebníka*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 21, č. 2, 2018, s. 29–58; srov. také sborník Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (ed.), *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha 2009.

70 „Kouř prý doslova vyháněl vesničany z domu,“ uvádí Jan Zelenka citace z Butzbachovy kroniky in: Dana Dvořáčková-Malá – Martin Holý – Tomáš Sterneček – Jan Zelenka, *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 234, s odkazem na *Böhmen wie es Johannes Butzbach von 1488–1494 erlebte*, Horst Preiß (ed.), München – Prag 1958, kap. 10, s. 33.

71 Předklad popisu připravili Lenka Blechová a Jan Zelenka in: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka, *Přemyslovský dvůr*, s. 489, s odkazem na J. HELLER (ed.), *Lamberti Ardensis Historia comitum Gbisenensium*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXIV, Hannoverae 1879, s. 624.

72 Jakub ŠIMEK, *Zahradní umění*, s. 66–67 a 138–141.

cenci, která ne náhodou připomíná problematiku interpretace iluminací, jež znázorňují často fiktivní či ideální zpodobnění staveb, událostí apod.⁷³ Stran iluminací se situace zlepšuje s vrcholným a pozdním středověkem, kdy zejména z rukopisů západní Evropy lze vidět lépe ztvárněné prostory, nejčastěji ložnici/lůžko a topeniště, ať už ohniště, kamna či krb.

Z hlediska metodické koncepce je nutné dále poukázat na to, že prostory oplývaly různou výbavou – předměty zejména užitkové, každodenní potřeby. Do popředí od vývoje obydlí a vymezení prostoru ale vstupuje nejprve jako elementární otopné zařízení – od otevřeného kruhového ohniště, přes pece, kamna, krby. Mimo jiné další obsáhlé odvětví archeologického bádání. K pozoruhodným studiím na toto téma, jež mapuje geneze nálezů nejstarších otopných zařízení, včetně klasifikace, stále patří práce Ludvíka Skružného z roku 1963.⁷⁴ S otopnými zařízeními pak šlo ruku v ruce poskytnutí tepla, event. i světla a možnosti výroby, primárně vaření. Zůstaňme ale ještě u vlastní výbavy, kde se nabízejí poznatky jednak, jak již bylo řečeno archeologické, za druhé hmotné kultury, a to ve smyslu nalezených pozůstatků, nebo přímo dochovaných předmětů. Výchozí orientaci poskytují *Dějiny hmotné kultury*, jež vycházely pod vedením Josefa Petráně.⁷⁵ Poukázat můžeme rovněž na již starší studii k vybavení a provozu venkovské domácnosti Vladimíra Nekudy z roku 1990.⁷⁶ Autor tehdy mimo jiné upozornil, že je potřeba soustavnějšího propojení nálezů a informací z písemných zdrojů, byť nás do prostoru domácností uvádějí náhodně či namátkou. Zmínil kupř. vagantskou poezii 14. století, a přestože se zaměřoval na venkov, zůstal jeho apel aktuální pro domácnosti všech sociálních prostředí.

73 Inspirativní publikace pro interpretace zejména výtvarného umění středověku představuje práce Milena BARTLOVÁ, *Skutečná přítomnost. Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Praha 2012.

74 Ludvík SKRUŽNÝ, *Příspěvek k třídění otopných zařízení a chronologii slovanských otopných zařízení na území ČSSR*, Památky archeologické 54, č. 2, 1963, s. 234–265; dále srov. alespoň výběrově: Ludvík SKRUŽNÝ – Jaroslav ŠPAČEK, *Vývoj kachlových kamen ve svědectví ikonografického materiálu a národopisných paralel*, Archeologia historica 27, č. 2, 2002, s. 1–37; také srov. k dílčím dokladům v kontextu diferenciaci dílčích obydlí a soc. vrstev J. KLÁPŠTĚ, *Proměny*, např. s. 131, 178, 247 s odkazy na konkrétní lokality a literaturu.

75 Citováno v pozn. 21; současně je nutné přidat řadu kvalitních prací, jež ke hmotné výbavě podávají souborné doklady z nových výzkumů či interpretací depozitářů, srov. např. Pavel DRNOVSKÝ, *Hmotná kultura šlechtických stádel severovýchodních Čech. Každodennost ve středověku problem archeologie*, Červený Kostelec 2018, kde lze nalézt četné odkazy na publikace k tématu.

76 Vladimír NEKUDA, *Vybavení a provoz venkovské domácnosti ve středověku*, Archeologia historica 15, č. 2, 1990, s. 7–17.

Vedle otopných zařízení a řady předmětů denní potřeby šlo ruku v ruce vybavení pro přípravu stravy – vymezené v rámci elementárních potřeby napříč společnostmi i staletími. A to, že různost výbavy vycházela z majetkových možností, zůstává zjevné, stejně jako míra různých surovin na vaření a konzumaci. Na druhou stranu podmínky pro způsob úpravy a uskladnění potravin byly po staletí stejné. Vařit se dalo na otevřeném ohništi a nejčastější způsob přípravy býval vaření v keramické nádobě a dle majetkových možností i v kovovém kotli. Tento způsob také predikoval nejčastější typ jídla našich předků, který představovala kaše.⁷⁷ Samotné druhy potravin, resp. sortiment potravin ve středověku představuje poměrně studovanou oblast, poznatky poskytují v posledních letech zvláště archeologické a archeobotanické nálezy.⁷⁸ Soustavně se tématem zabývala Magdaléna Beranová v 90. letech 20. století.⁷⁹ Řadu dokladů přitom opřela i o písemné zmínky, přičemž navazovala na průkopnické práce Zikmunda Wintera a Čenka Zíbrta.⁸⁰ Se jménem Čenka Zíbrta je spojeno nejstarší vydání první *Staročeské kuchařky*. Spis se skládá ze dvou částí, první je kladena do druhé poloviny 15. století a druhá na přelom 15.–16. věku.⁸¹ Další práce, které k tématu stravy v průběhu 20. století následovaly, se věnovaly spíše ranému novověku či mladší době, z níž se zachovalo více písemných zmínek.⁸² Komparace archeologie a písemných pramenů má tedy i díky M. Beranové již na co navazovat. Klíčová jsou mezi jinými zejména v poslední době archeobotanická zkoumání, kde podle řady semen, plodů či pylových stop je možné v nále-

77 Srov. k technologii vaření D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Strava a technologie vaření*, s. 151–165.

78 K nejnovějším sdělením srov. Lenka KOVAČIKOVÁ – Olga TROJÁNKOVÁ – Petr MEDUNA – Petr STAREC – Martin BURIAN – Jarmila ČIHÁKOVÁ – Jan FROLÍK, *Trendy v konzumaci masa a dalších živočišných produktů ve středověké Praze*, *Archeologica Historica* VXXI, 2019, s. 529–552 a dále srov. násl. poznámka 83 níže.

79 Magdaléna BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a středověku*, Praha 1997 a 2015. Autorka vydala rovněž *Jídlo a pití za Rudolfa II.*, Praha 1997.

80 Zikmund WINTER, *Kuchyně a stůl našich předků*, Praha 1892; Čenek ZÍBRT, *Poctivé mravy a společenské řády při jídle a pití*, Praha 1980.

81 Čenek ZÍBRT, *Staročeské umění kuchařské*, Praha 1927; nejnovější edici připravila v rámci diplomové práce Helena ŠVARCOVÁ, *Strava a kuchyně v pozdně středověkých Čechách. Edice nejstarší české kuchařky*, Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2004, edice včetně rejstříku s. 132–161.

82 Marie ŮLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, *Česká strava lidová*, Praha 1945. Doplníme, že v roce 1975 vyšla například edice raně novověké kuchařky Bavor RODOVSKÝ Z HUSTÍŘAN, *Kuchařství, to jest knížka o rozličných krmích*, Zdeňka Tichá (ed.), Praha 1975; srov. také sborník *Alchymie v kuchyni*, Prameny a studie 44, Národní zemědělské muzeum, 2010.

zových lokalitách a jejich okolí dokládat pěstování plodin v průběhu jednotlivých staletí, a sledovat tak pěstební produkci, následně i potravinový sortiment.⁸³

Z hlediska písemných pramenů je třeba z hlediska hledání metod zmínit, že kupř. kuchařské rukopisy, které ne vždy správně nazýváme pro středověk kuchařkami, obvykle představují různý svod sepsaných receptů pro potřeby jednotlivce nebo užší komunitu. Primárně totiž sloužily kuchaři, který si je nechal sepsat nebo o sepsání usiloval. Do rozšíření knihtisku a tištění kuchařských spisů si nelze představovat širší distribuci psaných kuchařských návodů – receptů, či „kuchařky v každé domácnosti“. V pasáži o příručce pro mladou pařížskou manželku nicméně zaznělo, že obsahovala sumu receptů pro přípravu pokrmů, které jí předal manžel v rámci toho, co by jako dobrá choť měla činit, znát nebo umět. Jedná se ale o příklad komunity vyspělého pozdně středověkého města a zdejší rodiny, resp. prostředí, které oplývalo kupní silou, a rukopisná kniha tedy mohla být do domácnosti pořízena.⁸⁴ Vedle toho, že ne vždy je správně nazývat soupisy kuchařkami, je podstatné rovněž, že recepty, které nacházíme, reflektují pouze část toho, co nazýváme středověkou stravou. Návodů totiž vynikají nebývale velkým množstvím koření a úpravou zejména různých druhů mas, tedy sortimentem, jenž odpovídal majetnějšímu nebo urozenému sociálnímu prostředí. K tomu je však současně třeba mít na zřeteli, že i v těchto vrstvách se jednalo o tzv. lepší jídlo, neboť rovněž na panské stoly patřila obilná kaše, luštěniny, placky či chléb.⁸⁵

Archeobotanické nálezy a písemné zprávy dále doplňuje zkoumání technologických postupů na bázi experimentu, jednoduše řečeno pokusů uvařit s dobovým náčiním kaše, masité pokrmy, omáčky či upéci placky nebo chleby.⁸⁶ Experi-

83 Zde alespoň výběrově upozorníme na obsáhlé původní výzkumy řady průkopníků oboru – Emanuela Opravila či Věry Čulíkové (viz www.biblio.hiu.cas.cz) nebo pro jednotlivé taxony lze vyhledávat ve velmi záslužné *Archeobotanické databázi České republiky* Archeologického ústav AV ČR: <https://web.arup.cas.cz/czad/> (19. 1. 2023).

84 K pozvolnému růstu kupní síly a zájmu o rukopisné a později tištěné knihy v osobním vlastnictví v českých zemích srov. přehledně nedávno vydaná publikace Michal DRAGON – Jindřich MAREK – Kamil BOLDAN – Milada STUDNÍČKOVÁ, *Knížní kultura českého středověku*, Dolní Břežany 2020, zde zejména srov. kapitoly k pozdnímu středověku Jindřicha Marka a Kamila Boldana, s. 111–222.

85 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Strava a technologie vaření*, s. 151–165.

86 Jako příklad využití znalostí experimentu či experimentálních, event. praktických zkušeností pro pochopení středověkého textu, je možné poukázat na pokusy při pečení chleba z kvasu. Známý způsob přípravy praktikovaný po staletí – tedy chleba z kvasu, je prezentovaný i v současnosti zejména v rámci zásad zdravé výživy. Ze středověkých textů naší proveniencie můžeme využít pozoruhodný traktát *Largum sero* benediktina Jana z Holešova, který mohou zájemci o lidové obyčeje znát jako pojednání o vánočních zvycích (vnikl asi 1397–1405). Benediktin v díle mimo jiné

mentální přístup se ponejvíce nabízí u všech písemných popisech přípravy jídel a záleží jen na zájemci o dané provedení. K pokusům tohoto typu je ovšem nutné vzít v úvahu nutnost využívání dobového nádobí a způsob přípravy na otevřeném ohništi nebo v peci.⁸⁷ Nálezová situace v tomto smyslu je opět díky archeologickým nálezům bohatá. Výzkumy otevřeného ohniště či pecí ostatně souvisí s již zmíněnými obytnými domy či stavbami. Stejně jako nádoby (keramické, dřevěné nebo kovové) určené k vaření lze dohledat v řadě publikací či studií. Konečně prostory pro samotné vaření tvořily nedílnou součást domácností, ať už kolem ohniště nebo pece až vývoji černých či hradních kuchyní. Doplňme, že experimentální rekonstrukce je rovněž běžnou součástí archeologie také v případech výzkumu různých obydlí, jejichž profil byl nastíněn výše.⁸⁸

Jako třetí elementární potřeba, kterou pokrývá prostor domácnosti, byl vymezen oděv, přičemž s tím do badatelského pole vstupuje na prvním místě výroba textilního vlákna. Pro doklady o jeho zhotovení a následně i látky pro šití oděvů či jiného využití textilu nacházíme v našich podmínkách různé zdroje. Písemné prameny je však cituji spíše namátkou a výjimečně. Klíčová je proto opět komparace

popisuje, že na stoly se v tento sváteční čas kladly chleby hmotné; citováno podle nového překladu Karla Havráňka: „V dávných dobách pokládali o tomto svátku počestní lidé v dobré víře a s čistými úmysly tyto velké bílé chleby hmotné spolu s noži na stoly a ubrusy a nechali rodinu, aby z nich dle libosti krájela sobě i chudým,“ srov. Kamil HARVÁNEK, *Largum sero Jana z Holešova*, disertační práce obhájená dne 28. 5. 2014 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, zde s. 86 (volně ke stažení <https://theses.cz/id/6kqnij/> – 19. 1. 2023). Za upozornění na tuto práci děkuji Dr. Evě Doležalové. Dále srov. TÝŽ, *Traktát Largum sero Jana z Holešova: Příspěvek k lidové zbožnosti ve středověku*, *Studia Historica Brunensia* 56, 2009, č. 1–2, s. 105–120. Chleby hmotné znějí možná vcelku nejasně, nicméně na prvotní porozumění navozují cosi objemnějšího. Hmotné však z hlediska dobové technologie mohlo být jediné nakynuté těsto z kvasu, které se odlišovalo od rychle zhotovitelných a zběžných placek – z mouky smísené z vodou, tj. pečených bez kvasu. Těsto se pak přirozeně dalo různě ochutit, osladit medem či ovocem, dále různě tvarovat i zaplétat, což je v traktátu také uvedeno. Již prvními překladateli bylo navíc interpretováno jako doklady pozdějších pletenců či vánoček. Slovo vánočka se však autorce tohoto pojednání o přehledu bádání nepodařilo jinde v pramenech nalézt a zdá se, že se spíše nevyskytuje, na rozdíl třeba od mazance (dále také např. od koblihy, koláče apod.), který je citován in: *Klaretovy slovníky veršované*, verš 294 (*mazanec*); doplňme ještě původní text: JAN Z HOLEŠOVA, *Largissimus vesper. Seu Colledae historia*, sign. 65 E 4041 – Národní knihovna České republiky, Praha, Česká republika, vydáno tiskem Olomouc 1761 (90 s.). A k vánočce srov. také Jan FROLEC a kolektiv, *Vánoce v české lidové kultuře*, Praha 2001, s. 46; rovněž Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK (ed.) a kol., *Výbor české literatury od počátků po dobu Husovu*, Praha, s. 745.

87 Podrobně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Strava a technologie vaření*, s. 151–165.

88 Srov. např. časopis *Živá archeologie*, který prezentuje zejména výsledky experimentálního přístupu či lokality archeoskanzenů apod.

s archeologickým poznáním.⁸⁹ V rámci pojetí domácnosti se jedná o tři klíčové skupiny: domácí výroba pro vlastní spotřebu, specializovaná organizace pro nabytí textilního vlákna a výroby, a následně řemeslná produkce výroby oděvu. Všechny tři směry zůstávají totiž po staletí neměnné z hlediska potřeby. Pro jejich využívání nebo prolínání je ale třeba opět odlišovat opět sociální vrstvy a dílčí domácnosti – a zde domácí potřeby, stejně jako specializovanou práci za účelem prodeje nebo zhotovování pro vrchnost či prodej.⁹⁰ Nejhůře při tom lze postihovat výrobu pro vlastní užívání, tedy to, co je možné označit jako domácí spotřebitelství, soběstačnost, nutnost domácího tkaní, šití apod. Vyjdeme-li ze skutečnosti, že získání suroviny pro tkaní a následné ušití bylo elementární potřebou jednotlivce, kterou nesla stálá potřeba velkého množství příze pro budoucí oděv rodinných příslušníků, pak o domácím spřádání, tkaní a šití oděvů pro členy domácností není nutné pochybovat. Podle ikonografie středověkých rukopisů patří scény dívek a žen s přeslicí či vřetenem k nejčastějším výjevům genderového vymezení rolí. Ve starším středověku lze v českém prostoru důvodně předpokládat, že organizované probíhaly práce jako předení a tkaní v těch místech, kde vrchnost na dvorech měla k dispozici ženské dělnice (zvláště nevolnice či svobodné poddané). Tuto skutečnost odvozujeme zejména na základě znění listiny pro Litoměřickou kapitolu, dle níž od knížete instituce k roku 1057 obdržela třicet dělnic (*puelae operatricae*).⁹¹ Explicitně se ale o textilní činnosti nehovoří. Dovožujeme ji na základě kumulace možné ženské prá-

89 Srov. výběrově zejm.: Helena BŘEZINOVÁ, *Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska*, Památky archeologické 88, 1997, č. 2, s. 124–179; TÁŽ, *Nejstarší doklady textilní výroby a jejich experimentální ověření. Příspěvek k diskusi o prezentaci výsledků experimentu*, Rekonstrukce a experiment v archeologii 4, 2003, s. 195–200; Milena BRAVERMANOVÁ – Helena BŘEZINOVÁ – Kristýna URBANOVÁ, *Metodika výzkumu archeologických textilních nálezů*, Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče 71, č. 2, 2011, s. 97–104. Pro dílčí výrobní předměty výběrově: Petr CHARVÁT, *Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých Čechách*, Archaeologia historica 15, 1990, s. 69–86; Petr ČECH, *Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století)*, in: P. Holodňák – I. Ebelová (edd.), *Žatec, Praha 2004*, s. 63; Helena BŘEZINOVÁ – Michal ERNEĚ, *Rekonstrukce horizontálního podnožkového tkalcovského stavu*, in: Rekonstrukce a experiment v archeologii. Živá archeologie 5, 2004, s. 239–252.

90 Řemeslné specializovaná výroba v českém prostoru je od vrcholného středověku přehledně zpracována zejména v těchto pracích: Helena BŘEZINOVÁ, *Textilní výroba v českých zemích ve 13.–15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů*, Praha – Brno 2007; Helena BŘEZINOVÁ – David KOHOUT – Milena BRAVERMANOVÁ – Vendulka OTAVSKÁ – Michaela SELMI WALLISOVÁ, *Středověké textilní a barvířské technologie. Soubor textilních fragmentů z odpadních vrstev z Nového Města pražského*, Praha 2016.

91 Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I, (ed. Gustav Fridrich), Pragae 1904–1907, č. 55, s. 55 a k tomu srov. č. 383, s. 363, dále jen CDB I.

ce a znění dalších listin. Konkrétně pro Kladrubský klášter (1115) víme, že měl k dispozici také jedenáct nevolnic (*undecim anciliarum*) doslova pro *gynecium*.⁹² Doplňme, že zánik gynecie je v Evropě zmiňuje Tomáš Petráček v souvislosti s rozpadem režijního hospodaření v 11.–12. století, tedy s rozvojem měst a tamější koncentrace textilní výroby.⁹³ Stejný autor ve vynikající knize k fungování systému hospodaření staršího středověku u nás dále dovozuje, jak probíhala výroba a distribuce textilních produktů na knížecích hradech a dvorech, resp. v rámci systému hradské soustavy. Uvádí, že dohled nad nevolnicemi či takto činnými ženami držela pověřená *avia* neboli starší žena – baba.⁹⁴ Tyto baby dohlížely na odvody ročních dávek textilu z geneceí, např. ubrusů či ručníků („*de uno quoque castro ab avia mensale unum et manuterium unum omni anno*“), jak se uvádí ve falsu listiny pro Vyšehradskou kapitolu.⁹⁵ K roku 1139 je v listině pro Vyšehradskou kapitolu zase zmínka, že z jednoho každého hradu od všech (prostřednictvím) bab z celých Čech se vybírají oděvy pro chudé ve špitále kapituly, resp. pro dvanáct *pauperibus*. Konkrétně vždy dvanáct lněných košilí (*kamisiarum*), bruchů (*braccarum*) a pytlů (? – so[a]ccorum).⁹⁶ Ve stejné listině je uvedeno, že vybírat měli pro zdejší *pauperes* také vilikové, a to ročně dvanáctero příkrývek (*cottorum*), kožešin (*pellium*), tunik (*tunicorum*), tj. svrchních oděvů, dále nohavic (*caligarum*)⁹⁷, dlouhých plášťů (*subtularium*), rukavic (*cirotecarum*), a dvanáct opasků s koženým váčkem a měšec (*cinguli cum cuttelis vaginatis et marsupii*).⁹⁸ Ve výčtu vidíme běžné každodenní oděvy nebo užitkové textilie.⁹⁹ Zejména spodní oděvy a příkrývky, pytle aj. pak představují jistě

92 CDB I, č. 390, s. 399.

93 K tomu T. PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní*, s. 54 a poznámka 9 s odkazem na Werner ROSENER, *Gynaceum*, in: Lexikon des Mittelalters, s. 1811.

94 CDB I, č. s. 387, s. 389, s. 406 a srov. T. PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní*, s. 54, poznámka 11, a to s rovněž s odvoláním na František PALACKÝ, *Dějiny národu českého, díl I.*, s. 428, podle něhož se jednalo o služebnici, která se starala o šatstvo a prádlo.

95 CDB I, č. 387, s. 387, rok 1088 (acta spuria).

96 CBD I. č. 393–394, s. 406, rok 1139 (acta spuria).

97 Klaretovy slovníky veršované, díl I. s. 174, verš 1871 uvádí jako caliga.

98 CBD I. č. 393–394, s. 406, rok 1139 (acta spuria); Tomáš PETRÁČEK, *Nevolníci*, s. 54–55 a poznámka 18.

99 Z literatury ke středověkému odívání jmenujme alespoň: Elisabeth CROWFOOT – Frances PRITCHARD, *Textiles and Clothing, C.1150-C.1450: Finds from Medieval Excavations in London*, The Boydell Press 2004; Katrin KANIA, *Kleidung im Mittelalter. Materialien-Konstruktion-Nähtechnik. Ein Handbuch*, Köln – Weimar – Wien 2010; z českého prostředí např. Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, Praha 2001; nedávno vydaný sborník Alena NACHTMANNOVÁ – Olga KLAPETKOVÁ (edd.), *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské*, Praha 2017; Alena NACHTMANNOVÁ, *Móda v časech kříže a kalicha. Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*, Praha 2019.

položky, které se zhotovovaly i v domácnostech samostatně a běžně, tedy pokud byla dostupná textilní surovina.¹⁰⁰ Tím vstupují do badatelského pole otázky spojené s jejich ziskem, nejčastěji chovem ovcí nebo pěstováním či sběrem prádlných rostlin.¹⁰¹ V případě organizovaného hospodaření v rámci hradské soustavy je poměrně snadné si představit koncentrace lokalit, kde lidé měli povinnosti chovat ovce nebo pěstovat len.¹⁰² Stejně povinnosti pak byly zřejmě se 13. stoletím organizovány vrchností a volně přešly do služebných povinností poddaných vrcholně středověkého období.¹⁰³ S rozvojem měst se však koncentrovaly činnosti tkalců a s nimi přidružené technologie/řemesel (počesávači, barvíři, soukeníci atp.) se soustředily do cechovních spolků.¹⁰⁴ K této již poměrně probádané činnosti se druzí otázka, odkud suroviny na tkaní do města tkalci či první přádelny/přádláci ke spřádání získávali. V českém výzkumu tento mezičlánek zůstává nezodpovězen, a proto i výzvou k dalšímu výzkumu.¹⁰⁵ Odpověď se bude nepochybně nabízet v získávání

100 Svědectví o tkaní v domácím prostředí představuje však unikátní nález rozpínky horizontálního stavu na tvrzi Vladimír BRYCH, *Semonická tvrz – ad fontes. Nejstarší doklad horizontálního tkalcovského stavu z Čech*, Archeologické rozhledy LXI, 2009, s. 673–683.

101 Srov. Ladislav ČAPEK – Michal PREUSZ, *Chov ovcí, ovčíny a sociální struktura ovčího řemesla ve středověku a novověku v Čechách a na Moravě*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 13, č. 2, 2012, s. 6–35. Ke zpracování lnu nacházíme studie až s mladší dobou, srov. Vlasta SVOBODOVÁ, *Lidová a manufakturní textilní výroba s přihlédnutím k vývoji na Moravě* (Lnářský průmysl – příspěvek k dějinám. Supplementum 2), Trutnov, 1983; Anna KUBÍKOVÁ, *Prameny k dějinám pěstování a zpracování lnu na území Jihočeského kraje ve fondech Státního oblastního archivu Třeboň*, in: *Lnářský průmysl. Příspěvky k dějinám. Sborník příspěvků k dějinám lnářské výroby v českých zemích. Studie – materiály – zprávy*, Lnářský průmysl, Sv. 6, 1986, s. 289–294; Ludovít SZABÓ, *Výroba plátna v Olomouci v době předbělohorské*, in: Tamtéž, s. 221–231.

102 K poznání pěstování lnu slouží významně rovněž už citovaná Archeobotanická databáze Archeologického ústavu ČR, kde lze vyhledat nálezy řady lokalit, jež tak mohla být i místa pro pěstování. S tím by následně vstoupily do popředí otázky výnosnosti pěstování lnu, jeho spotřeba pro využití v textilní výrobě. Zde zůstává v mnoha ohledech bez odpovědí, jistou pomoc by mohl poskytnout pěstební či zpracovatelský experiment. K nejstarším nálezům lnu na našem území srov. Magdaléna BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 78–82, kde jsou zmiňovány v zásadě jen nejstarší neolitické doklady lněných semen, současně jsou však jmenovány i další prádlné rostliny, jako např. konopí seté.

103 Např. služebné povinnosti dodávání ložního prádla pro dvořany, které měli za povinnost obyvatelé města Rakovníku v případě pobytu dvora Vladislava Jagellonského na Krivoklátě, více Pavel TRNKA, *Výdaje dvora Vladislava Jagellonského*, s. 275 a pozn. 27.

104 Podrobně zvláště H. BŘEZINOVÁ, *Textilní výroba v českých zemích a viz výše pozn. 90*.

105 Pro inspiraci uvedme např. vývoj lněné produkce v oblasti Flander, kde se len jako obchodní komodita prosazoval postupně již od 10.–12. století, srov. Bert DEWILDE, *Flax in Flanders Throughout the Centuries. History, Technical Evolution, Folklore*, Tiel 1987, s. 10–12, klíčovou roli přirozeně hrála města a trhy. Z českého prostředí srov. alespoň František GRAUS, *Soukenictví v době předhusitské*, Sborník pro hospodářské a sociální dějiny, Praha 1, 1946, s. 164–183.

z okolních venkovských lokalit, kde byly a do jaké míry a jak systematicky odkupovány, nebo přímo z přeshraničního dovozu.¹⁰⁶

Závěrem aneb k potřebě průniku interdisciplinárních cest

„Samo studium všedního života nemá vlastní metodu, ale je odkázáno na výsledky získané pomocí archeologie, dějin umění, literárních dějin, filologie, sociologie, etnografie atd. Cílem studia všedního života v oboru archeologie nemůže být proto jen popis objektů s výčtem nálezů, ale současně i osvětlení podmínek, ve kterých se všední život odehrává,“ napsal v roce 1990 Vladimír Nekuda.¹⁰⁷ Můžeme k tomu přidat, že ani historická věda nemůže, nebo by neměla pouze samostatně vypisovat jevy o chování z příruček pro ženy, děti/následníky, nebo citovat účetní záznamy nákupů potravin či předmětů z testamentů, pokud chce sledovat počínání našich předků v kontextu jejich života a v našem případě při výzkumu domácnosti ve středověku. Každý z písemných pramenů vznikl v určitém kontextu, a primárně tak odrážel zvyklosti své sociální vrstvy. Téma domácnost tedy v prvé řadě nabízí možnosti dílčího pojednání o domácnostech podle vymezené skupiny zkoumání. Kupř. pohledem na fungování dvorského prostředí urozených či panovníků, kde byla domácnost vyhodnocena jako subsystémem dvora, se inspirativně zabývala zejména skupina německých badatelů kolem ediční řady Residenzenforschung.¹⁰⁸ Ke společenství domu se v rámci měst a vesnic raného novověku vyjadřoval citovaný R. van Dülmen. Z velkého množství archeologického zkoumání můžeme přidat z domácího prostředí i jednu z nedávných studií k městskému prostoru domů, dvorků a okolních ploch v Chrudimi pod egidou Jana

106 Pokud se například podíváme na soukeníky v Jihlavě na sklonku 16. století, kde podle Josefa Janáčka byla roční produkce 15 000 až 20 000 postavů (kusů) sukna, což jednak dle jeho slov staví Jihlavu na první místo v soukenické produkci, ale za druhé navozuje otázku, kterou Janeček neřeší, kde se získávala na toto množství surovina – tedy vlastní ovčí vlna, a tudíž, kde a kým byla chována stáda ovcí, srov. Josef JANÁČEK, *Jihlavská obchodní společnost na sklonku 16. století*, Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských 4, 1961, s. 59–69 (za upozornění na studii a rovněž diskuzi k tématu děkuji Dr. Tomáši Sterneckovi). V mladších souvislostech je inspirativní srov. Bohumír SMUTNÝ, *Prodej vlny z jevišovického panství v 18. století* (Sonda do surovinové základny moravského vlnářství), Jižní Morava. Vlastivědný sborník 32, sv. 35, 1996, s. 125–145.

107 V. NEKUDA, *Vybavení a provoz venkovské domácnosti*, s. 7.

108 Zvláště: Werner PARAVICINI, *Auf der Suche nach einem Hofmodel, Zusammenfassung*, in: Ulf Christian Ewert – Stephan Selzer (edd.), *Mitteilungen der Residenzen-Kommission, Sonderheft 2, Ordnungsformen des Hofes*, Kiel 1997, s. 120–129.

Frolíka, jež nese slovo domácnost přímo v názvu.¹⁰⁹ To, co tyto rozdílné přístupy, hodnocení i prameny ale spojuje, zůstává zachováno ve smyslu již řečeného, a tzn., že v centru domácnosti, ať už šlo o jakýkoliv typ obydlí, stál člověk, následně rodina/ příbuzenstvo a domácnost pokrývala jejich elementární potřeby (bezpečí, strava a odění). Domácnost se navíc ukazuje pro středověk jako příhodnější pojem i předmět zkoumání, budeme-li srovnávat s pojetím domu a rodiny v práci R. van Dülmena. Průnik metod v rámci pohledu na domácnost představují fyziologické, psychické a sociálně-kulturní potřeby člověka a společenství v domácnosti napříč sociálními vrstvami, a to i přesto, že o každé z nich disponujeme odlišnou sumou pramenného materiálu a znalostí kontextu jejího vzniku. V takto nastaveném směru bádání se totiž nabízí základní metodický přístup, který spojuje chování, myšlení nebo emoce jednotlivců či komunit v minulosti a nepředstavuje časově omezené jevy, ale další možnosti z řady badatelských přístupů. V tomto smyslu byly proto na úvod vymezeny právě ony tři elementární jevy domácnosti, resp. potřeby, coby pole pro analytická zkoumání a komparaci výsledků různých vědních oborů. Znovu proto zopakujeme, že jde o základní lidské potřeby v komplexu domácnosti (i sociálně odlišných domácností) ve středověku, a těmi jsou bezpečí, strava a oděv, neboť právě budování, nabývání a udržitelnost těchto komodit zůstává spojnicí pro téma domácnosti, v konečném důsledku nezačínající a ani nekončící epochou středověku. To, co naopak v naznačených možnostech bádání schází, je zacílená spolupráce – systematické propojení výzkumu mezi historiky a archeology ve smyslu komparace výsledků písemných a archeologických výzkumů, stejně jako hledání metod pro společné postupy a vyhodnocení. Interdisciplinární spolupráce se totiž zdá být v mnoha ohledech pouze zdánlivá, a především pak je nutno přiznat, že se ponejvíce odehrává v hranicích obou oborů, ač obě odvětví dosahují namnoze originálních a vynikajících poznatků. V případě výzkumu domácnosti či domácností dílčích vrstev a epoch by ale neměla být interdisciplinarita zaměňována za využívání příbuzných oborů pro identifikaci nálezové situace, nebo např. překládání a excerpcce písemných pramenů za účelem pouhého dokreslení rodinných vazeb, patriarchálního uspořádání či emocí. Ony odlišné skupiny pramenů jsou při sledování vybrané domácnosti totiž dvě strany jedné mince, lépe řečeno jednoho prostoru. Archeologie ukazuje předmětné souvislosti v historickém kontextu stejně, jako písemné prameny ukazují na smysl jejich používání, nebo přibližují ideální, dobové vzory a názory o fungování či chodu sledovaného prostoru.

109 Jan FROLÍK – Jan MUSIL – Michaela SEDLÁČKOVÁ – Jana VEPŘEKOVÁ, *Skromný dům nebo bohatě vybavená domácnost? Vývoj nemovitosti č. p. 39/I v Chrudimi – Filištínské ulici*, *Archaeologia historica* 47, 2, 2022, s. 453–501.

Medieval Household and Research Directions

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Research on the household in the Middle Ages was presented based on previous studies, especially from the perspective of archaeology and history. However, it turned out that there is a lack of a unified concept for the joint research of this topic, which forms a key area of the history of everyday life. In the overview, the different research approaches of both scientific areas, which are based on different groups of sources, were monitored and introduced. In the context of the research of households, or households of sub-classes, it has been shown, thanks to the given overview, to be essential for the further direction of the research that interdisciplinarity is much more applied within its own fields, where it is used, for example, to identify the find situation, or, for example, to translate and excerpt written sources for the purpose of simply illustrating family ties, patriarchal arrangements, or emotions. However, those different groups of sources remain the so-called two sides of the same coin. Archaeology shows tangible connections in a historical context in the same way that written sources show the meaning of their use, or approximate the ideal, contemporary models and opinions about the functioning or operation of the monitored space – here, households. At the same time, it was pointed out that from the point of view of written sources, it is always necessary to perceive naturally also the context of their creation, because it primarily reflected the habits of its social class. The theme of the household therefore offers the possibility of a partial discussion of households according to a defined research group. For instance, by looking at the functioning in the court milieu of nobles or monarchs, the household was evaluated as a subsystem of the court. The aforementioned R. van Dülmen expressed his views on the community of the house within the towns and villages of the early modern period. Among other things, one of the recent studies on the research of town houses in Chrudim was pointed out from the large amount of archaeological research. However, this overview, although it pointed to different approaches, evaluations, and sources, brought the realization that the centre of interest is always the household space, regardless of the type of dwelling/social class. A person stood in this space, followed by a family/relatives, and this household covered their basic needs. Based on this, a new methodological approach within household research was defined in the given research review, which consists of de-

fining the basic needs of a person and which each (even socially different) household covered, even though we have a different amount of source material on each of them and knowledge of the context of its creation. Three categories were defined as basic human needs for the research of the household in the Middle Ages: safety, food and clothing, because it was the construction, acquisition and sustainability of these commodities that remained the link for the topic of the household, which ultimately neither begins nor ends with the epoch of the Middle Ages.

Translation by Sean Miller

RECENZE

Michal DRAGOUN

Středověká knihovna Starého Města pražského

Praha, Národní knihovna ČR 2022, 455 s., ISBN 978-80-7050-767-4.

Až dosud o naši nejstarší městské, a tudíž i veřejné knihovně středověkého původu vědělo jen několik znalců. Uznávaný a osvědčený kodikolog Michal Dragoun identifikoval její torzo v počtu 35 rukopisů, které se až na jeden rukopis dochovaly v Národní knihovně ČR, a s pomocí dalších, rovněž ojedinělých údajů načrtl její počátky, málo zřetelnou funkci a postupný zánik. Vlastnímu pojednání předeslal kapitolu o knižních sbírkách v Praze v době lucemburské a poděbradské, v níž shrnul a místy vlastními dodatky rozmnožil poznatky starší i nejnovější literatury. Velkou oporou, jak dodávám, mu v tom byly publikace a studie Ivana Hlaváčka. Poněkud překvapivě v přehledu chybí královská knihovna, což si vysvětluji exkluzivitou jejích iluminovaných rukopisů.

Ústřední část knihy věnovaná knihovně Starého Města pražského začíná připomenutím strohých úředních zpráv o její existenci z počátku třicátých let 15. století. Tehdy již obecní knihovna musela na radnici existovat delší dobu, neboť knihy z odkazu Šimona od Bílého lva s datem 3. prosince 1433 stávaly podle jejich signatur na koncích jednotlivých polic. V této spojitosti autor považuje za příznačné, že se Šimon zúčastnil počáteční fáze vyjednávání s posly basilejského koncilu a že pro potřeby husitského poselstva do Basileje měl být z Prahy vypraven vůz knih. Zevrubným zkoumáním všech 35 dochovaných kodexů autor přitom dospěl k závěru, že žádný z nich se do městské knihovny nedostal později. Na jiném místě Michal Dragoun poukazuje na propojení prostředí staroměstského měšťanstva a utrakvistické církve, která měla od roku 1432 na radnici své působiště vzniklé spojením úřadu pro trestání zjevných hříchů a bývalé arcibiskupské konzistoře. A jelikož v případě Šimonova testamentu byl správcem části odkazu Jan Rokycana, soudím, že právě on mohl být jedním z iniciátorů vzniku veřejné knihovny, do té

doby u nás i v sousedních zemích velmi ojedinělého počínu, jak autor doložil v závěrečné části svého úvodního výkladu. Vzhledem k převaze titulů teologického obsahu lze usuzovat, že staroměstská knihovna byla původně určena pro domácí utrkvistické duchovenstvo.

Příslušnost dochovaných rukopisů k obecní knihovně Starého Města pražského autor zjistil jednak podle vlastnického záznamu, jednak podle charakteristické signatury. Jak je pro něho již příznačné, přihlížel při svém výzkumu k detailům, které by méně pozornému a méně zkušenému oku unikly. Váží přitom každé slovo, bere v potaz další okolnosti kodikologické povahy a rozlišuje váhu možných svědectví. Právě díky zdánlivým podružnostem a stejnou měrou i díky zkušenostem získaným mnohaletým kodikologickým výzkumem se mu dosti průkazně podařilo rekonstruovat podobu staroměstského libráře. Většina rukopisů se datem vzniku hlásí do druhé poloviny 14. a do počátku 15. století. Obsahové zaměření obecní kolekce více odpovídalo potřebám univerzitní výuky než radničního provozu, a proto také po jejím zániku v poslední třetině 15. století se řada rukopisů dostala do knihoven univerzitních kolejí. Odlišný vývoj lze podle autora doložit v některých říšských městech, jejichž knihovny vykazují postupně narůstající počet praktických příruček.

Rukopisy staroměstské radniční knihovny byly podle Michala Dragouna umístěny ve třech skříních, z nichž první musela mít nejméně devět, druhá třináct a třetí osm polic. Zatímco první skříň byla určena pro výklady Písma řazené nejspíše podle biblických knih, druhá obsahovala texty různé teologické povahy. O třetí skříň autor oprávněně usoudil, že do ní byly zařazeny neteologické spisy, z nichž se dochovaly pouze tři, pojednání Aegidia Romana o vládě, *Ruralia commoda* Petra de Crescenzi a zemědělská příručka Palladiova. Jelikož při odhadu deseti knih na jednu polici by rukopisy se světským obsahem tvořily dosti početný soubor zhruba 80 knih, rozprchly se po zániku obecné knihovny mezi příští uživatele asi mnohem rychleji než knihy bohovědné povahy. Jelikož staroměstská obecní knihovna čítající zhruba tři sta rukopisů byla snad ještě funkční v osmdesátých letech 15. století, její konec mohl souviset, jak se domnívám, i s nástupem tištěné knihy.

Vzhledem k tomu, že naprostá většina 29 z 35 dochovaných rukopisů staroměstské obecní knihovny dříve podle signatur patřila knihovně univerzitního českého národa, Michal Dragoun věnoval jejich původu oprávněnou pozornost. Za významné předně považuji jeho zjištění, že v katalogu knihovny *Nacionis bohemicæ* z doby kolem roku 1460 jsou signatury zcizených rukopisů obsazeny jinými tituly. Z toho lze vyvodit, že část rukopisů této kolekce byla v bouřlivé době po roce 1420 rozkradena a následně pak darována, prodána nebo jinak získána do nově založené

staroměstské knihovny. Staré signatury přitom nebyly zábranou prodeje uloupených knih, neboť v zemi kolovalo mnoho jiných rukopisů z rozchvácených knihoven církevních institucí. Nemálo nejasností je i kolem rukopisů z knihovny Vojtěcha Raňkova z Ježova, které se značnou pravděpodobností změnily majitele až po vyplenění knihovny břevnovského kláštera, kam je původně odkázal. Oprávněnou pozornost autor věnoval i knihovně Šimona od Bílého Lva, a to v návaznosti na studie Ivana Hlaváčka a Martina Musílka.

Velice závažné doplňky a korekce předchozího bádání přináší exkurs věnovaný rukopisům národa českého a jeho koleje. K doposud identifikovaným kodexům této instituce Michal Dragoun nově připojil 29, přičemž u tří dalších chybí jednoznačná opora v podobě katalogového záznamu. Naopak dva dochované rukopisy je třeba z různých důvodů vypustit. Celkově lze na základě detailního kodikologického zpracování určit 160 dochovaných rukopisů kdysi náležejících koleji *Nacionis*. Nejen to. Autor důvtipným rozbořem doložitelných kodikologických i časových souvislostí a souvztažností dospěl k domněnce, že v roce 1422 došlo natolik k závažnému rozchvácení této knihovny, že její budování a katalogizace prakticky musely začít od nuly. Tuto možnost připouštím, zatím však zůstává zahalené tajemstvím, kde byl prvotní soubor uložen.

Téměř tři čtvrtiny textu knihy zabírá katalog 35 známých rukopisů staroměstské obecní knihovny. Ve srovnání s dvěma svazky Katalogu latinských rukopisů pražské univerzitní knihovny od Josefa Truhláře, které většinu těchto kodexů evidovaly, je zjevné, jak proti stavu z let 1905–1906 kodikologické zkoumání výrazně postoupilo v popisu skladby, psací plochy, písma, výzdoby, vazby i jiných náležitostí evidenční jednotky. Obsahově přitom k vysloveným objevům nedošlo, narostly však incipity, explicity, kolofóny a mimo jiné též cenné odkazy na nové edice. Jestliže Truhlářův záznam v případě rukopisu III B 20 (M) s Husovými kázáními v Betlémské kapli z let 1410–1411 má pouhých 11 řádků, Dragounův popis 47 stran, neboť obsahuje rozpis incipitů a explicitů všech jednotlivých, dříve již Václavem Flajšhansem vydaných kázání. Jelikož obdobně rozsáhlé rozpisy položek se vyskytují též v případě několika dalších kodexů, není divu, že úměrně tomu narostl i rejstřík latinských rukopisů. F. M. Bartoš, který neustále zápolil o publikační možnosti, by se asi tomu hodně podivil. Dnes naopak v tom oprávněně spatřujeme pomocnou službu dalším výzkumům. Michal Dragoun si navíc počíná příkladně a kolegiálně, jak mimo jiné dokládají četné reprodukce signatur a písárských poznámek, které mohou napomoci dalším výzkumům. I za to mu patří komplement a dík.

František Šmabel

Lucie DOLEŽALOVÁ – Magda KRÁLOVÁ (edd.)

Opuscula. Neznámá dílka z rukopisů Kříže z Telče

Dolní Břežany, Scriptorium 2022, 420 s., ISBN 978-80-7649-042-0.

Bez každodenního a celoživotního úsilí Kříže z Telče by české písemnictví bylo ochuzeno o nemálo děl, nehledě na to, že jeho četba a písarské úsilí dávají ojedinělou představu o vzdělanostním horizontu intelektuála druhé poloviny 15. století. Tak jako *Opuscula* navazují na předcházející knihu věnovanou písáři, autorovi a sběrateli Křížovi z Telče, i tato recenze se odvolává na její posouzení na stránkách ČČH, kde lze nalézt základní životopisné i jiné údaje, které tu není třeba opakovat.¹ Oporu k tomu dávají samy editorky, které v úvodu bezprostředně přecházejí k výkladu pojmu *Opuscula* (Lucie Doležalová, s. 11–18), Přehledu meter (Magda Králová, s. 19–21) a k Ediční poznámce (společně, s. 22). Na souboru se podílí sedmnáct badatelek a badatelů, většinou z řad doktorandů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Osmnáct studií editorky rozčlenily do sedmi oddílů, které již názvem usnadňují orientaci v pestrém tematickém celku.

Kříž z Telče získal své vzdělání ve škole a jako učitel také zprvu na školách v Soběslavi, Roudnici nad Labem, snad též v Ústí nad Labem a v Praze na Vyšehradě působil. Proto také první trojice příspěvků je zařazena pod název „Ve škole“. Jakub Kozák předeslal edici tří drobných textů, dokládajících přežívání příběhů antické mytologie v pozdním středověku, poučný vývod, v němž naznačil, že Kříž z Telče vyprávění využil i k vysvětlení některých gramatických jevů. Vzorně připravená edice textů O Íasonovi, dále o Médeii, Teéreuvi, Prokné a Filoméle a posléze i Popisu vzhledu a života Alexandra Velikého je doprovázena českými překlady, jak tomu bude i v dalším Kozákově příspěvku o mnemotechnických veršovaných synopsích Aristotelových Fyzik a první knihy O duši a ve všech následujících edicích.² Zvláště to čtenář uvítá u překladu dvaceti hádanek, které by měl potíže vyřešit i dobře fundovaný latiník. Kdo nevěří, ať si to na příkladu 11. ukázky ve stati Lucie Doležalové ověří: *Sunt montes celsi quibus demitur „I“ si, / vivant, fructicant, dulcem*

1 Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON (edd.), *Kříž z Telče (1434–1504). Písář, sběratel a autor*, Praha, Scriptorium 2020, ČČH 118, 2020, s. 489–493. Pro první informaci doporučuji také heslo Michala Dragouna „Knihovna Kříže z Telče“, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Knihovna_K%C5%99%C3%AD%C5%BEE_z_Tel%C4%8De (26. 1. 2023).

2 Jakub KOZÁK, *Ohlasy klasické antiky ve výuce gramatiky*, s. 25–53; TÝŽ, *Mnemotechnické verše k Aristotelově filosofii*, s. 54–67.

potum propinant (Jsou vysoké hory. Pokud se jim odebere „l“ / žijí, oplodňují, nabízejí sladký nápoj).³

Sám Kříž kazatelem snad nikdy nebyl, přesto si pro sebe nebo pro jiné celou řadu kazatelských sbírek i jednotlivých sermonů přepsal či opatřil. V knize jim je věnován druhý oddíl „Na kazatelně“, který otvírá výklad Lucie Doležalové a Magdy Králové s lákavým, dnes však již dosti sporným názvem „O zvířatech, manželkách a pekle“.⁴ První kázání O zvířatech Kříž zřejmě vybral a přepsal ze sbírky Johlína z Vodňan, která se nedávno dočkala kritické edice. Vydání a překlad Křížovy verze autorky zdůvodňují nejen neobvyklým tématem a připojeným exemplum o hašteřivé ženě, ale i u nás málo běžným novoročním rozdáváním dárků. Křížovu souboru exempl v rukopise NK XIV D 24 se v další stati věnují Zuzana Smetanová a Anna Pavlíková. Třináct exempl, které zvolily pro edici, se vyznačuje jednak tematickou variabilitou, jednak nezjištěným původem. Edici předchází vitané poučení o žánru středověkého exempla.⁵ Příklad specifické recepce Milíčovy postily *Gratiae Dei* v nábožensky rozjitřené druhé polovině 15. století představuje svébytný Křížův výtah božítělového kázání. O autorovi Kříž zjevně neměl potuchy, o to zajímavější je, že podle Michaela Lužného měl shodně kladný postoj vůči častému přijímání, ovšem jen pod jednou způsobou.⁶

Třetí oddíl „V polemice“ uvozuje Dialog rytíře s mnichem o kompaktátech ve znaleckém pohledu Dušana Coufala, který se na edici a překladu podílel spolu Kristýnou Loušovou.⁷ O tomto Dialogu se sice vědělo, byl však považován za běžný výtvar protihusitské publicistiky. Ve skutečnosti šlo o dílko významného legáta basilejského koncilu Jana Palomara, který buď koncem zimy 1435, nebo o rok později s jeho pomocí zamýšlel rozptýlit obavy vídeňské veřejnosti z ústupku koncilu v záležitosti laického kalicha. Podobných obran kompaktát *pro foro interno*, je podle autora známo jen minimum.

V Křížových sbornících se vyskytuje i několik polemik proti Jiřímu z Poděbrad a jeho kališnické politice. Tři z nich nedávno vydala a přeložila Anna Pavlíková, další text složený z částí polemiky Gabriela Rangoniho z Verony proti obhajobě

3 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Hádanky*, s. 68–82; řešením je toponymum Alpy = *Alpes*, z něhož odemutím „l“ vznikne slovo *apes* = včely.

4 S. 85–125. Lucie DOLEŽALOVÁ je autorkou úvodu a edice, Magda KRÁLOVÁ latinské texty přeložila do češtiny.

5 Zuzana SMETANOVÁ a Anna PAVLÍKOVÁ, *Exempla*, s. 126–149, na s. 150–157 Soupis exempl ve sbírce rukopisu NK, XIV D 24.

6 Michael LUŽNÝ, *Excerptum z božítělového kázání Milíčovy postily Gratiae Dei*, s. 158–177.

7 S. 181–203.

českého krále z pera Gregora Heimburga vyložil a za spolupráce Anety Králové Lesné vydal Pavel Tríska.⁸ Kříž z Telče, jak je již zjevné, opisoval bez ladu a skladu vše, co se mu dostalo do rukou, včetně textů a veršů, k nimž měl nebo mohl mít výhrady. Vedle veršů o rozmařilosti toulavých mnichů, které vydal a podle mého soudu znamenitě přeložil Karel Pacovský, to platí i o souboru výpisků k liturgii ve slovanském jazyce a k českému zpěvu. Pět z nich vydali, vyložili a přeložili Martin Šenk a Zuzana Smetanová.⁹ Všechny se transponovaně vymezují proti husitské liturgické praxi narušující univerzalistickou církevní nadvládu lidu nedostupné, a proto tajuplné latiny.

Zcela jiné, tentokrát vesměs sekulární povahy jsou drobné texty zařazené do čtvrtého oddílu „Návody a příručky“. Hned první návod, který čtenářům zprostředkovala Berenika Bendová, by mohl být užitečný pro všechny, „kdo chtějí zpívat jasně“. Ti by se měli vystríhat konzumace lesních jahod, ořechů, hovězího i jehněčího masa a ostrého červeného vína. Naopak by jim, alespoň v pozdním středověku, mělo prospět vepřové, vejce uvařené naměkko a bílé víno.¹⁰ Staročeské návody na pěstování šafránu, byly kdysi také užitečné, pouze však do doby, kdy to klimatické podmínky v Polabí a na jižní Moravě dovolovaly. Tři staročeské pěstitelské rady vydala a komentářem opatřila Andrea Svobodová. Návod na odehnání zlých sil z domácnosti pomocí zaklínadla zapsaného šafránem, by však mohl být užitečný i dnes.¹¹

Totéž stále ještě v ezoterických kruzích může platit i o výkladech snů, které si Kříž z Telče přepsal z latinského překladu domnělého Snáře proroka Daniela (*Somniale Danielis*) do jednoho z rukopisů třeboňského kláštera, v němž právě přebýval. Mezi více než čtyřmi sty abecedně uspořádaných výkladů snů nalezneme i takové, v nichž vystupují eunuši, faraonové a gladiátoři.¹² Pilný a zvědavý Kříž z Telče nemohl ponechat stranou ani návody na hledání pokladů s pomocí magických zaklínadel. Mezi pomůckami, které měly k úspěšným nálezům napomoci, nechyběly svíčky, proutky nebo krystaly. Kříž některé praktiky považoval za pověřec-

8 Viz Anna PAVLÍKOVÁ, *Náboženská kontroverze: Invektivy proti Rokycanovi*, in: Lucie Doležalová – Michal Dragoun (edd.), *Kříž z Telče*, s. 235–245. K Rangoniho invektivě, která vznikla po 20. červenci 1467, Pavel TRÍSKA, *Proti Jiřímu z Poděbrad*, s. 204–216.

9 Karel PACOVSKÝ, *Verše o mniších*, s. 216–225; Martin ŠENK – Zuzana SMETANOVÁ, *Soubor výpisků a poznámek k liturgii ve slovanském jazyce a k českému zpěvu*, s. 226–252.

10 Berenika BENDOVÁ, *Verše o vlivu potravin na zdraví hlasu*, s. 255–261.

11 Andrea SVOBODOVÁ, *Staročeské návody na pěstování šafránu*, s. 262–275.

12 Martin ROČEK, *Výklad snů*, s. 276–315.

né, pro jistotu si je však zapsal. Dva návody vybrala, vydala, přeložila a osvětlila Kristýna Loušová.¹³

Závěrečný oddíl „Výčty, přehledy a poznámky“ přináší čtyři příspěvky různorodé povahy, všechny však rovněž zajímavé a poučné. Přísloví a krátké básničky proti ženám, jichž Kříž Telče shromáždil a opsal 54, byly vesměs koncipovány jako varování pro klérus. Jelikož některé z nich se tomuto hlavnímu účelu vymykají, Kříž si je opsal bez ohledu na jejich vyznění. Pavel Tríska v obšírném úvodu k edici a jejímu překladu Křížův výběr vítaně zařadil do širších vývojových i textologických souřadnic.¹⁴ O mravně nevázaných zvycích svatojánské noci víme z Husovy korespondence. Zřejmě však šlo o mnohem rozšířenější jev, než by se na první pohled zdálo. Lze tak usuzovat podle sedmi zvyků o vigílii svatého Jana Křtitele, které si Kříž podle jedné se soudobých verzí přepsal do rukopisu třeboňského kláštera A 4.¹⁵ Traktátek o tzv. *ablutio*, tj. očištění úst vínem po přijímání svátosti oltářní pod jednou způsobou, je pozoruhodný tím, že obhazuje starodávnou liturgickou praxi, která mohla připomínat přijímání laiků pod obojí způsobou. Lucie Doležalová k edici a překladu drobného textu připojila dva diagramy „stromu života“ s mnemotechnickou funkcí.¹⁶

V závěrečné stati Lucie Doležalová a Magda Králová publikovaly 16 kolofo-nů, přípisů a poznámek rozličné povahy z Křížových rukopisů.¹⁷ Dva z nich tu jako příklad uvedu. V prvním nám samotný císař Karel IV., a to je v Čechách opravdu významná autorita, prikazuje či radí, že při večeři se nemá šetřit s pitím. Druhou ukázkou lze chápat jako díkuvzdání Křížovi z Telče: *Qui me scribebat, Crux de Telcz nomen habebat, / Qui pensat quanto constat scriptura labore, / scriptorem tanto ma-iori tractat honore.* (*Ten, kdo mě tu přepsal, Křížem z Telče se zval. / A kdo alespoň tuší, jakou dá psát práci, / o to větší úctou písaři ji splácí.*)

Komentované vydání *Opuscula* Kříže z Telče je nápaditým počinem a současně i průhledem do intelektuálního příšeří českého pozdního středověku, neboť na jednom místě nabízí širokou škálu porůznu rozptýlených a pozornosti unikajících vědomostí, představ i fikcí. Knihu neváhám proto doporučit jako povinnou seminární četbu pro studenty středověku.

František Šmahel

13 Kristýna LOUŠOVÁ, *Magie – hledání pokladu*, s. 316–334.

14 Pavel TRÍSKA, *Přísloví proti ženám*, s. 337–357.

15 *Zvyky svatojánské noci*, s. 358–379. Edici a překlad pořídil Pavel TRÍSKA, biblické odkazy a paralely připojila Eliška FREŠEROVÁ, etnologický komentář vypracoval Ondřej FŮSIK.

16 Lucie DOLEŽALOVÁ, *Traktátek o očištění úst vínem po přijímání*, s. 380–387.

17 Lucie DOLEŽALOVÁ – Magda KRÁLOVÁ, *Velmi krátké texty*, s. 388–395.

Matthias KLUGE

***Verschuldete Könige. Geld, Politik und die Kammer des Reiches
im 15. Jahrhundert***

(= Monumenta Germaniae Historica – Schriften, Bd. 77)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2021, 526 s., ISBN 978-3-447-11569-8.

Stát 21. století žije na dluh. Plně jsme si na to zvykli a stále větší zadluženost nás již nepřekvapuje. Učebnicové představy, že stát musí hospodařit s vyrovnaným rozpočtem, vzaly za své a v obecném povědomí převážil názor, že bez úvěru stát nepřežije. Ve skutečnosti se ale nejedná o nic nového. Obdobné problémy, jaké řeší ministři financí dnes, řešili i panovníci 14. a 15. století, a to navzdory právníkům typu Jana Fortescue, který ve svém knížecím zrcadle brojil proti úvěrům, jež podle jeho soudu způsobovaly chudobu, politickou nestabilitu a právní nejistotu.

To, že pozdně středověcí panovníci žili na dluh, není nic neznámého. Matthias Kluge však ve své pozoruhodné knize, jež skvěle demonstduje přínos sociálně historického přístupu pro poznání politických dějin pozdního středověku, přesvědčivě ukázal, že otázka zadluženosti panovnických dvorů byla komplexní povahy a že byla podmíněna změnami způsobu reprezentace královské moci. Podle Klugeho nastal v tomto ohledu převrat během 13.–15. století. Do počátku 14. století převažovalo přesvědčení, že říšský majetek v podobě pozemkového vlastnictví a panovnických regálů představuje hlavní zdroj královských příjmů. Část majetku bývala vždy zastavována, avšak teprve v průběhu 14. a v 15. století se zástavy staly masovou záležitostí a běžnou formou kompenzace za poskytnutý úvěr. Takováto forma kompenzace nakonec dosáhla takových rozměrů, že během 15. věku byly zastaveny prakticky veškeré příjmy říšské koruny. Výše půjček, které si panovníci brali během své vlády, neustále narůstala a vrcholu dosáhla za Maxmiliána I.

Nárůst půjček podle Klugeho vedl k tomu, že se úvěr stal jedním z neodmyslitelných instrumentů panovnické vlády. Dějiny královských úvěrů tedy považuje za součást dějin politických. Politický úspěch byl v jeho interpretaci závislý na schopnosti získat rychle, efektivně a promyšleně finanční prostředky. Ani jeden z říšských panovníků 15. století nepřebíral po svém předchůdci říši bez dluhů a každý z králů či císařů umíral jako zadlužený monarcha.

Jako každý středověký výzkum je i ten Klugeho limitován prameny. Je obecně známo, že na rozdíl o burgundského dvora 15. století nemáme z prostředí pozdně středověké říše dochovány podrobné komorní účty (vyjma zlomků), takže o celkové úvěrové politice Karla IV., Zikmunda Lucemburského, Fridricha III. či Maxi-

miliána I. můžeme mluvit jen v hrubých obrysech. Přesto však, jak Kluge skvěle ukázal, existují možnosti, jak tento deficit pramenů nahradit. Výchozím korpusem vpravdě jedinečných pramenů se mu stal unikátně dochovaný archiv říšského komořího Konráda z Weinsbergu (1370–1448), dnes uložený v Hohenlohenském ústředním archivu v Neuensteinu. Konrád z Weinsbergu byl rádcem a především zprostředkovatelem úvěrů Zikmunda Lucemburského. Tři panovníci, Zikmund Lucemburský, Albrecht II. a Fridrich III., mu dlužili ohromnou sumu 26 000 zlatých, kterou se na konci svého života neúspěšně snažil získat zpět. A právě z tohoto důvodu se v jeho archivu dochovaly soupisy dlužníků úpisů s daty splatnosti či kvitance zaplacených půjček, jež se jinak povětšinou likvidovaly a v pramenech po nich nezůstávají stopy. Archiv Konráda z Weinsbergu pak Kluge obohatil o prameny městské provenience či archiválie, uložené v Rakouském státním archivu.

Struktura Klugeho knihy je velmi přehledná. V první části autor systematicky probírá finanční požadavky a potřeby říšských panovníků. Na základě rozboru dochovaných pramenů dospívá k závěru, že v průběhu 14. a 15. století panovnické potřeby permanentně rostly. Důvodem nárůstu byly jak válečná tažení, tak především nároky spojené s okázalou panovnickou reprezentací. Sanovat nárůst požadavků a potřeb ale bylo možné pouze prostřednictvím půjček a úvěrů, jež vyžadovaly nejrůznější záruky. S okázalou dvorskou reprezentací ale bujela i očekávání dvorské šlechty, jež bylo třeba naplnit, což ve svém důsledku neúměrně zvyšovalo finanční tlak na panovníky. Chudý panovník, který by nepořádal okázalé slavnosti a který by neobdarovával své politické soupeřníky, by ztratil společenský respekt. Jediným způsobem, jak mohl panovník narůstajícím nárokům dostát, byl úvěr, tedy fenomén, jenž původně nacházel ve středověké společnosti uplatnění v městském prostředí.

Stěžejní část Klugeho práce představuje analýza získávání úvěrů. Tento proces je dokumentován desítkami příkladů, které se vztahují k období od Karla IV. do Maxmiliána I. Z hlediska osob, které panovníkům poskytovaly úvěr, převažovala říšská knížata a říšská šlechta. Významnou úlohu ale hrála i říšská města a jednotliví podnikaví měšťané. Při poskytnutí úvěru se uplatňovala dvojí forma: přímé půjčky a sekundární přebírání dřívějších panovnickových úvěrů třetími osobami. Otázkou samozřejmě je, zda z půjček či z přebírání půjček starších poskytovatelé hotových peněz finančně profitovali a kdy získávali zatím jen symbolický kapitál? Odpověď je velmi nesnadná, neboť mnoho půjček zůstalo nesplaceno. Zároveň však existují stovky dokladů ručení za úvěry prostřednictvím zástav říšského majetku, propůjčení příjmů plynoucích z výkonu úřadu a v častých případech i kompenzování půjček

daněmi, jež byly součástí panovníkova židovského regálu. Prostřednictvím dochovaných pramenů autor zachytil desítky dokladů takového jednání panovnické komory.

Z mocenskopolitického hlediska považuji za velmi důležité autorovo zjištění, že panovník byl propojen s říšskou šlechtou hustou sítí vzájemných úvěrů. Významnou úlohu při vytváření této sítě hráli podle Klugeho královští radové, kteří v některých případech půjčky panovníkovi sami poskytovali, mnohem častěji však úvěr zprostředkovávali, k čemuž využívali svých mnohočetných vazeb se šlechtici a měšťany. Bez těchto finančních poradců nemohl žádný panovník fakticky vládnout. Toto konstatování, opět doložené mnoha příklady, je velmi inspirativní pro české prostředí Václava IV. Pramenů se nám sice nedostává, avšak uvažovat nad tím, že šlechtici, kteří si vydobyli výsadní postavení na pražském dvoře, hráli roli prostředníků v králově úvěrové politice, považuji za nutné.

Pozoruhodné jsou i Klugeho soudy ohledně panovnických rozpočtů. Jak víme, městským komunitám 14. století byla představa jednotné městské pokladny a pevného ročního rozpočtu až na výjimky cizí. Kluge se však domnívá, že na panovnických dvorech 15. století se při realizaci konkrétních politických cílů ohledně finančního zabezpečení opravdu již plánovalo. Jako příklad uvádí korunovační tažení krále Ruprechta či finanční rozvahy Zikmunda Lucemburského pro návrat do říše po římské korunovaci. Doklady o finančním rozpočtování snáší i pro vládu a osobu Fridricha III. Důležitá je v této souvislosti skutečnost, že Ruprecht, Zikmund i Fridrich kalkulovali do svých plánů zadlužení.

Kluge rovněž bourá zažitý mýtus, že panovníci své dluhy nespláceli. Velmi detailně ukazuje, že opak byl pravdou. Platební schopnost jednotlivých panovníků byla ve skutečnosti vysoká. Dobrá platební morálka jim dávala možnost opakovaně si brát nové úvěry. V procesu splácení panovnických půjček byl ale královskými finančníky a panovnickou komorou uplatňován princip, že platit dluhy je vždy třeba cíleně, selektivě a s dlouhodobou perspektivou účelnosti. Pro věřitele nastával kardinální problém ve chvíli, kdy panovník zemřel. Vydobýt půjčky na jeho nástupci bylo totiž velmi obtížné, jak to zřetelně ukazuje příklad Konráda z Weinsbergu.

Výmluvné jsou i autorovy doklady o převážení velkého množství hotových peněz na dlouhé vzdálenosti, o posílání vysokých sum přes výborně placené a dobře chráněné posly či o zprostředkování plateb hotovými penězi mezi jednotlivými městy. Přesto je ale zarážející, že se v říšském prostředí, kde v 15. století panovnické úvěry dosahovaly výše statisíců zlatých, prozatím nerozvinuly bezhotovostní platby, tehdy již obvyklé v severní Itálii.

Kniha o zadlužených říšských panovnicích 15. století představuje jeden z nejvýznamnějších příspěvků soudobé německé medievalistiky pro poznání dvorské ekonomiky, finančního pozadí dvorské reprezentace a praktického dopadu peněžních vazeb na vztahy mezi králem a jeho šlechtickými i měšťanskými poddanými. Obdobně koncipovanou knihu bychom nutně potřebovali i pro české prostředí. Dochované prameny nám však její sepsání bohužel nikdy nedovolí.

Martin Nodl

Miriam HLAVAČKOVÁ

Pútnik. Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma

Budmerice, Vydavateľstvo RAK 2022, 336 s., ISBN 978-80-85501-89-6.

Predložená publikácia sa zameriava na osobu uhorského magnáta a bosnianskeho kráľa Mikuláša Ujlakiho, predovšetkým však podrobne mapuje jeho pút do Ríma v jubilejnom roku 1475. Autorka práce, Miriam Hlavačková (Historický ústav SAV), sa špecializuje na uhorské dejiny 15. storočia so zreteľom na cirkevnú problematiku. Vizuálne veľmi pôsobivá publikácia obsahuje bohatý obrazový materiál. Celkovo je rozdelená na 10 kapitol, obsahuje tiež prológ a epilóg. Možno by ešte neuškodilo obohatiť prácu aj o rodokmeň Ujlakiovcov či mapu Uhorska v skúmanom období, ktorá by iste pomohla zorientovať sa menej zbehlému čitateľovi.

Prológ je exkurzom do sveta pútnictva a pútnikov so zreteľom na Rím. Autorka tu výstižne zhrňuje tento fenomén od jeho počiatkov až po poslednú štvrtinu 15. storočia. Najmä počas neskorého stredoveku sa do Ríma dostáva aj značné množstvo uhorských pútnikov, čo autorka dokumentuje na viacerých konkrétnych príkladoch. Na tomto priestore môže čitateľ veľmi dobre vidieť ako fungovala stredoveká zbožnosť či systém odpustkov.

Prvá kapitola predstavuje náčrt mocenského vzostupu Mikuláša Ujlakiho a zároveň hovorí o politickej situácii v Uhorsku od smrti Žigmunda Luxemburského (1437) do doby Ujlakiho púte (1475). Ujlaki pochádzal z chorvátskeho rodu, ktorý sa v prostredí uhorskej šľachty etabloval už v čase Anjouovcov. Autorka za zakladateľa tohoto rodu pokladá Mikuláša zvaného Kont († 1367), ktorý od uhorského kráľa dostal panstvá Hlohovec (západné Slovensko) a Ilok (dnes v Chorvátsku). Práve od týchto panstiev odvodzovali svoje meno či predikát (de Ujlak/de

Galgocz). Významným šľachticom bol však už Mikulášov otec Vavrinec prezývaný „Sclavus“, ktorý by zrejme skôr mohol byť považovaný za zakladateľa rodu.¹

Skúmaný magnát Mikuláš Ujlaki (približne 1408–1477) bol popredným barónom už na Žigmundovom dvore a postupne zastával viaceré vysoké funkcie (sedmohradský vojvoda, mačviansky bán, chorvátsko-slavónsky bán apod.) a napokon v rokoch 1471–1477 bol bosnianskym kráľom. Táto kapitola výborne ilustruje napäté pomery v Uhorsku v 40. a 50. rokoch 15. storočia, teda v čase politickej anarchie a silnejúcej osmanskej expanzie. Vnútropolitická situácia bola zmietaná i vzájomnými konfliktmi barónov, napr. pánov z Celje s Huňadyovcami. Z otvoreného a krvavého konfliktu však víťazne vyšli Huňadyovci, ktorí sa preslávili víťaznou bitkou pri Belehrade v roku 1456.

Cesta Mateja Huňadyho známeho ako Korvín na uhorský trón však spočiatku vôbec nebola jednoduchá. Sám Ujlaki bol dokonca ešte predtým jedným z kandidátom na uhorský trón po náhlej smrti Ladislava Pohrobka. Matej sa však napokon, po prekonaní prvotnej nedôvery, mohol spoľahnúť na podporu Mikuláša Ujlakiho ako skúseného bojovníka a popredného magnáta. Táto spolupráca dovedla Mikuláša až k osirelej bosnianskej koruny. Zdá sa napokon, že Bosna a príslub koruny Ujlakiho dovedli do Korvínovho tábora, aspoň podľa Antonia Bonfiniho. Vrcholom Ujlakiho mocenského vzostupu sa stalo práve menovanie za bosnianskeho kráľa a potvrdenie všetkými barónmi a prelátmi.

Matej Korvín tak južné oblasti Uhorska zveril skúsenému a vernému vojvodcovi. Bosna sa napokon dostala do novej politickej a sčasti aj paradoxnej situácie. Tento región, bol totiž v 12. a 13. storočí ako banát silne viazaný na Uhorsko. Zmenu prinieslo až 14. storočie kedy sa Bosna postupne osamostatnila pod žezlom Tvrtka Kotromanića (bán 1353–1391, bosnianský kráľ od roku 1377).² Koncom 14. storočia a v priebehu 15. storočia sa Bosna opätovne dostáva pod uhorský vplyv. Od roku 1471 s Ujlakiho korunováciou sa však Bosna znova stáva de iure samostatným kráľovstvom. V minulosti sa však objavili názory, ktoré Mikuláša Ujlakiho považovali iba za púheho exponenta korvínovskej protiosmanskej politiky.³ Miriam Hlaváčková na tomto priestore hovorí aj o rôznych konfesiách v Bosne, napr.

1 Miloš MAREK, *Panstvo Tematin v stredoveku*, in: Marta Dobrotková a kol., *Studia Historica Tyrnaviensia VIII. Vybrané problémy slovenských dejín*, Trnava 2009, s. 49–50.

2 Prehľadne John V. A. FINE Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Anna Arbor 2000, s. 143–148, 275–278.

3 Davor SALIHOVIĆ, *An Interesting Episode: Nicholas of Ilok's Kingship in Bosnia 1471–1477*. Budapest 2016, s. 54.

o Bogomiloch, hoci ako odhalil výskum, je veľmi otázne, či sa v Bosne nachádzali nejakí príslušníci tejto konkrétnej herézy.⁴

Druhá kapitola analyzuje dôvody a motiváciu Ujlakiho púte do Ríma. Ako autorka konštatuje mohli to byť náboženské pohnútky aj diplomatická stratégia vedúca k uznaniu jeho postavenia v Ríme. Mikuláš bol totiž horlivým podporovateľom Cirkvi rovnako ako jeho predok Mikuláš Kont. Máme totiž k dispozícii bohatý materiál z pápežských registrov svedčiaci o Ujlakiho fundátorskej činnosti.

Autorka hovorí aj o dodnes nevyriešenej problematike kostola svätého Ladislava „in civitate Perstyen“ kam chcel Mikuláš Ujlaki s pápežským povolením umiestniť observantov. Medzi historikmi sa vedú debaty či išlo o Piešťany na západnom Slovensku alebo Donju Pišťanu v Chorvátsku, obe lokality samozrejme patriace pod ujlakiovské panstvá. Je nepochybne zaujímavé, že v tomto kostole boli umiestnené i relikvie sv. Ladislava a pochovaní Ujlakiho brat a sestra. Jedným zo zásadných dôvodov púte Mikuláša Ujlakiho mohla byť i jeho snaha o kanonizáciu Jána Kapistrána. Autorka predostiera i jeho životný príbeh a významný podiel na protiosmanskom ťažení. Napokon, nebyť Kapistránových kázni zrejme by Huňadyho obrana Belehradu nebola taká úspešná. Mikuláš Ujlaki bol veľmi ovplyvnený Kapistránom, ktorý sa na konci svojho života zdržiaval v južných častiach Uhorska. Františkán dokonca zomrel v Iloku v povesti svätosti a je tu aj pochovaný.

V tejto kapitole sa dozvieme aj o jemu preukazovanej úcte, hoci zatiaľ tu absentoval oficiálny akt kanonizácie (jeho blahorečenie sa udialo až v roku 1622). Miriam Hlaváčková tu rozpráva aj o posledných dekádach Bosnianskeho kráľovstva zničeného Osmanmi a taktiež o pohnutých osudoch domácej dynastie Kotromaničov. V čase Ujlakiho púte, sa práve do Ríma uchýlili poslední príslušníci bosnianskej dynastie. Ako autorka konštatuje, je nepochybne zaujímavé, že Mikuláš sa snažil svoju legitimitu na bosnianský trón presadiť v Ríme u pápeža napriek ich dedičnému právu. Autorka rozmýšľa aj nad tým, či v tomto prípade existoval nejaký *modus vivendi*. Môžeme len dodať, že Bosnianska pozícia medzi Uhorskom a Osmanmi v 60. rokoch 15. storočia bola veľmi napätá. Matej Korvín dokonca na jar v roku 1459 obnovil srbský despotát, ktorý zveril Štefanovi Tomaševičovi Kotromaničovi. Uhorský kráľ však Štefana obvinil zo zrady a zhabal Kotromaničom uhorské majetky. Jedným z dôvodom bol aj odovzdanie pevnosti Smederevo sultá-

4 Súhrnne k tomuto problému: John FINE, *The Bosnian Church. Its Place in State and Society from the Thirteenth to the Fifteenth Century*. London 2007, s. 90.

novi Mehmedovi II.⁵ Je teda pravdepodobné, že uhorský kráľovský dvor (a s ním aj Ujlaki) mohol byť naladený nepriateľsky voči Kotromanićom. Autorka tu však na druhej strane hovorí aj o Mikulášovej snahe vedúcej k dynastickému spojeniu s bosnianskou dynastiou.

Tretia kapitola práce sa venuje počiatočným okolnostiam skúmanej púte. Dozvedáme sa tiež o zbožnosti ostatných Ujlakiovcov či uhorských šľachticov či mešťanov najmä z pohľadu pápežských prameňov. Kapitola hovorí aj o materiálnom zabezpečení Ujlakiho cesty a približuje nám i jeho kaplánov. Taktiež sa dozvedáme o prípravách a „pomôckach“ na cestu – menovite napr. rady k životospráve či pútnické cestopisy.

Štvrtá kapitola hovorí o konkrétnych pútnických trasách smerujúcich do Ríma. Jedna zo starobylých trás viedla z Canterbury cez Aply. Uhorskí pútnici mali cestovanie o poznanie jednoduchšie. Mnohí však zvolili i cestu loďou z Dalmácie na dnešné talianske pobrežie alebo opačne. Presnú trasu Ujlakiho cesty nie je možné presne rekonštruovať: Bosnianský kráľ v tomto prípade veľmi pravdepodobne putoval súšou s viacerými zástavkami, ktoré sú dobre zdokumentované. Miriam Hlaváčková tu podrobne predostiera Ujlakiho pobyt vo Ferrare. Kráľ ďalej putoval loďou do Ravenny a potom do Loreta. Tu sa dozvedáme aj o osudoch „svätého domu“, ktorý sa v roku 1291 objavil na kopci Trsat v dnešnej chorvátskej Rijeke. Možno i toto „chorvátske spojivo“ bolo veľkým lákadlom pre početných uhorských pútnikov v 15. či 16. storočí.

Piata kapitola skúma každodennosť pútnika teda hovorí o ich stravovaní, ubytovaní v špitáloch či početných problémoch, s ktorými sa museli potýkať v čase vojnového konfliktu. Tu sa podrobne dozvedáme o situácii uhorských pútnikov v roku 1494, keď na územie dnešného Talianska zaútočil francúzsky kráľ Karol VIII. Mnoho z nich vtedy prišlo o peniaze či bolo nútených náhle sa vrátiť domov.

Ďalšia kapitola sa venuje priamo Rímu s dôrazom na pápežské baziliky. Pútnici sem smerovali najmä pre získanie odpustkov a taktiež kvôli početným relikviám spojených s Kristovým umučením. Autorka hovorí aj tom, že ženy mali zakázaný vstup do rímskych kostolov. Pútničky ako také boli skôr raritou. Ojedinelou avšak významnou zmienkou je v tomto prípade dokumenty zachytávajúci donáciu uhorskej pútničky pre Petronelly pre johanitov z roku 1135.⁶ Z viacerých neskor-

5 Davor SALIHOVIĆ, *An Interesting Episode: Nicholas of Ilok's Kingship in Bosnia 1471–1477*. Budapest 2016, s. 17–18.

6 Zsolt HUNYADI, *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. Budapest 2010, s. 23

stredovekých cestopisov sa dozvedáme i to, že Rím pútnikov uchvacoval, no v polovici 15. storočia aj šokoval žalostným stavom budov.

Nasledujúca kapitola už priamo hovorí o vstupe bosnianskeho kráľa do Ríma. Neznalosť pomerov však spôsobila, že Mikuláša Ujlakiho pokladali raz za škótskeho kráľa inokedy ho zase splietli s moldavským vojvodom Štefanom Veľkým. Uhorská prítomnosť v Ríme bola napokon pomerne citeľná. Vo svätopeterskej bazilike pôsobil uhorský spovedník a hneď vedľa sa nachádzal kostol sv. Štefana Prvomučeníka so špitálom, ktorý založil uhorský kráľ Štefan I. na začiatku 11. storočia. Uhorskí pútnici však často zostávali aj v špitáli sv. Ducha či uhorský vplyv badať aj v bazilike San Stefano Rotondo, ktorej neskorostredoveký hlavný oltár bol zasvätený svätým Štefanovi, Imrichovi a Ladislavovi. Autorka ďalej hovorí o tom, aké baziliky pútnici (veľmi pravdepodobne aj Ujlaki) navštevovali a celkovo približuje obraz Ríma v 15. storočí. Tu sa dozvieme aj suplikách, ktoré Mikuláš Ujlaki smeroval na pápežskú kúriu. Okrem rýdzo cirkevných záležitostí (slobodná voľba spovedníka, podpora františkánov) sa objavila aj žiadosť o pápežskú podporu protitureckej križiackej výpravy.

Situácia s osmanskou expanziou sa ukazovala ako veľmi vážna a rezonovala aj v Ríme. Matej Korvín aj Mikuláš Ujlaki sa výrazne venovali tomuto problému. Je možné, že sám Ujlaki niesol správy o víťazstve nad Osmanmi v Moldavsku, ktoré sa dozvedel listom z Dubrovnika. Bosna ako nárazníkový štát samozrejme zohrávala kľúčovú rolu v obrane kresťanstva. Čitateľ sa dozvie aj o nástennej maľbe v Špitáli svätého Ducha, ktorá zobrazuje bosnianskeho kráľa (tu aj s titulom valašského kráľa) na súkromnej audiencii u pápeža Sixta IV. Presné detaily pramene nezachytávajú, Hlaváčková však uvádza viaceré dobové analógie návštev u pápeža. Dozvedáme sa to, že bosnianský kráľ pomerne náhlivo opustil Rím 23. marca a z neznámych príčin sa nezúčastnil veľkonočných obrádov.

Deviata kapitola sa venuje Ujlakiho ceste naspäť do Uhorska. Jeho pobyt je zdokumentovaný vo Viterbe, Florencii a Ferrare. Zaujímavou je nepochybne tradícia, ktorá existovala v florentskej bazilike Najsvätejšieho Zvestovania. Majetní pútnici tu totiž zanechávali svoje voskové podobizne v životnej veľkosti. Bosnianský kráľ potom putoval loďou do Benátok a následne do Gorice, kde ho prijal jeho zať Leonard.

Posledná kapitola sa venuje Ujakiho pôsobeniu v Uhorsku po návrate z Ríma. Jednou zo zásadných udalostí bola svadba Mateja Korvína s Beatrix Aragónskou v roku 1476, kde bosnianský kráľ mal čestnú pozíciu. Pri korunovácii dokonca niesol krajinské jablko. V tomto období sa do popredia uhorskej šľachty dos-

táva i Mikulášov syn Vavrinec. Bosniasky kráľ zomrel na jeseň roku 1477 a bol pochovaný v Iloku v blízkosti Jána Kapistrána. Autorka tu pozitívne hodnotí Mikulášovo kraľovanie a spomína aj osudy Vavrinca. Mal približne 18 rokov, keď mu zomrel otec. Autorka hovorí, že ešte nebol plnoletý podľa uhorského práva, čo je prinajmenšom zvláštne, keďže mnohí uhorskí králi sa ujímali žezla oveľa mladší, medzi nimi i Matej Korvín. Vavrinec bosniasku korunu nezdedil a ním napokon i vplyvný rod Ujlakiovcov v roku 1524 vymrel po meči.

Epilóg rozpráva o pôsobení Ujlakiovcov na Slovensku, predovšetkým na panstve Hlohovec, kde tiež sídlili. Autorka si tu podrobne všima i početné sakrálné stavby, ktoré vznikli ich pričinením. Dodnes nie je úplne jasné ani kde niektoré stáli. Ujlakiovcí pochopiteľne sídlili na hrade Hlohovec, ktorý predstavali z gotickej pevnosti na reprezentačné sídlo. Hrad resp. zámok bol dokonca v posledných rokoch i rozsiahle rekonštruovaný.

Kniha o púti bosnianskeho kráľa Mikuláša Ujlakiho predstavuje mimoriadne zaujímavý titul, ktorý veľmi erudovane a zároveň farbisto popisuje prostredie uhorského dvora a šľachty, hrozbu osmanského nebezpečenstva a v neposlednom rade aj zbožnosť zásadnú pre každého stredovekého pútnika.

Peter Bučko

Gerd SCHWERHOFF

Verfluchte Götter. Die Geschichte der Blasphemie

Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag 2021, 521 s., ISBN 978-3-10-397454-6.

Události konce 20. a prvých dvou desiatimi 21. storočia viedli k výraznému zvýšeniu zájmu západných spoločenských vied, historické vedy nevyjímajúc, o téma rouhání se proti bohu (blasfemie). Gerd Schwerhoff, profesor dejín raného novoveku na Technické univerzite v Drážďanach, si v recenzovanej monografii klade za cieľ zachytiť fenomén rouhání se proti bohu v jeho rozmanitých dobových formách a vývojových proměnách od antického staroveku do súčasnosti. Autor je renomovaným znalcom sociálnych dejín kriminality v pozdními stredoveku a v raními novoveku, svojho času venoval radu štúdií problematice blasfemie ve stredoveku a v raními novoveku, a to nejen ve sféře justiční praxe, nýbrž i v teologické a právne teoretické rovině.¹ K tématu se Schwerhoff částečně vrátil v roce 2017 jako vedoucí početné-

1 Zvl. Gerd SCHWERHOFF, *Gott und die Welt herausfordern. Theologische Konstruktion, rechtliche Bekämpfung und soziale Praxis der Blasphemie vom 13. bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*,

ho badatelského týmu, který realizuje výzkumný projekt „*Invektivität. Konstellationen und Dynamiken der Herabsetzung*“.

Klíčovou událostí, která vedla k zásadnímu zintenzivnění zájmu západních badatelů o témata spojená s rouhačstvím, byla podle Schwerhoffa *fatva* z února 1989, ve které íránský náboženský vůdce ajatolláh Chomejní odsoudil k smrti za údajné rouhání spisovatele Salmana Rushdieho. Toho se měl tento indicko-britský autor dopustit v románu *Satanské verše* (1988). Během atentátů a protestů vyvolaných touto *fatvou* zahynuly v následujících letech desítky lidí.

V úvodu knihy Schwerhoff objasňuje východiska své práce a vymezuje některé používané termíny. Klade si otázku, do jaké míry může být blasfemie definována jako verbální urážka, či znevažení sakrálních osob či předmětů. Připomíná, že vnímání verbálního projevu jako urážky je (a do značné míry vždy bylo) závislé na dané komunikační situaci. Za zavádějící považuje představu, že rouhačství bylo zastupným deliktem, „imaginárním“ zločinem. Připomíná, že v právních rádech evropských států byl zločin blasfemie od konce 18. století nahrazován deliktem rušení náboženství. Obvinění z blasfemie bylo často užíváno jako nálepka pro nepohodlné osoby, ať už příslušníky marginálních sociálních skupin, či protivníky panujícího společenského řádu. Zvláště vývoj posledních desetiletí ukázal na blízkou, byť nepřímou souvislost obvinění z blasfemie s násilím.

V první části knihy Schwerhoff popisuje vnímání rouhačství v antickém starověku. Vyslovuje názor, že ke zřetelnějšímu definování rouhačství (stejně jako apostasie/odpadlictví od Boha) a rigoróznějšímu postupu proti němu došlo teprve s rozvojem monoteistických náboženství. Případy, jako byl athénský proces proti Sokratovi na počátku 4. století př. n. l., byly do té doby ojedinělé. Relativně častěji se objevovaly pouze delikty znevažující božský kult vládců. Skutkovou podstatu blasfemie jako trestného činu zformuloval nicméně teprve na sklonku antiky byzantský císař Justinián (527–565) v *Novelách*, konkrétně v 77. Novele, vydané kolem roku 542. Ta označovala blasfemii za mravnostní delikt a stavěla ji do blízkosti sodomie v podobě homosexuálního styku.

Ve druhé části knihy autor sleduje vznik a zdroje představy o Židech jako rouhačském národu. Upozorňuje na to, že tři hlavní židovské spiklenecké narativy (znesvěcování hostií, rituální vražda a trávení studní) lze zaznamenat teprve ve 13. století a výraznějšího rozšíření dosáhly až v pozdním středověku. Poté následuje stručný přehled historického vývoje názorů na rouhání v islámu.

Bielefeld 1996 (habilitační práce); TÝŽ, *Zungen wie Schwerter. Blasphemie in alteuropäischen Gesellschaften 1200–1650*, Konstanz 2005.

Třetí část zachycuje vývoj představ o blasfemii a její postih ve středověkém křesťanství. Původně zde bylo rouhačství vnímáno v návaznosti na představu o sedmi smrtelných hříších, vytvořenou na konci 6. století papežem Řehořem I. Velikým, a to jako jeden z „hříchů jazyka“. Výrazná proměna v postihu rouhačství nastala v první polovině 13. století, kdy papež Řehoř IX. v „*Liber extra*“ stanovil církevní tresty za tento delikt. Tentýž papež označil blasfemii za *crimen mixtum*, čímž umožnil, aby byla stíhána také světskými soudy.

Stále přísnější ustanovení o trestech za blasfemii se začala objevovat i ve světských zákonech, poprvé v tzv. *Konstitucích z Melfi* císaře Friedricha II. z roku 1231. Ještě ve 13. století začaly normy stanovující trest za blasfemii pronikat do městského práva. V pozdně středověkých německých městech se pohyboval podíl rouhání na celkové kriminalitě mezi 2-5 %. Nejčastějšími tresty bylo vyřiznutí jazyka, vypořádání, veřejné vystavení na pranýři a výprask, méně se vyskytovaly peněžité tresty na straně jedné a tresty smrti na straně druhé. Na počátku novověku pak zesílilo vnímání blasfemie jako zločinu urážky božského majestátu (*crimen laesae maiestatis divinae*). To vedlo k tomu, že blasfemie začala být ve vzrůstajícím rozsahu stíhána *ex officio* v inkvizičním řízení.

Schwerhoff nicméně poukazuje na to, že sociální reakce na ona slovní vyjádření, která mohla být vnímána jako rouhavá, byly ve středověku a na počátku novověku velmi rozmanité. Totéž platilo o justiční praxi. Velmi záleželo na konkrétním situačním kontextu a také na tom, proti komu byla slovní agrese rouhavého obsahu namířena. Autor dále formuluje odpověď na otázky, proč bylo rouhání převážně mužským deliktem, zda a nakolik bylo příznakem příslušnosti k okrajovým sociálním skupinám a do jaké míry bylo typické pro určité profese (námořníci, žoldnéři) či specifická prostředí (hostince). Pronásledování kacířů pak představuje specifickou kapitolu v dějinách blasfemie. Kacířství a rouhání byly sice dva odlišně definované delikty, ale vykazovaly mnohé styčné body. O trestání tzv. kacířské blasfemie (*blasphemia haereticalia*) se poprvé vyhraněně zasazoval inkvizitor Nicolaus Eymericus ve spisu *Directorium Inquisitorum* (cca 1376). Tato představa se pak v raném novověku uplatnila v praxi španělské inkvizice.

V úvodu čtvrté části Schwerhoff zdůrazňuje, že na vývoj sociální reflexe rouhání v raném novověku měla zásadní vliv především existence více konfesí, jež navíc mohly ve vzrůstající míře šířit své myšlenky prostřednictvím knihtisku. Obvinění z rouhačství bylo často užíváno jako argumentační zbraň proti zastáncům odlišné konfese. V raném novověku lze zaznamenat na mnoha místech západní a střední Evropy kauzy, v nichž bylo obvinění z blasfemie použito proti pří-

služníkům zakázaných církví a náboženských sekt, či proti osobám podezřelým z ateismu. Jako rouhačství byl někdy vnímán také ikonoklasmus mnohých nekato-lických konfesí.

Autor dále dokládá, že postih blasfemie v raném novověku se v různých oblastech Evropy výrazně lišil, přičemž někde byl přísný, jinde naopak velmi benevolentní. Nejčastější sankcí za rouhání se v raně novověké epoše stal peněžitý trest, třebaže mnohde byli rouhači nadále trestáni vytržením jazyka. V 17. a 18. století byly pak častěji ukládány také tresty vypovězení či odnětí svobody.

V páté části probírá autor nejprve hlavní argumenty objevující se v osvícenské debatě o blasfemii. Tato debata vedla na přelomu 18. a 19. století k zásadní proměně podstaty deliktu blasfemie: Účelem trestněprávních ustanovení o blasfemii měla být napříště ochrana náboženství, státu a společnosti, nikoli tedy již trestání urážky Boha. Skutková podstata blasfemie se tak proměnila v hanobení náboženství, popř. v urážku církve. Za tyto delikty byly ukládány nanejvýš kratší tresty odnětí svobody či nucených prací. Schwerhoff podrobně líčí specifický historický vývoj postihu blasfemie, jakož i veřejnou diskusi o tomto fenoménu v Anglii ve druhé polovině 17. a v 18. století. Přibližuje také francouzský případ brutální popravy rytíře de La Barre roku 1766 pro rouhání v podobě veřejného znesvěcení posvátných předmětů.

Dále autor popisuje některé případy vyhraněných reakcí na protináboženská vyjádření a „nemorální“ projevy v Anglii, Francii a Prusku v 19. století. Zatímco ve Francii ustal trestní postih rouhačů již ve třetí čtvrtině 19. století a od 80. let zemi zasáhla vlna radikálního antiklerikalismu, posledním odsouzeným blasfemikem v Anglii se stal až roku 1911 bradfordský obchodník a socialista John William Gott. Sjednocené Německo mělo ve svém trestním zákoníku z roku 1871 bezmála 100 let v § 166 ustanovení o rouhání se proti Bohu, konkrétně o postihu pachatele, který „... öffentlich in beschimpfenden Äußerungeng Gott lästert“. (Zmínka o Bohu zmizela z dosud platného § 166 teprve v září 1969.)

Toto ustanovení mělo mj. za následek trestní postih mnoha umělců jak v době vilémovského Německa, tak i za Výmarské republiky. V letech 1927–1932 byl v Německu za rouhání se proti Bohu podle § 166 stíhán a nakonec osvobozen komunisticky orientovaný malíř, karikaturista a scénograf George Grosz, jenž pro berlínskou divadelní inscenaci Haškova Švejka namaloval scénu, na níž byl vyobrazen ukřižovaný Kristus s plynovou maskou. Schwerhoff upozorňuje na skutečnost, že v trestních zákonech některých evropských států a států americké unie přezívala ustanovení o postihu blasfemie ještě dlouho po druhé světové válce. Upozorňuje

i na poválečné britské a americké aféry umělců, jejichž díla či veřejná vystoupení byla označena za urážku náboženství, či rouhání.

Poslední část knihy nese výstižný název „*Im globalen Zeitalter der Blasphemie*“. Schwerhoff zde nejprve přehledně a detailně popisuje případ Salmana Rushdieho. Připomíná, že Chomejního *fatva* nevyvolala v britském veřejném mínění a mezi světovými politiky a intelektuály jen projevy sympatií a solidarity vůči postiženému spisovateli, nýbrž i kritiku. Zároveň Rushdieho aféra vedla k zesílení debat o (domněle) sociálně a kulturně diskriminovaných muslimech ve Velké Británii a v dalších západních zemích.

Závažnou událostí, jíž se Schwerhoff podrobně věnuje, byla vražda nizozemského režiséra Thea van Gogha v roce 2004. Gogh, jenž na sebe upozornil urážlivými veřejnými prohlášeními o muslimech a nechutnými antisemitskými výroky, byl zastřelen nizozemským občanem marockého původu. Nemenší pozornost věnoval autor právem aféře s vyobrazeními proroka Mohameda kreslířem Kurtem Westergaardem v dánském deníku *Jyllands-Posten* roku 2005. Tato aféra vedla k celosvětovým masovým protestům a vyústila do vleklého diplomatického konfliktu mezi Dánskem a Ligou arabských států. Navíc skutečnost, že Mohamedova figura na inkriminovaném vyobrazení má podobné rysy jako postavy na antisemitských karikaturách z počátku 20. století, neunikla zástupcům některých židovských organizací.

Podrobně a s řadou zajímavých detailů i originálních postřehů Schwerhoff pojednal o teroristickém vražedném útoku na redakci pařížského satirického časopisu *Charlie Hebdo* v lednu 2015, přičemž se pokusil zařadit tuto událost do širších souvislostí. Velmi podrobně probral také názory, které se objevily ve veřejných diskusích následujících po zmíněném útoku. Tyto diskuse vyvolaly otázku, zda je blasfemie osvícenskou ctností či rasistickou *hatespeech* a zda je možné nadále trvat na „hegemoniálním sekularismu“ Západu. Dále autor upozorňuje na některé procesy s blasfemií, které se odehrály v uplynulých dvou desetiletích především v asijských muslimských státech a které mnohdy skončily vynesením brutálních trestů. Za blasfemickou kauzu označuje Schwerhoff také moskevský proces s členkami ruské punk-rockové skupiny *Pussy Riot* roku 2012. Ten byl podle něho ukázkou úzkého spojení mezi (pravoslavnou) církví a státem.

V závěru Schwerhoff varuje před tím, aby byly jakékoli národní, kulturní či pohlavní identity vnímány jako cosi posvátného, a nabádá, aby byly posuzovány střídlivě. Stejně tak by neměla být sakralizována menšinová práva. Velkým varováním v tomto směru je soudní rozsudek z amerického státu Iowa, kterým byl podle

zprávy BBC v prosinci 2019 odsouzen k 15 letům vězení – tedy k nepřiměřenému trestu – muž, jenž veřejně spálil duhovou vlajku LGBT-menšiny.

Recenzovaná publikace představuje kvalitní monografické zpracování vývoje fenoménu rouhání se proti bohu od antického starověku do současnosti. Patří k nejzdařilejším a nejkomplexnějším historiografickým pracím na toto téma a doplňuje citelnou mezeru. To je třeba zdůraznit tím spíše, že dosavadní pokusy o historické zpracování tématu blasfemie, obvykle reagující na události posledních desetiletí, nebyly příliš přesvědčivé. Jejich autoři čtenáře zahrnuli množstvím úvah a hodnotících soudů, ale nezřídka jen malým množstvím historických faktů, podaných navíc z úzké perspektivy a s nedostatečným geografickým záběrem.²

Je přirozeně možné diskutovat o tom, zda výklad o blasfemii ve středověku, kterou se Schwerhoff v minulosti speciálně zabýval, není příliš rozsáhlý. Je však třeba vzít v potaz, že recenzovaná monografie je dílem do značné míry průkopnickým. Schwerhoff se mohl při jejím zpracování opírat hlavně o výsledky svých vlastních dřívějších výzkumů. Českého čtenáře příjemně překvapí poměrně značný počet bohemikálních odkazů v kapitole o středověkém vývoji. Ty nevycházejí jen z Patschovského edice pramenů k dějinám inkvizice v Čechách, ale např. i z Brněnské právní knihy písaře Jana. Jedinou drobnou faktografickou nepřesnost jsem zaznamenal právě v jedné z bohemikálních pasáží, kde autor označuje královské město Čáslav (k roku 1336) jako městečko (*Stadtchen*, s. 157). To však je pouze jediná výjimka potvrzující pravidlo, že faktografická spolehlivost je pro G. Schwerhoffa naprostou samozřejmostí.

Petr Kreuz

Petr VOREL

Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546–1547

Pardubice, Univerzita Pardubice 2021, 538 s., ISBN 978-80-7560-362-3.

Šmalkaldská válka byla dosud českou historiografií vnímána většinou v souvislosti s odbojem nespokojené části domácí stavovské obce proti Ferdinandovi I. Habs-

2 Typickým příkladem takového povrchního pojednání je kniha francouzského právního historika a literárního kritika: Jacques de SAINT VICTOR, *Blasphème. Brève histoire d'un «crime imaginaire»*, Paris 2016 (německý překlad TÝŽ, *Blasphemie. Geschichte eines „imaginären Verbrechens“*, Hamburg 2017), která s úspěchem vyšla vstříc čtenářskému zájmu o téma blasfemie v období krátce po teroristickém útoku na redakci *Charlie Hebdo*.

burskému, který se odehrával v souvislosti s ozbrojeným konfliktem, v němž se císař a španělský král Karel V., pevně stojící v čele katolického tábora, střetl se zastánci luterské reformace, jejichž sebevědomí a vliv na území Římsko-německé říše rostl. Politicko-konfesionální přístup, spojený s nacionální averzí proti Habsburkům, prezentovaný českou historiografií 19. století, byl překonán již v osmdesátých letech minulého století zejména v dílech Josefa Janáčka, Jaroslava Pánka a Josefa Války. Ti se pokusili interpretovat tento konflikt v minimálně středoevropské perspektivě a zejména J. Janáček i v kontextu ekonomického a hospodářského vývoje.

Reflektovány přitom byly zejména výsledky německého dějepiscectví, které šmalkaldskou válku dlouhodobě vnímá jako součást zápasu o charakter a směřování Římsko-německé říše, v němž hrály zásadní roli spory konfesionální, ale i hospodářské a mocenské zájmy klíčových aktérů. S ohledem na habsburské zájmy napříč Evropou a jejich angažovanost v rámci zámořských objevů a vliv v Novém světě je tento zápas interpretován jako první dějství proměny starého kontinentu, kterou procházel v raném novověku.

Autor knihy Petr Vorel je předním českým historikem, jenž se dlouhodobě věnuje především hospodářským a politickým dějinám raného novověku. Své výzkumy na rozdíl od většiny domácích badatelů neomezuje pouze na země České koruny či habsburskou monarchii, ale zaměřuje se na širší evropský kontext, přesahující i prostor Římsko-německé říše. Zejména jeho zaměření na numismatiku, resp. dějiny peněz a roli financí v mocenských hrách a zápasech, mnohdy otevírá zcela nové perspektivy pohledu na klíčové události rané novověké éry a jejich aktéry. Jeho pojednání o šmalkaldské válce je toho dalším důkazem.

Stopu zájmu o stavovský konflikt lze sledovat v jeho bibliografii již od devadesátých let minulého století, kdy byl organizátorem konference ke stavovskému odboji v roce 1547, která nejen bilancovala dosavadní bádání, ale též otevřela některé nové směry pohledu na širší kontext „krizí“ v habsburské monarchii.¹ Intenzivní zájem o toto téma, směřující k vydání posuzované monografie, se promítl do řady dílčích studií publikovaných zhruba v posledních patnácti letech, které rozkrývaly různé dílčí či lokální aspekty konfliktu, upozorňovaly na role zapojených aktérů či přinášely dílčí zjištění aktuálně probídaných dobových materiálů.²

1 Petr VOREL (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Praha – Pardubice 1999.

2 Petr VOREL, *Důsledky tzv. Šmalkaldské války z let 1546–1547 pro vývoj měnové integrace Evropy*, *Theatrum historiae* 3, 2008, s. 47–64, TÝŽ, *Politická komunikace české stavovské opozice roku 1547 (regionální aspekt a role „Přátelského snežení“ ve stavovském odboji)*, *Theatrum historiae* 15, 2014, s. 51–95; TÝŽ, *Sankce vůči českým královským městům roku 1547 v kontextu habsburské*

Třináct kapitol knihy předznamenává stručný úvod s jasně formulovanou „navigací“ autora k problémům a tématům, které považuje v práci za podstatné, dosud opomíjené a neprobádané. V rámci jednotlivých kapitol je pak podán v podstatě chronologický výklad konfliktu, který ale rozhodně není pouze líčením politických jednání, pohybů vojsk a bojových akcí. Nejsou to vojenské dějiny, ale mnohovrstevnatý obraz situace mocenských her a zájmů v Evropě 30. a 40. let 16. století, v nichž se odrážejí mocenské a hospodářské zájmy hlavních aktérů a jejich klientů, zarámované konfesní příslušností. Právě detailní pohled na předpoklady konfliktu (zejména italský vliv na počátek války), motivy jednání a různá mnohdy dočasná spojení, stejně jako rozměr „informační války“ a identifikace finančních zdrojů hlavních aktérů, jsou hlavními osami výkladu.

Výsledný obraz šmalkaldské války tak není jen detailním shrnutím dosavadních výsledků bádání v širokém celoevropském kontextu, ale především zcela novým pohledem na tento konflikt. Autorovi ho umožnila zejména interpretace pramenů finanční povahy, které studoval v písemnostech papežské komory v Římském státním archivu (Archivio di Stato di Roma). Z účetního materiálu se mu podařilo objasnit angažovanost a roli papeže Pavla III. (Alessandra Farnese) v událostech let 1546–1547, která vycházela z rodového spojení s císařem Karlem V. Konflikt císaře s luteránským Šmalkaldským spolkem je líčen v kontextu tohoto spojení, jehož základem nebyly výhradně zájmy katolické církve, ale profit z rodové aliance, která byla pro futuro slibnou zejména v rámci úsilí pozdvihnout rod Farnese. Vnukové Pavla III., kardinál Alessandro Farnese (1520–1589) a vévoda Ottavio Farnese (1524–1586), se osobně angažovali při tažení proti Šmalkaldskému spolku; Ottavio byl manželem Markéty, nelegitimní dcery Karla V., jejímž sňatkem se císař snažil posílit vliv na papeže. Sňatek se uskutečnil v roce 1538, kdy byla tehdy šestnáctiletá Markéta již vdovou po Alexandrovi Medicejském, nemanželském synovi předcházejícího papeže Klimenta VII. Spojení s papežem přineslo císaři papežské finance a italské posily, jež se zdály být podstatné pro úspěch na bojišti, což se však

politiky první poloviny 16. století: („Gentský ortel“ v politické propagandě stavovského odboje), Theatrum historiae 16, 2015, s. 41–60; TÝŽ, Polska i księżęta śląscy w okresie wojny szmalkaldzkiej w cesarstwie w latach 1546–1547, in: Czechy i Polska między Wschodem i Zachodem – średniowiecze i wczesna epoka nowożytna, Warszawa, 2016, s. 227–236; TÝŽ, Funding of the Papal Army's Campaign to Germany during the Schmalkaldic War (edition of the original accounting documentation „Conto de la Guerra de Allemagna“ kept by the Pope's accountant Pietro Giovanni Aleotti from 22 June 1546 to 2 September 1547), Theatrum historiae 21, 2017, s. 9–96; TÝŽ, Consequences of the Schmalkaldic War (1546–1547) for the modification of the tax system in the 16th century Kingdom of Bohemia, Historia Slavorum Occidentis 8, č. 3 (18), 2018, s. 46–63.

nenaplnilo. Nakonec došlo mezi spojenci ke sporu kvůli nenaplnění papežských slibů finanční výpomoci. Ani příbuzenská pouta nezabránila nepřátelství a vojenskému hájení protichůdných zájmů v Lombardii.

Role financí v konfliktu a jeho vliv na hospodářskou situaci v Evropě a evropský měnový systém, je líčena především v souvislosti s identifikovanými zdroji financování války. Karel V. se spoléhal především na úvěrový potenciál Španělska, spojený se zdroji z Nového světa, říšská knížata financovala válku vlastními hospodářskými aktivitami, jejichž podstatné impulsy byly spojeny s krušnohorskou rudnou těžbou, především s jáchymovským stříbrem. Právě tato linka výkladu je z bohemikální perspektivy celoevropského dění nesmírně zajímavým a v podání Petra Vorla novým pohledem, který osvětluje i řadu kroků Ferdinanda I. v Čechách, včetně vztahů se saským kurfiřtem Janem Fridrichem I. a vévodou Mořicem Saským.

Detailní analýza náboženského, mocenského a hospodářského kontextu událostí šmalkaldské války přivedla Petra Vorla k závěru, že tento konflikt odhalil základní problémy správního a ekonomického fungování říše. Římsko-německá říše byla na prahu raného novověku stále ještě postavena na středověkých principech a značně anachronicky fungoval i říšský sněm. Karlovi V., který se opíral o Španělsko a katolickou církev, se nepodařilo prosadit centralizační snahy a výraznější propojení hospodářského systému s koloniální politikou v Novém světě. Nepomohly mu ani ústupky říšským stavům, které vyústili v Augšpurský náboženský mír. Situaci v říši nakonec výrazněji neovlivnila ani prosperující říšská šlechta a bohatá říšská města, jejichž mocenské a hospodářské zájmy (přes soulad konfesijní) byly tak rozdílné, že spíše posilovaly odvěkou roztržičnost říše, než by ji byly schopné modernizovat.

Kniha má rozsáhlý kritický aparát a všechny náležitosti odborné publikace, včetně rozsáhlého přehledu pramenů a literatury, který je komentován ve velmi důležité kapitole *Vývoj historického bádání nad dějinami šmalkaldské války* (poněkud netradičně je umístěna až za anglické resumé textu, s. 397–409). Pro odborníky, ale i širší poučenou veřejnost je vhodným doplněním textu množství obrázků a fotografií, které prezentují prameny, dobové tisky, heraldické památky, mince, medaile, grafiky nebo umělecká díla a lokality spojené s ději šmalkaldské války a jejími aktéry. Funkční jsou i speciálně pro účely této knihy vytvořené mapky, které orientují čtenáře v prostoru říše, na konkrétních bojištích a modelují též zájmové sféry či sféry vlivu účastníků konfliktu. Za velmi užitečné lze považovat genealogická schémata, která přehledně osvětlují příbuzenské vztahy a vazby, kterým Petr Vorel věnuje ve výkladu velkou pozornost.

Cíl práce, který si autor vytyčil, tedy sumarizovat a zhodnotit poznání šmalkaldské války, jednoho z klíčových konfliktů v měnící se Evropě na prahu raného novověku, byl v knize nepochybně naplněn. Na základě interpretace dosud opomíjených pramenů se mu podařilo předložit též řadu nových tezí a interpretací tohoto střetu mocenských zájmů katolického císaře, opírajícího se o španělskou korunu, a protestantských říšských stavů, které hájily svou víru a zájmy. Zdůraznění hospodářských aspektů konfliktu a výrazná personifikace vztahů a zájmů, které vstupovaly do „velké politiky“, z dnešního pohledu historiků do „velkých dějin“, jsou konceptem, který jistě vyvolá diskuse. Právě tento přístup ale dává pojednání plasticitu a knize čtivost, která k ní může přivést i pozornost poučených zájemců o historii.

Na podobných základech, tedy akcentaci sociálních a ekonomických příčin a dopadů, plánuje Petr Vorel i druhý návazný svazek (*Země Koruny české ve šmalkaldské válce 1546–1547*), v němž se bude věnovat detailní analýze dění v českých zemích, tedy znovu otevře problematiku širšího kontextu prvního stavovského odboje proti Habsburkům. Druhý svazek opět plánuje vydat pracoviště autora, tedy Univerzita Pardubice. Pro domácí historickou komunitu i hodnotitele české vědy je to další doklad o tom, že i regionální univerzity produkují vysoce kvalitní vědecké výsledky, které nemusí vždy vycházet jen v preferovaných vydavatelských domech.

Michaela Hrubá

Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ

Předbělohorské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel

Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2020, 358 s.,
ISBN 978-80-86736-63-1.

Jen stěží je možné představit si historiografické poznání o raně novověkém Brně bez autorského vkladu Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové. Obě badatelky se soustavně věnují problematice dějin města v širokém časovém intervalu od 14. do 17. století již bezmála čtyřicet let a publikovaly v tomto rámci řadu studií, které se metodologickým přístupem i konstatovanými závěry staly závažným zdrojem poznání pro tuzemské i zahraniční badatele urbánních dějin. Na konkrétním materiálu více než příkladně prokázaly, jaká interpretační nebezpečí a úskalí s sebou nese jednostranné spoléhání na prameny berní povahy (ražené ve třetí čtvrtině minulě-

ho století v případě Brna zejména Jaroslavem Markem a Jaroslavem Dřímalem) a jak je klíčové konfrontovat jejich údaje prostřednictvím tzv. systémové analýzy s prameny dalšími.

Recenzovaná monografie, jež vyšla jako 28. svazek supplement sborníku *Brno v minulosti a dnes*, má své těžiště, jak je ostatně pro obě autorky typické, zejména v 16. století, pro nezbytný kontext je však přihlédnuto i ke staršímu a návaznému vývoji. Kniha na jedné straně bilancuje a shrnuje dosavadní výzkumy o městské kanceláři či městských elitách, na straně druhé však vychází vstříc i tématům zatím zpracovávaným jen povšečně či dokonce sekundárně. Zcela jednoznačně to autorky formulují v obsáhlém „Úvodu“ (s. 9–44), který pojímají jako všestranný přehled bádání o hospodářských dějinách tuzemských měst středověku a raného novověku.

Nejprve se vyrovnávají s historiografií zahraniční, v níž se neomezuji (jak bývá obvyklé) pouze na produkci západoevropskou, ale komentují i tituly z oblasti středovýchodní Evropy. Dovolilo jim to formulovat zajímavý postřeh, že zevrubnější pozornosti než v dějepisectví německojazyčném se hospodářským dějinám měst dostalo v dějepisectví maďarském, českými badateli jen minimálně reflektovaném. Následně se přesouvají k zevrubnému přehledu a zhodnocení domácích prací, jež šíří svého záběru přerůstá v praktickou přehledovou pomůcku. Celkově dospívají autorky k závěru o opomíjení studia tématu městského hospodářství nejen v domácí, ale i západoevropské historiografii. Každému badateli, zabývajícímu se raně novověkou městskou ekonomikou, tím doslova mluví z duše. Vědomy si tohoto handicapu, autorky zcela programově vyšly vstříc nezbytným úkolům domácího urbánního bádání, které před časem formuloval Václav Ledvinka, a uložily si vytyčit základní kontury majetkové a sociální struktury brněnského obyvatelstva.

Plně tomu odpovídá rozvržení jednotlivých kapitol. První z nich je zasvěceným průvodcem po historickém prostoru raně novověkého Brna. Výklad je definován vodními toky, hradbami a průběhem historických komunikací. Autorky pečlivě sledují základní strukturu městské zástavby a zasazují do ní ta místa, která budou klíčová pro další výklad hospodářských souvislostí: čtenář tak nachází poučení o tržních plochách, výrobních provozech (mlýny, valchy, pivovary, cihelny, barvírny) i rozložení zemědělské plochy v extravilánu a jeho využívání v obilnářství, vinařství atd. Součástí kapitoly je základní demografická charakteristika Brna, které podle kvalifikovaných odhadů mělo i s předměstími v 16. století 700–800 domů a 4500–5000 obyvatel. Ti byli po právní stránce velmi zajímavě diferenciováni: vedle plnoprávných měšťanů (nejsou zde stopy po odlišování měšťanů vyššího a nižšího řádu) tu žili „připovědění“ měšťané (nevlastnili měšťanský dům).

Druhá kapitola analyzuje možnosti obživy jednotlivců v městském prostředí a jejich sociální situaci. Právě pro tuto problematiku autorky zdůrazňují význam systémové analýzy: Pod tímto pojmem chápou ověřování výpovědi berních pramenů prameny jinými z téže časové roviny. Kupř. na základě berní knihy mohly zjistit příslušnost ke konkrétní živnosti u 56 % obyvatelstva podrobeného městské sbírce, ovšem po přibrání rychtářské knihy vzrostl tento podíl až na 75 %. V průběhu 16. století v Brně rostla role textilních řemesel, výjimečná však byla dlouhodobě i pozice řemesel kovodělných.

Celkový trend směřoval k posilování majetného obyvatelstva ve všech vyšších platebních skupinách, a naopak k poklesu počtu poplatníků v nejnižší kategorii (tedy vlastně docházelo k jakési „nivelizaci“ městských poplatníků). Autorky to vyložily jako projev silného zastoupení ekonomicky produktivní střední vrstvy brněnského měšťanstva a odmítly starší interpretace, vnímající tuto skutečnost jako projev zmenšujícího se výkonu městské ekonomiky. Zaujme i řada dalších detailů – disproporce mezi počtem dochovaných statut, cechů a jednotlivých řemesel (jestliže cechů bylo kolem 25–30, řemesel i dvakrát více, neboť některá nebyla cechovně vázána – např. knihtiskaři), existence cechovních hospod aj.

Konkrétnější představu o rozsahu brněnského obchodu umožnil rozbor mýtních rejstříků, které evidovaly zboží podrobené dovoznímu a dvakrát vyššímu tranzitnímu clu v celém okruhu brněnského mýtního práva. Závažnost tohoto pramene, mapujícího období od roku 1546 do druhé poloviny 17. století, vedla autorky ke kritické edici sazebníku mýta z roku 1546. Ta je připojena v knize a vhodně ilustruje spektrum na brněnských trzích vystavovaného zboží. Bylo mnohdy zahraničního původu: podle kupeckých knih nakupovali brněnští obchodníci exotičtější zboží ve Vídni, Pasově, Řezně či Norimberku. Značný pohyb kapitálu byl v těchto ohledech usnadňován flexibilitou rychtářského soudu, který soudní proces nezatěžoval složitými a zdlouhavými postupy. Úvěry poskytovali (a díky jejich výnosnosti rychle bohatli) nejen drobní italsí obchodníci (tzv. Šoti), ale i sirotčí pokladny. Právě případ kupců, jistě špiček majetkových elit ve městě, autorky prohlásily za příklad elit, které neaspirovaly ani na nákup deskových statků, ani na účast v městské správě.

Další závažná skupina otázek, na které se kniha snaží najít odpověď, souvisí s dnes v podstatě přehlíženou problematikou dějin cen a mezd. Mzdy autorky představily komplexně od špiček městského obyvatelstva s 100–200 zlatých moravských ročního příjmu u předního radního písaře (jeden zlatý moravský odpovídal polovině kopy českých grošů), přes šafáře kuřimského velkostatku (15 zl. mor.) až

po často využívanou námezdní práci „městských“ a zemědělských nádeníků (4 groše neboli 21 denárů denně). V průměru zhruba jedna třetina všeho brněnského obyvatelstva 16. století dosahovala průměrného ročního příjmu 40–50 zlatých.

Celkově autorky zjistily v průběhu 16. století pozvolný pokles reálných mezd v důsledku rostoucích cen potravin. Zpětně je dokládá i snaha městské rady o regulování těchto cen (zejména u piva a vína). Inflation se promítala též do cen městských domů – směny formou trhů se zaznamenávaly v Brně do již zmíněných rychtářských knih a vyznačovaly se poměrně vysokou frekvencí (v průměru jednou za 10 let). Samo zakoupení měšťanského domu bylo usnadňováno splátkovým systémem – závdavek se pohyboval od 5 do 20 % tržní ceny (kolísaly od 500 do 3000 zl. mor. v intramurálním prostoru) a posiloval dostupnost koupě i pro nižší střední vrstvy.

Tržní ceny domů přitom nebyly v závislém vztahu k hodnotě uváděné v berních knihách (ve skutečnosti se cena vztahovala k městišti, nikoli domu jako takovému, eventuálně se započtením cen vinic). Měnily se snad jen v rámcové korelaci s lukrativností polohy. Rovněž hodnota berního základu klesala: ve třicátých letech 16. století patrně v důsledku nějakého organického zásahu městské rady dokonce na jednu třetinu původní výše (u tzv. starých vinic dokonce na jednu šestinu). Podle názoru autorek tu nešlo o důsledek zhoršování životní úrovně, ale spíše o projev změn v daňovém systému. Autorky oprávněně odmítají užívat berní knihy k odhadům majetkové a sociální struktury (s. 140) a nebezpečí jednostrannosti berních pramenů při odhadech majetkové a sociální struktury minimalizovaly vyčtením testamentů, které sice neměly podobu podrobnějších inventářů, ale uváděly přinejmenším sumární hodnoty pozůstalostí (obsáhlý reprezentativní vzorek díky dvojici knih testamentů z let 1510–1619 současně naznačil, že testamentární pořízení nebylo jen věcí majetných). Sdílnost pramenů písemných doplnily autorky příbráním epitafů a náhrobníků.

Poslední analytická kapitola sledovala vývoj hospodaření brněnské městské obce. Brno začalo své vrchnostenské ambice realizovat od roku 1466, kdy zakoupilo statek Deblín s 21 vesnicemi. Dočasně k tomu přidalo dvůr Pánov, Svinošice a městečko Olbramovice s pěti vesnicemi a jedním dvorem. Jejich odprodej kompenzovalo zakoupením Kuřimi (1546), po dalších drobných koupích hradu Špilberka s příslušenstvím (1560) a konečně Bystřice nad Pernštejnem s 22 vesnicemi (1588), odprodané ovšem již po čtyřech letech. Nerealizovala se koupě statku Blansko. S pozemkovým majetkem město kreativně hospodařilo – statky koncentrovalo do jediného velkostatku Kuřim, který ve své finální podobě zahrnoval dvě městečka

a 21 vesnic o celkem 320–335 usedlostech. Režijní hospodaření zastupovaly tři poplužní dvory (jeden byl pronajat poddaným) a pivovar. Roboty byly nízké, potřebné práce zajišťovaly námezdní síly.

Vlastní městské hospodaření evidovala již od 14. století městská komora, podřízená od druhé poloviny 16. století nově vzniklé městské účtárně (buchhalterii). Komora si vedla účty (tzv. rejstříky komorních počtů) dochované od čtyřicátých let 16. století. Sloužily především pro příjmy z menších režijních podniků nevelkostatkového rázu (cihelny, mlýny, sladovna, lázně, lom), kdežto výdaje se soustředily na údržbu vodovodu, dláždění, platy městskému úřednictvu a řemeslnické práce při údržbě zmíněných režijních podniků. Čerpaly z partikulárních účtů dohlížitelských úřadů, vedených obvykle dvěma radními. Celkově městská komora spravovala zhruba jednu pětinu veškerého objemu finančních prostředků. Účtárna evidovala většinu finančních operací a do radních počtů (souvisle dochovaných od šedesátých let 16. století) zapisovala příjmy z důležitější podnikatelské sféry města (městské statky), dále regální poplatky (mýto, jarmarečné), městskou sbírku, výnos ze soli, vinic a pivovaru. Výdaje evidované v témže prameni s příjmy nekorelovaly (kupř. velkostatek své výdaje evidoval v samostatné účtárně).

Celkové příjmy brněnského městského hospodaření ve druhé polovině 16. století oscillovaly mezi 20 000 – 25 000 zl. mor., důsledkem inflace však na přelomu století a těsně před třicetiletou válkou stoupaly až k 30 000 – 50 000 zl. mor. Nejvýnosnějším byl jistě ne překvapivě pivovar (až 30 %, výdaje na provoz ovšem pohltily polovinu hrubého výnosu), velkostatek Kuřim a následně vinice. Nejstálejším výdajem byla potom městská sbírka (zhruba 1200 zl. mor. měsíčně), jež městským finančnictvím jen protékala a pro město z ní zbyla nanejvýš jedna šestina (mnohdy toliko na odměny výběrčím). Od roku 1570 ji doplňovala zemská berně (tzv. berně 10. či 20. groše zvaná též šacuňk) jako obdoba české domovní daně (ročně vynášela 5 000 – 6 000 zl. mor.).

Snižování odvodů na zemské berni bylo způsobeno snižováním počtu domů. Berní knihy dokládají pokles i u odvodů městské sbírky, v radních počtech je však zjevné, že byla odvedena celá stanovená suma. Finálně autorky konstatují, že brněnská obecní ekonomika byla až do přelomu 16. a 17. století v pozitivních číslech s mírným přebytkem, ale následkem politické situace, expanze šlechty a církevních institucí do městského prostoru, stejně jako půjček zemi a panovníkovi se roztočil kolotoč zadlužování, který pokračoval až do poloviny 17. století.

V závěru autorky svá zjištění generalizují. Zdůrazňují především specifickou vývoje Brna, kterou se jako zemská metropole, důležité politické a komunikač-

ní centrum, později výrazně zapojené do obrany proti Turkům, vyznačovalo ve srovnání s řadovými venkovskými zeměpanskými městy na Moravě i v Čechách (autorky ho zařazují mezi tzv. spotřební města). Přes tyto nepřenositelné vývojové determinanty lze řadu poznatků z rozboru raně novověkého Brna zobecňovat: za univerzální lze považovat zejména konstatování, že „*statistické propočty založené na berních pramenech jsou přesné, ale založené na nespolehlivých výchozích údajích*“.

Autorky připomínají některá stěžejní úskalí berních knih a rejstříků: rozdílné vedení, různý počet sbírek v jediném roce, změny v berním základu, absenci nemovitého (zvláště mlýny, dvory, zahrady) i movitého majetku. Pokud by se jako základní ukazatel bohatství vnímalo vlastnictví domu, potom by byl v Brně počet bohatých prakticky stabilní. Horní vrstvy měly autokratické a aristokratické postoje a vymezovaly se vůči liberálnějším postojům obce, reprezentované vrstvami středními. Těch bylo po odečtení příslušníků horních (cca 20 %) a dolních vrstev (15 %) zhruba 60–65 % vší brněnské populace, tj. nadpoloviční většina. Toto vysoké číslo je v plné korelaci s poměrně pokročilou řemeslnou specializací. Autorky se nepouštějí do sofistikovaného stanovování umělých kategorií majetkového a sociálního rozvrstvení města. Správně upozorňují, že v zásadě jde o ahistorické modelování i proto, že jednotlivé straty nebyly uzavřené.

Po vnější stránce nelze knize nic vytknout. Grafické zpracování a koncepce obrazové přílohy je výsledkem pečlivého a uvážlivého výběru a jednotlivá vyobrazení jsou v ústrojném provázání s textem. Vedle plánů, vedut, typárů a originálních písemností se dostává pozornosti i málo známé formulářové sbírce brněnského městského písaře a tiskaře Bartoloměje Albrechta Furmana z prvního desetiletí 17. století. Jen zcela výjimečně pronikly některé překlady (např. Františka Kafky v poznámce č. 86 na s. 31, Jiří Peška v poznámce č. 238 na s. 70).

Syntézu Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové lze bez uzardění prohlásit za vzorové zpracování hospodářské a sociální historie vybraného města. Autorky si v předchozích letech analyticky rozpracovaly jednotlivé dílčí otázky a následně je po jejich dalším kontextualizování užitečně shrnuly, čímž vytvořily přesvědčivý a plastický obraz Brna 16. věku. Takový postup, tedy výzkum směřující od dílčích analýz k přehledové syntéze, je žel pod soudobým tlakem grantových titulů, termínů a limitů stále méně reálným. Nejde tudíž nic více než doufat, že kniha bude v historické obci rezonovat a inspirovat nejen tematicky, ale také poctivostí provedené heuristiky a pečlivostí zpracování.

Jan Lhoták

Eva DRAŠAROVÁ – Martin KLEČACKÝ – Martin KLEMENT –
Luboš VELEK

Nedostatek odvahy ke smíru. Edice dokumentů k pokusům o česko-německé vyrovnání: 1912–1915

Praha, Národní archiv – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2021, 2 sv., 1503 s.,
ISBN 978-80-7469-109-6 (NA), ISBN 978-80-88304-60-9 (MúA).

Recenzovaná publikace je věnována snahám o dosažení česko-německého vyrovnání v Čechách v letech 1912 až 1915. Pozměněný editorský kolektiv plynule navázal na předcházející dvousvazkovou edici k témuž tématu a při zvládání rozsáhlého archivního materiálu zachoval osvědčené ediční postupy.¹ Na rozdíl od předchozího edičního počínu, v němž byla zachycena meritorní jednání politiků českých a německých stran, konzervativního a ústavověrného velkostatku v Království českém konaná za patronace předlitavských vlád, nebylo v tomto pokračování možné zcela uchovat tuto tematickou rovinu, neboť česko-německá vyrovnávací jednání již nepřekročila úroveň debat o formě budoucích konferencí a jejich rámcovém obsahu. V nejnovější edici jsou proto především zaznamenána zákulisní jednání a přípravy podkladů k obnovení vyrovnávacích rozhovorů. Nikterak tím ovšem není oslabena originalita a přínosnost celé edice, která se zabývá obdobím, jež bylo doposud v české historiografii opomíjeno a nedostatečně zpracováno.

Edice byla z technických důvodů rozdělena do dvou svazků při pokračujícím stránkování a číslování dokumentů. Úvodní část textu (detailní soupis použitých archivních fondů, ediční poznámka) byla otištěna jak v české, tak německé mutaci. Editované dokumenty jsou publikovány v původní jazykové podobě, kterou nejméně z devíti desetin tvořila němčina, přičemž každý dokument je vybaven českými a německými záhlavními registry a poznámkami v češtině. Dokumenty jsou opatřeny poznámkami dvojího druhu: archeografickými s edičním a textově-kritickým komentářem a věcně-obsahovými s vědeckým výkladem, včetně odkazů na prameny a literaturu.

Všechny dokumenty jsou originály, u nichž je uvedeno místo uložení (u jednotlivých fází často rozdílné) a forma dochování. Přepis dokumentů byl proveden transkripcí na základě obecně platných Štovičkových zásad a nynější pravopisné normy při respektování stylistických zvláštností pisatele. Z editovaného textu byly

1 *Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912* (editoři Eva Drašarová, Roman Horký, Jiří Šouša, Luboš Velek, Praha, Národní archiv 2008, 1729 s. Recenzováno v ČČH 2010, s. 130–132.

vypouštěny kurtoazní a stereotypní pasáže na rozloučenou; nebyly také otištěny odstavce o rodině, zdraví, cestách a další části nevztahující se k tématu. Editorský kolektiv se přitom musel vypořádat s dokumenty různého typu, mezi nimiž se objevily ministerské výnosy, zprávy, úřední připomínky, referátní listy, nahlédací akta; pracovní pomůcky pro účastníky konferencí; osnovy zákonů s komentáři, protokoly z jednání, soukromé poznámky či záznamy z přípravných rozhovorů, pamětní spisy, svolání, rezoluce, usnesení, referáty, záznamy telefonátů apod.

Editorský kolektiv odvedl mravenčí práci již během široce pojaté heuristické přípravy, jejíž výsledky umožnily nabídnout vědecké obci pestrý a mnohohlasý pohled na zkoumané téma. Editoři pracovali s materiály z Rakouského státního archivu (prezídium ministerské rady, ministerstvo vnitra, ministerstvo spravedlnosti, Vojenská kancelář následníka trůnu), pražského Národního archivu (fondy českého místopředsednictví, Národní rady české), státních oblastních archivů (Litoměřice, Plzeň, Třeboň) a dokonce i z rodinného archivu Fürstenbergů v Donaueschingen. Za nejdůležitější soukromý zdroj lze označit rodinný archiv Thun-Hohensteinů v děčínské pobočce SOA Litoměřice. Z dalších souborů pramenů byly využity osobní fondy Karla Kramáře, Aloise Rašína, Tomáše G. Masaryka, Ottokara Czernina, Friedricha Leglera, Vojtěcha Schönborna, Karla Urbana, Karla Adámka, Josefa M. Baernreithera, Františka Ferdinanda d'Este, rodinné fondy Nostitz-Rienecků a Schwarzenbergů ad. Nedílnou součástí edice vytvořily i důležité články z dobového tisku (Bohemia, Neue Freie Presse, Fremdenblatt, Prager Abendblatt, Prager Tagblatt, Wiener Zeitung), referující zejména o průběhu veřejných porad a o shromážděních české a německé strany.

Hlavní postavou obou edicí mapujících okolnosti česko-německých vyrovnávacích konferencí se především stal český místopředseda František kníže Thun-Hohenstein, pro něhož uzavření vyrovnání znamenalo životní poslání a současně i hlavní úřední úkol na českém místopředsednictví. Místopředseda Thun představoval subjekt i objekt většiny editovaných dokumentů, z nichž rozsahem a důležitostí vyčnívá obsáhlá oboustranně dochovaná korespondence mezi ním a ministerským předsedou Karlem hrabětem Stürgkhem, jež dokládá upřímný zájem obou politiků o dosažení národnostního smíru v Čechách a jejich úzkou spolupráci v stanovení taktiky nejvhodnějšího přístupu k české a německé straně konfliktu. Místopředseda informoval ministerského předsedu o svých setkáních s politiky občanských a velkostatkářských stran a Stürgkh pak Thuna o všech relevantních audiencích ve Vídni. Vedle toho Thun komunikoval o aktuálních záležitostech s ministerstvem vnitra, připravoval podklady pro vídeňská ministerstva a oponoval připravovaná úřední

rozhodnutí souvisící především s úpravami jazykových poměrů u státních a samosprávných úřadů v Českém království.

Jeden z nejdůležitějších německých dobových požadavků představovalo národnostní rozdělení Českého království na jazykově jednotné administrativní, samosprávné a volební jednotky. Německé politické strany se přitom shodovaly na vytvoření uzavřeného německého území. České politické strany, z jejichž představitelů do vyrovnávacích jednání nejvýrazněji zasahovali Karel Kramář, Antonín Švehla a Josef Fořt, se stavěly vůči těmto plánům zásadně negativně. Místodržitel Thun se v této situaci pokusil nestranně a nepředpojatě prozkoumat řešení problému. Na základě místodržitelstvím iniciovaných šetření a statistických výsledků rakousko-uherského sčítání lidu z roku 1910 zpracoval Thun za vydatné pomoci místodržitelského tajemníka Friedricha Janky rozsáhlou analýzu možností národního rozhraničení jednotlivých soudních okresů z hlediska dopravní dostupnosti, velikosti předpokládaných nových okresních sídel, jejich případné ekonomické soběstačnosti či vhodnosti jednotlivých sídel k umístění okresních úřadů.

Nutno uvést, že u tohoto tématu lze vznést jedinou vážnější výhradu k způsobu editace, kterou představuje absence místního rejstříku nebo alespoň konkordance německých a českých místních názvů. V dokumentech, zabývajících se možnostmi rozhraničení soudních okresů, se totiž objevují stovky německých místních názvů, aniž by se uživateli edice dostalo jakékoliv pomoci při identifikaci těchto německých historických názvů, ve výjimečných případech dokonce zkomolených či snad v některé fázi zrodu editovaného dokumentu špatně přetčených.

Politické aspekty poslední etapy snah o uzavření národnostního vyrovnání v Čechách zhodnotil Luboš Velek v objemné a průkopnické úvodní studii „Nedostatek odvahy ke smíru. Marné úsilí o česko-německé vyrovnání v letech 1912 až 1915“ (s. 58–168). Autor rekapituloval předchozí vývoj vyrovnávacích jednání, která byla přerušena v červnu 1912 kvůli všeobecné fyzické a psychické únavě hlavních aktérů. Přerušeni náročných jednání Velek zhodnotil jako důsledek rostoucí nervozity na německé straně, kde se aktivizovala mimoparlamentní Německá národní rada v Čechách. Přesto se však počítalo, že rozhovory budou alespoň v konzultativní formě pokračovat hned po prázdninách.

Tato naděje však zůstala nenaplněna, neboť již 17. srpna 1912 podnikl faktický útok na vyrovnání ministr spravedlnosti Victor von Hochenburger, když vydal výnos týkající se užívání jazyků u českých soudů. V průběhu sledovaných dvou let byla opakující se očekávání meritorních jednání několikrát znovu narušena, a to např. kvůli vydání anenských patentů, následnému chomutovskému usnesení ně-

meckých důvěrníků, německému společenskému bojkotu místodržitele Thuna atd. Velkova studie a zároveň dokumenty samotné vypovídají o tom, že vybědnutí ze zablokované situace se ukazovalo být velmi obtížné, ačkoliv Thun disponoval trvalou podporou ze strany ministerského předsedy a také umírnění politikové na německé straně se snažili urovnat situaci. Naposledy rozmetl pracně budovanou platformu budoucích jednání Adolf Bachmann, který dopisem ministerskému předsedovi více méně svévolně odmítl 20. února 1914 jménem Německé pokrokové strany účast na vyrovnávacích jednáních.

Poslední reprezentativně oběhované schůze českých a německých zástupců proběhly ještě v červnu 1914, vyznačovaly se však již především snahou, aby vina na definitivním ztroskotání jednání o smíru nezůstala na jedné či druhé straně. Velek spolehlivě provedl čtenáře všemi peripetiemi vyrovnávacího maratonu a díky znalosti doposud neuveřejněného editovaného materiálu mohl dospět k přesnější charakteristice jednotlivých aktérů jednání, především na německé straně, kde se od vyrovnání odkláněla část Německé pokrokové strany v čele s A. Bachmannem, přičemž opačné křídlo v téže straně reprezentoval Karl Urban. Vyrovnání nakloněna byla rovněž Německá radikální strana a v roce 1914 se k potřebě dohody dobrala i Německá agrární strana. Epilogem vyrovnávacích jednání se staly snahy univerzitního profesora Arthura Skedla o nalezení východiska ze zablokované situace, výpověď knížete Thuna před soudem o Kramářově a Rašínově postoji k vyrovnání a k rakouskému státu i soukromé komentáře Františka Thun-Hohensteina a jeho bratra Jaroslava o průběhu vyrovnání a jeho aktérech.

Velek na závěr studie trpce poznamenal, že snahy o národnostní vyrovnání byly v budoucnosti vystřídány silovými řešeními. Toto do jisté míry depresivní konstatování zmaru však nezpochybnuje potřebu zdokumentování těchto marných snah o vyrovnání, neboť zaznamenání argumentační strategie obou národních stran má velký význam pro zhodnocení stavu české a německé politiky v Čechách v období předcházejícím první světové válce. Recenzovaná publikace představuje vynikající příklad systematickosti a skvěle zvládnuté techniky ediční práce.

Pavel Cibulka

Kristýna KAUCKÁ

„Taková tlačení na jednom dvorečku!“, aneb, První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938)

Praha, Národní zemědělské muzeum 2018, 220 s., ISBN 978-80-86874-94-4.

Pozemková reforma, která byla provedena v meziválečném Československu, zasáhla svým působením politickou, právní i kulturní sféru. Její vliv na české a slovenské zemědělství a lesnictví, utváření vlastnických vztahů a přírodní prostředí byl tehdy podstatný a silný je i nyní – více než 100 let od jejího zahájení. Pojednávají o ní, či alespoň se o ní zmiňují, snad všechny přehledové práce o politickém a hospodářském vývoji první republiky. Jako dějinnému fenoménu se jí analyticky věnovali v minulosti mnozí historici a v roce 1994 se konala i tematicky zaměřená konference. Vzhledem k počtu studií o pozemkové reformě a časovému rozpětí, v němž tyto studie vznikaly a byly publikovány, jsou jejich vyznění velmi rozrůzněná. Kniha Milana Otáhalo z roku 1963 tak podává dosti odlišný obraz pozemkové reformy, než je možno nalézt ve studii Jana Rychlíka z roku 1988, jakkoliv profesionální schopnosti a názorová blízkost obou historiků byly koncem osmdesátých let 20. století asi značné. Na odlišném hodnocení dopadů a zamýšlených důsledků pozemkové reformy se také velmi podílí odborná zaměření a světonázorová smýšlení autorů. V pracích právníka Ondřeje Horáka je tak pojednávána pozemková reforma dosti odlišně než v těch částech prací hospodářského historika Václava Průchy, které se jí zabírají.

Meziválečná pozemková reforma v Československu je ovšem pro historiografii i čistě technicky velice obtížným tématem. Pramenům k ní je celá řada a získání přehledu o jejich vypovídací schopnosti, jejich vzájemné kompatibilitě a diskrpanci rozhodně není snadné.

Tematicky se dosavadní studie při zkoumání pozemkové reformy věnovaly jejím kořenům, analýze jejích východisek a cílů i jejím celkovým výsledkům v celostátním či zemském měřítku. Stranou pozornosti nezůstalo ani její provádění na jednotlivých velkostatkách a dopady na ně a také její mezinárodně-politické aspekty a jejich vlivy na její průběh a přesahy do čistě diplomaticko-politické sféry.

V roce stého výročí vzniku Československa vydalo Národní zemědělské muzeum zde recenzovanou studii Kristýny Kaucké. Pravděpodobně se jedná o první dílo, v němž jsou na přibližně stejné úrovni, tj. dosti podrobně a zároveň přehledně, analyzovány všechny dobové jevy spojené s prováděním pozemkové reformy, ať už s jedná o její prosazování, zahraničněpolitické a vnitropolitické sou-

vislosti jejího uskutečňování, její hospodářské důsledky pro jednotlivé velkostatky a problematiku přidělování půdy novým nabyvatelům, včetně jejich hospodaření na ní. Autorka pracovala s archiváliemi z fondů vybraných velkostatků a jejich vlastníků, s archiváliemi ústředních úřadů, a to jak s těmi týkajícími se regulativního rámce pozemkové reformy, tak s těmi, které se vtahují k jednotlivým záležitostem přímého provádění pozemkové reformy na zkoumaných velkostatech. Stranou nenechala ani dobové úřední a poloúřední publikace a periodický i neperiodický tisk (politické brožury). Značnou vypovídací hodnotu má také použitý obrazový materiál: snímky hospodářských a obytných budov vhodně doplňují písemné prameny, neboť umožňují představit si, jak vypadaly nemovitosti, jichž se pozemková reforma týkala.

Pro zobrazení průběhu a souvislostí meziválečné pozemkové reformy autorka použila namáhavou, ale přínosnou metodu komparace. Porovnává provádění pozemkové reformy na třech velkostatech: Křivoklátě, Plasích a Radnicích. Výběr velkostatků byl proveden na základě regionální blízkosti, ba sousedství. Umožnil autorce do značné míry při komparaci eliminovat, resp. „převést na společného jmenovatele“, vlivy klimaticko-půdních a komunikačně-tržních faktorů na vyjednávání o výměrách a cenách převzaté a přidělované půdy i té, kterou si podrželi majitelé ve vlastnictví, a i porovnávat úspěšnost hospodaření nových nabyvatelů. Na druhou stranu tím ale vyvstaly pro komparaci jiné problémy: Analyzované velkostatky měly velmi odlišné výměry a odlišovaly se dále jak státním občanstvím svých majitelů (dva je měli německé, jeden československé), tak vztahem státních úřadů k samotným velkostatkům a jejich vlastníků. (Větší část velkostatku Křivoklát převzal stát v podstatě koupí pro potřeby prezidenta republiky.)

Navíc majitel velkostatku Radnice Jiří Douglas Sternberg, byl rovněž majitelem velkostatku a hradu Český Šternberk, který jeho předci v mužské linii založili už za vlády Přemyslovců. Byl proto asi ochoten učinit mnohé pro udržení rodinného sídla ve vlastnictví. Naproti tomu, jak autorka uvádí, proti majiteli velkostatku Křivoklát Maxi Egonovi II. Fürstenbergovi vystupovala odmítavě nemalá část tamního obyvatelstva, a odprodej statku státu tak mohl být i východiskem z obtížné situace. Rovněž československým úředníkům se mohl tento postup jevit jako vhodné řešení. Metternichovský velkostatek Plasy se stal majetkem rodu až v 19. století (tradičním a hlavním reprezentativním rodovým sídlem v Čechách byl Kynžvart), což je obdobné jako u Radnic. Od obou ostatních velkostatků odlišuje velkostatek Plasy (a také velkostatek Kynžvart) to, že v roce 1930 – ještě v průběhu provádění první pozemkové reformy – jeho majitel Klement Metter-

nich zemřel a jeho syn Paul Metternich byl tehdy nezletilý. To se vzhledem k právní ochraně nezletilých nemohlo neprojevit na provádění pozemkové reformy na tomto velkostatku.

Studie svým výběrem velkostatků tak dokládá, že komparace průběhu a výsledků meziválečné československé pozemkové reformy je velice náročná. Proto především ve vztahu k majitelům nelze činit zevšeobecnující závěry bez znalosti mnoha důležitých okolností. Dokládá to i jedno závažné zjištění Kristýny Kaucké, a to že Jiřímu Douglasu Sternbergovi propustil Státní pozemkový úřad ze záboru de facto 511 ha, jakkoliv § 11 zákona č. 215/ 1919 Sb. z. a n. bylo stanoveno, že „ze záboru nesmí býti propuštěno více než 500 ha půdy“. Autorka pečlivě prozkoumala a následně popsala, jak umně Jiří Douglas Sternberg i Státní pozemkový úřad v tomto případě využili zákonných ustanovení zákona, svých kompetencí a toho, že některé záležitosti zákon podrobně „neošetřoval“. Na všech třech zkoumaných velkostatech Kaucká ukazuje, že bylo propojeno jednání o oddělování půdy i zemědělských provozních budov a průmyslových výrobních staveb od velkostatků s vyjednáváním o tom, kolik a jaké nemovitosti si velkostatkáři i nadále udrží ve vlastnictví.

Kristýna Kaucká ovšem zkoumala nejen stranu „postiženou“ pozemkovou reformou, tj. velkostatkáře, ale rovněž stranu těch, kteří na pozemkové reformě „vydělali“, tj. nabývání původně velkostatkových nemovitostí novými vlastníky. Popis přídělových řízení na velkostatech a jejich souběžná analýza tvoří druhý podstatný příspěvek práce k poznání průběhu, výsledků a dopadů pozemkové reformy. Jasně je zde ukázáno, že příděly nemovitostí v průběhu pozemkové reformy byly velmi rozdílné jak co do rozlohy, věcné podstaty, tedy možného hospodářského využití, tak právního rámce a administrativních podmínek, za nichž proběhly. Podle autorčiných zjištění nebyla značná část půdy Státním pozemkovým úřadem od velkostatků získána za úředně určenou náhradovou cenu a poté přidělena uchazečům o příděl, ale zájemci – jak soukromé fyzické osoby, tak osoby právnické, tedy družstva a obce – ji nabyli přímým odkupem od velkostatku poté, co tuto transakci schválil Státní pozemkový úřad. Jednání mezi zájemcem o půdu a jejím dosavadním velkostatkářským majitelem mohl ovšem, jak Kaucká dokládá na několika případech, Státní pozemkový úřad podnítit. V uveřejněných statistických přehledech se pak všechny tyto odkupy objevují jako „zkrácená řízení přidělová“ nebo jen jako „příděly“, což rozhodně neusnadňuje vytvořit si na jejich základě dokonale přesný přehled o majetkových transakcích v průběhu pozemkové reformy. Kaucká navíc na několika příkladech dokládá, že právě u vykazování výměr přídělů se objevují vý-

razné rozdíly mezi údaji interních úředních přehledů a poloúředními publikacemi. Pro posuzování výsledků pozemkové reformy je toto její zjištění velmi důležité.

V rámci pozemkové reformy získávali noví nabyvatelé nejen zemědělskou a lesní půdu ale i výrobní provozy (např. lihovar) a rovněž pozemky pro stavby obytné, rekreační a sportovní. V pozadí těchto přidělů a odkupů jsou z autorčiných popisů patrné politické a hospodářsko-politické vlivy, snad až s nádechem korupčního jednání. Popsáním toho, jak vznikl a dotvářel se původně zbytkový statek a posléze velkostatek Petrovice, autorka představuje zřejmě dosti výjimečný, až hraniční případ, ale současně na něm ukázala, že některé nové statky vznikaly z půdy i několika různých velkostatků (zde i těch, které nebyly autorkou podrobně komparačně pojednány).

Velikost přidělovaných ploch se samozřejmě velmi lišila – od stovek hektarů (už zmíněný statek Petrovice) až po zlomky hektarů. Autorka také v těchto pasážích ukazuje, že při zkoumání pozemkové reformy je nutné brát v potaz různé vlivy a sociálně-politické a administrativní mechanismy a vyvarovat se zevšeobecňování na základě jednoho či dvou případů. Potřebné je také zkoumat otázku průmyslových provozů a kulturních památek, které byly s velkostatkem spojené. První z nich totiž se podle autorčiných zjištění podílely podstatně (možná i většinou) na vytváření výnosů (zisků) velkostatků, druhé je naopak v nemalé míře spotřebovávaly. Koucká popsala i to, jak se na provádění pozemkové reformy projevovalo jednání jednotlivých fyzických i právnických osob, které zajímalo využití a uchování kulturních památek.

Kaučká se ale ve svém díle neomezila jen na zkoumání průběhu a výsledků meziválečné pozemkové reformy, ale analyzovala i její ekonomické důsledky – úspěšnost hospodaření nabyvatelů půdy. I v tomto směru je práce velmi přínosná. Nahlíženo z ekonomických hledisek byly osudy nově vzniklých nebo o podstatné výměry zvětšených rolnických hospodářství a statků velice pestré: Od takřka úspěšného a bezproblémového hospodaření za hospodářské krize ve třicátých letech, přes zvládání jejího nárazu prostřednictvím úlev a přímé i nepřímé pomoci ze strany Státního pozemkového úřadu, resp. státu samotného, až po hospodářský úpadek, který nastal přes všechny nabízené a využitě podpory. Ekonomické potíže rolnických hospodářství a zbytkových statků v relativně stejném území je možno připsat schopnostem jejich majitelů a jimi vytvořených podnikatelských modelů. Důležité je zjištění, že do hospodářských potíží zabředly spíše zbytkové statky, vytvořené z velkostatku Krivoklát, které vlastnili bývalí velkostatkářští hospodářští úředníci, než ty, které získali bývalí pachtýři velkostatkových dvorů. Neměly ale

hospodářské neúspěchy rolnických hospodářství a statků také nějakého společného jmenovatele?

V souvislosti s úspěšným nebo neúspěšným hospodařením nových nabyvatelů vyvstávají další otázky. Základní z nich se jeví: Byly, nebo nebyly ceny za přidělenou či odkoupenou půdu v druhé polovině dvacátých let – tedy na vrcholu provádění pozemkové reformy – přemrštěné? Nevznikla na trhu s půdou spekulativní cenová „bublina“? Další náměty pro budoucí zkoumání s tím souvisejí: Co bylo příčinou případných vysokých cen půdy? Nakolik se v hospodářských potížích československých zemědělců, kteří získali půdu v rámci pozemkové reformy, projeví propady cen obilovin a okopanin a produktů z nich (cukrovky, brambor, cukru, lihu a škrobu) v celosvětovém měřítku? Bylo možné v dobových podmínkách tento pro zemědělce nepříznivý cenový vývoj, jehož počátky lze spatřovat na počátku dvacátých let v USA, předvídat? Kristýna Kaucká ovšem tyto otázky neřeší, jakkoliv výsledky jejích analýz pro ně vytvářejí podklady. Důvodem je bezpochyby to, že jejich zodpovězení, jakkoliv žádoucí, by vydalo na další disertaci. Přesto lze litovat, že se nepokusila alespoň o částečné zformulování odpovědi na ně. V nepřímém nastolení těchto otázek ovšem i tak spočívá další přínos díla Kristýny Kaucké.

Pro poznání průběhu a výsledků a dopadů pozemkové reformy v meziválečném Československu je dílo Kristýny Kaucké velice přínosné. Zavádí totiž nové standardy pro zkoumání dopadů první pozemkové reformy, a to zvláště pro analýzy stran nových nabyvatelů. (Ohledně dopadů pozemkové reformy na velkostatkáře máme díky pracím Václava Horčíčky a Jana Županiče už určitý přehled.) Pro zevšeobecnění důsledků pozemkové reformy, jejich kvantifikaci na základě podrobných analýz a zjištění, jak kvalitativně ovlivnila československé zemědělství, potřebujeme další analytické práce, které se svou úrovní a hloubkou zpracování budou dílu Kristýny Kaucké alespoň blížit. Po komparaci provádění pozemkové reformy v její celistvosti na mnoha velkostatech pak budeme moci přesněji posoudit a pochopit, jak dalece ovlivnila a dosud ovlivňuje zemědělství a nakládání s půdou a ostatními nemovitostmi v Česku a na Slovensku a takřka jistě také na Zakarpatské Ukrajině.

Pavel Dufek

David MAJTENYI – Jiří RAJLICH

Říkali jim španěláci

Cheb, Svět křidel. Nakladatelství letecké literatury 2022, 448 s.,
ISBN 978-80-7573-099-2.

Osudy československých dobrovolníků, kteří bojovali za republikánské Španělsko, jsou známy víceméně obecně a jen několika málo osobnostem byla věnována větší pozornost. V poslední době se situace sice poněkud zlepšila, ale i tak se zdá, že na lexikon československých interbrigadistů si naše (česká a slovenská) historická věda bude asi muset ještě nějaký čas počkat, přestože prvotní kroky už byly učiněny Jaroslavem Hoškem a Jaroslavem Žalivským v roce 1975 a Kateřinou Nekvasilovou v roce 1996.¹

Kniha věnovaná životním osudům příslušníků mezinárodních brigád neboli interbrigadistů nevznikla úplnou náhodou. Již v roce 2012 vydali J. Rajlich a D. Majtenyi knihu *Jan Ferák a ti druzí*, která byla podstatně rozšířenou verzí jejich studie otištěné roku 2008 v časopise *Historie a vojenství*.² V roce 2016 v tomtéž periodiku, jehož dvě čísla byla věnována výročí vypuknutí španělské občanské války, vyšla společná studie obou autorů o generálu Josefu Pavlovi a v roce 2019 o generálu Bohuslavu Laštovičkoví.³ David Majtenyi samostatně publikoval v roce 2016 studii o Osvaldovi Závodském a v roce 2018 o Ladislavu Holdošovi (obě v časopise *Moderní dějiny*).⁴ V této souvislosti je nutné rovněž zmínit vysoce objevnou knihu D. Majtenyiho a M. Tomana o Jaroslavu Klecanovi, známému jako Mirek z Fučíkovy Reportáže.⁵

1 Kateřina NEKVASILOVÁ, *Seznam československých interbrigadistů (1936–1939)*, Praha, ČSPB 1996.

2 Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Legenda o republikánském esu Janu Ferákovi*, *Historie a vojenství*, č. 1/2008, s. 4–34 (1. část), č. 2/2008, s. 4–31 (2. část); TÍŽ, *Jan Ferák a ti druzí. Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012.

3 Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Španělská stopa generála Josefa Pavla*, *Historie a vojenství*, 2016, č. 3, s. 39–72; TÍŽ, *Bývalý dělostřelec ve službách strany, státu a parlamentu – Generál Bohuslav Laštovička (1905–1981)*, *Historie a vojenství*, 2019, č. 2, s. 66–95 (1. část), 2019, č. 3, s. 60–93 (2. část).

4 David MAJTENYI, *Osobnost Osvalda Závodského se zvláštním zřetelem na jeho činnost ve Španělsku v letech 1936–1939*, *Moderní dějiny* 24, 2016, č. 2, s. 183–220; TÍŽ, *Ladislav Holdoš: interbrigadista ze Španělska jako „buržoazní nacionalista“ v procesu s Gustávem Husákem*, *Moderní dějiny* 26, 2018, č. 2, s. 161–203.

5 David MAJTENYI – Marek TOMAN, *Zrádce, hrdina, spisovatel? : Jaroslav Klecan z Reportáže, psané na oprátce*, Praha 2021. Jaroslavu Klecanovi ostatně věnoval D. Majtenyi původní studii, která vyšla v roce 2019 v Časopise Národního muzea.

Nabízela se tak samo sebou příležitost či lákavá možnost vydat některé tyto práce rovněž knižně, samozřejmě poněkud přepracované a obohacené o nové poznatky. K těm by se autoři někdy dostali jen těžko, ale určitě i díky věhlasu Jiřího Rajlichy jako ředitele historicko-dokumentačního odboru VHÚ v Praze bylo poněkud usnadněno získávání drobných či zasutých, ale o to více cenných informací z našich i zahraničních archivů, knihoven a leckdy dokonce z živých spisů správních úřadů (např. ze španělské Palma de Mallorca), ale rovněž tak z osobních archivů a pozůstalostí, jež jsou v držení příbuzných a pozůstalých. Z četných zahraničních archivů, jež přinesly mnohdy nečekané detaily, stojí za zmínku archiv policejní prefektury v Paříži (Archives de la Préfecture de Police de Paris) a naprosto zásadní byl výzkum v ruských státních archivech: novějších dějin (RGANI) a sociálně politické historie (RGASPI). Na tomto místě je nutno vyzdvihnout, že autoři všem těm, kteří jim jakkoliv pomohli, hned na začátku knihy poděkovali.

Do recenzované knihy byly nakonec vybrány biografie čtyř mužů, kteří se aktivně zúčastnili bojů na straně španělské republiky a po roce 1945 se stali členy pomyslné „pretoriánské gardy“ komunistické strany a dosáhli významných a vlivných funkcí: Bohuslava Laštovičky (1905–1981), Ladislava Holdoše (1911–1988), Josefa Pavla (1908–1973) a Osvalda Závodského (1910–1954). Všichni se přímo podíleli na budování nového lidově demokratického režimu a nepočítali s tím, že je semelou kola mašinérie, kterou pomáhali často s velkým nasazením a nadšením roztačet. Postupně byli svých funkcí zbaveni a s výjimkou Bohuslava Laštovičky skončili ve vězení, Osvald Závodský dokonce na popravišti. Podobné byly osudy několika stovek interbrigadistů, kteří byli v padesátých letech vyloučeni z KSČ, zbaveni zaměstnání a vystaveni nejrůznějším druhům represí. Mnohými tato životní zkušenost natolik otrásla, že je přivedla až do řad nesmiřitelných odpůrců režimu, takže neušli pozornosti státobezpečnostních orgánů.

Při čtení knihy se čtenář nemůže někdy ubránit pocitu, že od známé Tacitovy zásady, aby se dějiny psaly „sine ira et studio“, bylo na několika místech poněkud ukročeno stranou, a to přesto, či možná právě proto, že oba autoři byli v osobním styku s rodinnými příslušníky všech čtyř pojednávaných osobností. Nemůžeme si toho nevšimnout při srovnání biografií B. Laštovičky a L. Holdoše. K Bohuslavu Laštovičkovi, který zemřel jako člen ÚV KSČ a zastával další významné funkce, jsou autoři mnohem kritičtější než k Ladislavu Holdošovi. Oba přitom pojilo pevné přátelské pouto, o němž svědčí dochovaná korespondence obou mužů, jak se můžeme dočíst na s. 135 a 227. Je možná škoda, že tento pra-

menný materiál, který je navíc veřejně přístupný k archivnímu nahlížení, nebyl využit ve větší míře a odkaz na něj se dostal pouze do poznámky pod čarou. Obraz B. Laštovičky, který je charakterizován mj. jako „stranický normalizátor“, tvrdý realista a konjunkturalista, by možná nabyl jiných, plastičtějších obrysů. Nehledě na tuto výtku kniha přináší přehledně vše podstatné a je navíc velmi čtivá. S přihlédnutím ke značnému množství černobílých i barevných fotografií o ní můžeme právem prohlásit, že je vskutku výpravná. Nelze ji tudíž v žádném případě označit za pouhý pendant opusu Milana Bárty z roku 2021, k němuž ostatně už ani nemohlo být přihlédnuto.⁶

Knihou bohužel postrádá jmenný rejstřík, což je při obrovském množství jmen a mikrobiografií dalších interbrigadistů nedostatek. Samozřejmě by ani tak nemohla suplovat biografický lexikon, kterým se mohou pyšnit Rakušané, Švýcaři a nejnověji Němci.⁷ Dost možná, že se podobné příručky dočkáme i u nás, a to právě od J. Rajlichy a D. Majtenyiho, neboť soupis literatury, rukopisných prací, novinových článků, internetových zdrojů a zaznamenaných rozhovorů s pamětníky (pomineme-li archivní prameny), jenž zabírá více než dvacet stran (s. 421–442), je v současné době patrně nejobsáhlejší bibliografií k tématu španělské občanské války na českém knižním trhu. Oba autoři mají vynikající znalost rozsáhlé materie a byli by s to dílo slovníkového charakteru zpracovat.

Tomáš Baletka

6 Milan BÁRTA, *Josef Pavel. Život a doba*, Praha – Ústí nad Labem 2021, 372 s.

7 Hans LANDAUER – Erich HACKL, *Lexikon der österreichischen Spanienkämpfer 1936 – 1939*, Wien 2003, v přepracovaném vydání opětovně vyšlo roku 2008, dostupné také jako databáze na webových stránkách Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (www.doew.at); Peter HUBER – Ralph HUG, *Die Schweizer Spanienfreiwilligen. Biografisches Handbuch*, Zürich 2009, vyšlo rovněž ve dvoudílné španělské mutaci *Los Voluntarios suizos en la Guerra Civil Española. Diccionario biográfico*, Guadalajara 2010; Werner ABEL – Enrico HILBERT, *Sie werden nicht durchkommen. Deutsche an der Seite der Spanischen Republik und der sozialen Revolution*, Bd. 1–2, Lich/Hessen 2015–2016. Britské, americké a kanadské příspěvky k tomuto tématu jsou trochu skromnější: Richard BAXELL, *Unlikely Warriors*, London 2012, 400 s.; Peter CARROLL, *The Odyssey of the Abraham Lincoln Brigade, Americans in the Spanish Civil War*, Stanford, 1994, 460 s.; Michael PETROU, *Renegades: Canadians in the Spanish Civil War*, Vancouver 2008, 304 s.

Ludwig von MISES

Socialismus: ekonomická a sociologická analýza

Praha, Liberální institut 2019, 583 s., ISBN 978-80-86389-65-3.

Každý posluchač kurzů ekonomie se na českých vysokých školách setká v úvodu prvního semestru s vysokoškolskou učebnicí Roberta Holmana. Ta základy ekonomické vědy uvádí konstatováním, že ekonomie je věda o lidském jednání.¹ Málomluvý student v tu chvíli tuší, že se již nyní setkává s Ludwigem von Misesem: pro stoupence moderní ekonomie uctívaným a glorifikovaným géníem, pro stoupence moderních dirigistických směrů pohrdaným a vysmívaným ekonomem a dogmatickým tmářem.

Jak bylo u drtivé většiny ekonomů narozených v devatenáctém století na území podunajské monarchie zvykem, Ludwig von Mises vystudoval právnickou fakultu Vídeňské univerzity a tamtéž posléze působil jako mimořádný profesor. V roce 1934 však Mises Vídeň opustil a do roku 1940 pracoval v Ženevě, odkud emigroval do USA. Zde učil až do své smrti na univerzitě v New Yorku. Mezi jeho nejvýznamnější práce patří vedle *Socialismu* jeho metodologické opus magnum *Lidské jednání: pojednání o ekonomii*.²

V tomto zásadním díle Mises rozvíjí metodologii rakouské školy.³ Ekonomii považuje za integrální součást vědy o lidském jednání, praxeologii.⁴ Metodologie rakouské školy se stejně jako Misesova vyznačuje metodologickým individualismem. Kolektivní entity (jako státy či instituce) tyto školy sice nepopírají, ale považují je za pouhé abstrakce, které nemají vlastní rozum, cíle ani způsobilost jednat. To vše je vlastní pouze jednotlivcům. Druhým metodologickým specifickým, které přibližuje výsledky výzkumu rakouské školy historické vědě, je odmítání matematizace ekonomie. „Dle Rakušanů je používání kvantitativních metod

1 Robert HOLMAN, *Ekonomie*, Praha 2016, s. 1.

2 Ludwig von MISES, *Lidské jednání: pojednání o ekonomii*, Praha 2006.

3 Rakouská (Vídeňská) ekonomická škola nazývaná též subjektivně-psychologická či škola mezního užitku. Za zakladatele je považován Carl Menger a jeho žáci Eugen von Böhm-Bawerk a Friedrich von Wieser.

4 Dle Misesa existují dva hlavní obory vědy o lidském jednání: praxeologie a historie. Dle něhož je historie sbírkou a systematickým uspořádáním všech zkušenostních dat, týkajících se lidského jednání. Zabývá se konkrétním obsahem lidského jednání. Studuje veškeré lidské počínání v jeho nekonečné mnohosti a rozmanitosti a každý individuální lidský akt se všemi nahodilými a specifickými důsledky. Prozkoumává myšlenky, které jednajícího člověka vedou, i důsledky skutečných jednání. L. von MISES, *Lidské jednání*, s. 29–30.

v ekonomii samoúčelné, vede jen k zamlžení podstat ekonomických jevů a brání jejich pochopení.⁵

Na základě této metodologie bylo vystavěno i Misesovo dílo *Socialismus: ekonomická a sociologická analýza*, v originále *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*, z roku 1922. V tomto bodě se nabízí otázka, proč vlastně recenzovat sto let staré dílo? V první řadě proto, že český překlad spatřil světlo světa teprve v roce 2019. V řadě druhé se nám více než o recenzi jedná o reflexi knihy, o exkurz do ekonomie rakouské školy, jíž by historická věda postkomunistické konsolidující se země neměla opomíjet. Otázka vztahu historie a ekonomie je o to naléhavější, že žijeme v době zjištěné diskuze mezi tradicionalisty a revizionisty (lze-li tak nazvat jednotlivé strany sporu o interpretaci nejen hospodářských dějin Československého socialismu).

Misesovo dílo tak opět nabývá na své původní aktuálnosti. Ve své době se totiž jednalo o příspěvek ke sporu o ekonomickou racionalitu socialismu, jehož byl Mises klíčovým aktérem.⁶ Mises byl v průběhu sporu spolu s dalším Rakušanem, držitelem Nobelovy ceny za ekonomii Friedrichem Augustem von Hayek, nekompromisním obhájcem liberalismu, soukromého vlastnictví, nedotknutelnosti občanských svobod a odmítání státních zásahů. F. A. Hayek v předmluvě k americkému vydání *Socialismu* z roku 1981 mimo jiné napsal: „Mises k ekonomické teorii přivedla nespokojenost se způsobem, jakým hospodářští historikové interpretovali prameny“ (s. 25). V tomto směru se domnívám, že historická věda nedošla podstatné změny a že i současné hospodářské dějiny jsou mnohdy psány historiky, neznalými ekonomických teorií.

Misesův styl vědecké práce a jeho rozkládání řešených problémů je specifický svojí přímou a jasnou argumentací. Jeho práce lze číst od kapitoly vprostřed knihy, aby pak čtenář pokračoval ke kapitole první a následně dle libosti kupříkladu k poslední. Autor se nevyžívá v intelektuálních konstrukcích, které by se prolínaly na různých místech jeho díla. Postmoderní vršení pojmů nedávajících v konečném důsledku žádný smysl u Misesa nehrozí. Většina kapitol je vystavěna tak, že autor

5 Robert HOLMAN, *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha 2017, s. 246.

6 V průběhu 20.–40. let probíhaly diskuze o efektivnosti a racionalitě socialistické ekonomiky. Dle Misesa byly předpokladem ekonomické kalkulace fungující trhy statků a výrobních faktorů, kde se utvářejí ceny. Socialistické hospodářství nemá fungující trhy a ceny určuje administrativně, chybí tak relevantní ukazatelé vzácnosti pro ekonomickou kalkulaci a plánování je neefektivním plýtváním. Srovnej: Pavel SIRŮČEK, *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie: (vývoj, současnost, výhledy)*, Slaný 2007, s. 409.

v úvodu rozebere holý problém, dále uvádí argumenty názorových oponentů a na závěr podává vlastní protiargumenty.

Dalším specifickým znakem jeho díla je nekonečný vnitřní dialog, kdy Mises nachází problematika místa své argumentace, odhaluje je a opět trpělivě argumentuje. Čtenář tak mnohdy nabývá dojmu, že autora nachytal u nedostatečné obhajoby jeho závěrů, aby o pár stran dál zjistil, že jeho vnitřní výtky již není aktuální. Sám autor proklamuje, že se zdržuje hodnotových soudů.⁷ Ovšem na několika místech v publikaci se nevyhne popíchnutí svých názorových oponentů, což může drobně znepríjemňovat plynulou četbu.

Mises měl obrovský oborový záběr, ostatně tak jak tomu většinou bývalo u intelektuálů vychovaných ještě před první světovou válkou. Za jeho hlavní obory však lze považovat především ekonomii, historii a právo. To se odráží i ve struktuře *Socialismu*, kde se určité části věnují vyvracení socialistických idejí z hlediska ekonomické teorie, ale také užívá argumentů historiografie.

Mises rozčlenil svoji bezmála šesti set stránkovou knihu na pět částí, přičemž epilog napsaný v padesátých letech minulého století by si zasloužil označit za část šestou. Vliv právnické fakulty je zřetelný již při nahlédnutí do obsahu. Mises zachovává takové členění, jaké mají římskoprávní spisy: Tedy do čtyř úrovní, kdy autor knihu dělí na části, oddíly, fragmenty a paragrafy. Toto členění respektuje i české vydání a odpovídá druhému vydání německému z roku 1932.⁸

České vydání je opatřeno čtyřmi předmluvami⁹ a úvodem, na něž již navazuje první část knihy: Liberalismus a socialismus. Tato úvodní pasáž nabízí řešení problému ekonomické racionality, tím měl být ekonomický liberalismus.¹⁰ Dle Misesova názoru prostor pro zvyšování ekonomické efektivity a racionální rozhodování jednotlivců existuje pouze v systému, založeném na osobní svobodě člověka

7 V tomto lze spatřovat odkaz na druhý spor o metodu – o hodnotících soudech. Spor se vedl o to, zda je ekonomie vědou etickou a normativní, tedy zda jí přísluší formulovat doporučení pro hospodářskou a sociální politiku. Nebo zda se jedná o vědu pozitivní, hodnotově neutrální. Dále byla předmětem sporu otázka metodologická. Srov. Marek LOUŽEK, *Spor o metodu mezi rakouskou školou a německou historickou školou: nejvýznamnější metodologický spor v dějinách ekonomie*, Praha 2001.

8 Ludwig von MISES, *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus* [online]. 2. Jena: Gustav Fischer, 1932 [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: https://cdn.mises.org/Die%20Gemeinwirtschaft_2.pdf (19. 1. 2023).

9 Předmluvu k českému vydání napsal ekonom Dominik Stroukal. Americké vydání z roku 1981 opatřil úvodním slovem F. A. Hayek a první americké vydání (1951) a druhé německé (1932) obsahuje předmluvy z pera L. Misesa.

10 Šířeji je obhajoba liberalismu rozpracována v autorově díle: Ludwig von MISES, *Liberalismus*, Praha 2019.

a možnosti osobní realizace v prostředí malého státu, který pouze dohlíží na dodržování pravidel a bezpečnosti. Důraz na jednotlivce se opírá o použitou metodologii. Autor přistupuje k problematice z pozice metodologického individualismu, mimo rakouskou školu známého například i z filosofie Karla Poppera.

Část druhá: Ekonomika socialistické komunity, pojednává o hlavních problémech socialismu jakožto hospodářského systému. Mises v prvé řadě definuje podstatu ekonomické aktivity, za niž považuje veškeré lidské jednání vedoucí k uspokojení lidských potřeb ve světě omezených zdrojů. Pro svoji analýzu nejprve vychází z předpokladu, že došlo k naplnění Marxova postulátu a že s jistotou přírodního zákona byl kapitalismus smeten na celém světě. V takovém stavu však nemůže socialismus existovat, poněvadž neumožňuje ekonomickou kalkulaci.

Dalším ekonomickým nonsensem je pro autora pracovní teorie hodnoty. Systém, který uznává práci jako jediný hodnototvorný prvek, nepřijímá zákon klesajících výnosů ani skutečnost omezení přírodních výrobních faktorů. To automaticky vede k jeho vyčerpání a posléze k nefunkčnosti. Ovšem i v případě existence socialismu jen na určitých místech Země je jeho ekonomická racionalita zásadně omezena. Zásadním aspektem nižší efektivity socialismu je absence motivace. Fourier sice píše, že „pokud budou pracovníci vykazovat nedostatek snahy, stačí je rozdělit do skupin. Mezi skupinami okamžitě vypukne dravé soutěžení, které zdvojnásobí energii všech jednotlivců a vzbudí mezi nimi vášnivou vytrvalost v práci“ (s. 180). Mises proti tomu uvádí prostý, leč pravdivý protiargument a to, že stužky a ocenění úderníků nejsou pro většinu lidí hodnotou, která by dlouhodobě motivovala k vyššímu pracovnímu nasazení. Na tomto místě zároveň krystalizuje zásadní problém všech socialistických teorií: Socialisté operují s člověkem, jaký by měl být, Mises pracuje s člověkem takovým, jakým je, tedy i se spoustou jeho chyb, které teoretici utopií jen neradi přenášejí do svých vysněných světů.

Neefektivita není v každém případě problémem pouze pracujících na nižších úrovních. Ani vedení průmyslových konglomerátů není v socialismu hmotně zainteresováno, aby zásadním způsobem snižovalo náklady, inovovalo výrobky a dosahovalo tak díky zvýšené efektivitě podnikatelského zisku.¹¹ Výše uvedené argumenty se ukázaly aplikací socialismu ve dvacátém století jako pravdivé. Žádný centrálně plánovaný systém nezmnožil výrazným způsobem bohatství svých obyva-

11 Pozorný čtenář si jistě v tomto ohledu vzpomene na porevoluční spis Zdislava Šulce: *Ke kritice politické ekonomie socialismu*, který rozebírá efektivitu socialistického hospodářství ex post. Šulc charakterizuje funkci socialistického podniku na principu obráceného minima. Zdislav ŠULC, *Ke kritice politické ekonomie socialismu*. Praha 1990.

tel, což je zvláště viditelné především ve srovnání někdejších evropských socialistických diktatur s kapitalistickými státy Západu. Přírůstky HDP socialistických států byly irrelevantním argumentem vzhledem k enormně extenzivnímu rozvoji jejich hospodářství. Socialismus neposkytoval obyvatelstvu možnost uspokojení potřeb, které rozliční jednotlivci mají.

Mimeoekonomickým argumentem socialistů je návrat do zlatých časů. Tato v každé době opakovaná mantra intelektuálů dle Misesa kulhá na obě nohy v tvrzení, že prvobytně pospolná společnost představovala ideální uspořádání pro všechny své členy i co se týče rodinného života či volné lásky. Autor argumentuje skutečností, že vztahy v pravěkých společenstvech determinovalo užití síly. Tedy, že žena neměla možnost volby, kam se bude její život ubírat, jak tvrdí socialističtí teoretikové. Naopak žila jako slabší jedinec v moci muže, který si ji většinou uzurpoval. Prvobytně pospolnou společnost marxistické teorie Mises naopak nazývá dobou násilí, přičemž princip násilí uznával pouze muž.

Ve třetí části knihy autor polemizuje s údajnou nevyhnutelností socialismu. Poukazuje na rozličné diskrepance mezi socialistickou teorií a její reálnou aplikací. Je třeba zmínit například Marxovo teoretické tvrzení, že socialismus nastane s nevyhnutelností přírodního zákona, a to především v nejrozvinutějších průmyslových státech. Prvním socialistickým státem se však stalo zaostalé Rusko následované státy agrárními či těmi s méně rozvinutým průmyslem. Ostatně nejrozvinutější část světa, která padla do područí komunistických stran, bylo východní Německo a Československo. Misesův argument proti nevyhnutelnosti socialismu je dělba práce, kdy na vzájemném obchodu bohatnou všichni členové společnosti. Konkrétním argumentem je přenos principu komparativních výhod na jednání jednotlivců. Je úsměvným paradoxem, že zde Mises odkazuje mimo jiných na Ricarda (s. 297), jehož pracovní teorie hodnoty byla používána marxistickou ekonomikou.

Za zavádějící shledává Mises i marxistickou interpretaci historie. Nejenže teorie fází nejsou k ničemu,¹² ale jsou zavádějící v tom, že vykládají historický vývoj jako kontinuální proces. Historie přece nepostupuje neustále vpřed v určité linii a žádný národ nepostupuje krok za krokem po týchž schodech. Stejně tak je pro něj nesmyslné Marxovo tvrzení, že „ruční mlýn vytvořil feudální společnost, parní mlýn vytvořil společnost průmyslových kapitalistů“ (s. 305). Dle Misesa se jedná

12 Nutno dodat, že ani s teorií fází nepřišel Marx jako první, vypůjčil si ji od německé historické školy. Ekonom Friedrich List navrhl již v díle *Národní systém politické ekonomie* z roku 1841 stádia hospodářského vývoje národů: divoštství, pastýřství, stádium zemědělské, zemědělsko-průmyslové a zemědělsko-průmyslově-obchodní. Srovnej: Friedrich LIST, *Das nationale System der politischen Ökonomie*, Stuttgart/Tübingen 1841.

o obrácení problému, rozvoj techniky je závislý na společenských podmínkách a na dosažené úrovni společenské dělby práce.

Socialismus jako morální imperativ je tématem čtvrté části knihy. V první fázi tu autor vystupuje jako zásadní obhájce eudaimonismu. Tvrdí, že nejen socialismus ale i další ideové proudy, mimo liberalismu, jsou antieudaimonistické, protože dle nich „morálno“ neplyne z uspokojení jednotlivce. Vyvrací však pohled na eudaimonismus jakožto egoismus. „Když je ohrožena existence společnosti, je v zájmu každého jednotlivce podstoupit i to nejvyšší riziko pro odvrácení destrukce. Ani vyhlídka na smrt ho při tomto pokusu nemůže odradit“ (s. 403). Proti morálce církevní, jejíž vliv na společnost chápe jako antiliberalní, staví Mises racionalismus. Dle jeho názoru církve předpokládají, že „teokracie je možná pouze v socialistické společnosti“ (s. 427). Taková premisa však zůstává lichá, pokud si uvědomíme, jaký byl osud církví v socialistických zemích.

Pátá část knihy popisuje metodu neradikálních socialistů, kterou Mises nazývá „destrukcionismus“. Za něj považuje spotřebu kapitálu, přeměnou na spotřební statky. Vychází z premisy, že čím větší je kapitálový fond, tím větší je i mezní produktivita práce a tím vyšší jsou mzdy. Destrukcionismus lze vnímat jako proces, ve kterém socialistické ideje získávají navrch. V této části knihy se Mises zdá být z hlediska současné doby poněkud radikálnějším, pokud totiž za metody destruktivismu považuje například i pracovní legislativu, pojištění v nezaměstnanosti či povinné pojištění sociální.

Z hlediska historické vědy je zajímavou částí Misesova díla také závěrečná část, epilog. Sepsána byla v padesátých letech minulého století. Na rozdíl od polemiky s marxistickou teorií se tu jedná o zhodnocení aplikací socialistické teorie v praxi. Mises sleduje „prosáknutí idejí socialismu“ ve třech státech a čtyřech obměnách. Prvním státem je Německo, kde Ludendorffova válečná ekonomika v Německu představovala první etatistický systém, na nějž po výmarském intermezzu navázalo nacistické Německo. Druhým případem je italský fašismus a třetí obměnou, přímo se odvolávající na marxismus, Sovětský svaz. Ačkoli první tři zmíněné případy nepředstavují přímý odkaz na učení Marxe a Engelse, jedná se o socialistické systémy.

Mises byl pozorným pozorovatelem tehdejšího dění. Dle jeho pozorování se rozlišení socialismu a komunismu, jako vývojových fází, vztahujících se k teorii o nižší a vyšší fázi komunismu, poprvé objevilo v programu Komunistické internacionály z roku 1928. Účel tohoto rozlišení spatřuje v evidentním hospodářském zaostávání Sovětského svazu a nenaplnění slibu komunistického ráje na zemi: k plnému

uspokojení potřeb docházelo jen u úzké skupiny nomenklaturních kádrů, nikoli u všech členů společnosti, jak tomu mělo v socialistickém státě teoreticky být.

Ideální stádium – komunismus – muselo být dosaženo přes mezistupeň socialismu, který lze vnímat jako transformační systém mezi kapitalismem a komunismem. V nižší fázi komunismu, dle Stalina v socialismu, ještě existují mzdové disproporce. Teprve poté co v socialismu bezprecedentně vzroste bohatství, budou mít všichni členové podobný životní standard jako držitelé důležitých úřadů. Tolik ke stalinské apologii ekonomické neefektivnosti socialismu.¹³

Četba recenzovaného díla přináší čtenáři i další užitek. Nazval bych ho uvědoměním četbou. Hospodářský historik, zkoumající témata mikroekonomická, by měl mít na paměti implicitní závěry *Socialismu*. Člověk v socialistickém režimu neztratil jen osobní svobodu, svobodu pohybu či svobodu slova. Ztratil i svobodu ekonomického jednání. Jako spotřebitel přestal existovat. Vzhledem k centrálně plánovaným cenám i množství výrobků přestal být spotřebitel nejvyšším činitelem, rozhodujícím o tom co, v jakém množství a za jakou cenu se bude vyrábět a poskytovat. V druhé řadě ztratil člověk i svobodu rozhodovat o způsobu své obživy. Nejen, že po průchodu vzdělávacím procesem býval člověk přidělen na konkrétní pracovní místo. Neměl ani možnost vlastní realizace, a to ani v případě, že by přišel s průlomovým nápadem.¹⁴

Mises se obhajobou svobody jednotlivce dostával do konfliktu s katedrovými socialisty již za svého univerzitního působení. Je však s podivem, že i přes mnohokrát opakované pokusy o aplikaci marxistických dogmat do řízení společnosti a jejich následném selhání se v akademickém prostředí nadále nachází mnoho katedrových socialistů. Není tedy divu, že krvavé počínání bolševiků se setkalo s entuziastickou odpovědí zejména mezi „zdegenerovanými literáty a salónními intelektuály“ (s. 562). Ideje, omezující svobodu jednotlivců jsou populární i v době současné, přičemž stále existuje jen hrstka akademiků, kteří vytrvale hájí právo na svobodné rozhodování o vlastním životě.

Misesův *Socialismus* je dodnes ojedinělým dílem, které je argumentačně vyspělé a zároveň obhajující široké spektrum lidských svobod proti totalitárním ambicím.

Marek Skála

13 Problematiku blíže analyzuje Jiří SUK, *Veřejné záchodky ze zlata: konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*, Praha 2016.

14 V případě perestrojkového individuálního poskytování služeb nelze z hlediska ekonomie vůbec hovořit o podnikání.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Peter HILSCH

Die böhmischen Länder im Mittelalter

Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 2023, 321 s., ISBN 978-3-17-041704-5; e-Book ISBN 978-3-17-041705-2.

České země byly pro Petra Hilsche od pradávna středobodem jeho dějinných prací a reflexí. Světlo světa, tehdy již velmi zlověstné, spatřil roku 1938 v severočeském Vansdorfu, kde prožil válečné dětství i následné vyhoštění. Po abiturii studoval dějepis, zeměpis a latinu na univerzitě v Tübingen, s níž proti běžným německým zvyklostem spojil celou svou další kariéru. Zde záhy po doktorátu začal roku 1967 pedagogicky působit, zde se také roku 2000 habilitoval a jako profesor středověkých dějin zůstal s *Eberhardinou* spjat až do roku 2018 (!). Hned jeho disertace o pražských biskupech v druhé polovině 12. století naznačila jeho badatelské zaměření na dějiny českých zemí (vyšla 1969). V dalších studiích Peter Hilsch rozšířil svůj badatelský rejstřík tematicky i chronologicky, což mimo jiné dokládá i jeho monografie o Janu Husovi z roku 1999 (srov. moji recenzi v ČČH 98, 2000, s. 636-638). Zaslouženého úspěchu se též dočkal jeho učební text o středověku z roku 1995, který po přepracování a doplnění vyšel již ve čtvrtém vydání (*Das Mittelalter – die Epoche*).

Za svorník jeho předchozích bohemikálních studií lze po právu označit Hilschovu poslední knihu, v níž zaujme již samotný název. Autor v jejím úvodu důrazně odmítl považovat své líčení (*Darstellung*) za příručku (*Handbuch*), neboť se opřel nejen o nejdůležitější prameny písemné a hmotné povahy, ale ve výběru i o sekundární, česky psanou literaturu. Sám za sebe bych knihu označil jako zpracování dějin českých zemí od římského období až do smrti císaře Zikmunda Lucemburského. Rozsahem jde o nesnadný záměr, který vyžaduje znalecké vytýčení obrysových i vývojových linií na straně jedné a uvážlivý výběr osobností, událostí i činů na straně druhé. A jelikož autor téma pojímá jako součást „ryze evropských dějin“, musel zvláště v husitském období přihlížet k dalekosáhlým přesahům českých dějů do širší historie evropské.

Zůstaneme-li ještě u titulu Hilschovy knihy, nemělo by nám uniknout, že jejím předmětem jsou dějiny zemí, označených po jejich praobyvatelích, tj. keltských Bójích. Platí to sice více pro horami vymezené Čechy než pro průchozí Moravu, v zásadě však teritoriální příslušnost obyvatel má v autorově pojetí svrchu nad jejich etnickým původem. Tím se Hilschův výklad tu více, tu méně odlišuje od zpracování českých dějepisců, v níž národnostní zřetel více vystupuje do popředí. Autor v tomto ohledu v závěru své knihy neušetřil kritiky

ani Františka Palackého, ani jeho české následovníky či německé odpůrce. Lze jen spolu s ním věřit, že po sametové revoluci se česko-německé nacionální půtky a spory o vzájemný dějinný obraz stanou záležitostí minulosti.

Peter Hilsch výklad rozdělil do dvanácti kapitol, poměrně rovnovážně věnovaných přemyslovské i lucemburské periodě. Každá kapitola se dále trochu školometsky člení na číslované podkapitolky v rozsahu tří až šesti stran, což napomáhá orientaci v dějinném toku zahrnujícím zhruba patnáct století. Z daného formátu plyne, že autor musel odkazy omezit na prameny a literaturu zásadní povahy. Ku podivu přitom připadly na jednu stranu v průměru jen dvě poznámky, což opticky knize prospělo. Připojený soupis zahrnul zhruba padesát edic či pramených souborů a na 650 titulů sekundární literatury. Úctyhodný je počet položek v obou rejstřících, v místních jich je kolem 450, v osobním jsem již napočítal více než dvojnásobek. Pokud řadu titulů autor v soupisu přímo neuvádí, platí to např. pro Spěváčkova Karla IV. a řadu knih Josefa Žemličky, nutně to neznamena, že by je neměl v ruce. Pokud se nemýlím, autor dával přednost monografiím před syntetickými přehledy, a kromě toho nepovažoval za vhodné poznámkový aparát zahrnut odkazy na obdobně zaměřená díla dalších autorů. Z toho je také zjevné, proč před příručkou či úvodem do studia dal přednost osobitému, rozsahem knihy ovšem jen přehlednému výkladu dějin českého středověku. Petru Hilschovi se přesto podařilo, a to ve značném rozsahu, zprostředkovat německým čtenářům řadu výsledků českého bádání a vylíčit namnoze dramatický středověk českých zemí přitažlivou formou.

František Šmahel

Pavel Otmar KRAFL

Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku

(= *Ius canonicum* ve středověku 3)

Brno, Středoevropské centrum slovanských studií 2022, 411 s.,

ISBN 978-80-86735-21-4.

Budiž neprávnickovi prominuto, že se odvažuje vyjadřovat k výsostně právně historické tématice. Ale vedou mne k tomu dva důvody. Jednak je kanonickoprávní literatura bezprostředně propojena s církevními dějinami a ty jsou integrální součástí historie jako takové vůbec, a za druhé si podepsaný v řadě příspěvků s církevními dějinami dovolil různě se zaobírat. A zejména mám na paměti parolu autority Jiřího Kejře, že věnovat se právním dějinám – s výjimkou práva procesního – mohou bez velkého nebezpečí i historikové-neprávnické. Třeba konstatovat, že Krafl se v knize sledovaným otázkám z různých hledisek věnuje už delší čas, což dosvědčuje skutečnost, že v seznamu literatury jsem napočítal nejméně 65 jeho prací! Jiří Kejř, mistr naší právní historie, jich tam má 60, třetí v pořadí – Zdeňka Hledíková 46. Protože posléze jmenovaná nebyla právní historičkou a přesto praktické uplatnění se církevně právních struktur v laickém prostředí výrazně osvětlila, vyplývá z toho, že ve středověku církevní právo mělo nejen výraznou, ale nenapadnutelnou ingerenci do světského práva, která ale postupně ustupovala od 15. století do pozadí.

Je jasné, že v důsledku vzájemného prolínání obecných a církevních dějin nebylo možno bibliografii rozevírat do nekonečna, vítaně tu ale čtenář najde i odlehlé tituly zejména z posledních let, které by mohly uniknout. Nicméně několik připomínek lze vznést: řadu titulů patřících spíš do lite-

ratury nacházíme i v seznamu pramenů, který je nepřehledný, protože v abecedním řazení jsou někdy určujícím prvkem jména editorů, jindy tituly konkrétních prací, takže orientace není vždy snadná. Postrádám ale velkou práci Roberta Antonína o vztahu IV. lateránského koncilu a českých zemí z roku 2020;¹ stejně tak nepovažuji alfabeticke řazení Kosmovy kroniky pod heslem Monumenta Germaniae za přiměřené.

Tak tedy: je třeba výslovně konstatovat, že v následujícím nejde o recenzi ve vlastním slova smyslu, ale především o upozornění na více než užitečnou pomůcku pro historika, kde jsou mu utříděné podány užitečné a to nejen základní informace. Začíná se rozsáhlou kapitolou podávající přehled bádání s charakteristikou literatury, i když ta někdy nutně přechází do pouhého bibliografického výčtu. Pověštině tam nejde o práce právních historiků, nýbrž historiků obecných, zpracovávajících církevní prameny pro historické potřeby, kde tedy církevní jurisdikce stojí spíše na okraji zájmu. Výjimkou je tu řada prací Kejřových a jednotliviny několika málo dalších autorů (zejména Emil Ott, Miroslav Černý, Rostislav Zeleň).

Druhou kapitolu tvoří skica vývoje postavení církevního práva v českých zemích počínaje Velkou Moravou až do jeho úpadku v průběhu 15. století nejen místně bohemikálního rázu, ale přicházejí i vstupy obecné povahy. Tím mám na mysli první polovinu čtvrté kapitoly nazvané *Zákonodárství. Sbírky církevního práva*, která informuje stručně o celocírkevních normativních pramenech počínaje předgregoriánskými sbírkami přes informace o základních

vrcholné a pozdně středověkých sbírkách až po legátská a provinciální statuta obecně a návazně na statuta v rámci českých poměrů. Navazují kapitoly o církevním soudnictví, veřejném notariátu (jehož přináležitost k církevnímu právu nebyla bezprostřední), a svazky mezi teologií a církevním právem. V rámci práva majetkového je položen důraz na práva patronátní. Své místo tu má i kanonickoprávní vzdělanost ve všech hlavních formách. Závěru předcházejí dvě krátké, ale důležité kapitoly. Vztah husitských teologů resp. právníků ke kanonickému právu, aby druhá sledovala vliv kanonického práva na světské právo.

Společný všeobecný rejstřík knihu uzavírá. Marň hledám byt stručnou zmínku o vztahu církve a jejího práva k židům, včetně literatury. Tu jsme ale v poslední době dobře zásobováni literaturou obecně historickou.

Ivan Hlaváček

Frank REXROTH
*Fröhliche Scholastik. Die
Wissenschaftsrevolution des Mittelalters*
München, Verlag C. H. Beck 2018, 505 s.,
ISBN 978-3-406-72521-0.

Göttingenský historik Frank Rexroth patří ve své generaci k nejznámějším německým medievistům. Ve svém badatelském zájmu je široce rozkročený, což je samo o sobě v době atomizace medievistického bádání něčím výjimečným. Největšího ohlasu se prozatím dostalo jeho monografii, věnované problematice sociální disciplinace té části městského obyvatelstva, jež stála na nejnižším sociálním žebříčku. V enigmaticky nazvané knize *Prostředí noci* (v anglickém vydání knihy pak *Devinace a násilí*) se po-

1 Robert ANTONÍN, *Čtvrtý lateránský koncil a české země ve 13. a 14. století*, Praha 2020.

drobně věnoval počátkům policejního dohledu na příkladu pozdně středověkého Londýna, jenž byl velkoměstem s mnoha animozitami ekonomické, politické či nacionální povahy.¹

Pokud však přehlédneme Rexrothovu bibliografii, převažují v ní studie věnované středověkým univerzitám. Mimo jeho pozornost dokonce nestojí ani univerzita pražská (v disertační práci *Německá universitní založení od Prahy po Kolín. Intence zakladatelů, cesta a šance jejich uskutečnění v pozdně středověkém německém teritoriálním státě* zkoumal počátky a rozvoj univerzitních kolejí) a středovýchodní Evropa, jež jinak z hledáčku německých medievistů poněkud mizí.² Ostatně i Rexroth stále více obrací svoji pozornost na západ. Zřetelně se to projevilo v jeho nejnovější práci, jež má obdobně jako kniha o Londýně podmanivý název *Šťastná scholastika*.

Adjektivum „šťastný“ (fröhlich) se ale nevztahuje, jak bychom se jako čtenáři Umberta Eca mohli domnívat, k otázce, zda se Kristus smál. Rexroth se vydal odlišnou cestou, v níž hrají prim pojmy svoboda a autonomie. Zlomové období z hlediska dějin filozofie pro něho představuje přelom 11. a 12. století. V této době mezi sebou v Paří-

ži začínají soupeřit jednotlivé filozofické školy. V souvislosti s tím se ale mění i přístup učitele a žáka. Do té doby obdivovaný a uctíváný učitel uzavřených a přísných klášterních společenství se transformuje v kritizovatelného učence, jehož myšlenky není nutné jen úzkostlivě hlásat, ale naopak je možné je všestranně zpochybňovat. Hlavní postavou Rexrothova průhledu do učeneckého světa je samozřejmě Abélard. Autor ho vidí jako nonkonformistu, který se vzepřel starým pořádkům. Otázkou je, zda nebyl Abélard osobností natolik výjimečnou, že přece jen přesahoval horizont a způsob jednání své doby, a zda by tedy neměl být spíše vytěčen před závorku. Autor „šťastné“ či „veselé“ scholastiky hledá odpověď v myšlení a konání Abélardových žáků. Ve skutečnosti mu tedy nejde o Abélarda samotného, nýbrž o to, co svým chováním a jednáním vyvolal.

Zjednodušeně řečeno, nebýt Abélarda, nevznikla by podle Rexrotha univerzita jako společenství lidí, kteří obdobně myslí a podobně jednají a kteří usilují o svobodu/autonomii. Obdobná myšlenka se ve stejné době, ve 12. století, ale rodila i v prostředí kupců a obchodníků. Autonomie byla vnímána jako ochrana, jež má bránit jejich aktivity, vymykající se obvyklé řemeslnické a zemědělské činnosti. K takové ochraně ale bylo třeba právních norem stejně jako správního systému a aparátu, který právní normy prosazuje a garantuje mocí. Právnícké univerzity, na nichž se formovala kasta právních učenců, kteří na rozdíl od filozofů promyšleně a cíleně zasahovali do politiky, ale nevznikaly v Paříži, nýbrž v Bologni a Padově. Jistě v tom hrála roli římská tradice, stejně tak se zde ale uplatňoval i vliv politické roztržičnosti a decentralizace moci na apeninském poloostrově.

1 Frank REXROTH, *Das Milieu der Nacht Obrigkeit und Randgruppen im spätmittelalterlichen London*, Göttingen 1999.

2 Frank REXROTH, *Deutsche Universitätstiftungen von Prag bis Köln. Die Intentionen des Stifters und die Wege und Chancen ihrer Verwirklichung im spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaat*, Köln 1992. V době svého vydání tato kniha vyvolala kontroverze, způsobené autorovým zařazením pražské univerzity jako univerzity primárně německé. Rexroth byl v tomto ohledu výrazně ovlivněn někdy až příliš příkrými názory Petera Morawa.

V souvislosti s organizací života univerzitánů na právnických vysokých učeních se Rexroth vrací k problematice dohledu a trestání, kterou zkoumal v pozdně středověkém Londýně. Trefně si přitom klade otázku, zda univerzitní statuta měla primárně posílit autonomii učenců, nebo zda naopak měla spíše potlačit chování odlišující se od normy. Ani zde neexistuje jednoznačná odpověď, i když spoutat univerzitu zákonem a řádem znamenalo odvrhnout Abélarda a dát přednost jeho soudcům.

Revolučnost vědecké proměny vidí Rexroth ve dvou aspektech. První se týká změny způsobu vyučování, argumentace, užívání pojmů a zformování se nového učenického jazyka. Druhý, stejně závažný aspekt revoluční změny spatřuje v tom, že učenický diskurz opouštěl klášterní prostředí, kde byli mniši vychováni k vzájemné lásce, zároveň však i k přísné asketice, což ve své podstatě limitovalo ostrost debat a novost přístupů. Z kláštera učenost přecházela do měst, a právě tím získávala nový sociální rozměr. Skupiny učenců 12. století samozřejmě vykazovaly odlišnou sociální skladbu než společenství vzdělanců jedenáctého věku. Město dávalo učenosti pestrost, lehkost a pocit „šťěstí“, jež byla klášternímu světu cizí. Autor tuto formu revoluce dokládá desítkami příkladů.

Přesvědčivosti nabývá jeho argumentace i díky tomu, že vládne literárním talentem a jazykovou podmanivostí, jež dnes většině historiků rozhodně nejsou vlastní. Jeho přesvědčivost ale tkví i ve schopnosti vymezit a omezit zkoumané téma. Rexroth zcela vědomě nechává stranou soudobou arabskou učenost, jež byla z hlediska matematiky, medicíny či přírodních věd v 11. a 12. století jistě revolučnější než učenost křesťanská. Autor však správně vychází

z představy, že hluboko do 12. století byl křesťanský a arabský svět učenosti natolik izolovaně, že je třeba je nahlížet a traktovat jako pro italské právníky téže doby svět arabské učenosti a vědeckých objevů téměř neexistoval. A právě z tohoto důvodu Rexroth spojil revolučnost přelomu 11. a 12. století výhradně se změnou učenického diskurzu a s nastolením nového sociálního milieu univerzitánů.

Martin Nodl

Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON – Kimberly RIVERS
Passionate Copying in Late Medieval Bohemia. The Case of Crux de Telcz (1434–1504)

(= Prague Medieval Studies 1)
Prague, Karolinum Press 2021, 344 s., 54 vyobr., ISBN 978-80-246-4665-7.

S velkou nadsázkou lze říci, že v poslední době je Kříž z Telče v rámci středověkých studií nejčastěji sledovanou osobností hned po Karlu IV. (v seznamu použitých prací je třináct textů autorky a šest Dragounových). Co vede k této mnou poněkud nadsazené formulaci? Nešlo ani o politika či vojevůdce, ani o umělce či literáta nebo o církevního hodnostáře a přesto Kříž patří mezi nepominutelné osoby našeho 15. století. Jednoduchá odpověď zní, že šlo zřejmě o největšího grafomana našeho středověku, který se nadto skoro nikde neopomněl o sobě zmínit, když dopsal nějaký text. Ten termín nemá mít dehonestující nádech, vystihuje ale dobře podstatu Křížových aktivit.

Jednoduchý člen komunity augustiniánských kanovníků v jihočeské Třeboni po sobě přes početné cesty v rámci Čech zane-

chal neobyčejně velký počet autografů zachycujících opisy děl známých i unikátních, zejména drobných, které tak zachraňují světlcos, o čemž by povědomost jinak zcela zanikla. Ale zejména: u většiny jím opsaných textů si poznamenával zpravidla přesné chronologické a lokační i osobní údaje. Ty jsou tak nedocenitelným biografickým materiálem, neboť umožňují sestavit poměrně přesně Křížův zajímavý itinerář, nezřídka s bližšími údaji o charakteru jeho nocležišť (soukromých, ale i v církevních katolických institucích), případně o spolupisařích.

Ale přicházejí i různé obecnější údaje o opisovaném spisu či o kopistické činnosti v rámci katolické, do značné míry ovšem destruované, církevní organizace. Kříž nebyl jen bezduchý kopista, protože je porůznu dosvědčen nejen jako případný autor zejména různých hádanek, ale i jako překladatel do češtiny, zručný kompilátor, glosátor i kazatel. Paleografickými postupy se jak Doležalové, tak Dragounovi povedlo blíže určit různé zasuté vazby nejen mezi všelikými složkami kodexů, ale připsat Křížovi písařsky i takové texty, kde se výslovně nejmenuje.

Přílohám, bibliografii a rejstříku, který je jmenný i věcný (ale chybí v něm a ovšem i v textu – pokud jsem nic nepřehlédl – jakákoliv zmínka o watermarks/filigránech), předeseílá Doležalová dosti podrobný životní běh Křížův jak v rámci jeho vnějších osudů, tak pokud šlo o aktivity písařské či autorské. Některé její obecně historické formulace je třeba brát jako jisté generalizace: Tak hovoří-li se o tom, že jižní Čechy v důsledku mocných Rožmberků *was never attacked* (s. 39) či když jde o konstatování, že „první místo“ v dochovanosti a rozsahu našich klášterních knihovních středověkých fondů patří Třeboni (tamže), neboť Třeboň

viditelně zaostává za knihovnou vyšebrodských cisterciáků, která vlastně zhruba dvojnásobek středověkých rukopisů.

Na Doležalovou navázala Kimberley Rivers poněkud neorganickou vložkou (s. 165–180 a pak s. 277nn.), v níž vysledovala celkem 24 rukopisů, které jsou písařským dílem Jana Sintrama († ca 1450), bavorského františkána z jihoněmecké františkánské řádové provincie. Vyslovila přitom dost nepravděpodobnou domněnku, že Sintram vlastnil původně více rukopisů než Kříž, neboť Rivers u něho předpokládá velmi mnoho deperdit. Tato ovšem musíme předpokládat také u Kříže samotného, jehož písařské autorství je prokázáno u více než padesáti dnes doložených kodexů (více než dvojnásob než u Sintrama) a většinově jde nadto o sborníky. Jen si představme Křížovo časté putování po Čechách, kdy musel všude „tahat“ sebou své jediné bohatství – kodexy a různě vypůjčované předlohy (odkud pocházely, nevíme). Ten nepoměr počtů dochovaných knih, na jejichž vzniku se oba srovnávaní muži podíleli, jakož i jejich obdobná peregrinace, je příliš velký, než aby mohl přesvědčit předpoklad Riversové, že u Sintrama je ztrátovost natolik větší než u Kříže, že jeho původní písařské dílo Kříže přesahuje.

Svým způsobem jsou významné pramenné přílohy publikace: Nejdříve jde o edici sedmi drobnějších souvislých textů, včetně dvou Křížových listů, školmistrovských promluv, ukázky z výrazně rozsáhlejší sbírky přísloví, aby pak následoval impozantní strukturovaný soupis Křížových rukopisů, kterých se podařilo shromáždit téměř šedesát, což je zcela mimořádné číslo (k němuž nadto musíme nepochybně přiřadit ještě neurčitelný počet rukopisů ztracených). Dostáváme tak, v našem prostředí

naprosto unikátní počet kodexů, které se vztahují k jedinému písaři.

A nabízejí se různé otázky, na něž neumíme odpovědět. Jak mohl Kříž tyto rukopisy nejen získávat, ale zejména vůbec transportovat? Do jaké míry tvořily jeho předlohy rukopisy kanonie, která vlastnila impozantní počet kodexů už z předhusitské doby, jejímž členem se ale stal až v posledním čtvrtstoletí svého života? Kde byly další zdroje? Odpověď na to neznáme. Většina z rukopisů nakonec skončila v jeho mateřském klášteře treboňském, který otřes husitského věku přežil bez zásadních škod.

Významné jsou zejména oba soupisy s plnotextovou edicí kolofónů. Ten Křížův obsahuje neuvěřitelných 157 jednotek často s přesnými datacemi, které tak dávají možnost představit si i rychlost práce nad jednotlivými texty; u Sintrama je takových jednotek 27. Zde ovšem třeba dodat, že znalost Křížových kolofónů není žádné novum, protože jejich valná většina přichází už v Truhlářově katalogu rukopisů tehdejší pražské Univerzity, dnes Národní knihovny, odkud se prostřednictvím proslulého soupisu kolofónů, připraveného Bouveretskými benediktiny (sv. 1, č. 3205–3321) dostala do potenciálně obecného povědomí. Jejich sedmisvazkový soupis je sice v seznamu literatury uveden, nikde v textu ale není připomínán, i když Dragoun mohl leckde upozornit na různé nedostatky jak u Truhláře, tak na něm závislých bouveretských benediktinů. Dragoun podal ovšem vítaně i informace o svazcích, které se nalézají mimo Národní knihovnu. Truhlářova, potažmo bouveretská čísla měla ale být v každém případě odkazována. A stejně tak postrádáme aspoň naznačení osudů Křížových rukopisů, které se takřka vesměs – jistě Křížovým prostřednictvím – dostaly do

knihovny treboňského konventu. Tím spíše překvapí, že právě klíčové heslo Treboň v rejstříku chybí.

Je třeba závěrem registrovat českou knihu nazvanou *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*, Praha 2020,¹ kde Lucie Doležalová je společně s Michalem Dragounem editorkou, současně ale také hlavní autorkou české poněkud se odlišující verze knihy. Anglická verze je určena mezinárodní odborné veřejnosti, neboť ojedinělost – či spíše jedinečnost – hrdiny tohoto tématu si plným právem činí nárok na to, aby byla na mezinárodním fóru brána v plném rozsahu na vědomí.

Ivan Hlaváček

Enno BÜNZ – Markus COTTIN
Bischof Thilo von Trotha (1466–1514). Merseburg und seine Nachbarbistümer im Kontext des ausgehenden Mittelalters (= Schriften zur Sächsischen Geschichte und Volkskunde 64)
Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2020, 567 s. s řadou vyobr., ISBN 978-3-96023-349-7.

Saská mediévistika výrazně zvyšuje tempo, a tak snad nebude na škodu upozornit na zajímavý sborník, který připomíná nejen osobu merseburského biskupa, od jehož smrti uplynulo nedávno půl tisíciletí, ale věnuje pozornost i obecnějším otázkám politického, kulturního, církevního i uměleckého vývoje jednak přímo v uvedeném biskupství, ale také v okolních krajinách. A najdeme rovněž, i když nehojně, odkazy na české vazby.

1 Recenze ČČH 118, 2020, č. 2, s. 489–493.

Celkem jde o osmnáct příspěvků rozdělených do čtyř skupin. Hlavní názvy jsou: *Bistümer und Bischöfe // Thilo von Trotha: -Fürst – Familie – Hochstift // Thilo von Trotha: Bischof und Diözese a Der Merseburger Dom unter Bischof Thilo von Trotha*. Není možno upozornit na všechny stati, některé třeba uvést aspoň titulky, neboť mohou být impulzy pro české poměry v Jagellonské době, a tak doplnit základní práci Josefa Macka v pátém svazku jeho Jagellonského věku. V prvním oddělení je to Rainald Becker, *Was war ein Reichsbischof im 15. Jahrhundert? Über kirchliche Amtsträger zwischen Papst, Kaiser und Territorium* a Enno Bünz, *Unter Krummstab und Schwert. Die mitteldeutschen Bistümer und ihre Bischöfe um 1500*.

Druhá část cílí přímo na Thilona v jeho různých funkcích s výjimkou biskupského úřadu.

Drobná stať Claudie Märtil přináší za základě informací papežských register včetně papežské penitenciáře a dalších italských pramenů (Repertorium Germanicum a Repertorium poenitentiarie Germanicum) několik zajímavých údajů k Trothově mládí a jeho italským studiím. V té souvislosti mám pro někoho mladého, který by se odhodlal k odříkavé, ale velmi užitečné práci, námět: totiž vyexcerpovat a ovšem patřičně rozvést z obou Repertorií bohemikální odkazy, jež se dají snadno dohledat z výborných rejstříků.¹ Claudia Märtil tamže vydává i malý inventář věcí, které Trotha v Itálii zanechal a mezi nimiž se nalézají i díla římských klasiků Vergilia a Terentia. Uwe Schirmer sleduje dále zejména Trothovy vazby ke

kurfiřtu Arnoštu Saskému, jehož vztah k českému královskému titulu je v té souvislosti připomínán, resp. Alexander Sembdner tematizuje Trothovu městskou politiku.

V třetím oddílu si zaslouží upozornění všechny tři stati: Peter Wiegand v rozsáhlé studii sleduje Trothova biskupská snažení, Thomas Thibault Döring jeho vztahy k vznikajícímu knihtisku. Jörg Richter posléze analyzuje a vydává nerozsáhlý inventář merseburského Dómského pokladu z roku 1480. Ke klíčovým statím patří nejrozsáhlejší studie knihy z posledního oddílu o dómu v Trothově době, která podává rozbor a edici fragmentu účtů stavby hlavní lodi tamního dómu z let 1512–1513 (Peter Ramm a Markus Cottin).

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Christopher Boyd BROWN
Zpívání Evangelia. Luterské písně a úspěch reformace

Praha, Lutherova společnost 2019, 336 s., ISBN 978-80-907557-1-0.

Dějiny reformace v německy osídlených oblastech Čech v předbělohorském období byly u nás poměrně dlouho v mnoha ohledech stranou zájmu. Díky překonání úzce nacionálního pohledu však v posledních desítkách let vznikla řada prací, které se zaměřují na tyto oblasti, jejich historii a kulturu, stejně jako na jejich pozici a specifika v celku Zemí Koruny české. Jedním z takových příspěvků je český překlad knihy amerického církevního historika Christophera Boyda Browna, věnované Jáchymovu, roli písní při šíření reformace i témat z různých

1 Srovnej: Ivan HLAVÁČEK, *Z dalších novinek zahraniční mediévistické diplomatiky a příbuzných oborů*, Sborník archivních prací 72/1, 2022, s. 266–295, zde s. 287n.

důvodů vytěsňených z naší historické paměti.

Brown se nejprve obecně zabývá duchovními písněmi a jejich významem pro reformaci. Pro české prostředí se jedná o cenné shrnutí významu a přínosu duchovní písně v německém protestantském prostředí. Zároveň se však již v tomto úvodu objevují i některé problémy, s nimiž se čtenář musí vyrovnávat též na dalších místech knihy. Jde jednak o újeji vymezenou materiálovou základnu, kdy autor čtenáře nejprve seznamuje s obecnými názory na tento žánr, aby později uvedl, že pracuje pouze s kancionály, zatímco ostatní typy relevantních pramenů nechává stranou. Druhým problémem jsou určité terminologické nedostatky v překladu původního anglického originálu. Anglické slovo „hymn“ není překládáno jako duchovní píseň, ale hymnus, což je v češtině termín užívaný pro středověkou formu (např. ikonický hymnus „Hospodine, pomiluj ny“), slovo „hymnary“ je pak namísto správného „kancionál“ či „zpěvník“ překládáno jako hymnár.

Hlavním přínosem knihy je dosud patrně nejúplnější výklad dějin Jáchymova z pohledu evangelické reformace a kultury. Brown nejprve popisuje střetávání různých konfesních směrů, ze kterých teprve postupně krystalizoval příklon města k luterské orientaci. Čtenář má zároveň možnost tuto krystalizaci vnímat i na postupném ob-
sazování farářského úřadu, kde lze sledovat jednotlivé osobnosti a jejich teologické pozice v konfrontaci s postupně se měnícími nároky a očekáváními městské obce a její představiteli.

Významný prostor patří Johannu Mathesiovi, kterým, byl nejprve rektorem jáchymovské školy, později kazatelem a farářem v městském kostele sv. Jáchyma, a ze-

jména Nikolausi Hermanovi. Ten se jako kantor významně podílel na formování jáchymovské hudební kultury a jako autor mnoha oblíbených duchovních písní si zajistil trvalé místo v německé hymnografii reformačního období. Přesto se ani zde Brown nevyhnul poněkud problematickým výkladům, když bez dostatečného zdůvodnění např. výrazně generalizuje dopad písní určených specificky pro dívčí školu. Stejně tak nelze souhlasit s dedukcí, že by duchovní píseň přestávala být uvedením mimo sakrální, resp. školní prostředí, duchovní písní. Vstupování náboženských prvků do profánního světa bylo v tehdejší Evropě zcela běžné, mnohdy dokonce programové. Reformace sice zrušila mnohé vizuální prvky tradiční katolické zbožnosti, místo nich však bohatě pracovala s novými médii, mezi něž patřily třeba právě písně s duchovními náměty.

Knih dále podává přehled jáchymovských rodáků a žáků zdejší latinské školy, kteří se díky kvalitnímu vzdělání uplatnili v různých oblastech a často zastávali úřady i v samotném Jáchymově. Autor tím dokládá známý vřhlas místní školy. Ten zmiňovali už jejich současníci v 16. století a při své návštěvě Jáchymova jej uznal i král Ferdinand I. Habsburský. Stranou však nezůstává ani pobělohorský vývoj a dlouhodobá rezistence města vůči rekatolizačním snahám. Ta vyvrcholila událostí, která byla v české historiografii reflektována jen málo a navíc neúplně.¹ Tou je působení významného jezuitského misionáře Franze (Francisca) Albana. Tento nadějný duchovní, absolvent římského Collegia Germanicum, byl Habsburky vyslán do problematických protes-

1 Viz např. Jaroslav Fiala. *Rekatolizace Loketská*. Sborník muzea Karlovarského kraje 16 (2008), s. 27–93.

tanských lokalit. V Jáchymově byl překvapen úrovní katechetických znalostí, s jejichž pomocí mu zdejší obyvatelé úspěšně oponovali. Začal proto studovat spisy z knihovny tehdy již uzavřené latinské školy, což vedlo k jeho odchodu do Saska a konverzi k evangelické konfesi. Právě Albanova emigrace a konverze je momentem, který navzdory svému významu a nesporné zajímavosti práce o rekatolizaci Krušnohoří zpravidla vůbec nezmiňují.² Stejně tak je však v této souvislosti u nás přehlížen i význam písňového repertoáru, jenž se zpíval v domácnostech a při absenci stálé přítomnosti evangelických duchovních a výuky v latinské škole patřil mezi důležité prostředky udržování konfesní integrity obyvatel.

Kniha však obsahuje i slabší a problematičtější pasáže, které ukazují na problémy v metodologickém přístupu. V zásadě jde o tři hlavní problémy. Prvním je konfesně podmíněný výklad. Základním východiskem je předpoklad jednoznačné pokrokovosti a přínosnosti evangelické náboženské a vzdělávací kultury oproti zastaralosti a ne-reflexivnosti katolického prostředí. Brown přitom vůbec nebere v úvahu společenský či liturgický kontext, již dříve se rozvíjející humanistické školství, stejně jako téma nezasazuje do reálií a praxe Českého království, jakkoliv se v této oblasti Loketského kraje kvůli velmi silné orientaci na saské prostředí projevovala jen málo. Je zřejmé, že se autor jako církevní historik obrací především

do protestantského prostředí a čtenář musí k jeho informacím přistupovat obezřetně.

Druhý problém spočívá ve využívané literatuře a způsobu jejího citování. Brown často vychází z primárních pramenů, což je v pořádku, pokud se zabývá prameny samotnými a v nich obsaženým repertoárem, i když i tam by bylo vhodné používat tematicky zaměřenou odbornou literaturu. Pokud však s pomocí předmluv těchto zpěvníků hodnotí i jejich dopad a recepci, pak se jedná v mnoha případech pouze o jeho vlastní dedukci, která se od reality mohla i výrazně lišit. V kancionálech zveřejňované texty totiž prezentovaly ideální, idealizovanou či stylizovanou představu autorů, editorů a tiskařů a nelze je brát jako doklad jejich další recepce, tedy alespoň ne v rozsahu zde použitém. V tomto ohledu autor překvapivě málo reflektuje velmi početné práce z oblasti německé hymnografie.

Do třetice pak Brown někdy prezentuje určité závěry na základě materiálu, který nelze považovat za dostatečně reprezentativní. Zabývá se například podobou a složením knihoven jáchymovských měšťanů, což představuje ve zdánlivě ucelené analýze. Následně však vyjde najevo, že vzorkem k tomu bylo vedle inventáře latinské knihovny pouhých dvanáct pozůstalostních soupisů z širokého období let 1538 až 1631, tedy bezmála sta let. Pozoruhodné je, že po uzavření takového dílčího výkladu Brown zpravidla doplňuje též sdělení, v němž sám předchozí výklad zpochybní či zrelativizuje právě s odkazem na nedostatečnou oporu v pramenech, což je vzhledem ke způsobu prezentace nejen překvapivé, ale i výkladově nekonzistentní, protože jinak k relevanci materiálové základny neuvádí žádné připomínky. Metodologicky vhodnější by byla charakteristika materiálu

2 Viz Lukáš M. Vytlačil, *Příběh renesančního Jáchymova* (Evangelicus 2017. Praha 2016, s. 45), přičemž s tímto příběhem jsem se poprvé setkal při přednášce Christopha Browna, kterou v Praze 13. února 2014 pořádala Lutherova společnost.

s jeho problémy a teprve následně předložení autorské hypotézy, která by tak nevyznívala jako objektivní informace.

I přes uvedené nedostatky se domnívám, že Brownova kniha je minimálně v některých ohledech podnětným doplněním poznání této etapy dějin Jáchymova v kontextu protestantské kultury a církevních dějin. Využití knihy pro odbornou práci však znesnadňuje absence rejstříku.

Lukáš M. Vytlačil

Petr VOREL

Šmalkaldská válka v evropských dějinách 1546–1547

Pardubice, Univerzita Pardubice 2021, 538 s., ISBN 978-80-7560-362-3.

V české historiografii byla šmalkaldská válka dosud jen malou epizodou v širších sporech mezi českými stavy a panovníkem. Tento dluh nyní zaplňuje kniha Petra Vorla, která je prvním českým syntetickým pojednáním o tomto tématu.

Události šmalkaldské války Vorel zasazuje do komplexního a široce pojatého výkladu, v němž sleduje hned několik linií, jež se pochopitelně často také prolínají. Jde jednak o linii mocensko-správní reformy Svaté říše římské na konci 15. století, která ponechala nerovnováhu mezi reálnou mocí knížat a zastoupením na říšském sněmu. Druhou je reformační zápas o podobu církve, který v roce 1517 zahájil svým vystoupením Martin Luther a jenž se silně dotýkal právě německojazyčného prostředí. Jako třetí hlavní linii je pak možné označit sledování ekonomických zdrojů uvnitř i vně Svaté říše římské národa německého. Autor ve své knize důkladně komparuje a zpracovává starší existující literaturu, rozhodně to však

neznamená její automatické přejímání. Naopak tyto výklady podrobuje kritickému hodnocení, které navíc obohacuje o svůj vlastní výzkum.

Petr Vorel se na téma šmalkaldské války zaměřuje primárně z pohledu evropského a dění v Čechách, resp. v českých zemích, sleduje s ohledem na události v Říši. Jak sám avizuje, domácímu prostředí se bude detailně věnovat ve své další chystané knize *Země Koruny české ve šmalkaldské válce (1546–1547)*, v níž naváže na tento výklad. Z informačně obsažného textu je nutné přímo upozornit alespoň na několik věcí, jež obohacují dosavadní stav poznání, nebo jsou pro knihu charakteristické. Autor ve svém výkladu zcela nově těží z výsledků studia archivních dokumentů z římského Státního archivu. Díky tomu mohl známé události kolem šmalkaldské války obohatit o dosud opomíjený a téměř neznámý rozměr vztahů mezi císařem Karlem V. a papežem Pavlem III. z rodu Farnesiů, které se ukazují být pro vývoj událostí zásadní. Postupné zlepšování jejich vztahů vyvrcholilo tajnými jednáními v roce 1543, kdy došlo i k jejich utajenému osobnímu setkání v italském Bussetu. Jejich výsledkem byla dohoda, která poskytla Karlu V. silného spojence do chystaného konfliktu s protestantskou opozicí v Říši. Papežův vliv se promítl i do vyostření konfesních vztahů. Jeho zapojení do konfliktu i ostrá protireformační rétorika přirozeně vyvolaly reakci na straně protestantského Šmalkaldského spolku, který ve vstupu cizích vojsk na území Říše jednoznačně viděl porušení císařovy volební kapitulace. Objevení papežovy buly vojsky hejtmana Sebastiana Schterlina z Burtenbachu se na počátku vojenské kampaně stalo silným impulsem k další mobilizaci říšské opozice.

S tím souvisí druhé zásadní téma, které zde autor rozvíjí. Mezi dosud známé hypotézy, proč konflikt vznikl, jež jsou více či méně pravděpodobné, zařadil totiž nebezpečí sesazení Karla V. z císařského trůnu. Tuto hypotézu dokládá popisem událostí, včetně již zmíněného porušení Karlovy volební kapitulace, tak i zásadním posunem mocenského rozložení sil v kurfiřtském kolegiu. Díky konverzi kolínského arcibiskupa Hermanna von Wied k luterství totiž opozice získala většinu čtyř kurfiřtských hlasů, což by jí umožnilo provést jak zvažované sesazení, tak i volbu nového panovníka. Karel V. si musel být tohoto rizika velmi dobře vědom, což Vorel dokládá jeho snahou o rozbití kurfiřtské většiny jak jednáními s Filipem Hesenským, tak i eliminací postavení tehdy již papežem odvolaného arcibiskupa Wieda.

Vedle mnoha linií politických a diplomatických jednání a vojenských aktivit, a to jak ve vlastní šmalkaldské válce, tak i v předchozích konfliktech, je v knize významný prostor věnován také otázkám finančním. Zde se nezapře autorův dlouhodobý zájem o dějiny oběživa a numismatiku, ostatně nezanedbatelnou část obrazových příloh také tvoří fotografie dobových mincí. Dostupnost stříbrných zdrojů se jako leitmotiv prolíná popisovanými událostmi. Není se čemu divit, protože dostatečná finanční hotovost byla nezbytná jak pro postavení potřebné armády, tak i pro její udržení v poli. V tomto ohledu byla na počátku války výhoda jednoznačně na straně Šmalkaldského spolku, jehož model výběru členských poplatků umožňoval vytvoření dostatečného fondu pro financování vojska. Vedle toho byla finančně silná jak velká města, tak i saský kurfiřt Jan Fridrich I., jemuž náležely doly v Krušnohoří.

Tuto jednoznačnou výhodu na straně protestantské opozice však vedle dalších vlivů postupně zvrátil jednak postupný útlum těžby ve střední Evropě, tak zejména objevení obřích stříbrných dolů v Jižní Americe, což Habsburkům otevřelo neomezené úvěrové možnosti. Jich samozřejmě mohli využít primárně k postavení silné žoldnéřské armády, ale také k větší nezávislosti na papeži, jehož přímočarý nepotismus i selhání papežských vojsk v kampani za Alpami způsobily roztržku, kterou započalo výrazné zhoršení vztahů mezi oběma katolickými monarchy.

Kniha je odborně velmi zdařilým dílem, které představuje nejen první českou syntetickou práci o šmalkaldské válce, ale téma originálním způsobem doplňuje a rozvíjí. Ve snaze o zachycení komplexních vztahů a souvislostí pojednávaných událostí sice dochází k poměrně četnému opakování řady informací, výklad však neponechává čtenáře v osidlech informační selekce. Lze litovat snad jen poněkud nedůsledné redakce textu, nebo jen velmi schematických mapových příloh zachycujících pohyby vojsk, jež nejsou příliš přesné. Tyto momenty však žádným způsobem neovlivňují vysokou odbornou úroveň knihy. Užitečným doplňkem textu jsou genealogická schémata, která skrze rodokmeny ilustrují dynastické vazby hlavních aktérů událostí. Knihu lze tedy vřele doporučit jak odborné veřejnosti, tak i dalším zájemcům o dějiny 16. století.

Lukáš M. Vytlačil

Liv Helene WILLUMSEN

The Voices of Women in Witchcraft Trials

(= Routledge Studie in the History
o Witchcraft, Demonology and Magic)

Abingdon Oxon (UK) – New York,

Routledge 2022, 491 s.,

ISBN 978-1-032-18617-7.

Autorkou publikace je norská historička L. H. Willumsenová (nar. 1948), emeritní profesorka *The Arctic University of Norway* v Tromsø, která patří k předním znalkyním dějin honů na čarodějnice v raně novověké Skandinávii a také ve Skotsku. Ve své nové práci si vytkla ambiciózní cíl: za použití původně literárněvědné interpretační metody *close reading* (doslova „pozorné čtení“) pevněji uchopit výpovědi žen v čarodějnických procesech v různých evropských zemích. Zmíněná interpretační metoda autorce umožnila (symbolicky vyjádřeno) zaslechnout hlasy čarodějnic.

V úvodu Willumsenová nastínila použitou komparativní metodologii kladoucí důraz na význam jazyka a na naratologický přístup, který rozlišuje mezi hlasem vypravěče a hlasem jednající osoby. Východiskem autorčiny komparace byly výpovědi žen vyslýchanych pro čarodějnictví obsažené v raně novověkých pramenech z celkem osmi zemí, popř. oblastí v severnější části Evropy: Španělského Nizozemí, severního Německa, Dánska, Skotska, Anglie, Norska, Švédska a Finska. Pro každou z těchto zemí, resp. oblastí Willumsenová zvolila tři výpovědi čarodějnic, první z relativně rané fáze tamějších honů na čarodějnice (zpravidla z druhé poloviny 16. století), druhou z jejich pokročilé či vrcholné fáze (obvykle z první poloviny 17. století) a třetí z jejich pozdní fáze (druhá polovina 17. století). Obsah těchto výpovědí přitom podrob-

ně reprodukovala, a to na pozadí konkrétního čarodějnického procesu.

Všechny shromážděné výpovědi autorka z vytčených úhlů pohledu důkladně analyzovala. Poté v nich srovnávala jejich strukturu a to, jak ženy obviněné z čarodějnictví samy sebe prezentovaly. Pokusila se postihnout, do jaké míry byly při výsleších používány nátlakové prostředky včetně tortury, a nakolik je tedy nutné výpovědi označit za vynucené narativy. Velmi zajímavou otázkou, kterou se Willumsenová ve zkoumaných výpovědích zabývala, byla úloha (hlas) práva. Dalším objektem autorčina zájmu byla úloha písaře, v raném novověku zpravidla již profesionála, který zachycoval procesní dění u soudu. Použití výpovědí z různých zemí autorce umožnilo sledovat mezinárodní transfer představ o čarodějnictví, zejména pak idejí dobové čarodějnické démonologie.

V pečlivě zpracované publikaci lze zaznamenat jen minimum faktografických chyb a nepřesností. Chybou, která českého čtenáře zamrzí, je označení monografie německé historičky Karen Lambrechtové o honech na čarodějnice a kouzelnických procesech ve Slezsku, za dílo věnované čarodějnickým procesům v severním Německu (s. 25).

Petr Kreuz

John CALLOW

The Last Witches of England. A Tragedy of Sorcery and Superstition

London – New York – Oxford – New
Delhi – Sydney, Bloomsbury Academic
2022, 333 s., ISBN 978-1-7883-1439-8.

Publikace je věnována kouzelnickému procesu, který vypukl ve městě Bidefordu v hrabství Devon roku 1682. Jeho oběti,

Temperance Lloydová, Susanna Edwardsová a Mary Tremblesová patřily k posledním popraveným čarodějnicím v Anglii. Byly odsouzeny k smrti a oběšeny 25. srpna 1682 v Exeteru, hlavním městě hrabství Devon. Proces byl vyvolán několika obyvateli Bedfordu, kteří uvedené ženy obvinili ze škodlivých kouzel a Lloydovou navíc i z proměňování se v různá zvířata (např. ve straku). Všechny tři oběti náležely k místní chudíně a šlo navíc o starší a osamělé či sociálně izolované ženy.

Callow nejprve popisuje prostředí, z něhož proces vzešel. Tím bylo přístavní město Bideford, které ve druhé polovině 17. století všestranně prosperovalo z obchodu se zámorím. Autor přiblížil také náboženské poměry v Anglii po restauraci Stuartovců a magické představy tehdejšího britského obyvatelstva, které tvořily pozadí i rozbušku kouzelnického procesu z roku 1682. Callow podrobně vyličil průběh procesu, povšiml si i širšího kontextu honů na čarodějnice v raně novověké Anglii, jejichž součástí byla mj. recepce některých spisů evropské kontinentální čarodějnické demonologie i dobové učené debaty o čarodějnictví a nadpřirozených jevech. V poslední kapitole autor zachytil proměňující se reflexi kouzelnického procesu z roku 1682 v lokální paměťové kultuře. V roce 1996 byla v Exeteru odhalena obětí procesu pamětní deska.

Především však Callow pečlivě sebral dochované pramenné údaje o třech obětech kouzelnického procesu z roku 1682. Ty jsou rozptýleny nejen v několika tiscích, které přímo reagovaly na popravu, nýbrž i v bidefordských farních matrikách, v chudinských rejstřících a v dalších pramenech lokální proveniencí. Z těchto střípků dokázal autor nejen sestavit věrohodné biografie

všech tří obětí, ale i postihnout jejich rodinné poměry a sociální vazby, jakož i profesní, etnické a migrační pozadí. Callowův styl osciluje mezi poutavým, až fabulujícím vyprávěním příběhů a epizod na straně jedné a deskriptivním výkladem, přerušovaným snad až nadměrným množstvím různých asociací, na straně druhé.

Stylem podání tématu je publikace určena v první řadě pro širší laickou veřejnost. Přesto však zásadně neslevuje z požadavků na ryze odborné dílo, neboť je opatřena dostatečným poznámkovým aparátem, přehledem pramenů a literatury i souhrnným rejstříkem.

Petr Kreuz

19. a 20. století

Heinz-Dieter HEIMANN

Schinkels Brunne und das Königsgrab an der Saar. Eine Gedächtnisgeschichte und politisch Affäre Preussens

(= Quellen und Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte, Bd. 56)

Berlin, Duncker & Humblot 2022, 187 s., ISBN 78-3-428-18385-2.

V roce 1929 navštívil československý ministr financí Karel Engliš hrob Jana Lucemburského v Kastelu na Saaře a vyslovil přání, aby ostatky tohoto českého krále jednou byly uloženy v pražské katedrále svatého Víta. V dějepisu a v kulturní historii málo vzdělaný ministr zřejmě netušil, že tímto výrokem způsobí diplomatickou roztržku mezi Československem, Lucemburskem a Německem, respektive říšskou zemí Prusko, prozatímním v roce 1929 dočasným vítězem „boje o kosti“ rytířského krále, pro

kterého česká historiografie už několik let razí výstižné, ale distanční pojmenování Král cizinec.

Do Prahy, jak je známo, kosti Jana Lucemburského nikdy nedorazily, za to byly přeneseny v roce 1946 do katedrály Notre-Dame nacházející se v hlavním městě Lucemburska. K tomu, aby se tak stalo, bylo nutno urazit v krátké době neuvěřitelnou dějinnou cestu, na jejímž konci stála porážka nacistického Německa a v jejímž důsledku i rozpuštění Pruského státu v roce 1946 – a hlavně převzetí údolí Saary a Mosely (opětovně) francouzskou okupační správou. Právě její velitel generál Marie-Pierre Koenig podepsal 1. 7. 1946 příkaz, aby kosti Jana Lucemburského opustily pohřebiště, kde odpočívaly od roku 1836, a byly odvezeny do Luxemburgu. Domnívám se, že v Praze se o návrat krále Jana „domů“, už nikdo nezajímal a zřejmě jen málokdo tušil, jaké kulturně politické konotace byly s ostatky krále Jana doposud spojeny.

A právě o cestě „kostí“ krále Jana dějinaři pojednává anotovaná monografie. Jak asi známo, bylo po bitvě u Kresčaku (26. srpna 1346) mrtvému králi vyňato srdce a synem Karlem uloženo v dominikánském klášteře Montargis, zatímco jeho tělo neputovalo podle závěti do Arlonu, ale bylo nabalzamované uloženo v září 1346 v benediktinském klášteře v Luxemburgu. Tím začala odysea králových ostatků, které zde v sarkofágu přečkaly války mezi císařem Karlem V. a francouzským králem Františkem I. V roce 1613 byly ostatky přeneseny do nového benediktinského kláštera, zvaného Neumünster, kde přežily v roce 1684 francouzskou dobovačnou válku. Další nápor plundrující francouzské, tentokrát revoluční republikánské armády v roce 1795 vyřešil opat kláštera tím, že ostatky českého

krále dal s důvěrou do úschovy zdejší bohaté rodině Boch-Buschmann.

V tomto momentu začíná vlastní autorův důkladný kulturně historický výzkum, který je založen na Oexleho konceptu „Memorialüberlieferung“, tedy přenosu paměti mrtvých do současnosti, se kterým slavil velké badatelské úspěchy v německém kulturním prostředí ještě před dominancí konceptu míst paměti. Tento koncept daleko více akcentuje dobové kulturní prostředí a jeho aktéry, neboť je zaplňován spíše lidmi a jejich myšlenkovým světem, nežli artefakty a samotnými místy paměti, v našem případě královským pohřebištěm.

Proto zde rozhodující roli hraje zmíněná rodina Boch-Buschmann a její firma na kameninu, dnes světoznámá pod značkou Villeroy-Boch, která zahájila svoji výrobu v zakoupeném, zrušeném benediktinském klášteře v Mettlachu na Sáře, který, obdobně jako trevírské arcibiskupství a Sársko, připadl z rozhodnutí vídeňského kongresu v roce 1815 Prusku. Tím se veškeré dosavadní státoprávní, náboženské a i kulturní tradice tohoto kraje včetně chování bohatých lidí obrátily naruby, respektive zcela zjiště a konkrétně začaly směřovat k luteránskému Berlínu.

I zapomenuté kosti krále Jana mohly být náhle proměněny v politický kapitál pruského státu, respektive korunního prince Fridricha Viléma (IV.). Společně s princovým rádcem Karlem F. Schinkelem a s rodinou Cohausen a Rattonitz bylo vybudováno v Kastelu na Sáře v roce 1836 nové pohřebiště českého krále, a to i proti vůli lucemburského vévodství, které mimochodem získalo svoji státní suverenitu až v roce 1860. Nové pohřebiště mělo posilovat hohenzollernskou prestiž na nově získaných západních územích právě propojením se

„zdejší“ slavnou lucemburskou dynastií. Nebylo asi náhodou, že ve stejné době začala i přestavba hradu Hohenzollern u Hechingenu.

Nové pohřebiště s kaplí zůstalo v Kastelu, jak už bylo výše naznačeno, v pruských rukou do léta 1946. Královy ostatky zde již dlouhá desetiletí nespočívají. Vrátily se do Luxemburgu, stejně tak jako bývalý majitel králových ostatků a strůjce myšlenky jejich propojení s pruskou státní ideou Jean Francois Boch-Buschmann v roce 1858 odešel z Mettlachu umřít domů, tedy do Lucemburska. Bojovný Johann von Böhmen (a jeho ostatky) už dávno státy a jejich obyvatele nerozděluje a ani nesjednocuje, o čemž svědčí i jednoduchý fakt, že nemá nikde v Evropě sochu. Jaké poselství by asi pro dnešní generace vyzářovala? Z boje se neutíká nebo heroizaci války?

Milan Hlavačka

Martin PELC

***Na Football! Fotbalové diváctví
a fanouškovská kultura v českých zemích
do roku 1939***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022,
382 s., ISBN 978-80-7422-845-2.

Po netradičně pojaté monografii *Sport a česká společnost do roku 1939* (Praha – Opava, 2018) přichází Martin Pelc s dalším historickým zastavením, které je věnované fotbalu, sportu, který má na naší planetě nejvíce příznivců. První dvě kapitoly knihy jsou věnovány rozboru počátků fotbalu v českých zemích, analýze sociálního složení fotbalového publika a ranou diváckou kulturou na přelomu 19. a 20. století a následným bouřlivým vývojem fotbalové hry do vypuknutí první světové války. Obě kapitoly jsou do-

slova nabitý faktografií a hledáním souvislostí s počátečním vývojem sportu, pochopitelně především fotbalu, v metropolích střední Evropy, tj. Vídní, Praze a Budapešti. Opomenut není ani vliv anglického fotbalu. Zde množství faktů a jejich vazeb posouvá text k hranici chaotičnosti, ale hluboká znalost tématu vyvěrající z důkladného studia dostupných literárních pramenů, které autor pochopitelně nalézá zejména na stránkách sportovního i všeobecného tisku, dává oběma kapitolám patrný vnitřní řád.

Svoji systematickostí autor plně rozvinul v následujících oddílech knihy věnovaných fotbalovému diváctví a fandovství první republiky. Jeho metodologický přístup můžeme přirovnat k efektu rostoucí cibule. Martin Pelc svůj hluboký historický rozbor mnohostranného fenoménu diváctví a fandovství pečlivě skládá z jednotlivých vrstev až ke konečné podobě. Podrobně se zabývá rozmachem fotbalu, který se v nově zrozené republice stává jedním z pilířů masové kultury a specifikací veřejného prostoru, který vytváří fotbalový stadion. Dále se zevrubně a systematicky věnuje početné fanouškovské obci, jejímu sociálnímu složení a věkovému i genderovému profilu. Její značnou část tvořili kluci školou povinní. Ti se, na rozdíl od dospělých, fotbalu zejména na „pláccích“ Žižkova, Vinohrad, Vršovic a pochopitelně také v dalších městech republiky této hře aktivně věnovali a fotbal spolu s dobrodružnými filmy resp. filmovými seriály naplňoval jejich volný čas.

Martin Pelc neopominul politické směřování nejen činovníků, ale také příznivců nejvýznamnějších pražských klubů či spíše jejich politické sympatie, které jim byly připisovány prostřednictvím tiskových komentářů. V Pelcově knize dále nalezneme, kolik diváka zhlédnutí zápasu stálo a co se

mu, a za kolik, po vstupu na stadion nabízel, aby si mohl fotbalový svátek co nejlépe vychutnat. Díky autorovi můžeme vnímat atmosféru i kulturu fandění za první republiky. Nahlédneme také na fotbalová hřiště na perifériích, vesnicích a malých městech, v Čechách, na Moravě i na Slovensku, kde docházelo k typickým projevům fotbalového násilí, tj. k inzultaci rozhodčích a rvačkám mezi fanoušky. Ty byly hlavně na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi motivovány národnostní nevraživostí, zde slovensko-maďarskou.

Pelc vede svůj míč po plasticky vytvořeném hřišti, na kterém vidíme nejen hráče (včetně největších hvězd) a diváky, ale také mnoho dalších aktérů neustále se měnící hry – umělce, kteří usilují o ztvárnění diváckých a fanouškovských rolí, obchodníky, kteří fotbalovým fandům nabízejí služby a předměty, které si jejich srdce žádá, i analytiku, kteří usilují o vysvětlení společenské role fotbalu, fotbalového diváctví a fandovství. Martin Pelc je, podle mého názoru, výraznou osobností současné české historiografie zejména proto, že propojuje zkoumané fenomény s jejich mnohostranným působením ve společnosti dané doby. Daří se mu to díky péči, systematickosti, trpělivosti a interpretační korektnosti. Šíře i hloubka heuristické práce, na jejímž základě je text postaven, stejně jako mnohostranné autorovy znalosti doby, které se věnuje, jsou obdivuhodné. Díky tomu dokáže nalézat souvislosti kulturní, sociální, ekonomické i psychologické, do kterých fotbalové diváctví a fandovství vstupuje, ve kterých se rozvíjí a které ho limitují.

Je asi přirozené hledat v recenzovaném textu událost, souvislost, interpretaci, kterou autor nezmínil, nebo nevysvětlil. V knize Martina Pelce se mi to nepodařilo. Z mé-

ho pohledu pamatoval na vše. Jeho kniha *NA FOOTBALL!* není úplně lehkým čtením, protože je odborným textem se všemi jeho náležitostmi. Je však textem zajímavým, inspirativním a kultivovaným. Vedle autorovy odborné erudice si cením jeho skromnosti a pokory, která se neokázale vine celým textem. Při svých znalostech, a to nejen historických, by na ně Martin Pelc mohl více poukazovat a oslňovat brilantní interpretací. Nečiní tak. Spíše jako angažovaný, ale nezaujatý divák popisuje, analyzuje, glosuje, skromně předkládá hodnocení jiných, která však pečlivě vybírá, aby seznámil čtenáře se všemi příčinami, proměnami a důsledky historického vývoje fenoménů, na které zaměřil svoji pozornost.

Marek Waic

Ila ŠEDO

***Sbírka knižních souborů Exlibris
a soupisů Exlibris Západočeského muzea
v Plzni***

(= Fontes bibliothecarum Musei Plznensis, vol. 7)

Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2021, XV+184 s., z toho s. 135–184 barevná vyobr., ISBN 978-80-247-187-4.

Níže referovaná bibliografie je součástí řady evidenčních tištěných pomůcek speciálních fondů Západočeského muzea, které autor obětavě sestavuje. Lze namítnout, že knihu by spíš měl představovat historik umění, ale zdatně jej může zastoupit i poučený historik. I když někdo může mít dojem, že jde o „pouhé“ sběratelství, jsou knihy toho typu něčím více, tím spíš, jsou-li popisy jednotlivých dokladů provedeny tak, aby na ně bylo možno zodpovědně navázat. Dávají totiž nahlédnout do intelektuálního pod-

houbí důležitých vrstev té které společnosti. A nebude na škodu uvést v této souvislosti zdánlivě jen sběratelskou, ve skutečnosti ale dosud nejpodrobnější historii českých exlibris nedávno zesnulého významného archeologa Slavomila Vencla.¹ Některé z jeho četných prací uvádí Šedo v užitečné stručné úvodní bibliografii.

Základní chronologický údaj ohraničuje látku 20. stoletím; jde dohromady o 218 dokladů, z nichž většina (celkem 156) patří jeho první polovině. V zřetelném popisu jednotlivých exemplářů jak vlastních exlibris, tak jejich soupisů, nalézáme i – pokud

jsou uvedena na předlohách – jména jednotlivých konkrétních držitelů, případně informace bibliografického charakteru, ba i další doslova množství jmen a všelikých věcných informací, v kterých by se uživatel mohl doslova ztratit. Ale Šedo mu podává pomocnou ruku v řadě rejstříků, které tvoří důležitou část knihy. Jsou to: rejstřík názvový, edic, vydavatelů a nakladatelů, tiskařů, jmenný, tvůrců, technik, majitelů (ten je nejrozsáhlejší) a konkordance. Takže užitečná pomůcka, která znovu prezentuje Západočeské muzeum jako zodpovědného správce svých fondů.

Ivan Hlaváček

1 Slavomil VENCL, *Moderní exlibris v českých zemích. Úvod do studia*, Pelhřimov 2018.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

The 23rd International Conference on the History of Concepts. Global Modernity: Emotions, Temporalities and Concepts

V Berlíně se ve dnech 7. až 9. dubna 2022 konala 23. mezinárodní konference o dějinách historických pojmů. Tento skutečně mezinárodní kongres původně plánovaný na rok 2020 musel být dvakrát odložen z důvodu pandemie COVID-19, neboť pravidla pro konání akcí se v jednotlivých státech lišila a v návaznosti na to proběhly jen dílčí semináře online formou. Berlínské konference – prvního společného zasedání – se však nemohli zúčastnit kolegové a kolegyně z Ruska. Jejich metodologický přístup ovlivněný sémiotikou a tartuskou školou tedy chyběl.

Analýzy opírající se o práci s historickými pojmy a kategoriemi vyrostly na přístupu zformovaném Reinhartem Koselleckem, který chápal *Begriffsgeschichte* ve vztahu k sociálním dějinám a konkrétním časovým epochám (*Zeitschichten*).¹ Výraznou pozornost věnoval tomu, jak občané vnímali a lexikálně vyjadřovali proměny v politice, přičemž za klíčovou považoval hranici proměny od pojmu zkušenosti k pojmu očekávání.²

V Evropě zůstává v dějinách pojmů a idejí tradiční badatelskou oblastí výzkum parlamentních debat a způsobu, jakým pojmy vstupovaly do veřejného prostoru a ovlivnily politickou kulturu. Tuto tradici na konferenci reprezentoval mata-

1 Srov. dnes už klasický lexikon Otto BRUNNER – Werner CONZE – Reinhart KOSELLECK (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (8 Bände in 9), Stuttgart 1972–1997.

2 Reinhart KOSELLECK, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main 2006.

dor výzkumu, finský politolog Kari Palonen, svou nejnovější knihou *Politika jako parlamentární pojem*.³ Nejde ovšem o dějiny parlamentarismu, ale o hledání proměn a posunů významů pojmů, které političtí aktéři používali pro svou argumentaci. Porozumět politikům, často se odvolávajícím na historické události, není jednoduché pro laiky ani odborníky. To, co je veřejně vyřčeno, začíná působit samostatně jako řečový akt (speech act), čímž lze připomenout druhý zdroj, o nějž se dějiny pojmů opírají: tzv. cambridgskou školu Quentina Skinnera a Johna Pococka.

Díky tomu, že dějiny pojmů zkoumají frekventovanost pojmů a jejich sémantické proměny, nabízejí výsledky v longitudální perspektivě, s nimiž mohou dále pracovat historici i politologové, ale také lingvistika anebo filozofická logika. Tímto směrem a za účelného využití metody digital humanities v současnosti nejvíce postoupily badatelské týmy z Finska (na konferenci především Jani Marjanen) a Holandska (Joris van Eijnatten, Edo Storm, Ruben Ros). Jejich analýzy se neomezuji pouze na domácí scénu, ale komparativně zkoumají významy pojmů i v jiných prostředích (zejména skandinávské země, Velká Británie, Německo), která mají v dostatečné míře bohaté a dostupné digitální knihovny. Pro tuzemský výzkum si lze přát podobný transnacionální přístup, který by neustrnul u jednoho státního prostředí.

Berlínská konference se výrazně zaměřila na historicitu emocí, vyvolaných používanými pojmy. Tento směr našel využití při studiu krizí a revolucí, jemuž se věnuji třeba Wiktor Marzec, Clara Castro a Jakub Kowalewski. Velkým transformacím zpravidla předchází snaha o předvídání budoucího vývoje. V souvislosti s očekáváními kolem ruské revoluce v roce 1905 analyzoval Kamil Śmiechowski proměny polského pojmu samorząd (evtl. samozarząd, což se neujalo), které se v právníkém i mediálním diskursu Polského království před první světovou válkou posouvaly od konotace administrativní samosprávy k významu samostatné správy (self-management).⁴

Legitimační význam kultury expertů pro vládu estonské sovětské republiky připravující perestrojku představil Juhan Saharov, který tamní zkušenost naplno rozeběhnutou už v letech 1987-1989 srovnával s českým prostředím a úlohou Prognostického ústavu ČSAV. Na komparativní výzkum předvídání a pojmů futurologie a prognostika napříč evropskými státy si však ještě počkáme. V dalších panelech

3 Kari PALONEN, *Politik als parlamentarischer Begriff. Perspektiven aus dem Deutschen Bundestag*, Leverkusen 2021.

4 Kamil ŚMIECHOWSKI, *The Pattern of an Urban Revolution. The Case of the Kingdom of Poland at the Time of the 1905 Revolution*, Střed/Centre 13, 2021, č. 2, s. 9–32.

se studiu ideologií a diskursů v anarcho-socialistických hnutích věnovali Piotr Kuligowski, Mathias X. Gonzalez, Bartłomiej Blesznikowski či Risto Turunen.

Otázka emocí a longitudální proměny narativů byly prezentovány na panelech o globálních dějinách, ať už šlo o dějiny moderní Číny (Thomas Fröhlich, Kai Vogelsang, Stefan Christ), pojem času v nomádských kulturách (Sina Steglich, Tobias Becker, Fernando Esposito), tzv. entanglements (Patricia Aranha) anebo environmentální dějiny (Erik Isberg, Jaakko Heiskanen). V některých referátech se propojení globální perspektivy a lokálních významů vhodně doplňovalo. Pascale Siegrist analyzovala pojetí civilizace, komuny a humanity v díle ruského anarchisty Lva Mechnikova, který několik let působil jako učitel v Japonsku (je autorem koncepce japonských dějin a geografie) a závěr života strávil ve Švýcarsku.

Příkladem zcela jiného zaměření byl výklad pojmu (národního) kulturního dědictví v polštině, které se z původního latinského významu držby majetku stalo paradigmatem sbírání a uchovávání minulosti a velice rychle přešlo do diskursu celostátního dědictví, zvláště ve snaze znovuvybudovat poválečné Polsko. Celou anabázi i ochranu tzv. „dobra kultury“ představil Marcin Jarząbek. Podobně řada frekventovaných a emocionálně nabitých pojmů „cestuje“ v čase a prostoru. Markus Dreßler na pojmu millet v pozdní fázi Osmanské říše ukázal posun od organizace náboženských komunit ke konotacím národa. Wiktor Marzec reflektoval kontroverze s vymezováním polské národní minority od první poloviny 19. století, přes vznik masových polických stran, které smysl minority překonaly, až po parlamentní debaty Druhé Rzeczypospolitej, v nichž endécká opozice pojem minority politizovala a zpětně historizovala. Je nasnadě, že pokud národně demokratické strany na začátku 20. století „utrply“ zklamání z roztržité politiky masových stran, transfigurovaly své argumenty radikálně ve prospěch rasových teorií (referát Maji Hagermanové o švédském lékaři a biologu Hermanu Lundborgovi). Cestování těchto pojmů hluboko v 19. století bylo typické pro osvobozenecká hnutí Jižní Ameriky proti koloniální nadvládě, která se až v mladších generacích (zpětně) nacionalizovala, jak ukázali ve svých příspěvcích Rodrigo Bonaldo a Maria Elisa Noronha de Sá.

Z diskuse nad některými referáty bylo patrné, že by byla efektivnější, kdyby proběhla o dva roky dříve, neboť někteří autoři mezitím své závěry publikovali a přesunuli se k jinému výzkumu. Rádoby logické rozdělení tematických panelů podle kontinentů či disciplín bohužel podvázalo možnosti uplatnit perspektivu globálních dějin a v diskusi pozorovat srovnání různých interpretačních tradic. Historicko-sémantická a filozofická reflexe pojmů však našla své výsledky také v ně-

kolika prezentovaných publikacích, ať už šlo o novou knihu Kari Palonena, nebo o komparativní dílo autorského kolektivu vedeného Jani Marjanenem.⁵

Celkově vzato nabídla konference pestrý a komplementární přehled různých variant a metod výzkumu dějin pojmů. Lze jen litovat, že se jí neúčastnil nikdo z českého prostředí. Následující, 24. konference dějin pojmů se uskuteční ve Varšavě ve dnech 28. až 30. září 2023.

Tomáš W. Pavlíček

5 European Conceptual History, volume 7: *Nationalisms and Internationalisms Intertwined: A European history of concepts beyond the nation state*, eds. Pasi Ihalainen – Antero Holmila, New York 2022; Helsinki Yearbook of Intellectual History, volume 2: *Contesting Nordicness: From Scandinavianism to the Nordic Brand*, eds. Jani Marjanen – Johan Strang – Mary Hilson, Oldenburg 2022.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

XVI. mezinárodní konference
editorů diplomatických dokumentů
ve Varšavě

Ve dnech 8.–11. června 2022 se uskutečnila v polské metropoli v pořadí XVI. konference vydavatelů diplomatických dokumentů, jež mělo i pro české (a východoevropské) historiky několik prvenství. Jednak se podobná akce, spjatá se zasedáním *Stálého výboru mezinárodního komitétu pro publikování diplomatických dokumentů*, uskutečnilo poprvé v některé z menších postkomunistických zemí, jednak se ho historicky poprvé uskutečnili i zástupci české (a také slovenské) historiografie. Akce, realizovaná v jistém smyslu ve stínu rusko-ukrajinské války, měla ovšem i další specifika. Nebyla na ní přítomná delegace z Ruska (ačkoliv nikdo nemůže pochybovat o významu ruských pramenných sbírek pro studium moderních politických dějin), ale ani z Číny (jež má jinak v komitétu své zastoupení). Naopak zde byly poprvé samostatně zastoupeny historiografie litevská a ukrajinská. Jako jakýsi specifický problém konference pak byla – vedle různých obecných otázek, týkajících se vydávání diplomatických dokumentů – vybrána reflexe polské krize 1980–1981 v západních diplomatických pramenech, jejichž pečlivě publikovaný výběr, pořizovaný mezinárodním týmem v čele s Piotrem Długoleckim, byl také na konferenci prezentován.

Vlastnímu pracovnímu jednání konference, jež byla rozdělena do sedmi až osmi sekcí, předcházelo slavnostní zahájení v budově Polského institutu mezinárodních vztahů, jež uvedl inspirativním zamyšlením známý polský historik a politolog Ryszard Stęmpłowski, jinak mj. autor obsáhlé příručky o možnostech historické a politologické analýzy moderních, ba i současných zahraničních politik. Ten přiblížil nejen dnes již více než dvousetletou genezi cesty k publikování sérií diplo-

matických dokumentů, ale upozornil na podstatně širší význam podobných podniků s krátkým, ale výmluvným shrnutím, že právě zachovávání historické dokumentace a její zpřístupňování odlišuje modely civilizací od (ne)civilizací.

Pohlédneme-li na obsah vlastních jednání, stojí za podrobnější připomenutí několik momentů. V první ze sekcí zazněly referáty vesměs mladých badatelů ze států s relativně krátkou moderní historickou (a tedy i zahraničně-politickou) tradicí. Zatímco A. Kasparavičius připomněl především několik edičních počinů meziválečného MZV Litevské republiky, jež měly ospravedlnit litevské nároky na některá území (mj. oblast Vilna / Vilnius), a pak současné zpřístupňování litevské diplomatické dokumentace z období před r. 1940, jeho ukrajinský kolega Ol. Avramčuk pojal své vystoupení širěji a přiblížil mj. podrobně fungování formálně existujícího ukrajinského MZV a malé zahraniční služby i po vzniku SSSR. Jeho výklad o kyjevském MZV z let sovětské éry byl pro většinu zahraničních badatelů zajímavý mj. pro období studené války, neboť – připomeňme – Ukrajinská SSR měla (podobně jako Bělorusko) vlastní zastoupení v OSN a v řadě dalších mezinárodních organizací, kde její zástupci násobili zpočátku poměrně skrovné zastoupení sovětského bloku. Dosavadní ediční podniky, týkající se především první vídeňské arbitráže a vztahů nacistického Německa a válečného Slovenska, pak uceleně prezentoval bratislavský historik Dušan Segeš.

Také jednání druhé sekce bylo věnováno především edičním počinům menších evropských zemí, třebaže sem bylo – poněkud uměle – začleněno i vystoupení zástupkyně Japonska. Jan Němeček ve svém vystoupení přiblížil především genezi pokračující české sbírky *Dokumenty československé zahraniční politiky*, kterou kdysi zahájil pražský ÚMV, jejíž vydávání bylo ale – donedávna za finanční podpory českého MZV – přeneseno do Historického ústavu AV ČR. Jindřich Dejmek zase přiblížil některá specifika zpřístupňování čs. diplomatické dokumentace z období let studené války, kde česká historiografie začínala i s vlastním výzkumem po r. 1990 prakticky od počátku, přičemž výsledky demonstroval na sbírkách: *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, vydávané ÚSD AV ČR, a rozpracované série *Cirkulární telegramy pražského MZV z doby komunistického režimu*, publikované HÚ AV ČR.

Podobně přehlédl dosavadní ediční podniky maďarské budapešťský historik G. D. Kesckés, zatímco řecký kolega G. Polydorakis seznámil přítomné s dochováním dokumentace z počátků fungování řeckého zahraničního úřadu z 20. a 30. let. 19. století a jejich uveřejňováním (Polydorakisův referát byl jediným vystoupením, věnovaným historii 19. století, tedy období „klasické“ diplomacie). V této části pre-

zentovala hlavní ediční podniky a pracovní výhledy také japonská historička Miruko Atsuta, která pak – z úcty k hostitelské zemi – představila i některé ukázky úředních japonských dokumentů, týkajících se vztahů k Polsku od první světové války až do vztahů mezi Tokiem a Varšavou po r. 1957.

Třetí a čtvrtá část konference byly z velké části věnovány některým otázkám a problémům pokračujících edic diplomatických velmocí a několika regionálních mocností. Tuto část konference zahájilo vystoupení polského historika Slawomira Dębského (v současné době ředitele hostitelského PISM), který nejen resumoval dosavadní výsledky podniku *Polskie dokumenty dyplomatyczne* v meziválečném období (kde se dosavadní vydávání, ostatně podobně jako u nás, soustředilo především na počátky druhé Rzeczypospolité a pak na třicátá léta), ale také na koncepci pokračování tohoto podniku. Další vystoupení pak byla věnována především stavu vydávání velkých edic západních velmocí z období studené války. Richard Smith ze Spojeného království se zamýšlel nad progresem sbírky *Documents on British policy Overseas*, která se v současné době zaměřuje především na zpřístupňování dokumentů z osmdesátých let, i když v ní zůstaly zatím podstatné mezery z dekád předcházejících. Podobně německá historička a archivářka Merchthild Lindemann ozřejmila postup při vydávání hlavní sbírky k (západo)německé zahraniční politice *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*, v níž byly naposledy uveřejněny již dokumenty týkající se jednání předcházející německému Wiedereinigung. O možnostech alespoň elektronického doplnění zřejmě nejrozsáhlejší (také proto, že kontinuálně vydávané) sbírky *Foreign relations of United States* o dokumentaci tzv. veřejné diplomacie zase hovořila americká historička Mandy Chalou. Tuto část pak uzavíralo vystoupení australského historika Matthewa Jordana o současných snahách zpřístupnit edičně počátky samostatné zahraniční aktivity Australského svazu za první světové války a po ní.

Zasedání druhého pracovního dne konference mělo poněkud odlišný charakter, neboť se věnovalo jednak otázkám moderních (či spíše post-moderních) druhů diplomatické dokumentace a možnosti jejich archivování, jednak již zmíněné polské krizi 1980–1981 v zahraniční politice velkých západních aktérů. Zatímco nizozemský badatel Cees Heere se zamýšlel nad vztahem dnes módní *oral history*, diplomatickými dějinami a diplomatickými archivy, byla velká část referátů věnována přímo nejmodernějším způsobům diplomatické komunikace. Američan Joe Wicentowski se věnoval digitálním rejstříkům k již zmiňovanému olbřímímu podniku *Foreign Relations of United States*, jeho kolegyně M. Chalou zase pokusu o bilanci dekády prezentování americké zahraniční politiky na twitteru, což otevře-

lo obecnější rozpravu o nutnosti nových přístupů ke studiu především nejnovější diplomatické historie vzhledem k existenci zcela nových druhů pramenů na sociálních sítích.

Zatímco irský historik a editor Michael Kennedy se zamýšlel obecně nad vlivem tohoto druhu komunikace na možnosti studia zahraniční politiky, kdy oprávněně upozorňoval, že tweetování ani nic podobného nemůže nahradit klasické způsoby diplomatického řemesla (a tedy i jejich zaznamenávání), polský historik M. Furdyna zase upozorňoval, jak právě sociální sítě mohou sloužit i popularizaci jinak „seriózních“ vydávání diplomatických dokumentů pro širší veřejnost, jež by jinak nebyla ochotna studovat mnohasetstránkové korpusy dokumentace. Nesmírně zajímavý a inspirativní byl příspěvek mladého švýcarského archiváře a editora Thomase Burgissera o digitalizaci části především nejnovějších dokumentů bernského zahraničního úřadu a jejich publikování na stránkách internetového projektu @Dodis, jež vytváří cenné supletem k „tradiční“ sbírce švýcarských diplomatických dokumentů, publikované paralelně v německé a francouzské verzi.

Poslední dvě sekce konference se věnovaly již spíše tématice historické, jakkoliv s diplomatickou dokumentací přímo spjaté, totiž postoji západních velmocí ke krizi v Polsku v letech 1980–1981 a především jejím mezinárodním souvislostem, mj. hrozbě možné sovětské intervence. Vystoupení německé badatelky Ilse Dorotheý Pautschové (mimochodem v současné době předsedkyně Stálého mezinárodního komitétu pro vydávání diplomatických dokumentů) a jejího francouzského kolegy Nicolase Chibaeffa, zaměřená na politiku SRN a Francie, upozornily na určitou shodu v postojích Paříže i Bonnu v těchto letech. I když se tamní vlády samozřejmě živě zajímaly o vývoj v Polsku, zásadní roli v jejich přístupech ve sledovaném období hrála snaha o pokračování jejich vlastních „Ost-Politik“, rozvíjených od počátku předcházející dekády, včetně snahy udržet maximum možného z (ovšem rychle mizející) atmosféry *détente*. To ostatně platilo do jisté míry i o postoji vlády britské, tj. právě nastoupivšího kabinetu M. Thatcherové, jež se – slovy historika R. Smithe, jinak vydavatele příslušného svazku DBPO – pokoušela o udržení polského socialismu „s více lidskou tváří“.

Naopak politika Washingtonu na sklonku Carterovy éry, kterou prezentoval americký badatel Mircea Munteanu, věnovala zásadní pozornost snaze odradit Moskvu od přímé intervence v Polsku, a to i cestou prezidentových osobních poselství L. I. Brežněvovi. Doplňkem bylo prezentování mechanismu značně komplikovaného zpřístupňování relevantní dokumentace NATO k této problematice, které popsala názorně archivárka bruselské centrály aliance Ineke Deserno. Jednání k té-

to problematice pak uzavřel polský historik Piotr Długolecki, který zde prezentoval právě vydanou sbírku *The Polish Crisis 1980–1982 from the Western Perspective*, založenou právě na heuristice ve velkých západních diplomatických archivech. Ta nejen významně doplnila již dříve zpřístupněné dokumenty z archivů východoevropských včetně českého MZV, ale ukázala na zásadní důležitost podobného multilaterálního přístupu k velkým mezinárodním krizím v době studené války. Podobné doplnění by si jistě zasloužilo i jinak již celkem bohaté zpřístupnění dokumentů ke krizi československé 1968–1969, jakkoliv tu bylo samozřejmě již mnohé vykonáno.

Mezinárodní konference editorů, mimochodem kvůli kovidové pandemii několikrát odložená, bylo nesporně z mnoha důvodů užitečným počinem, za který patří polským organizátorům upřímný dík. V řadě vystoupení referentů ze čtyř kontinentů tu byla připomenuta mnohonásobná užitečnost pokračování v podobných edicích, jež mají svou zásadní relevanci nejen pro prohloubení obecnějších vědomostí o dějinách mezinárodní politiky, ale i poslání širší. Jak správně připomněla řada referentů, mezi nimi i jeden z redaktorů dokumentární sbírky *Documents diplomatiques* belgické Jean Luc de Paepe, často mnohadesítkové ediční řady pramenů k mezinárodní politice usnadňují mj. zahraničním úřadům, jež jsou ostatně u větších států jejich „zadavateli“ (na vydávání FRUS, DBFO, DDF a AAPBD se podílejí přímo historická oddělení či archivy příslušných MZV), vzhled na historické dimenze různých mezinárodních problémů. Publikování příslušných dokumentů totiž také komplikuje činnost různým ideologickým vykladačům či přepisovačům historie. To ostatně platilo jak před oběma světovými válkami (stačí připomenout roli různých „barevných knih“ po r. 1914 a stejně po r. 1939), ale i v době ideologických zápasů za války studené, a platí to samozřejmě také dnes, jakkoliv zpřístupnění relevantních dokument např. z devadesátých let je samozřejmě teprve otázkou budoucnosti. Pro historiky menších evropských států pak jejich publikování usnadňuje zásadní osvětlování rolí jejich zemí v různých etapách moderních dějin, jež nikdy nebyly jen záležitostmi velmocenských aktérů.

Pro české badatele je samozřejmě podobné setkání (a současně „poměření“ s podobnými srovnatelnými projekty v jiných menších evropských státech) v jistém smyslu i podnětem k pokračování v jejich činnosti. Mnoho desítek nových svazků podobných edic, vydaných v Evropě i v zámoří od USA po Austrálii a Japonsko jen v posledních letech, totiž jasně naznačuje fatální nepravdu u nás často opakovaných tvrzení o „nemodernosti“ či dokonce mizení studia politických a diplomatických dějin. Je v tomto případě zcela lhostejné, zda jsou podobná tvrzení založena

na apriorních, ovšem zcela neopodstatněných soudech, či prosté odborné ignoranci jejich autorů. I pouhý pohled na výsledky týmů editorských sérií dokumentárních sbírek z celého civilizovaného světa demonstrují totiž obraz právě opačný.

Jindřich Dejmek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Eva Melmuková-Šašecí

(25. února 1932 Řím – 5. listopadu 2022 Telč)

Eva Romana Šašecí se narodila v římském zařízení německých diakonek, na svět ji pomáhala italská porodní bába a francouzský lékař, za kmotry jí byli občané Švédského království.¹ (Více než o půl století později se ve stejném domě ocitla na jednom církevně historickém sympoziu.) Její otec Oto Šašecí ve městě nad Tiberou

1 *Eva Melmuková-Šašecí – Dvojí jubileum 80 + 90*, Telč 2022; Jindřich HALAMA (ed.), 75 let evangelické bohoslovecké fakulty v Praze. 1919-1994, Praha 1994, s. 69-70; Jan ROSKOVEC – Ota HALAMA, Sto let Evangelické teologické fakulty v Praze, Praha 2019, s. 109-110; <https://www.pametnaroda.cz/cs/melmukova-eva-20220726> (21. 12. 2022); <https://www.pribehynasich-sousedu.cz/telc-a-trest/telc-a-trest-2021-2022/melmukova-saseci-eva/> (21. 12. 2022); <https://vysocina.rozhlas.cz/eva-melmukova-se-sice-narodila-v-rime-ale-srdcem-patri-na-vysocinu-7120991> (21. 12. 2022); <https://vysocina.rozhlas.cz/perzekuce-v-50-letech-postihla-i-evange->

působil jako československý zástupce u zemědělské pobočky Společnosti národů. Dětství prožila v dědečkově pekárně v německo-česko-židovské Jihlavě na sklonku třicátých let. Zůstaly v ní obrazy německých selek, židovských kamarádů i prarodičů s příznačným jménem Papežovi, kteří bez hluku opustili římské katolictví a stali se členy československé církve. První třídu málem nepřežila kvůli spále, ale také v ní povinně slepovala stránky učebnic. Možná i odtud pramenila její pozdější úporná touha po nezamlčování a pravdě. V sobotu 5. května 1945 šla poprvé ke kadeřníkovi, protože druhý den měla být confirmována v českobratrském sboru na Smíchově. Pro revoluci se to o týden odsunulo. Do Českobratrské církve evangelické přestoupili její rodiče. V Telči u příbuzných pak nasála písmáctví – starobylé, prosté, neokázalé – i bratrskou zbožnost. Po válce nastoupila na Nerudovo gymnázium, kde v roce 1950 maturovala. Pod lavicí pilně četla prameny české reformace a Palackého.

Chtěla studovat a učit historii. Po roce 1948 však začalo být víc než zřejmé, že v církvi se snad bude žít a pracovat svobodněji. Nastoupila tedy na Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu. Děkanem J. L. Hromádkou prý oslněna nebyla, na rozdíl od svých spolužáků, býval by jí byl bližší zřejmě František Žilka a jeho tehdy již mrtví či penzionovaní liberální soupeřníci. Za to však ještě zastihla živého Ferdinanda Hrejsu, hvězdu F. M. Bartošovu a samozřejmě Rudolfa Říčana a Amedea Molnára. Záměrně jmenujeme pouze představitele katedry církevních dějin. Po roce přidala totiž k teologii přece jen mimořádně historii a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zde se jejím asi nejvýznamnějším učitelem stal Václav Vojtíšek, přední diplomatik, heraldik a sfragistik, archivář hlavního města a univerzity. Od něj a jeho žáků byla tedy cvičena (a vycvičena) v historické metodě a k práci s prameny.

Konvokaci u příležitosti svých osmdesátin² na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy 20. března 2012 věnovala právě ohlédnutí za čtyřmi evangelickými historiky (Hrejsa, Bartoš, Říčan, Molnár). Svoji přednášku následně zamýšlela rozšířit do podoby přehledové studie o domácí protestantské historiografii ve 20. století pro Český časopis historický, k čemuž již bohužel nedošlo. Zakončila ji osobní konfesi:

„Při veškeré rozdílnosti vzpomínaných čtyř historiků nemohu nepřipomenout to, co pokládám za velmi důležité. Všichni se shodovali v určitých významných rysech své práce a svého působení. Mohli tak na sebe v jistém smyslu navazovat a vytvářet

liky-fararka-melmukova-nesmela-na-7128584 (21. 12. 2022); <https://talk.yourradio.cz/porady/porady-twr-a-radia-7/reka-zivota-eva-melmukova-saseci> (21. 12. 2022).

2 Při této příležitosti byla oceněna fakultní čestnou medailí Jana Amose Komenského.

hodnotný celek. Ferdinanda Hrejsu lze vidět jako personifikaci autentických potomků husitů a českých bratří, který symbolicky připomínkou České konfese propojil 16. a 20. století a významně přispěl k znovusjednocení církve české reformace. František Michálek Bartoš svou úmornou a nikdy nekončící práci ozřejmil a přiblížil nejstarší vrstvu české reformace – husitství. Rudolf Říčan sledoval českou reformaci, zejména Jednotu bratrskou, v jejím rozhovoru s reformací 16. století. A konečně Amedeo Molnár rozpoznal svěbytnost tzv. první reformace a provázal českou reformaci s valdenským v evropském rozměru.

Co umožňovalo toto přirozené doplňování a rozvíjení poznatků? Vracíme se opět k lidské rovině. U všech mých učitelů jsem se setkávala se čtyřmi výraznými osobnostními rysy. Především, bylo to úsilí sloužit věci, bez ohledu na osobní výhody. Žádný z nich nezměnil základní zaměření své práce, neupřednostňoval činnost na objednávku, i když by byla bývala výnosnější a výhodnější. S tím souvisela i další společná vlastnost, pečlivost. Žádný z nich se nespokojil s opisováním už objeveného, ale poctivě a svědomitě podnikali tvrdou lopotu vážné historické práce. Neméně významné bylo i osobní nasazení. Jejich činnost jim byla součástí jich samých. Byli proto přesvědčiví a důvěryhodní. Konečně, nikoli však nejposledněji, byla to snaha o věrnost přesvědčení, které vyznávali.³

V závěru studia dostala první z faustovských nabídek, aby si vybrala mezi teologií a historií. Volila teologii, mimořádný index schovala do šuplíku a v prosinci 1954 nastoupila jako vikářka pražského smíchovského sboru, poznamenaného nedávnou popravou své členky Milady Horákové. Plamenná žena na kazatelně dostala přezdívku po francouzské nejprve kacířce, později světici, 15. století a Praha se na ni chodila „dívat“ tři roky. Kus jedné generace na ni vzpomínal jako na mladou, krásnou farářku se statečnými kázáními, která se nebála, která riskovala.⁴ V roce 1957 jí byl zákonitě státní souhlas k výkonu duchovenské práce odňat. Zároveň v té době zatkl jejího otce. Oficiální možnost oblékat farářský talár ztratila skoro na třicet let.

Zůstaly tři ženy, babička s nepatrným důchodem, matka bez prostředků, dcera bez práce. Ve schránce se jim občas objevily obálky bez zpáteční adresy s penězi, otevřeným oknem si signalizovaly, že v bytě probíhá policejní prohlídka, matka na dceru čekala v Bartolomějské. Tuto dobu ilustrují její básně ve sbírce *Oblasy*.⁵

3 *Ohlédnutí za čtyřmi evangelickými historiky (Hrejsa, Bartoš, Říčan, Molnár)*. Přetištěno v *Eva Melmuková-Šašecí – Dvojí jubileum*, s. 17.

4 Svatopluk KARÁSEK – Michal PLZÁK – Štěpán HÁJEK, *Víno tvé výborné. Rozhovory*, Praha 1998, s. 13–22.

5 *Oblasy padesátých a šedesátých let. Básně*, Praha 1991.

Texty řezavého, dunivého apelativního patosu, v nejvlastnějším smyslu toho slova. Radikalita, prostota, poměřování přítomnosti minulostí. Řeč je v nich o Kristu Králi, o zemi, národu, soudruzích a hemží se vykřičníky. V rytmech seifertovských, horovských i nezvalovských je to svérázný, osobitý pokus vystihnout dobu štěpení charakterů. A tak sbírala blechy ze špinavého prádla, byla krámskou v Osvobozené domácnosti, figurantkou v Geodézii Stříbro, laborantkou v Západočeských mlékárnách, pracovnící Městského muzea ve Stříbře a zásobovací referentkou Kohinooru v Dačicích. K maturitě z klasického gymnázia přidala maturitu z dálkového studia Střední průmyslové školy potravinářské technologie. Na synodu Československé církve evangelické roku 1956 jí Jiří Melmuk půjčil zpěvník, pak jí posílal své exegeze a překlady z řečtiny a hebrejštiny. Vzali se v květnu 1960. O rok později se jim narodil syn Petr. Za další dva roky se pak ze západních Čech přesunuli na Vysočinu.

Uvolněná šedesátá léta „dovolila“ Evě Melmukové nové externí studium etnografie a folkloristiky, doktorát i odbornou práci v Muzeu Vysočiny, nikoli však vědeckou kandidaturu, protože ta by souvisela se vstupem do komunistické strany. Naopak, s nástupem normalizace znovu „změnila obor“, tentokrát se ocitla ve Výzkumném ústavu pivovarském a sladařském.

Jižní Vysočině je věnovaná část její odborné práce. Např. *Oblast Jihlavských vrchů, její historická formace a perspektiva národopisného monografického zachycení* (Slovenský národopis, 1969, s. 617–621); *Příspěvek k metodice kartografického zpracování regionálních celků a typových obcí v 16.–20. století* (Historická geografie, 1971, s. 3–28); *Rekonstrukce urbanistického vývoje obcí na Telčsku* (Český lid, 1975, s. 151–157).

V roce 1986 jí režim jako invalidní důchodkyni po celkové mrtvici dovolil návrat na kazatelnu, telčskou, v kostele sv. Ducha. Za tři roky se ovšem v listopadových dnech jako první v Telči vyšplhala na balustrádu mariánského sloupu, a pak na dřevěnou tribunku u hasičárny (na chvíli se tam vedle ní objevil také Egon Bondy) a zakládala zdejší Občanské fórum. S přehledem vyhrála první svobodné volby do zastupitelstva města, které bylo za jejího působení zapsáno na seznam UNESCO.⁶

6 Předseda senátu Miloš Vystřčil, který pak i promluvil na jejím pohřbu, v této souvislosti poznamenal: „Pro mě morální vzor, učitelka, rádce a především neuvěřitelně vzdělaný, moudrý, laskavý, skromný a pozitivní člověk se specifickým smyslem pro humor. Obrovská energie paní farářky, se kterou se vrhala do řešení problémů a realizace projektů byla obdivuhodná. Osobně jsem si vůbec neuměl představit, že by někdy odešla, že by nebyla, že bychom s ní na různých setkáních a debatách neměli počítat... Když jsem paní docentku v únoru navštívil při příležitosti jejích devadesá-

V červnu roku 1990 se habilitovala na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a krátkých pět let přednášela svůj vlastní obor, církevní dějiny. Označení církevní historička se však bránívala s tím, že jejím úkolem je dávat promlouvat pramenům. Její fakultní kurzy nesly názvy: *Evropa, Afrika, Československo... jako prostor života křesťanské církve*. Oborově se cíleně zaměřila na křesťanské (reformační) minority, které jí byly teologicky sympatické. V době, kdy se to ještě „nenosilo“, psala mikrohistorické sondy ze života křesťanů.

Z původní snahy udělat pořádek v „kartotéce“ evangelických tolerančních církví, jejichž vznik bezprostředně souvisel s vydáním tolerančního patentu Josefa II. (1781), vzešel výzkum, který do značné míry přepsal dosavadní české církevní dějiny a zůstává klíčovým odkazem historické práce Evy Melmukové. Spolu s Komisí pro toleranční přihlášky Českobratrské církve evangelické odkryla pro velkou část Moravy a Čech to, co bylo dosud známo jen z dílčích a regionálně omezených studií. Jako první spolehlivě prokázala dosud jen tušenou a legendarizovanou kontinuitu předbělohorských a tolerančních církví (podle ní církve jedné). Pozoruhodný pánán k tomuto domácímu průzkumu tvoří dílo Edity Štěříkové, Melmukové de facto vrstevnice, která se zaměřila na české a moravské exulanty zejména 18. století. Domácí výzkum završily dvě monografie, *Evangelici v rané toleranční době* (1–8, 1995–1996, druhé vydání 2017, hlavní editorka) a *Patent zvaný toleranční* (1999, znovu 2013). Obě jsou dnes standardními díly k církevním dějinám 18. století a jakékoli další bádání se s nimi musí vyrovnat.⁷

Druhé vydání díla *Evangelici v rané toleranční době* navíc pomocí dokumentů z konce sedmdesátých let 20. století až počátku 21. století zpřístupnilo pramenovou vrstvu práce skupiny evangelických badatelů. Týmový výzkum, který probíhal v letech 1979–1989, a následné úsilí publikovat jeho výsledky, zde vystupuje jako fenomén sám o sobě. S nadsázkou a s vědomím souvislostí řečeno, šlo o formu „guerillového dějepisectví“, kdy se vytvořila síť spolupracovníků, často bez formálního historiografického vzdělání. Organizačně činnost zajišťovali a postupně rozšiřovali manželé Melmukovi. Prvotní „požehnání“ autorit se vytrácelo, což otevřeně vyplynulo na povrch po odevzdání hotového rukopisu knihy *Evangelici v rané toleranční době* do církevního vydavatelství v lednu 1989. Dvojznačně tu vystupuje přelom daný rokem 1989. Radost z nastalé svobody se začala mísit s nezvládnutím nově

tých narozenin, byla stále plná nápadů a zajímala se hlavně o své okolí, o lidi kolem. Na sebe jako obvykle nemyslela.“ <https://www.facebook.com/milosvystrcil/> (6. 11. 2022).

7 Srov. výměnu stanovisek Evy Melmukové se Zdeňkem R. Nešporem v otázce kontinuity české reformace, *Studia Comeniana et historica* 73–74, 2005 a 80, 2008.

otevřených možností a střetem s církevní institucí, kdy se čeští evangelíci „oficiálně začali stále více distancovat od postojů svých předchůdců (...) vzhledem k vlastním dějinám“. Vydání knihy bylo několik let odsouváno a nakonec odmítnuto. Tým proto začal výsledky svého studia minulosti zpřístupňovat veřejnosti nezávisle na církvi, prostřednictvím vlastní, nově založené společnosti Veritas.⁸

Práce s prameny přerostla v případě Evy Melmukové až v osobní (zaujatý) rozhovor s tajnými evangelíky, s přihlašujícími se k povoleným konfesím po tolerančním patentu i s těmi, kdo je vyslýchali. Z toho vznikla v době, kdy Lawrence Stone teprve ohlásil v historiografii návrat k vyprávění, knížka *Setkání po dvou stoletích* (1985, znovu 2011), která reprodukuje právě výsledky jejího bádání formou příběhu.

Rozsah publikovaného díla Evy Melmukové, které je navíc rozeseto po různých periodících,⁹ omezovalo nejen to, že se na více než tři desetiletí ocitla na indexu, ale také její rozkročenost do mnoha aktivit. Historické práci vždy nadřazovala formální i neformální farářování a lidské vztahy; nezdřáhala se s popularizačními přednáškami objíždět všemožná církevní „odpoledne“, historické kluby, muzejní společnosti; sousedy učila německy. Zároveň však vedle sebe v historické společnosti Veritas soustřeďovala různé nadšence pro dějiny evangelíků, školila je v archivní práci a povzbuzovala v kontaktech s drobnými protestantskými muzei ve Francii, Německu, Rakousku i jinde.

Eva Melmuková jako historička nepřestávala hledat a jako kazatelka prosazovat Lukášovskou evangelijní církev. Co je nad evangelijní parametry, považovala za konstantinské břemeno či středověký folklor. Nechtěla studovat církev jako instituci a v instituci se jí ani úplně nechtělo příliš pobývat. Hledala neformalizované a státem nezaštitované obecnství Kristových učednic a učedníků. Své profesní kolegy z řad historiků (a možná někdy i teologů) uváděla do rozpaků právě tím, že nepřestávala opakovat, že organizační struktura církve není a nemá být jejím zna-

8 Sixtus BOLOM-KOTARI, *Evangelíci v rané toleranční době* [recenze], Český časopis historický 116, 2018, s. 567.

9 Namátkou: J. A. Comenius als Gestalt der böhmischen Reformation im Leben seines Vaterlandes, in: Norbert Kotowski (ed.), Johannes Amos Comenius und die Genese des modernen Europa, Fürth 1991, s. 223–227; *Theologische Entwicklung der evangelischen Kirche im Rahmen der nationalen Bewusstseinsentwicklung des tschechischen Volkes im 19. Jahrhundert*, in: Helmut Baier (ed.), Kirche in Staat und Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Referate und Fachvorträge des 6. Internationalen Kirchenarchivtags, Neustadt an der Aisch 1992, s. 167–174; *Systém pramenného výzkumu existence, myšlení i způsobu života tzv. kacířů v českých zemích v období kolem vydání tolerančního patentu. Prameny pro výzkum vnitřního života tajných a tolerančních evangelíků*, in: Ondřej Macek (ed.), Po vzoru Berojských, Praha 2008, s. 13–46.

kem.¹⁰ Jakým způsobem víra (myšlení) křesťana ovlivňovala jeho životní orientaci? Jakým způsobem vykládal do svého života Písmo svaté? Jaké bylo jeho svědectví pro Písmo svaté, jak na Písmo odpovídal ve svém životě? Jak ve svých všedních dnech svědčili minulí křesťané (ať už byli zapsáni do jakýchkoli matrik) o Bohu a jak svědčíme my?

Ondřej Macek – Sixtus Bolom-Kotari

Foto: Benjamín Skála (2015)

10 *Otázka kontinuity české reformace do počátku toleranční doby*, *Studia Comeniana et historica* 38, 80, 2008, s. 252-259.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Milan Hauner

(4. března 1940 Gotha – 26. září 2022 Madison)

Na podzim 2022 dorazila z amerického Madisonu do Prahy smutná zpráva, že zemřel přední český historik, profesor Milan Hauner, vědec, zabývající se českými, československými i světovými dějinami.

Zůstane mi na něj řada vzpomínek, ať z diskusí na vědeckých konferencích či při společných návštěvách v Archivu Ústavu T. G. Masaryka v devadesátých letech ještě na pražské Invalidovně, kde jsme studovali materiály k našemu společnému tématu – Edvardu Benešovi a československému zahraničnímu odboji, což byla Milanova srdeční záležitost. Vyměňovali jsme si – často protichůdné – názory na Beneše i odboj, vyměňovali jsme si však také poznatky o leckdy nejednoduchých cestách k dalším pramenům. Nezřídka došlo i na výměnu výsledků našich výzkumů, což vzhledem k faktu, že jsme se s Janem Kuklíkem teprve chystali na zámořské badatelské cesty, bylo cenným přínosem, stejně jako pro Milana naše poznatky z nově otevíraných českých archivních fondů.

Milan Hauner patřil k vynikajícím historikům mezinárodních vztahů a bez jeho přítomnosti se neobešly velké mezinárodní konference, které byly na různá témata v České republice pořádány a na které pravidelně z USA přijížděl a kde vystupoval nejen s referáty, ale i v často plamenných diskusích.¹ Vynikal analytickými

1 Např. „mnichovská“ konference v roce 2003 *Mnichovská dohoda – cesta k destrukci demokracie v Evropě*, završená stejnojmenným sborníkem (ed. Jan NĚMEČEK, Praha 2004), či další konference Československo a krize demokracie ve střední Evropě v roce 2008, z níž opět vzešla kolektivní syntéza Jan NĚMEČEK a kol., *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek*, Praha 2010, kde vyšel Haunerův příspěvek *Československo v evropské politice – hledání východisek: Beneš, německý problém a Rusko*, s. 67–96. Z diskusí na konferencích pak vznikaly i jeho podnětné články (např. Milan HAUNER, *„We Must Push Eastwards!“ The Challenges and Dilemmas of President Benes after Munich*, *Journal of Contemporary History* 44 (4), 2009, s. 619–656.

schopnostmi s hlubokými znalostmi pramenů, k čemuž přistupovaly i výtečné jazykové znalosti: „Byl skvělý a mnohými obávaný polemik a diskutér. Své studenty, kolegy i názorové oponenty se vždy snažil přimět především k tomu, aby se vyjadřovali jasně, aby problémy nerozmlžovali, nefabulovali a aby se jejich texty neutápěly ve faktografii, z níž není zřejmé, co vlastně chce autor světu sdělit. Sam přitom uměl vyprávět poutavý historický příběh tak, že se od něj čtenář nemohl odtrhnout,“ vzpomíná na něj Vít Smetana.²

Původem byl Milan Hauner z přední pražské měšťansko-intelektuální rodiny. Jeho praděd, restaurátér a hoteliér Vilém Hauner (1842–1919) vlastnil hotel U arcivévodý Štěpána (pozdější hotel Šroubek, nyní hotel Evropa) na pražském Václavském náměstí. Jeho děd Vilém Julius Hauner (1877–1941), matematik a filozof, se od mládí intenzivně věnoval dějinám vojenství a publikoval o této oblasti několik významných prací.³ Za druhé světové války se zapojil do domácího protinacistického odboje. V září 1941 byl při prvním stanném právu zatčen za přechovávání zbraní a 31. října téhož roku zahynul v koncentračním táboře Mauthausen. Historii a politologii se věnoval i Milanův strýc Edgar Stanislav Hauner (1906–1942), absolvent pařížské Sorbonny, advokát v Praze a rovněž protinacistický odbojář, jenž byl za heydrichiády 8. června 1942 popraven na kobyliské střelnici. Z těchto rodinných souvislostí určitě vyplývá také Milanův zájem o dějiny československého odboje za druhé světové války i o širší souvislosti toho válečného konfliktu.

Narodil se 4. března 1940 v německém městě Gotha v rodině neslyšících Viléma Bohumíra Haunera a Gertrudy Haunerové-Jacobové, své dětství však strávil v Praze, kde v letech 1957–1962 vystudoval historii a češtinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Následně v letech 1964–1968 působil na pražské univerzitě jako vědecký aspirant. Jeho jazykové schopnosti i měnící se politická situace mu ve druhé polovině šedesátých let umožnily absolvování studijního pobytu v Centru evropských studií ve francouzském Nancy.⁴ Patřil k nejvýraznějším osobnostem tehdejší mladé, demokraticky zaměřené generace českých historiků.⁵

2 Z vyjádření Víta Smetany na jeho facebookovém profilu.

3 Josef TOMĚŠ, *Historik mezi domovem a světem. Ve spojených státech zemřel Milan Hauner* www.lidovky.cz/nazory/nekrolog-historik-milan-hauner.A221017_133556, Lidové noviny 17. října 2022.

4 https://cs.wikipedia.org/wiki/Milan_Hauner (6. 2. 2023).

5 Blíže viz Milan Hauner, in: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I, Prague 2005, s. 342–347.

Pozornost vzbudil již svou disertační prací *Anglicko-německá námořní rivalita 1908–1912*, jež předznamenala jeho další badatelskou orientaci na problematiku velmocenského soupeření ve 20. století.⁶

Po sovětské okupaci Československa v srpnu 1968 se rozhodl emigrovat do Anglie, kde obdržel stipendium od University of Cambridge, v jehož rámci napsal objevnou doktorskou disertaci o německých a japonských snahách využít indické nacionalistické hnutí ve strategických plánech za druhé světové války.⁷

V následujícím období působil na Oxfordské univerzitě, kde se podílel na kolektivním projektu hospodářských dějin východní Evropy, a v Německém historickém institutu v Londýně. Spolupracoval s československým exilem, stal se členem mezinárodní Společnosti pro vědy a umění (Czechoslovak Society of Arts and Sciences) a v letech 1974–1976 vedl východoevropské oddělení londýnského sekretariátu Amnesty International.

V sedmdesátých letech pedagogicky působil jako externí profesor ve Velké Británii nejprve na Open University (1973–1978), na University of Warwick (1976) a na London School of Economics and Political Sciences (1979–1980) a zároveň byl vědeckým pracovníkem Německého historického ústavu v Londýně. Poté odjel do USA jako hostující profesor na University of Wisconsin v Madisonu (1980–1984), krátce působil ve Výzkumném ústavu pro zahraniční politiku (FPRI) ve Philadelphii (1984–1985) a jako zahraničněpolitický analytik rádia Svobodná Evropa v Mnichově (1988–1989). Počátkem devadesátých let studoval na stipendium Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) archivní fondy v Německu. Krátce působil jako profesor historie na University of California v Berkeley, vedl sekci východoevropských studií ve Woodrow Wilson International Center ve Washingtonu (1990) a byl hostujícím profesorem v Centru německých a evropských studií Georgetown University (1991–1992). V témže roce pobýval jako výzkumný pracovník na Hoover Institution při Stanfordské univerzitě, poté vyučoval na univerzitě ve Freiburgu (1996) a 1998 získal profesuru Fulbrightovy nadace v Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa v Lipsku.⁸

6 Milan HAUNER, *Anglicko-německá námořní rivalita 1908–1912*, nepublikovaná doktorská disertace, Praha 1962/1968.

7 Milan HAUNER, *The Place of India in the Strategic and Political Considerations of the Axis Powers, 1939–1942*, disertace k získání titulu PhD., Cambridge 1972, v upravené podobě posléze publikovaná: *India in Axis Strategy. Germany, Japan, and Indian Nationalists in the Second World War*, London – Stuttgart 1981.

8 Hauner Milan L. – český historik, politolog a publicista, in: Jan FILIPSKÝ (ed.), *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999, s. 163–165.

V roce 1980 přesídlil do Spojených států, kde zakotvil na Wisconsinské univerzitě v Madisonu, na níž se již předtím stala profesorkou jeho manželka Magdaléna Haunerová, mezinárodně renomovaná specialista v oboru afrických jazyků a literatur. Nadcházejících třicet let postupně hostoval na četných evropských univerzitách.

Po roce 1989 se vrátil zpět do vlasti, od roku 1990 působil opakovaně i na své alma mater, Univerzitě Karlově. Jako pedagog několikrát hostoval na Masarykově univerzitě v Brně a na Univerzitě Karlově v Praze (1991–1993), kde se roku 1994 habilitoval. Dále přednášel na University of Wisconsin na téma geopolitických, vojenských a diplomatických aspektů soudobých dějin, zejména v otázkách střední Evropy, Ruska, Indie a Afghánistánu. Ve svých početných studiích a monografiích se zaměřoval na dějiny diplomacie v meziválečném období a za druhé světové války, na historii nacistického Německa a druhého československého zahraničního odboje i na problematiku ruské a sovětské imperiální expanze ve Střední Asii.

Dějepisným bestsellerem se stala jeho podrobná datová biografie Adolfa Hitlera (*Hitler: A Chronology of His Life and Time*, 1983 a několik dalších vydání), posléze publikovaná i v českém překladu *Hitler den po dni* (2017). Šíří jeho geopolitického rozhledu dokládá mimořádně fundovaná, opakovaně vydaná publikace *What is Asia to Us?*⁹ Recenzent ve *World Affairs* k ní poznamenal: „Tento pozoruhodně erudovaný přehled celého rozšíření Ruska na východ a na jih byl pojat ve velkolepém stylu... Na rozdíl od mnoha studií Ruska a Sovětského svazu věnuje tato zvláštní pozornost geografii a významu geopolitiky v ruském myšlení... Je těžké přestat komentovat Haunerovu pozoruhodnou knihu, jednu z nejvíce podnětných, které jsem četl...“

Ve spolupráci se svým přítelem Vilémem Prečanem se Milan Hauner podílel i na dokumentaci činnosti československého exilu a domácího disentu. Často působil i jako publicista a komentátor českého vysílání BBC, Rádía Svobodná Evropa/Svoboda a od 1990 i Radiožurnálu Českého rozhlasu. Pravidelně recenzoval současnou historickou produkci v českých i zahraničních časopisech.

Není možno opomenout ani jeho další editorskou činnost, věnovanou zahraničnímu odboji. Od počátku devadesátých let editoval do té doby nepublikova-

9 Milan HAUNER, *What is Asia to Us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today*, Boston 1990, Routledge 2014.

né rukopisy Edvarda Beneše,¹⁰ či jeho spolupracovníků¹¹ a v roce 2007 vydal kritickou edici Benešových pamětí *Mnichovské dny* a *Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*.¹²

Jak už bylo řečeno, po listopadu 1989 pravidelně pobýval ve své vlasti, kde bádával v archivech, přednášel a zpovídal ještě žijící pamětníky. Rád se setkával se svými dávnými učiteli, kolegy a přáteli, ale i s historiky nastupující mladé generace, kterým se snažil pomáhat v jejich zahraničním rozletu. Překypoval pracovním elánem a vždy přinášel pohodu a tvůrčí náladu, bez ohledu na svůj věk působil přímo mladistvě.

Zdravotní problémy, které ho provázely v posledních dvou letech života po mozkové mrtvici v lednu 2020, k jejímž následkům se přidružily i těžké následky covidové nákazy, završil jeho odchod. Zůstala po něm obsáhlá knihovna jeho spisů – pozoruhodné a mnohotvárné dílo, čítající dle *Bibliografie dějin českých zemí* 144 záznamů knih a studií.¹³

Jan Němeček

10 Edvard BENEŠ, *The Fall and Rise of a Nation. Czechoslovakia 1938–1941*, ed. Milan Hauner, Boulder, East European Monographs 2004.

11 *Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opockého*, kritické vydání připravil Milan Hauner a kol., Praha 2000.

12 Edvard BENEŠ, *Paměti*, díl 1, *Mnichovské dny*, díl 2, *Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*, díl 3, *Dokumenty*, ed. Milan Hauner, Praha 2007.

13 *Bibliografie dějin Českých zemí* (cas.cz).

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jan Wanner

(21. srpna 1940 Plzeň – 14. prosince 2022 Praha)

V polovině prosince loňského roku se uzavřela životní i pracovní dráha profesora Jana Wannera, jednoho z předních českých historiků mezinárodních vztahů, dlouholetého vědeckého pracovníka několika institucí Akademie věd ČR a pedagoga na několika vysokých školách. Už vzhledem k rozsahu a významu jeho díla v několika oblastech, jimiž se dlouhodobě zabýval, se jistě sluší připomenout jeho osobnost i tvorbu alespoň kratším textem i v ústředním české historickém periodiku.

Plzeňský rodák (* 21. 8. 1940) vystudoval původně na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy dějepis a český jazyk (řádné studium ukončil v r. 1963), vždy ho však lákala především moderní historie v mezinárodních souvislostech. V tomto

směru ho na jeho alma mater ovlivnili, vedle několika profesorů v čele s nezapomenutelným Josefem Polišenským, i tehdy mladí asistenti, kteří se od počátku své kariéry věnovali především dějinám diplomacie, tedy Robert Kvaček a především Karel Durman. Zdá se, že zvláště druhý ze jmenovaných, který se tehdy intenzivně věnoval studiu velmocenské politiky na Blízkém východě od jeho nového uspořádání po první světové válce, začínajícího badatele významně inspiroval, když ho orientoval na problematiku mezinárodního postavení Íránu v meziválečném období. Wanner, který nejprve uveřejnil několik specializovaných studií k této problematice a později i ucelenou (a v českém prostředí zcela průkopnickou) práci o politice nacistického Německa vůči Íránu před r. 1941 (*Írán v německé politice 1933–1941*, 1972), našel ve studiu mezinárodních aspektů vývoje tohoto z mnoha důvodů zásadního regionu takřka celoživotní náplň, i když se později – pochopitelně – věnoval i problémům dalším.

Jestliže počátky Wannerovy dráhy příznivě ovlivnila otevřenější atmosféra šedesátých let, která ostatně přála i studiu do té doby buď ignorovanému, nebo ideologicky totálně deformovanému studiu dějin diplomacie, období tzv. normalizace znamenalo i v tomto ohledu ostrou změnu. Wanner sice mohl dočasně zůstat jako asistent na své alma mater, skladba tamního pedagogického sboru se však (často drasticky) změnila a – jak se ostatně přesvědčili i další historikové – na pokračování dosavadních výzkumů byla pramalá naděje. Podvazovalo je ostatně nejen nové klima ideologické, ale i často příkré limity reálných možností podobných studií – relevantní domácí archivy zůstaly pro většinu badatelů uzavřeny, nad dovozem západní literatury (bez níž se samozřejmě moderní historie jakéhokoliv širšího regionu studovat nedala) byl drasticky omezen dohledem cenzury i pekuniárně. Také dějinný rozměr moderního blízkovýchodního vývoje nepatřil bez ohledu na svůj význam k prioritám tehdejší Katedry obecných dějin FF UK.

Wanner, který postupně svůj záběr rozšířil i na moderní Turecko, zde mohl ještě v r. 1978 obhájit kandidátskou disertaci. Vzápětí byl však přesunut od nedlouho předtím reorganizovaného Orientálního ústavu ČSAV, kde směl alespoň částečně pokračovat v předcházejícím studiu. Také zde se věnoval především Íránu včetně kořenů nedávné islámské revoluce v r. 1979, ale (mj. i díky relativně dobré vybavenosti knihovny této instituce) začal podrobněji sledovat i politiku velmocí v tomto prostoru po r. 1945, především Velké Británie a USA. Připravil první českou odbornou publikaci o Lize arabských států, která měla vyjít v nedávno založené ediční řadě o mezinárodních organizacích, ale změna nakladatelských poměrů po r. 1989 již její vydání znemožnila.

Pád režimu Wannerovi – zralému vědci na vrcholu sil – umožnil plné rozvinutí jeho schopností. Díky zájmu o sovětskou zahraniční politiku a některé její domácí kořeny a souvislosti mohl, i když jen na relativně krátkou dobu, přejít do reorganizovaného Ústavu dějin střední a východní Evropy, odkud po jeho nedomyšlené likvidaci v r. 1993 nadlouho zakotvil v Historickém ústavu AV ČR. Napomáhal také rozvíjet novou výzkumnou aktivitu transformovaného Ústavu mezinárodních vztahů, který se změnil ze servisního pracoviště ministerstva zahraničních věcí ve skutečně autonomní odborné pracoviště. Začal vyučovat nejprve na tehdejšímu Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK a brzy i na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické.

A především mohl nyní svobodně publikovat – zpočátku zvláště studie o některých aspektech sovětské politiky a také vnitřního vývoje SSSR (připomeňme v té souvislosti např. v českém prostředí zcela průkopnické stati o postavení tzv. muslimských oblastí v prvních dekadách existence SSSR), a brzy též o zahraniční politice USA v éře F. D. Roosevelta a H. Trumana. Jedním z nejvýznamnějších výstupů této fáze jeho aktivity byla monografie *Brežněv a východní Evropa 1968–1982* (1995), v níž objasnil jak mechanismy rozhodování a fungování zahraniční politiky Moskvy, tak její vztahy s jednotlivými zeměmi východního bloku. I když se jednalo o práci, založenou především na studiu dobové – především anglosaské a německé – politické literatury, vytkl v ní pevné obrysy sledovaného tématu, které neztratily na platnosti ani po více než čtvrtstoletí.

Ačkoliv se studiu některých aspektů sovětské politiky – např. roli Rudé armády v integračních procesech východního impéria – věnoval i v následujících letech, ve druhé polovině devadesátých let se Wannerova pozornost obrátila zejména ke studiu americké zahraniční politiky v letech druhé světové války a v bezprostředním období poválečném. Vedle několika přípravných studií, mj. přehledu moderní americké historiografie o těchto otázkách, byla prvním výrazným výsledkem rozměrná biografie amerického generála, náčelníka Spojených štábů ozbrojených sil USA a později ministra zahraničních věcí Marshalla *George C. Marshall. Tvůrce armád a aliancí* (1998). I když šlo částečně o populárně vědeckou práci, její autor tu znovu demonstroval, jak výrazné výsledky může přinést i pečlivé studium – v tomto případě ostatně nesmírně rozsáhlé – tištěné dokumentace, kombinované s využitím obřímí „sekundární“ literatury, ať již se týkající vojenských a politických dějin druhé světové války, či politicko-diplomatické historie kořenů a počáteční fáze tzv. studené války. Před českým čtenářem, pro kterého byl Marshall (a to poněkud neprávem) především architektem projektu americké hospodářské pomo-

ci evropským zemím z let 1947–1948, zde vystává plastický portrét důstojníka a generála, který získal značné zkušenosti již v době své účasti v bojích na Filipínách koncem 19. století a později za první světové války, a který byl jako náčelník štábu US Army jedním z předních tvůrců válečné strategie nejmocnějšího státu protinacistické koalice po r. 1941.

Marshallova biografie se vlastně stala „pokračováním“ další, z hlediska tematického chronologicky předcházející rozměrné třísvazkové práci *Spojené státy a evropská válka 1939–1945* (2001–2002), v níž vylíčil – v české literatuře dosud zcela nejpodrobněji – vlastně celou zahraniční politiku demokratické administrativy F. D. Roosevelta. Zatímco v prvním svazku jsou rekapitulovány diplomatické aktivity vlády nového prezidenta hned od jeho nástupu v březnu 1933 až do „vtažení“ USA do války koncem r. 1941, v dalších dvou dílech je již – často velmi podrobně – prezentována a analyzována americká politika válečná. Autor přitom neusiloval o jakousi podrobnou kroniku politických a válečných aktivit Washingtonu, ale zaměřil se především na klíčové problémy, související s evropskými záležitostmi.

Dvěma důležitými osami výkladu celé monografie se staly celkem pochopitelně vztahy mezi Rooseveltem, jeho vládou a Churchillovým kabinetem na straně jedné a relace mezi washingtonskou administrativou a SSSR na straně druhé. Ty pak doplňuje řada drobných monotematických kapitol a exkursů, mj. výklady o postojích USA k Francii a jejímu impériu, k Itálii (a jejím prvním poválečným vládám) a také ke komplikované „polské otázce“ v souvislostech velmocenské politiky. Wanner si všímá nejen klíčových (i v domácí literatuře už opakovaně popsanych) velmocenských summitů v Casablance, Teheránu, Jaltě či Postupimi, ale také přípravné agendy před jejich konáním i jejich dalších důsledků. Výklad pak uzavírá krátkou úvahou o kořenech nové studené války, které vidí nejen v časté protichůdnosti fungování a cílů amerického a sovětského systému, ale i v řadě chybných odhadů a předpokladů o záměrech dosavadních spojenců, kteří se rychle měnili v nesmiřitelné protivníky.

V době publikování posledního svazku „americké“ monografie již Wanner znovu pracoval na publikacích, týkajících se jeho původního badatelského zájmu, tedy na studiu části klíčových momentů z poválečného vývoje Blízkého východu, jimž nakonec věnoval čtyři rozměrné monografie. Hned v první z nich, knize *Krvavý Jom Kippur* (2002) přitom prezentoval tematiku, která (také vzhledem k prozatím menší dostupnosti úřední materie) nebyla podrobně zpracována ani v zahraničí. Autor v ní zachytil celou složitou problematiku této oblasti od dozvuků tzv. šestidenní války v r. 1967, na niž navazovala tzv. opotřebovací válka, až po nový

konflikt mezi Egyptem, Sýrií a Izraelem v září 1973 a jeho důsledky v podobě faktické konfirmace izraelských územních zisků.

Podobně jako v předcházejících publikacích se věnoval jak politické a diplomatické, tak vojenské stránce těchto konfliktů, přičemž se dokázal držet (na rozdíl od mnoha nekritických obdivovatelů Izraele na Západě a později i u nás) striktně objektivistického způsobu výkladu. Jistě, jom-kipurský konflikt nakonec skončil porážkou Sadatova Egypta a jeho syrského spojení. Jak však Wanner dobře ukázal, egyptská armáda dokázala předcházejícím úspěšným útokem na Sinaji, že vítězství židovského státu v r. 1967 nebylo nezvratné a k obratu v novém konfliktu přispěla jak bezprostřední ohromná vojenská pomoc USA, tak složité diplomatické manévry tehdejšího státního sekretáře H. Kissingera, které přispěly k vyrocení mezinárodní krize znovu na pokraj nového světového konfliktu.

Zásadní vklad do poznání kořenů blízkovýchodní krize, trvající ostatně až do našich dnů, přinesla i dvojice Wannerových rozměrných monografií z let 2006 a 2011, pojednávající podrobně o vývoji v této oblasti fakticky již od bouřlivého vzniku státu Izrael až na práh šedesátých let. V první, *Bitvě o Suez* (2006), autor nejprve podrobně prezentoval dynamický vývoj regionu v první polovině padesátých let, v němž se stále výraznějším hráčem stala osobnost panarabsky orientovaného prezidenta Násira s jeho zřetelnou snahou pokusit se sjednotit většinu arabského světa na modernizační sekulární bázi a současně napravit „křivdu“, spáchanou na Arabech v letech 1947-1948. Autor tu nejen ukázal problematičnost podobných záměrů, ale také kontroverznost reakcí obou západoevropských velmocí na znárodnění Suez v podobě faktické válečné agrese proti Egyptu, která nemohla bez diplomatické podpory USA skončit jinak než neúspěchem, který, dodajme, přispěl k rychle následujícímu totálnímu rozpadu jejich impérií především v blízké subsaharské Africe.

V následujícím svazku, *Ve stínu studené války* (2011) se pak Wanner zabýval primárně americkou reakcí na Suezskou krizi v podobě tzv. Eisenhowerovy doktríny, její v zásadě odmítavou recepci většinou arabského světa a také důsledky zhroucení prozápadní irácké monarchie v r. 1958. Stejně jako kniha o válce v r. 1973 nesou přitom i tyto objemné monografie typické znaky autorovy tvorby – široce založené studium publikovaných diplomatických i vojenských dokumentů i pramenů subjektivní povahy a zvládnutí dnes již nesmírně rozsáhlé sekundární literatury, především anglosaské provenience. V té souvislosti lze ovšem jen litovat, že autor nestihl podobně zpracovat i časovou mezeru mezi svými knihami, tj. vývoj Blízkého východu v šedesátých letech, vyústivší do již zmíněné šestidenní války.

Poslední Wannerovou větší prací (byť publikovanou ještě před vydáním knihy o Eisenhowerově doktríně) se stala monografie *Krvavý zrod moderního Turecka. Ankara mezi Londýnem a Moskvou* (2009). V ní – pro českého čtenáře často opět zcela nově – představil velmi komplikovaný rozpad někdejšího osmanského impéria, jemuž předcházely tajné diplomatické dohody mezi velmocenskými představiteli dohodových států včetně kontroverzních příslibů arabským i židovským organizacím, ale také genocida Arménů v r. 1916. Autor tu také prezentoval mezinárodní ukotvení nového Turecka po odmítnutí míru ze Sèvres, jeho kontakty s dalším z „páříjských“ režimů, Leninovou vládou a dotvoření nového řádu v této oblasti v podobě mírových smluv z Lausanne v r. 1923.

Jan Wanner dokázal vytvořit nejen rozsáhlé historické dílo, které pro interessující se domácí publikum výrazně (a zasvěceně) otevřelo i vzdálenější horizonty historických dramat, než jen relativně úzký rámec střední či středovýchodní Evropy. Jeho práce, zabývající se často tematikou s dlouhodobými dopady až do našich dnů, přitom – mj. i odkazy na moderní bádání na Západě, primárně v anglosaském světě – jasně dokumentují, jak falešné, ba zcestné byly představy o „mizení“ dějin diplomacie a mezinárodních vztahů, které nám již od devadesátých let tak rádi vnucují stoupenci různých moderních -ismů. Dokumentují, jak i historik ze vzdálené menší země může překračovat úzké geografické i nacionální limity a stereotypy a přispívat jak k obecnějšímu poznání, tak ke zpětné kultivaci domácí (nejen odborné) veřejnosti. Jako tvrdě pracující kolega, vzdělanec se širokým rozhledem i laskavý člověk nám, kteří jsme měli štěstí ho poznat (nejen) na pracovišti, bude velmi chybět. Jeho knihy však zůstanou nejen trvalým zdrojem poučení, ale i povzbuzením k vlastním tvůrčím aktivitám.

Jindřich Dejmek
Foto: archiv rodiny

Knihy a časopisy došlé redakci

Minulostí Západočeského kraje. Plzeň, Albis international. 55, 2020. 311 s.

Rassegna storica del Risorgimento. Roma, Istituto per la storia del risorgimento italiano. Roč. 108, 2021, č. 1. 186 s.

Revue církevního práva = Church Law Review. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 28, 2022, č. 3. 125 s.

Revue církevního práva = Church Law Review. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 28, 2022, č. 4. 88 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. Roč. 63, 2022, č. 2:

Jaroslav DAVID – Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Heraldická reprezentace obce a nevědecká etymologie toponym, s. 355–366. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, K termínu „lidová etymologie“ v české onomastice, s. 367–378. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Lidové výklady českých příjmení, s. 379–396. – János N. FODOR – Kitti HAUBER, Tracing the impact of folk etymology on Hungarian surnames, s. 397–409. – Jaromír KRŠKO, Nevedecká etymológia v Slovenskej ojkonymii, s. 410–417. – Václav LÁBUS – Daniel VRBÍK, Projevy lidové etymologie v urbanonymii města Liberec, s. 418–431. – Jana MATÚŠOVÁ, Na rozhraní mezi lidovou a vědeckou etymologií, s. 432–443. – Martina PTÁČNÍKOVÁ, Prodá Chudobu a koupí si Nouzín – lidová etymologie, lidová paměť a Český koutek v Kladsku, s. 444–455. – Martina PTÁČNÍKOVÁ, K etymologickým pověstem o Kovářově rokli v Broumovských stěnách, s. 456–463. – Pavel ŠTĚPÁN, Výklady místních jmen na oficiálních webových stránkách obcí, s. 464–482. – Justyna B. WALKOWIAK, Urban names and etymological reinterpretation, s. 483–496. – Soňa WOJNAROVÁ, Motivace pojmenování a lidová etymologie v českých a finských toponymech obsahujících barevná označení černá a bílá, s. 497–520. – Martina ZIRHUTOVÁ, Příspěvek k lidové etymologii pomístních jmen – na příkladu anoikonym ze Sedlčanska, s. 521–539. – Onomastické zprávy a poznámky, s. 555–582.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 62, 2022, č. 1:

Ondřej PÍŠ, Fenomén raně novověké akademické peregrinace jako specifické téma středoevropské historiografie, s. 11–38. – Milada SEKÝRKOVÁ, Jakob Eduard Wittak a jeho doba v univerzitní kanceláři, s. 39–55. – Piotr BILIŃSKI – Zofia ZIELIŃSKA, Dziennik

(Diary) by Władysław Konopczyński on writing a biography of Stanisław Konarski, s. 57–72. – Václav DOSTÁL, Ladislav Hejdlánek jako student Univerzity Karlovy (1946–1952), s. 73–97. – Jan BOUKAL – Blanka ZILYNSKÁ, Pokladnice Českého království v neklidné době. Zpráva o konferenci Kutná Hora a husitství, s. 101–104.

Archeologické rozhledy. Roč. 74, 2022, č. 1:

Marek PŮLPÁN – Jiří HOŠEK – Agnieszka PŮLPÁNOVÁ-RESZCZYŃSKA – Lenka ONDRÁČKOVÁ, Sekery s raménky z Krušných hor. K solitérním nálezům z doby halštatské z hor a kopců Českého masivu, s. 3–66. – Magdalena OKOŇSKA-BULAS – Jan BULAS – Marcin M. PRZYBYŁA, Rediscovery of a known-site. The results of magnetic and field-walking survey at the Roman period pottery production site in Wrzépia, Lesser Poland, s. 67–83. – Anna NOVÁČKOVÁ – Ludmila KAŇÁKOVÁ – Tomáš ZEMAN, Identification of workshop activities by use-wear analysis: Antler processing at Zlechov-Padělky (South Moravia) in the Late Roman period, s. 84–109. – Noémi BELJAK PAŽI-NOVÁ – Katarína ŠIMUNKOVÁ – Ján BELJAK, The consumption of meat within late medieval castles: a case study of Pustý hrad Castle in Zvolen (central Slovakia), s. 110–133. – František TRAMPOTA – Petr KVĚTINA, Trampoty s chronologií nálevkovitých pohárů, s. 134–140. – Miroslav ŠMÍD – Petr LIMBURSKÝ, Věci se mají trochu jinak aneb Jak vytvořit téma bez závěrů, s. 141–152.

Archeologické rozhledy. Roč. 74, 2022, č. 2:

Peter KOVÁČIK – Jan PAVELKA – Andrea HOŘÍNKOVÁ, Rádla z pozdní doby bronzové z Opavy, s. 155–179. – Ivan ČIŽMÁŘ – Roman KŘIVÁNEK – Miroslav POPELKA, K poznání charakteru a rozsahu oppida Staré Hradisko (okr. Prostějov) na základě nedestruktivních prospekčních metod a dálkového průzkumu, s. 180–202. – Sylva DRTIKOLOVÁ KAUPOVÁ – Zdeněk VYTLAČIL – Lenka KOVÁČIKOVÁ – Michaela LÁTKOVÁ – Lumír POLÁČEK – Petr VELEMÍNSKÝ, Stav izotopových výzkumů stravy, rezidenční mobility a zemědělského hospodaření populace Velké Moravy (9.–10. století), s. 203–240. – Ivana BOHÁČOVÁ – Vojtěch DVOŘÁK, Hmotová rekonstrukce raně středověkého opevnění a jeho vývoje. Proměny fortifikačních prvků 9.–11. století ve výpovědi pramenů z někdejší Císařské konírny Pražského hradu a přilehlého dvora, s. 241–274. – Hedvika SEDLÁČKOVÁ a kol., Číše s choboty v kontextu gotického a renesančního skla v Čechách a na Moravě, s. 275–290.

Archivní časopis. Roč. 72, 2022, č. 2:

Jana VOJTÍŠKOVÁ, K písemné úřední komunikaci v (raném) novověku (zvláště na příkladu královských měst v Čechách), s. 103–110. – Zbyněk SVITÁK, Jak rozdělovat písemnosti u konkrétního vydavatele?, s. 111–119. – Jindřich KOLDA, Vstup do ženského řádu a jeho byrokratizace v raném novověku, s. 120–132. – Jiří BRŇOVJÁK, Provenienční hlediště v typologii vývoje erbovních miniatur vídeňských dvorských kancelářů v 16.–19. století, s. 133–158. – Ivana EBELOVÁ, Židovská komise se zřetelem ke komisi ekonomické a policejní v písemnostech české komory v první čtvrtině 18. století, s. 159–169. – Kateřina

DOLEŽALOVÁ, Pastýřské listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830, s. 170–197. – František IŠA, Dělová koule jako iniciátor úředního jednání, aneb krajší poslové a celozemské oběžníky po polovině 18. století, s. 198–219. – Jan HANOUSEK, Exkurze Katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s. 220–223.

Archivní časopis. Roč. 72, 2022, č. 3:

Lenka MARTÍNKOVÁ, Vznik moderní úřední komunikace ve veřejnoprávním prostoru: na příkladu vztahu mezi církevní a státní správou v jižních Čechách v letech 1780 až 1880 (1900), s. 230–250. – Marie MACKOVÁ, Roční zpráva: způsob komunikace s nadřízeným úřadem v 19. století (na příkladu finanční správy), s. 251–261. – Pavla SLAVÍČKOVÁ, Úřední písemnosti v kamerálním účetnictví, s. 262–277. – Milada SEKYRKOVÁ, Komunikace pražské univerzitní kanceláře s nadřízenými institucemi (po roce 1784), s. 278–296. – Kateřina KOVÁROVÁ, Komunikace lesních úřadů velkostatků v první polovině 19. století, s. 297–301. – Martin JANDA, Spor o les Rychtářství – kauza linoucí se třemi stoletími optikou diplomatiky, s. 302–316. – Jaromír FLORIAN, Spisová služba u okresního politického úřadu v Boskovicích od poloviny 70. let 19. století do roku 1928, s. 317–334. – Lenka VRCHOTOVÁ, Normalizace papírového formátu v bankovní kanceláři. Cesta k jednotné komunikaci a úřadování ve 20. – 40. letech 20. století, s. 335–352.

Archivní časopis. Roč. 72, 2022, č. 4:

Pavel KOBLASA, Správa státního pozemkového majetku na území Českého království v letech 1784–1831 v zrcadle archivního fondu Administrace státních statků, s. 357–366. – Marie MÍRKOVÁ, Inventarizace rodinných archivů novodobých majitelů velkostatků na příkladu rodinného archivu Škodů, s. 367–380. – Karel ŘEHÁČEK, 1+3, 1+5 nebo snad 1+10?, s. 381–382. – Ivana HOUŠKOVÁ, Reprodukční právo, poplatky za ně a licence, s. 383–386. – Karel ŘEHÁČEK, Masovost, nebo kvalita? Jak na archivní edukaci 21. století?, s. 386–388. – Ivana EBELOVÁ, 41. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy: fenomén „primátor“. Osobnosti v čele měst v 19. a 20. století, s. 394–399. – Otto CHMELÍK, 2. pracovní setkání zemědělsko-lesnických a šlechtických archivářů z českých zemí v Třeboni, s. 399–402. – Karel ŘEHÁČEK, Do archivů? Děkuji, raději ne! Nebo že by snad přece jen ano?, s. 402–406. – Eliška HOSPASKOVÁ, Křivolaké cesty ad fontes? Zamyšlení nad vztahem současné historické vědy k archivům, s. 406–409. – Michal WANNER – Mikuláš ČTVRTNÍK, 9. výroční konference Mezinárodní archivní rady v Římě, s. 409–429. – Danuše DOSTÁLOVÁ, Seminář západočeských archivářů v Nových Hamrech, s. 429–431. – Jiří KŘEŠŤAN, Po zásluze oceněná jubilantka Lenka Kločková, s. 432–434.

Časopis Slezského zemského muzea. Roč. 70, 2021, č. 2–3:

Denisa HRADILOVÁ, Akvamanile ve sbírce Slezského zemského muzea, s. 110–119. – Soňa KRÁLOVÁ, Archeologické nálezy z areálu opavského hradu, s. 120–146. – Pavel ŽUREK, Geneze sakrálních památek v Horním Údolí, s. 147–166. – Pavel WAISSER, Ná-

stěnné malby v kapli Thurnovského paláce hradu Lipnice, s. 167–174. – Eva VOJKOVSKÁ, Příspěvek k stavebním dějinám Jablunkova od konce 18. století do počátku 20. století, s. 175–200. – Markéta SVOBODOVÁ, Kontakty brněnského architekta Františka Kalivody s rakouským výtvarníkem Raoulem Hausmannem během jeho exilového pobytu v Československu v letech 1937–1938, s. 201–212. – Romana BALCAROVÁ – Pavel ŠOPÁK, Obraz svatého Josefa Pěstouna od Josefa Františka Pilze, s. 213–215. – Pavel ŠOPÁK, Palác svobodných pánů z Berečka v Opavě, s. 216–225. – Jiří JUCHELKA, Několik poznámek k užití, limitům a možnostem některých nedestruktivních archeologických metod při výzkumu, studiu a poznání změn v krajině Českého Slezska, s. 226–234. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Významné životní jubileum PhDr. Miloše Melzera, CSc., s. 235–237. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Odešla PhDr. Zdena Vachová (22. 6. 1922 – 25. 7. 2021), s. 237–243. – Ondřej KOLÁŘ, K nedožitým devadesátinám Josefa Bartoše, s. 243–244. – Pavel ŠOPÁK, Hřbitovní kaple sv. Václava v Krnově (vzpomínka na Ernsta Königer), s. 259–265. – Lenka VALEČKOVÁ, K 115. výročí narození scénografa a malíře Jana Sládka (1906–1982), s. 265–267.

Časopis Slezského zemského muzea. Roč. 71, 2022, č. 1:

Matěj MATELA, Lesmistr Adolf Wehrberger z Hubertova u Karlovy Studánky, významná osobnost jesenického lesnictví druhé poloviny 19. století, s. 1–13. – Sylva PRACNÁ, Německojazyčné divadelní společnosti ve Slezsku na počátku 20. století, s. 14–36. – Robert ŠREK, Stavební rozvoj Karlovy Studánky ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Část III., s. 37–56. – Jiří JUCHELKA, Výsledky interdisciplinárního výzkumu ostatků vojáků z 2. světové války z katastrů Dobroslavic a Bobrovníků (okres Opava), s. 57–82. – Lukáš LISNÍK, Historie výroby ocelových lahví ve Vítkovicích. Část II. Od osvobození do nástupu perestrojky (1945–1985), s. 83–100.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 109, 2022, č. 4:

Vojtěch KESSLER, Děti v konzumu, racionaci a propagandě válečné obuvi, s. 403–425. – Zita SKOŘEPOVÁ, 46. světová konference ICTM, s. 487–488.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 8:

Jakub DRÁBIK, Máme v republice fašisty. Pochod na Řím a československý fašismus, s. 10–13. – Libor VYKOUPILO, Národní obec fašistická a český fašismus. Kontext jednoho pojmu, s. 14–18. – Marek ŠMÍD, Pozvednout hlas v plamenném protestu. Vztahy italského fašismu a Vatikánu ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století, s. 19–23. – Agnieszka CZAJKOWSKA, „Od Němna, Polák, obyvatel Evropy“. Adam Mickiewicz a fenomén polského romantismu, s. 28–31. – Ondřej KLIMEŠ, Identita a dějiny Ujgurů. Nástroje národnostní politiky v Sin-ťiang, s. 32–34. – Rostislav ŠVÁCHA, Po brutalismu je na řadě funkcionalismus? Chystaná přestavba budovy Všeobecného penzijního ústavu v Praze a „původní myšlenka“ jejích autorů, s. 36–39.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 9–10:

Ladislav BAREŠ, Zrozeny ze slz boha Rea. Včely a včelařství ve starém Egyptě, s. 12–158. – Martina HŘEBENÁŘOVÁ, Včely, úly, objevy. Farář a včelař Josef Antonín Janiš, s. 15–18. – Karel SLÁDEK, „Znáti pravou cenu medu“. Alois Thuma a časopis Včela chrudimská, s. 19–21. – Magdaléna POKORNÁ, „Raději tam pak někde postavíme hezkou včelničku“. Korespondence K. H. Borovského z brixenské internace, s. 22–27. – Jakub FRYJE – Alena RICHTEROVÁ, Staré a nové náboženství v Mexiku. K 100. výročí československo-mexických diplomatických vztahů, s. 30–32. – Tomáš GAUDEK, Na obranu těch, kdo se nemohou bránit. 60 let od vydání knihy „Tiché jaro“, s. 34–38. – Nina PAVELČÍKOVÁ, Životní prostředí v době státního socialismu. Teorie, plány a realita na Ostravsku, s. 40–44. – Marta Edit HOLEČKOVÁ, Vysněné bydlení? Časopis „Družstevní byt“ a debata o bytové politice na konci šedesátých let 20. století, s. 46–49. – Paweł LIBERA, Vilniuská lekce. Poslední občan Litevského velkoknížectví Józef Mackiewicz, s. 50–52. – Karolína BUKOVSKÁ, Public history. Jak se dělá historie, s. 53–56. – Martin ZELENÝ, Budování mocenské pozice v pobělohorských Čechách. Činnost Pavla Michny z Vacínova a proces konfiskací, s. 57–59. – Thomas LOY, Muhib. Jiří Bečka a vzpomínky bucharského Žida na život v sovětské Střední Asii, s. 60–62. – Jan CHADIMA, Homo Slánský. Ideologie na cestě k teroru a popravišti, s. 64–67. – Martin NEJEDLÝ, K dějinám kraválu. Proradný kůň Fauvel, jenž chtěl kralovat lidem, s. 68–71.

Dějiny a současnost. Roč. 45, 2023, č. 1:

Vít SMETANA, Vzpomínky na Milana Haunera (4. 3. 1940 – 26. 9. 2022), s. 6. – Jan KREMER, Hrát za Spojence, nebo za nacisty? Druhá světová válka v digitálních hrách, s. 10–13. – Olga KALAŠNIKOVÁ, Hry s propagandou. Interaktivní média a informační válka v Rusku, s. 14–17. – Jakub ŠINDELÁŘ, Interaktivní komiks i akční hra. Průlom první světové války do zábavního průmyslu, s. 18–20. – Tomáš KLIMEK, Marignolovo hledání univerzálního smyslu českých dějin, s. 26–27. – Petr BÁRTA – Jan CIHLÁŘ – Jan VIDEMAN, Pražské groše Ladislava Pohrobka (1453–1457), s. 29. – Łukasz ADAMSKI, „Kníže“ z Minsku Litevského. Jerzy Giedroyc mezi Polskem, Kresy a Francií, s. 30–32. – Eleonora TEHNÍKOVÁ, Polské povstání a internovaní polští povstalci ve východních Čechách (1863–1865), s. 33–36. – Vojtěch ČURDA, Co zbylo z revolty aneb Rekonstrukce příběhu takzvané Omladiny, s. 38–40. – Jiří HOLBA, Jak Češi poznávali buddhismus, s. 41–44.

Documenta Pragensia. Město se baví – od středověku do roku 1848. Praha jako centrum kulturního života. Roč. 40, 2021:

Olga FEJTOVÁ, Město se baví – od středověku do roku 1848. Praha jako centrum kulturního života, s. 11–24. – Gerhard JARITZ, Vergnügungsregulierung als Vergnügensreduktion in der Stadt des Spätmittelalters?, s. 27–42. – Jiří HRBEK, Když zemře král. Regulace společenského života v době dvorských smutků 17. a 18. století, s. 43–57. – Miroslav NEMEC, Regulácia zábavy v liptovských mestách v ranom novoveku, s. 59–80. – Markéta RŮČKOVÁ, Regulace a restrikce zábavních aktivit v prostředí Jednoty bratrské v předbě-

lohorském období, s. 81–99. – Tomasz JABŁECKI, Das Breslauer protestantische Schultheater im 17. Jahrhundert als Bildungs- und Unterhaltungsstätte, s. 103–121. – Jana LASLAVÍKOVÁ, Od streleckej priekopy k prvej kamennej divadelnej budove. Divadelný život v Bratislave v 18. storočí a jeho vývoj do prvej polovice 19. storočia, s. 123–155. – Kateřina BEČKOVÁ, Pražské veřejné krajinářské parky založené na konci 18. století a úvaha o motivaci jejich zakladatelů, s. 157–170. – Andreas WEIGL, Kultur- und Freizeitsätten im Wiener Stadtraum (1820–1850), s. 171–194. – Tomáš SEKYRKA, Zrod uměleckých výstav v Praze v první polovině 19. století. Zábava či výchova?, s. 195–202. – Tomáš JELÍNEK, Pražské předbřeznové koncertní sály, s. 203–215. – Brigitte HUBER, München feiert. Der Festzug als Phänomen und Medium, s. 217–248. – Michael VIKTOŘÍK, Pevnost se baví aneb možnosti zábavy a kulturního vyžití v pevnostním městě (na příkladu Olomouce), s. 249–259. – Aleksander ŁUPIENKO, Urban Public Gardens in the Kingdom of Poland and Galicia in the First Half of the 19th Century, s. 261–280. – Victor DÖNNINGHAUS, „Hier können Sie sich füllen wie zu Hause“. Der Deutsche Klub in Moskau als besonderer Raum der russischen Metropole, s. 281–295. – Anna G. PIOTROWSKA, Town Musicians. Agents of Cultural Transfer and Providers of Entertainment, s. 299–313. – Włodzimierz ZIENTARA, Die Stadt aus der Perspektive des Jenaer Studenten Johann Christian Müller (1720–1772), s. 315–327. – Anna MIKOŁAJEWSKA, „Das prächtigste Fest zur Lust“. Vergnügungsangebote am königlichen Hof in Warschau aus der Sicht der Thorner Publizisten Samuel Luther Geret (1730–1797), s. 329–353. – Jiří ŠABEK, Proměny komediantství, městských podívaných a cirkusové kultury na prahu moderní doby na příkladu osudu „záračné dívky“ Barbary Schreierové, s. 355–375. – Petra VOKÁČOVÁ, Pražské svatojánské lodní hudby osmnáctého století. Hledání v městském archivu, s. 379–392. – Wolfgang WÜST, Divertissements und Kurzweil in der Reichs- und Residenzstadt. Augsburgs „Theater“-Bestand im illustrierten Vergleich urbaner Unterhaltungsformen der Frühmoderne, s. 393–433. – Václav LEDVINKA, Veřejné a soukromé zábavy aristokracie v sídelním městě na prahu nového novověku (konfliktní soužití, kulturní sbližování, „metropolizace“ šlechty?), s. 435–469. – Diana DUCHOŇOVÁ, Společenský život v „raji Uhorska“. Bratislava ako centrum zábavy uhorskej aristokracie v ranom novoveku, s. 471–487. – Ferdinand OPLL, Das Scharlachrennen und andere Amusements im spätmittelalterlich-frühneuzeitlichen Wien. Zu Bedeutung und Funktion in der älteren städtischen Festkultur, s. 491–527. – Ivana EBELOVÁ, Jak se (ne)slavilo za branami ghetta aneb Svátek purim v Židovském Městě pražském roku 1728, s. 529–536. – Martin SCHEUTZ, Der Strukturwandel des Wiener Unterhaltungsgewerbes im 18. Jahrhundert. Die Etablierung bürgerlicher Feuerwerke und Hetztheater in der Vorstadt, s. 537–568. – Attila TÓZSA-RIGÓ, Die Badstuben- und Kneipenkultur im frühneuzeitlichen Pressburg im Spiegel einer Kneipenschlägerei, s. 569–581. – Waclaw PAGÓRSKI, „Man findet altes Bier von etlichen Jahren hier, das so dick ist, daß es alles klebt. Das heißt man Preußen“. Trinkgewohnheiten in Danzig und die deutschsprachige Reiseliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts, s. 583–597. – Anežka MIKULCOVÁ, Tvorba siluet. Zábava (nejen) pražské společnosti přelomu 18. a 19. století, s. 599–620. – Agnieszka SŁABY, Saxon Noble Carnival in the Cities of the Polish–Lithuanian Commonwealth, s. 621–631. – Olga FEJTOVÁ,

Die Stadt amüsiert sich – vom Mittelalter bis 1848. Prag als Zentrum des kulturellen Lebens, s. 673–689.

Historia scholastica. Roč. 8, 2022, č. 1:

Tomáš KASPER – Martin HOLÝ – Alexander MAIER – Markéta PÁNKOVÁ – Dana KASPEROVÁ, Transitions in Pedagogical and Educational-Historical Thinking: A Genuine Research Topic in the History of Education, s. 5–9. – Martin HOLÝ, Die akademischen Rituale an den Universitäten Prag und Basel im späten 15. bis frühen 17. Jahrhundert, s. 13–37. – Sebastian ENGELMANN, Aufwachsen und das Aufwachsen unterstützen – Zur Thematisierung und Unterstützung von Übergängen in Christian Heinrich Zellers Ueber Kleinkinder-Pflege, s. 39–58. – Lajos SOMOGYVÁRI, Celebrating May 1: Visual Propaganda from Different Perspectives in Communist Hungary, s. 59–78. – Jakub KULIŠ, Transitions in the Way Germans and Polish-German Relations Were Presented in the Primary Schools of the Polish People's Republic, s. 79–100. – Alexander MAIER, Die „Entdeckung“ der Jugend durch die Pädagogik Friedrich Wilhelm Foerstes im Spannungsfeld von natürlicher Kraft und christlicher Idealität, s. 101–125. – Daniel OELBAUER, Die „Arbeitsgemeinschaft“ im Erziehungsvollzug der Landesstrafanstalt Untermaßfeld/Thüringen um 1930, s. 127–140. – Selma HAUPT – Christian Timo ZENKE, Vom Überschreiten der „Schattenlinie“. Zur Aktions- und Handlungsforschung der 1970er Jahre im Spannungsfeld von Theorie und Praxis, s. 141–168. – Anita LANSZKI, Using of Digital Storytelling in the Teaching of History, s. 169–200.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 13, 2022, č. 1:

Miroslav LUKÁČ, Privilegiá mesta Krupina. K problematike najstarších privilegií hostí Krupiny spred mongolského vpádu, s. 1–24. – Jana JANIŠOVÁ, Jurisdikce a procesní pravidla ve sporech poddaných s vrchností v moravském zemském právu v dlouhém 16. století, s. 25–43. – Martina DRAGONOVÁ – Monika SZTURCOVÁ, Osobní fondy spisovatelů v Památníku Petra Bezruče Slezského zemského muzea, s. 44–60. – Nina PAVELČÍKOVÁ, Československo-polské vztahy z hlediska environmentálního, pokusy o řešení (1927–1992), s. 61–84. – Petr KADLEC, Kamil Rodan (26. 8. 1978 – 31. 10. 2021), s. 91–92. – Aneta KOCIÁNOVÁ, České Slezsko – identita, kultura, společnost. Odborný workshop. 6. října 2021, Ostrava, s. 94–96.

Historická demografie. Roč. 46, 2022, č. 2:

Jiří LUŇÁČEK, Civilní správa vojenských hlavních polních nemocnic na Moravě v roce 1814, s. 101–139. – Eliška VALOVÁ, Problematika matriční evidence mrtvě narozených dětí ve Svitavách a v Litomyšli v letech 1785–1914, s. 141–165. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých, s. 167–196. – Alice VELKOVÁ, Významná jubilea našich spolupracovníků, s. 197–200. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Výběrová bibliografie článků publikovaných v Historické demografii, s. 200–202. – Markéta SKOŘEPOVÁ, 4th Conference ESHD, Madrid, 2. – 5. března 2022, s. 203. – Václav ČERNÝ – Josef GRULICH, International

Conference of the European Rural History Organisation (EURHO) – Rural History 2021/2022, s. 203–205. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Letní škola PopFam 2022 v La Rochelle, s. 205–207.

Historie a vojenství. Roč. 71, 2022, č. 4:

Jiří RAJLICH, Německý letecký most pro „pevnost Vratislav“ a české země. 1. část, s. 4–42. – Pavel MINAŘÍK, Transformace čs. armády v letech 1989 až 1992 – záměry versus realita. II. část – dokončení, s. 42–75. – Karel STRAKA, Představy a plány na ozbrojené vystoupení proti okupantům v Protektorátu Čechy a Morava v kontextu vztahů československého a britského zpravodajství z let 1939–1943. III. část – dokončení, s. 76–95. – Jiří PLACHÝ (ed.), Rudolf Kopecký: polský deník, s. 96–121. – Arnošt NEZMEŠKAL, George William Patchett a zbraně, s. 122–129. – Tomáš KYKAL – Marek FIŠER, Zemřeli v c. a k. polních nemocnicích: další unikátní soubor matrik na Digitální studovně MO, s. 134–135. – Tomáš KYKAL, Ohlédnutí za dějinami vojenství na 12. sjezdu českých historiků, s. 136–139. – Jiří PLACHÝ, Novodobé vojenské památky bratislavské Petržalky, s. 139–141.

Knihy a dějiny. Roč. 29, 2022, č. 1–2:

Lenka VESELÁ, Czech Books in the 1765 Auction of the Strängnäs Cathedral Library, s. 6–42. – Lenka VESELÁ, České knihy v aukci katedrální knihovny ve Strängnäs 1765, s. 43–79. – Kamil BOLDAN, Basilejská univerzita, tiskař Johannes Frobenius a recepce jeho tisků v českých zemích, s. 80–114. – Jiří JUST, Vydavatelské strategie jednoty bratrské na začátku 17. století, s. 115–136. – Martin DROZDA, Chrudimské kramářské tisky s fin-govaným impresem, s. 137–158. – Angela ŠKOVIEROVÁ, Školská divadelná hra Iosephiad-os v spracovaní humanistického básníka Ondreja Rochotského, s. 159–181. – Jana VLA-CHOVÁ, Prameny z Ratsarchiv Görlitz prokazující dřevorezáčský podíl Georga Scharf-fenberga st. na ilustracích pro pražské Mattioliho herbáře, s. 182–187. – Anežka BAĐUROVÁ, Čeněk Zíbrt a Bibliografie české historie, s. 188–206.

Lidé města = Urban People. Roč. 24, 2022, č. 2:

Veronika SEIDLOVÁ, The Social Life of Jewish Music Records from 1948 Czechoslovakia by Hazzan Josef Weiss, s. 225–262.

Lidé města = Urban People. Roč. 24, 2022, č. 3:

Zora PROCHÁZKOVÁ – Jan DAVID – Zdeněk R. NEŠPOR, Povstání z pokleku. Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století III., s. 443–497.

Olomoucký archivní sborník. Sv. 20, 2022:

Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2021, s. 8–15. – Jan ŠTĚPÁN, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě v roce 2021, s. 16–20. – Miroslav KOUDELA, K historii farnosti sv. Michala v Olomouci a zpřístupnění jejího archivního fondu ve Státním okresním archivu Olomouc,

s. 21–31. – Miroslav KOUDELA, K zpřístupnění archivního fondu Čtenářský spolek Svätý Kopeček, s. 32–40. – Bohdan KAŇÁK, Zpřístupnění archivních souborů Městský archiv Litovel a Okresní archiv Litovel, s. 41–55. – Bohdan KAŇÁK, Zpřístupnění archivního fondu KSČ – okresní výbor Olomouc, s. 56–78. – Hana SEICHTEROVÁ, Podkomoří Markrabství Moravského. VII. Část. Jáchym Zoubek ze Zdětína (1566–1571), s. 80–83. – Jana JANIŠOVÁ, Ctibor Syrakovský z Pěrkova, nejvyšší písař Markrabství moravského a přísedící manského soudu v Kroměříži, s. 84–99. – Jiří BERAN, Obsahový rozbor konceptů dopisů olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského s jeho bratry z roku 1592, s. 100–109. – Antonín HAMPL, Ve stínu věhlasných moravských historiků – Berthold Weigel, učitel ze Želechovic, s. 110–125. – Ingrid SILNÁ, Pěvecký sbor Dalibor v Prostějově, s. 126–134. – Jiří VIDLIČKA, Policejní ředitelství v Olomouci (1938–1945), s. 135–150. – Miroslav KOUDELA, Cech řemeslníků v Dolanech, s. 152–158. – Anna DVORÁKOVÁ, Budova bývalé německé reálky a její slavnostní sál, s. 159–162. – Vojtěch KREJČÍ, Působnost pobočky firmy ASO, Ander a syn, k. s. Olomouc, v Prostějově v letech 1933–1947 ve světle dochovaných archivních pramenů, s. 163–170. – Vojtěch KREJČÍ, Obec Žerotín za druhé světové války, poválečné škody a změny stavu místního obyvatelstva, s. 171–179. – Jan ANDRES ml. – Jan ANDRES st., Gertrud Kudielka: z Velké Bystřice do dánského Rønne, s. 180–184. – Jana MORÁVKOVÁ, Nerealizované stavby Církve československé v Dolanech, s. 185–194. – Iveta HLUBINKOVÁ, Olomouc zpívá – 50. výročí festivalu dětských pěveckých sborů v Olomouci, s. 195–201. – František VŠETIČKA, Zápas o epické vyjádření (Jarmila Marie Skalná), s. 202–204. – František VŠETIČKA, A já to přijmu (Anna Strnadová), s. 205–206. – František VŠETIČKA, Vyslyšená (Helena Veličková), s. 207–209. – Jan ŠTĚPÁN, Jubileum Stanislavy Kovářové, s. 210–211. – Jan ŠTĚPÁN, Dva jubilanti. K jubileu PhDr. Jitky Balatkové. Životní jubileum Mgr. Arnošta Veselého, s. 212–214. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Odešel doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc., s. 215–216. – Bohdan KAŇÁK, Vzpomínka na PhDr. Karla Chobota, s. 217–218. – Bohdan KAŇÁK, Výstava „1851–2021: Od konskripce domácího obyvatelstva k modernímu sčítání lidu, domů a bytů v českých zemích“ v olomouckém státním okresním archivu, s. 220–228. – Zdeněk KAŠPAR, Prameny k dějinám Olomouce v 16. století v kopiích olomouckých biskupů. XIX. část – dokončení, s. 229–233.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 36. 2022:

Martin JURICA, Normalizační dopočítávání do jedné (Rozpočty a hospodářské plány Národního výboru města Ostravy v letech 1970–1989), s. 11–51. – Radoslav DANĚK, Ke vzniku Ostravského zimního stadionu Josefa Kotase, nejstarší hokejové haly v Československu, s. 52–98. – Radomír SEĎA, Úloha odbojářů MUDr. Břetislava Lyčky a Josefa Bjačka v podpůrné síti parašutistů operace Anthropoid, s. 99–120. – Ondřej ŠTARMAN, Halda Hrabůvka, s. 121–173. – Josef ŠERKA, „Amtsleiterbezirk“ jako specifický správní útvar v českojazyčných oblastech okupovaného pohraničí v letech 1938–1945 (se zaměřením na venkovský okres Bílovec), s. 174–194. – Hana ŠÚSTKOVÁ, Historie využití plynů ve Vítkovických železárnách, s. 195–224. – Kateřina BARCUCHOVÁ – Antonín BARCUC, Jitka Noušová a Ostravské muzeum v letech 1957–1990, s. 227–255. – Lucie AU-

GUSTINKOVÁ, Hotel Gambrinus (dům č. p. 37) – krátkodobá dominanta náměstí v Moravské Ostravě, s. 259–289.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 30, 2022, č. 2:

Jan VOJTÍŠEK, Ctnosti moudrost a prozíravost, královská rada a úřady v knížecích zrcadlech doby Václava IV., s. 9–32. – Pavel KOBLASA, Moritz Tietz. Zasloužily archivář při pražském ředitelství císařských statků, s. 33–48. – Jiří KŘEŠŤAN, „Říše mimo svět.“ Zdeněk Nejedlý a Rusko, s. 49–69. – Lenka KLOČKOVÁ, K osudům pamětní desky na stěně chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Praze, s. 70–96. – Eva GREGOROVÍČOVÁ, Nařízení rakouské císařsko-královské vlády o plošném očkování proti černým neštovicím v Lombardii z roku 1821, s. 99–155. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2021, s. 159–230.

Památky archeologické. Roč. 113, 2022:

Jaroslav ŘÍDKÝ – Ladislav VARADZIN – Lenka VARADZINOVÁ, An Introduction to the Study of (Late) Prehistoric Ground Stone Artefacts in the Western Part of Jebel Sabaloka in Central Sudan, s. 5–44. – Radka ŠUMBEROVÁ – Milan ZÁPOTOCKÝ, Kultura nálevkovitých pohárů na silničním obchvatu Kolína (39./38.–35./34. stol. před Kr.). Sídlení síť mikroregionu a ohrazení typu dlouhých mohyl na východě středních Čech, s. 45–133. – František TRAMPOTA a kol., The Late Migration Period Cemetery at Drnholec (Břeclav District, Czech Republic), s. 135–181. – Nikola KOŠTOVÁ a kol., Raně středověké pohřebiště v Přezleticích (okr. Praha-východ), s. 183–255. – Rudolf PROCHÁZKA, K otázce vývoje a rozšíření pokliček a tzv. pokliček-misek v keramických okruzích střední Evropy ve středověku, s. 257–310. – Petr KOČÁR – Romana KOČÁROVÁ – Martin LANTA – Jan NOVÁK, Rekonstrukce lesní vegetace České republiky v zemědělském pravěku a raném středověku na základě archeoantrakologických dat, s. 311–368.

Památky středních Čech. Roč. 36, 2022, č. 2:

Tomáš KLÍR – Jan KYPTA – Jiří MAROUNEK, Zaniklá středověká ves Horní Lhotka u Kouřimi, s. 1–12. – Eva VOLFOVÁ – Jan ŽIŽKA, K podobě a proměnám kostela sv. Jakuba Většího v Želenicích, s. 13–36. – Jan KYPTA – Filip LAVAL – Jiří MAROUNEK – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Středověké fortifikace mezi Lomcem a Třebonínem u Čáslavi, s. 37–49. – Alena NACHTMANNOVÁ, Vybavení kláštera v Sedlci v poslední fázi jeho existence. Inventář z roku 1784, s. 50–64. – Jindřich NUSEK, K podobě kostela sv. Petra a Pavla ve Zdislavicích v 80. letech 17. století, s. 65–70. – Tereza CACHOVÁ, Restaurovaná mozaika na kostele sv. Šimona a Judy v Dolíně, s. 71–72. – Zdeněk KUCHYŇKA, Archeologické objevy na trase obchvatu Slaného, s. 73. – Vojtěch LÁSKA, Vzpomínka na PhDr. Zoru Dvořákovou, s. 74. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2021), s. 75–79.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. Roč. 30, 2021 [vyd. 2022]:

Kristýna JANDOVÁ, Lovecká kultura a její ozvěny v krajině mikulovského panství za časů prvních Dietrichsteinů – 2. část, s. 48–64. – František ZELINKA, Podoba mikulovské zá-

mecké zahrady v 17. století, s. 65–94. – Petr HOLUB – Radmila STRÁNSKÁ – Lenka ŠABATOVÁ – Pavel WEWIORA, Ke stavebnímu vývoji a památkové obnově mostu na ostrov Portz, s. 95–109. – Pavel BORSKÝ, Udírenská bašta na zámku v Mikulově, s. 110–122. – Jiří MATUŠKA, Oprava křížku u Mikulova, s. 124–130. – Jiří SZEKERES, Zpráva o konzervaci abiturientského tabla mikulovské Střední zemědělské technické školy z roku 1962, s. 131–135. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2021 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 136–197.

Sborník archivních prací. Roč. 72, 2022, č. 1:

Ivan HLAVÁČEK, 150 let od narození Gustava Friedricha (*4. června 1871 v Poděbradech †19. listopadu 1943 v Praze), s. 6–7. – David TROJAN, Kouřimský děkanát. Jeho struktura a topografie farního kléru v době předhusitské, s. 9–204. – Petr P. NOVÁK, Státní archivní inspektorát v českých zemích (1919–1941), s. 205–265. – Ivan HLAVÁČEK, Z dalších novinek zahraniční medievistické diplomatiky a příbuzných oborů, s. 266–295.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 30, 2022:

Michaela BÄUMLOVÁ, Obléhání Chebu švédskou armádou roku 1647, s. 7–42. – Kateřina ŠVAJDLEROVÁ, Nákupní seznam pořízený Vincencem Kramářem při návštěvě sbírky Arthura Maiera, s. 43–68. – Karel ŘEHÁČEK, Ve službách ideologií. Německé školství na Karlovarsku v letech 1918–1945, s. 69–127. – Stanislav WIESER, Vzpomínání na Stanislava Burachoviče a jeho publikační dílo, s. 209–211. – Lukáš SMOLA, Výběrová bibliografie Stanislava Burachoviče 1975–2022, s. 211–233.

Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek. Sv. 17, 2022:

Tomáš ADAMEC, Státní okresní archiv Frýdek-Místek v letech 2020 a 2021, s. 5–7. – Radek LIPOVSKI, Žádost o rozvod v Mostech u Jablunkova v roce 1860, s. 8–13. – Eva VOJKOVSKÁ, Několik staveb Karla Biefela na Hukvaldském panství, s. 14–31. – Miloš HABRNÁL, Zůstal jen prach a popel. Po stopách rodiny Goldbergerů ze starého Koloredova, s. 32–63. – Tomáš ADAMEC, Volební skandál v Palkovicích v roce 1927, s. 64–73. – Tomáš ADAMEC, Zapomenutý básník Č. Ostravický, s. 74–91. – Lukáš LISNÍK – Ondřej ŠTARMAN, Mostárna Frýdek-Místek po roce 1989 a její výrobní program zaměřený na alternativní energie, s. 92–117. – Radek LIPOVSKI, Pozůstalostní spisy z frýdeckého panství z 20. – 30. let 19. století uložené v Zemském archivu v Opavě (inventární soupis – IV. část), s. 118–138.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 66, 2022, sv. 108:

Michaela KOLLEROVÁ, Podnikatelská rodina Weissova a krátký pohled do historie jejího podnikání v Šumperku, s. 3–14. – Zbyněk ŽOUŽELKA, Zámek Žádlovice v letech 1918–1945 ve světle zámecké návštěvní knihy, s. 15–26. – Zdeněk DOUBRAVSKÝ, K rodnému domu Jana Jursy v Postřelmově, s. 27–29. – Matěj MATELA, Výstup Aloise Jiráka na Králícký Sněžník v létě roku 1884, s. 29–33. – František VŠETIČKA, Sběratel pověstí, s. 33–

35. – Petr MOŽNÝ, Podplukovník František Pichner-Martinák, voják a legionář, s. 36–39. – Kristina LIPENSKÁ, Proměny sochařské výzdoby kašny v zahradách Pavlínina dvora v Šumperku, s. 39–43. – Zdeněk GÁBA – Zdeněk GÁBA ml., Terasová cesta z Cibulky do Vysoké, s. 43–45. – Jana UHLÍŘOVÁ, Minulost, současnost a budoucnost borovice kleče v Hrubém Jeseníku, s. 46–50. – Karel MÜLLER – Jakub HALAMA, Nález středověkého pečetidla, s. 51–53. – Lenka MÜLLEROVÁ, Motiv krajiny a města v zábřežské sbírce Václava Hollara, s. 54–59. – Pavlína JANÍČKOVÁ, Poklady ze staré knihovny, s. 59–64. – Pavel AMBROS, František Lízna (1941–2021) – chvála a obhajoba svobody, s. 70–71. – Kristina LIPENSKÁ, „Umění je ve ztišení“ – Vzpomínka na Miroslava Kovala (26. 11. 1944 – 15. 6. 2022), s. 72–73. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2021, s. 73–76.

Slovácko. Společenskovědní recenzovaný časopis pro moravsko-slovenské pomezí.
Roč. 63, 2021 [vyd. 2022]:

Markéta VAŠULKOVÁ, Mužský lidový oděv na jižním Kyjovsku, s. 11–28. – Magdalena MAŇÁKOVÁ, Pozice dětí ve výročních obyčejích na Hornácku 20. a 21. století, s. 29–42. – Pavol KRAJČOVIČ, Vedomosti o malokarpatských huncokároch pred vznikom Veľkoneemeckej ríše, s. 43–53. – Ladislav ŠUPKA – Jiří SEVERIN – Ivan PLÁNKA – Daniel LUTHER – Marta KONDROVÁ – Iveta MÁTLOVÁ, K šedesátým narozeninám Iva Frolce, s. 55–60. – Jiří JILÍK, Knihovna ve Vlčnově nese jméno významného rodáka, s. 62–64. – Zdeněk KUCHAR – Jaroslav BARTÍK – Klára AUGUSTINOVÁ, Doklady středověkých a novověkých lidských aktivit v zalesněném terénu Chřibů. Případová studie systematické detektorové prospekce v trati Buchlovce – „Dubový díl“, s. 67–122. – Dana ME-NOUŠKOVÁ, Kachle se znaky panských rodů ze starších archeologických výzkumů v Uherském Hradišti a v Uherském Brodě, s. 123–144. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK – Jiří NOVOTNÝ – Lenka BARTÍKOVÁ – Hana NOHÁLOVÁ, Drobné archeologické výzkumy v intravilánech měst a obcí na Uherskohradištsku v letech 2015–2020, s. 145–173. – Tomáš CHRÁSTEK – Zdeněk KUCHAR – Jaroslav BARTÍK – Dana MENOUŠKOVÁ – Jiří NOVOTNÝ, Záchranné archeologické výzkumy Slováckého muzea v roce 2021, s. 175–181. – Jiří MITÁČEK, Tajemství dvojích Popovic. Příspěvek k osídlení moravsko-uherského pomezí ve 13. – 15. století, s. 185–200. – Jan ŠKVRŇÁK, Uherské epizody v dějinách hradu Bánova, s. 201–207. – Milan KRAJČA, Jan Svojše ze Zahrádky a Napajedel (1459–1468), s. 209–215. – Nina PAVELČÍKOVÁ – Jana HOFERKOVÁ, Jak se Svatý Antoníněk u Blatnice zapsal do historie 20. století, s. 217–230. – Štěpán KOHOUT, Stanislav Batůšek. K 25. výročí úmrtí, s. 231–233. – Hana MYSLI-VEČKOVÁ, Významné jubileum historika umění Josefa Malivy, s. 241–242. – Milada FROLCOVÁ, Jaroslav Kovanda oslavil osmdesátiny výstavou, s. 242–246. – Milada FROLCOVÁ, Odešel Tomáš Měšťánek, s. 246–251. – Milada FROLCOVÁ, V roce 2021 uzavřeli kapitolu pozemského života..., s. 251–257. – Ivo FROLEC – Iveta MÁTLOVÁ, Slovácké muzeum v roce 2021. Výroční zpráva, s. 263–281. – Jan KÁČER, Zděné zvonice na Veselsku, Strážnicku a Hornácku, s. 289–326. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2021, s. 333–337. – Iveta MÁTLOVÁ, Výběrový

přehled publikací vydaných v roce 2021, s. 339–346. – Iveta MÁTLOVÁ, Výstavy Slovák-
kého muzea v roce 2021, s. 347.

Soudobé dějiny. Roč. 29, 2022, č. 2:

Jakub DRÁBIK, Pomalé překračování tradičních mezí. Fašismus v první ČSR jako meto-
dologický problém české, slovenské a československé historiografie z hlediska historiků
„nového konsenzu“, s. 381–414. – Jan VAJSKEBR – Jan ZUMR, „Já a moje žena si děti
přejeme!“ Populační politika SS na příkladu příslušníků Gestapa v Protektorátu Čechy
a Morava, s. 415–440. – Tomáš JELÍNEK – Tomáš FEDOROVÍČ – Štěpán JURAJDA
– Matěj BĚLÍN, Statistické modely ve výzkumu holokaustu. Mezioborový pohled na histo-
rické události na příkladu terezínského ghetta, s. 441–470. – Milan DUCHÁČEK, Česko-
slovenští slavisté v osidlech geopolitiky. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi
při Slovanském ústavu a dilemata mezinárodní spolupráce na výzkumu karpatské kultury
mezi válkami, s. 471–511. – Antonín KUDLÁČ, Světový názor a autorská (sebe)reflexe
v české historiografii soudobých dějin, s. 512–540. – Jan PATOČKA, Česká naděje na du-
chovní vlast, s. 643–645. – Alexander MATOUŠEK, Patočkův zapomenutý text a jeho
kontext, s. 646–648. – Robert KRUMPHANZL, Václav Černý, Bohumil Mathesius, Jan
Patočka a další v časopise „Naše vojsko“ 1938–1939, s. 649–651. – Milan DRÁPALA, Pa-
točkova naděje v duchovním rozlomu pomnichovské republiky, s. 652–661.

Středočeský sborník historický. Roč. 47, 2021 [vyd. 2022], č. 2:

Pavel BĚLINA, Kolínsko a Kutnohorský ve válečných dějinách do konce 19. století, s. 11–
25. – Jaroslav JIRÁT, Emil Kučera (1878–1943) a jeho odkaz. Obět zlých pomluv, nebo
brouk prorážející síť práva?, s. 27–56. – Petr KREUZ, Pokus o magické zneužití hostie
a jeho vyšetřování v Nymburce roku 1630, s. 59–82. – Hanka MÜLLEROVÁ, Rok 1848
ve vzpomínkách rodiny Štěpánkovy, s. 83–114. – Patrik KAŇA, Workshop Prameny
mlčí... naší vinou? Perspektivy výzkumu seriálních pramenů v kontextu ochrany osobních
údajů, s. 127–129. – Klára FABIANKOVÁ, Mezinárodní konference Krize a stát. Na pří-
kladu Československa v meziválečném období, 23. až 24. září 2021, Národní archiv, s. 129–
131. – Vladimíra HRADECKÁ, Státní oblastní archiv v Praze – dvacet let v nové budově,
s. 135–140. – Marie TARANTOVÁ – Jiří VICHTA, Vzpomínka na stěhování archivu na
Chodovec – rozhovor s Marií Tarantovou, s. 143–152. – Vladimíra HRADECKÁ, Ze-
mřela Jitka Lochová (18. října 1937 – 14. prosince 2020), s. 155.

Studia Comeniana et historica. Roč. 50, 2020, č. 103–104:

Otakar BUREŠ, Rozhovor s filosofem Pavlem Flossem, s. 7–17. – Markéta RŮČKOVÁ,
Intelektuální kontakty Jednoty bratrské v zahraničí v druhém desetiletí 17. století. Herborn
a Brémy jako místa tisku knih bratrské provenience, s. 21–53. – Alena VOLRÁBOVÁ,
Trpký povzdech nad dvěma občanskými konflikty: ikonografie grafického listu Václava
Hollara, s. 55–72. – Jan KILIÁN, Podkomoří „zimního království“. Životní pouť Prokopa
Dvořeckého z Olbramovic (kolem 1565–1621), s. 73–89. – Josef FALTÍČKO, Privilegia
Jana Staršího Kobylky z Kobylího pro luteránské duchovní na panství Sovinec (1616),

s. 91–106. – Oto DYMOKURSKÝ, Výuka počátečního čtení a psaní v Komenského díle, s. 107–132. – Eduard FIEDLER – Dalimil ŠEVČÍK, Komenského trinitární metafyzika a Nové trinitární ontologie (New Trinitarian Ontologies), s. 133–151. – Otakar BUREŠ, Pavel Floss osmdesátiletý, s. 183–185. – Bibliografie Pavla Flosse 2014–2021, s. 185–186. – Helena VERHOEF-MUSÍLKOVÁ, Můj kolega Hans [Hans van der Linde], s. 187–189. – Jan LANDSAAT – John EXALTO, In memoriam Hanse van der Linde (1957–2020), ředitele Muzea Komenského v Naardenu, s. 191. – Miroslav VAŠKOVÝCH, Zpráva o činnosti Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě za rok 2019, s. 193–213.

Theatrum historiae. 2022, č. 30:

Anežka KOTOUČOVÁ, The activity of Count Karl Ludwig von Ficquelmont in the Russian Empire, with a focus on his St. Petersburg salon, s. 7–26. – Peter ONDREIČKA, Mediálny obraz hromadného posadnutia v Morzine v rakúskej tlači, s. 27–57. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Metodologická východiska orálnej histórie a jejich aplikácie pri výskume českých evanjelických komunit v východnej a juhovýchodnej Európe, s. 59–89. – Vladan HANULÍK, Primum non Nocere. Physicians and Society in Europe (18th to 20th centuries): An Interdisciplinary Approach, Pardubice, 8.–9. 9. 2022 (zpráva o konferenci), s. 126–130. – Petr VOREL, XII. Sjezd českých historiků v Ústí nad Labem, s. 131–134. – Rozhovor s Eduardem Maurem, s. 135–138.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 70, 2022, č. 2:

Werner TELESKO, Renate Wagner-Rieger und der Historismus des 19. Jahrhunderts – „rein künstlerisch“ betrachtet, s. 142–148. – Jindřich VYBÍRAL, Die Stilgeschichte in der Auffassung von Renate Wagner-Rieger, s. 149–155. – Anna JOZEFACKA – Luise MAHLER, Reading Picasso in Munich and Prague in 1922, s. 156–192. – Tomáš VALEŠ, The Drawing Work of Johann Christoph Handke (1694–1774): New Observations, New Attributions, s. 193–207. – Katarína MAŠTEROVÁ, Svätý Vít, chrám národa. Nevydaná publikace Josefa Sudka, s. 208–227.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 74, 2022, č. 3–4:

Jan KUX, Význam nejen československých legií pro vznik ČSR. K 105. výročí bitvy u Zborova a oživení legionářských mravních hodnot, s. 129–137. – Michaela RŮŽIČKOVÁ, Počátky formování mírového hnutí na Moravě s ohledem na roli žen v tomto procesu. Ludmila Konečná, Eliška Machová, Miloslava Procházková, Berta von Suttner, Augusta Šebestová, Zdenka Wiedermannová-Motýčková, Jindřiška Wurmová, s. 138–150. – Karel KONEČNÝ, Mladá národní jednota v zemi Moravskoslezské. Příspěvek k politickým dějinám druhé republiky na Moravě, s. 151–160. – Jindřich GARČIC, Příběh olomoucké kašny sv. Floriána, s. 161–175. – Ivanka SVOBODOVÁ, Moje vzpomínky na události a lidi kolem v Dolních Kounicích. Od „Rakouska“, přes první a druhou republiku po „Protektorát“, s. 176–183. – Jiří ŠMERAL, Středověké osídlování na pomezí východních Čech a severozápadní Moravy, s. 184–190. – Kateřina KNOPOVÁ, Poddanská města na statcích olomouckého biskupství v korespondenci olomouckého biskupa Stanislava Thurza. Příspěvek

k dějinám Hukvald, Kelče, Moravské Ostravy, Příbora a okolí, s. 191–204. – Jakub NOVÁK, Milířstě u Klepačova na Blanensku – výsledky archeologické terénní prospekce. Příspěvek k metodice výzkumu jednoho druhu archeologických památek, s. 205–215. – Jiří J. HUDEČEK – Petr HUDEČEK, Úmrtí husarského trubače u Písečné. K lokaci události na začátku prusko-rakouské války ve Slezsku, s. 216–223. – Věra BERANOVÁ, Bohumil Markalous – Jaromír John. V upomínku na dvě životní výročí spisovatele, s. 224–226. – Lubomír Jan KONEČNÝ, Sakrálně-politická legitimace Přemyslovců v malbách znojemské rotundy, s. 227–232. – David VRÁNA, Znojemská rotunda v současných polemikách, s. 232–255. – Bohumír SMUTNÝ, Vzácné životní jubileum PhDr. Františka Zřídka Veselého, s. 260. – Bohumír SMUTNÝ, Významné jubileum PhDr. Emila Kordiovského, s. 261.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 59, 2022, č. 1:

Václav LEVÝ, Ves Kamenná ve 14. století, s. 3–11. – Vladimír PROKOP – Jiří FRÖHLICH, František Švinger z Doniho Bukovska, učitel a amatérský archeolog, s. 12–18. – Petr PELECH, Českobudějovická vila Egona Heskyho, s. 19–29. – Karel VOŠTA, Pomníky lesmistra Františka Tredla z počátku 19. století u Meziříčí a Borotína, s. 30–37. – Jiří HLADEČEK, Devadesáté výročí vltavotýnského muzea, s. 38–48. – Ivana ŘÍHOVÁ, Zajímavé objevy při rekonstrukci strakonického hradu, s. 49–50. – Jitka VANDROVCOVÁ – Lenka VANDROVCOVÁ, Lipová alej v Klokotech, s. 51–55. – Jiří FRÖHLICH – Ondřej CHVOJKA, Zemřel PhDr. Jan Michálek (1947–2022), s. 56–57. – František KOTĚŠOVEC – Bohumil TETOUR, Jubileum Pavly Stuchlé, s. 58–59. – Ivana ŘÍHOVÁ – Jiří PETRÁŠ, Nové expozice v Muzeu středního Pootaví Strakonice, s. 66–69.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 59, 2022, č. 2:

Libor STANĚK, Farní kroniky uložené ve Státním okresním archivu Strakonice – jejich rozbor a obsah, s. 75–88. – Nikola VOJČOVÁ, Zapomenutí Schwarzenbergové: Alois ze Schwarzenbergu (1863–1937), s. 89–97. – Jiří FRÖHLICH, Středověké zlatodoly u Volčtýřova, s. 98–101. – Daniel KOVÁŘ, Zaniklé poutní místo svaté Rozálie u Čížkrajce na Trhvosvinensku, s. 102–109. – Daniel KOVÁŘ, Pohřeb a exhumace dánského majora v Českých Budějovicích na počátku 18. století, s. 110–112. – Jiří CHVOJKA, 70 let organizované numismatiky na jihu Čech, s. 113–115. – Jan SOLPERA, Vzpomínka na Radka Postla a jeho dílo, s. 116–126. – Daniel KOVÁŘ, Karel Pletzer (1922–2002) – vzpomínka na budějovického historika a redaktora Výběru, s. 127–131. – Miloslav TRNKA, Rodopisnou pěšinkou Heralů z Markvartic, přes nádraží Velešín, na Kavčí hory, s. 132–133. – Eliška HOSPASKOVÁ, Výstava „Šlechtické slavnosti a zábavy“ na zámku v Českém Krumlově, s. 134–135.

Východočeský sborník historický. Sv. 41, 2022:

Adéla Věra WAGNEROVÁ, Diárium kláštera v Polici nad Metují z let 1704–1710 – významný pramen k dějinám polického konventu, s. 5–25. – René NOVOTNÝ, Nové poznatky k migraci kladsko-slezských katolíků a počátkům německé kolonizace na pardubickém panství (1763–1800), s. 27–91. – Eliška VALOVÁ, Nakažlivé nemoci a jejich oběti

v Litomyšli v „dlouhém“ 19. století, s. 93–128. – Petr BÁRTÍK, Majetkoprávní vývoj domu čp. 165 na Velkém náměstí v Hradci Králové v 17. – 19. století, s. 131–144. – David RICHTER, Bibliografie příspěvků k dějinám východních Čech v periodických publikacích vydávaných východočeskými institucemi v roce 2021, s. 153–160.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Sv. 35, 2022:

Jiří ZOUL SAJBT, Staré cesty Českým rájem. II. Valdštejsko a Hruboskalsko, s. 11–37. – Marek STARÝ, Rod Koučů z Kouče a rytířský statek Veselice, s. 38–75. – Alena JURIGOVÁ, Artikule železnického cechu novoševcovského z roku 1597. Příspěvek k dějinám cechovníctví v městečku Železnici, s. 76–96. – Stanislav KASÍK, O znaku města Jilemnice, s. 97–129. – Martina LOBOTKOVÁ, Úmrtnost ve farnosti Horní Štěpanice v letech 1784–1830 z hlediska jazykového a demografického, s. 130–159. – Ondřej VAŠATA, Česká menšina v Zálesní Lhotě od konce 19. století do roku 1938, s. 160–184. – Roman SIROVÁTKA – Jan PROSTŘEDNÍK, Archeologické výzkumy v ulicích Skálova a Na Sboře v centru Turnova. Domy čp. 74 a 73, s. 187–206. – Jiří UNGER a kol., Přehled archeologických výzkumů Regionálního muzea a galerie v Jičíně za rok 2021, s. 207–228. – Lenka KŘÍŽOVÁ, Pohostinská vystoupení profesionálních hereckých souborů v Mnichově Hradišti v letech 1849–1885, s. 231–237. – Eduard MAUR, Devadesátiny profesora Roberta Kvačka, s. 241–245. – Karol BÍLEK, Sedmdesátiny Olgy Bičíštové, s. 244–246. – Miloš PLACHTA, Odešel Stanislav Hlava – bozkovský patriot, s. 246–247. – Jan PROSTŘEDNÍK, Výstava „Na poslední cestě...“ v turnovském muzeu, s. 247–250. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín v roce 2021, s. 251–252. – Pavel JAKUBEC, Státní okresní archiv Semily v roce 2021, s. 252–254. – Oldřiška TOMÍČKOVÁ, Městské muzeum a galerie Hořice v roce 2021, s. 255–257. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně v roce 2021, s. 258–260. – David ULRYCH, Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2021, s. 260–262. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Městské muzeum a galerie v Lomnici nad Popelkou roku 2021, s. 263–266. – Miroslav ŠNAIBERK, Muzeum a Pojizerská galerie v Semilech v roce 2021, s. 266–268. – Jan PROSTŘEDNÍK, Muzeum Českého ráje v Turnově roku 2021, s. 268–278. – Svatava HEJRALOVÁ, Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí v roce 2021, s. 279. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum v Železném Brodě v roce 2021, s. 280–284.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. Roč. 29, 2022:

František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, Revizní výzkum Zlaté stezky, s. 13–24. – Daniel KOVÁŘ, Spor o průběh silnice u Vlčevsi na Tábořsku koncem 17. století. Malá historicko-geografická sonda, s. 25–49. – František KUBŮ, Osudy pošumavských zámeků od Bílé hory do současnosti. IX. Kunderatice, s. 51–86. – Miloslav TRNKA, Z kalendária domu a rodu Gregorů. Lhenice, léta 1788–1807, s. 89–95. – Jaroslava VORÁČKOVÁ, Několik poznámek o stravování a o životě na Stašsku všeobecně zapsaných v letech 1975–1985, s. 99–119. – František KOTĚŠOVEC – Bohumil TETOUR, Jubileum Pavly Stuchlé, s. 123–129. – Tomáš HUNČOVSKÝ, Martin Grejnar z Veverí a Mysletína a jeho „krátké“ působení na Lhenicku, s. 133–148. – Pavel KOBLASA, Lčovický statek a záhadný hrabě Charles de

Rey, s. 149–154. – František KOTĚŠOVEC, Obecná škola v Husinci. 1. část, s. 155–160. – Miloslav TRNKA, Šumavané z okresu Klatovy zemřeli ve Vídni (1915–1920), s. 161–186. – Pavel FENCL, Četnické stanice v letech 1918–1939 na území současného okresu Prachatice, s. 187–216. – Jan KRLÍN, Léta 1918–1920 na Kaplicku, s. 217–223. – Jan KRLÍN, Rok 1956 z pohledu okresní organizace ČSM v Prachaticích, s. 225–227. – František KOTĚŠOVEC, Počátky Občanského fóra v Prachaticích, s. 229–241. – Bohuslav LANĚK, Varhany z 18. století v kostelech Prachaticka, s. 245–291. – Bohuslav LANĚK, Varhany v kostele Rozeslání sv. apoštolů v Dubu u Prachatic, s. 293–300. – Bohuslav LANĚK, Varhany ve farním kostele Nejsvětější Trojice v Bohumilicích, s. 301–310.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101,
Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie,
umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

doc. PhDr. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 809/76

CZ-190 00 Praha 9

dvorackova@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Milan HLAVÁČKA, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 809/76

CZ-190 00 Praha 9

hlavacka@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc., dr.h.c.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 809/76

CZ-190 00 Praha 9

panek@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Katedra historických věd

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Pátkova 2137/5

CZ-182 00 Praha 8

jiripesek203@seznam.cz

PhDr. Jan SLAVÍČEK, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 809/76

CZ-190 00 Praha 9

slavicek@hiu.cas.cz

prof. Dr. Alain SOUBIGOU
Université de la Sorbonne Paris 1
12 Place du Panthéon
FRA-75231 Paris
FRANCE
Alain.Soubigou@univ-paris1.fr

doc. JUDr. Marek STARÝ, Ph.D.
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Curieových 901/7
CZ-116 40 Praha 1
starym@prf.cuni.cz

prof. PhDr. Petr VOREL, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
petr.vorel@upce.cz

POKYNY PRO AUTORY

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací Vás redakce prosí o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím zasílejte e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz ve formátech textového editoru Word. Pokud používáte jiný program než Word, pak Vás prosíme o sdělení této skutečnosti.

Obrazové přílohy rukopisu je třeba dodat také samostatně v datové, případně písemné podobě pro ofotografování do sazby. K obrazovým přílohám je nutné připojit vždy popisky uvádějící autorství a zdroj. Autorská a reprodukční práva k obrazovým přílohám zajišťuje autor. Součástí dodaného článku musí být krátký abstrakt v rozsahu cca 800 znaků včetně mezer, klíčová slova a též resumé v rozsahu cca 2500 znaků.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 11, řádkování jednoduché). Větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí.

U recenzí bývá obvyklý rozsah 5–8(10) stran včetně poznámkového aparátu, zprávy o literatuře pak přijímáme v rozsahu 1–4 strany. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme zprávy z konferencí, na české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Citace v poznámkách

Vzor:

1. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond E. Engel (dále LA PNP, f. Engel), kart. 26, složka Exekutivní výbor pravice.
2. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
3. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha³ 1997, s. 250.
4. David CRANZ, *Historie der böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition* (= Jabloniana, Bd. 4), Hrsg. von Matthias NOLLER, Wiesbaden 2013.

5. Karl Wolfgang DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: Heinrich August Winkler (ed.), *Nationalismus*, Königstein/Ts. 1978, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.
6. Tamtéž, s. 172n., s. 178nn.
7. Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, *Dějiny a současnost* 22, 2000, č. 1, s. 14–19.
8. Josef ŽEMLIČKA, *Kníže a král v souřadnicích přemyslovského věku*, *Český časopis historický* 114, 2016, s. 7–31.
9. Heslo *Chotek*, in: *Ottův slovník naučný*, XII, Praha 1897, s. 370.
10. Peter JUKES, *Tony Judt: The Last Interview*, *Prospect*, 21. 7. 2010, <http://www.prospect-magazine.co.uk/magazine/tony-judt-interview/> (20. 12. 2013).

Při opakování odkazu stačí uvést:

J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 50.

Při citacích archivního materiálu platí obecná zásada, že je třeba nejprve uvést název a místo instituce (archivu), název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

Při první citaci uvádějte úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratek. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržujete. Uděláme vše pro to, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program Vašich chystaných sympozií, konferencí, přednáškových cyklů. Tyto informace – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

Jiří JUST – Eliška BAŤOVÁ

In monte Oliveti.

***Litomyšl a knižní kultura jednoty
bratrské v 16. století***

Historický ústav AV ČR

Praha 2022, 200 s.

ISBN 978-80-7286-401-0

Možnost objednání

na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Publikace vznikla v rámci dlouhodobého výzkumu dějin knižní kultury jednoty bratrské, který probíhá v Historickém ústavu AV ČR. Její první část shrnuje některé konkrétní výsledky tohoto výzkumu a obsahuje čtyři studie. První je věnována dějinám sboru jednoty bratrské v Litomyšli a pokouší se nalézt odpověď na otázku, za jakých podmínek se z litomyšlského sboru jednoty vytvořilo jedno z předních center této svěbytné české protestantské konfese. Druhá pojednává o životě a díle Adama Bakaláře, literárně aktivním členu litomyšlského sboru, který současně působil v úřadech zdejší městské správy. Třetí studie pojednává o vzniku a významu Bible kralické a čtvrtá se zabývá hudební kulturou jednoty bratrské v 16. století.

Druhá část publikace je zpracována ve formě kritického výstavního katalogu a zachycuje většinu exponátů výstavy „In monte Oliveti. Litomyšl a knižní kultura jednoty bratrské v 16. století“, kterou uspořádalo v létě 2019 Regionální muzeum v Litomyšli. Jednotlivá hesla jsou tematicky rozdělena do tří částí, které představují Litomyšl v době zdejšího působení jednoty bratrské, litomyšlský knihtisk v 16. století a knižní kulturu jednoty bratrské v celém předbělohorském období, v níž vynikají zejména biblické a kancionálové tisky.

Milan HLAVÁČKA (ed.)
Eduard Bazika. Mé paměti
Národní technické muzeum
Praha 2022, 495 s.
ISBN 978-80-7037-370-5

Stavitel železnic Ing. Eduard Bazika (1830–1914) je nedoceněnou postavou v oboru české technické práce. Jeho paměti mohou tuto mezeru vhodně zacetit, protože obsahují cenné informace o jeho čtyřicetileté praxi u Společnosti státní dráhy a téměř dvacetileté činnosti v Železniční radě Zemského výboru království Českého, pro kterou posuzoval v podstatě všechny projekty místních drah. V těchto klíčovích pozicích stál u počátků železničního podnikání v českých zemích. Jeho dlouholetá praxe mimo jiné ve funkci ředitele pražského stavebního odboru Společnosti státní dráhy a zkušebního komisaře v oboru inženýrského stavitelství Českého učení technického, spojená s velmi kritickým ekonomickým myšlením, přikládají těmto pamětem mimořádný informační význam.

Jaroslav PÁNEK (ed.)

BOLLETTINO dell'Istituto Storico Ceco di Roma

Numero 13, Casa editrice „Historický ústav“

Praga – Roma 2022, 384 s.

ISBN 978-80-7286-411-9

Možnost objednání

na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Bienálně vydávaná publikace Českého historického ústavu v Římě podává ve svém XIII. svazku panoramatický přehled výsledků českého bádání v římských, vatikánských i dalších italských archivech a knihovnách. Celkem 13 studií dokládá, že tento výzkum se týká všech období od pozdního středověku do druhé poloviny 20. století, ale že jeho těžiště jednoznačně spočívá v raném novověku. Texty z oblasti středověké diplomatiky na jedné straně a ke vztahům mezi Československem a Vatikánem, resp. k české účasti na I. a II. vatikánském koncilu na straně druhé rámuje devět statí k dějinám 16.–18. století. Soustavná pozornost je věnována výzkumu nunciatury u císařského dvora v Praze na počátku 17. století a úloze jezuitského řádu v náboženských a kulturních dějinách českých zemí. Odrazem dlouhodobého monografického bádání jsou studie o dominikánské historiografii a o italském vlivu na hudební a architektonickou tvorbu v českých zemích. Tři studie naznačují, že výzkum není soustředěn pouze na bohemikální tematiku, ale významně zasahuje i do obecných dějin – papežské politiky v evropských konfliktech kolem poloviny a na konci 16. století a úlohy italských obchodníků ve střední Evropě. Rovněž 21 recenzí dokládá, že zájem českých historiků a historiků umění o Itálii je mimořádný a že se neomezuje na česko-italskou tematiku, ale že s využitím italských a vatikánských pramenů řeší podstatné problémy evropské historie.

Redakce

Vedoucí redaktorů | *Editors-in-chief*: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | *Managing Editor*: Vojtěch Szajko

Technický redaktor | *Administrative Editor*: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | *Scientific Board*:

Zdeněk Beneš (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Václav Bůžek (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Milan Hlavačka (Historický ústav AV ČR); Martin Holý (Historický ústav AV ČR); Michaela Hrubá (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem); Tomáš Knoz (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Robert Kvaček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Jiří Lach (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci); Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy); Jiří Malíř (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Jan Němeček (Historický ústav AV ČR); Anna Pumpřová (Filozofická fakulta Ostravské univerzity); Svatava Raková (Historický ústav AV ČR); Eva Semotanová (Historický ústav AV ČR); Petr Sommer (Archeologický ústav AV ČR, Praha); Miroslav Šedivý (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Petr Vorel (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Josef Žemlička (Historický ústav AV ČR)

s redakčním kruhem | *with Editorial Board*:

Marie Buňatová (Historický ústav AV ČR); Ivan Hlaváček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Zdeněk Hojda (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Miroslav Hroch (Praha); Magdaléna Pokorná (Historický ústav AV ČR); Ivan Šedivý (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

Mezinárodní vědecká rada | *International Scientific Board*:

Hugh L. Agnew (George Washington University, Washington); Joachim Bahlke (Universität Stuttgart); Detlef Brandes (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf); Robert J. W. Evans (University of Oxford); Henryk Gmiterek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin); Wojciech Iwańczak (Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa); Dušan Kováč (Historický ústav SAV Bratislava); Piotr M. Majewski (Uniwersytet Warszawski, Warszawa); Antoine Marès (INALCO – Institut national des langues et civilisations orientales, Paris); Ralph Melville (Institut für Europäische Geschichte, Mainz); Nicolette Mout (Universiteit te Leiden, Leiden); Taku Shinohara (Tokyo University of Foreign Studies); Alain Soubigou (Université Paris 1, Panthéon-Sorbonne); Thomas Winkelbauer (Universität Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design*:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*

Adresa | *Address*:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 337

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Serifa, Jinonická 804/80, CZ-158 00 Praha 5.

Přijímání objednávek | *Distribution*:

Distribuci předplatitěm zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r.o. Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře www.send.cz/cch, telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adresu send@send.cz, písemně na adresu SEND Předplatné, Ve Žlábku 1800/77, 193 0 Praha 9.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | *ČČH is published quarterly*.

Toto číslo vyšlo v březnu 2023 | *This issue was published in March 2023*.

Cena jednotlivého výtisku: 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<https://www.hiu.cas.cz/periodika/cesky-casopis-historicky>

<https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-433> <http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111 (tištěná verze / print)

ISSN 2570-9208 (elektronická verze / electronic)

1-4 | 2022

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 120/ Založen 1895

Ukrajina v roce 2022 / *Ukraine in 2022*

„To bude jeden z dalších velkých příběhů.“
Ukrajina v roce 2022 s. 7
(Jaroslav Pánek – Jiří Pešek)

“*This will be one of the other great stories.*”
Ukraine in 2022 s. 11
(Jaroslav Pánek – Jiří Pešek)

Iam proximus ardet Ucalegon – Již hoří sousedův dům s. 15
(Martin Svatoš)

Thomas Pessina a Czechorod:
Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae – Hungaria flamma belli Turcici ardens s. 17

Tomáš Pešina z Čechorodu:
Ucalegon Německé, Italské a Polské země – Uhry hořící plamenem turecké války s. 23

Dva protesty ruských vědců proti Putinově válce s. 29

Německé mylné představy o Rusku:
Ukrajina je již dlouho národem s. 33
(Martin Schulze Wessel)

Studie / *Studies*

ČAPSKÝ Martin – ČAPSKÁ Veronika
Krev v kalichu, víno v číši. K sociální praxi a materialitě zbožnosti utrakvismu s. 335
(*Blood in a Chalice, Wine in a Goblet: On the social practice and materiality of the piety of Utraquism*)

- FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ Jana
 „S'en puis parler plus clerement“.
 Guillaume de Machaut jako dvorský úředník a básník na dvoře
 Jana Lucemburského (ca 1323–1346) s. 541
*(“S'en puis parler plus clerement”:
 Guillaume de Machaut as court officer and poet at the court
 of John of Luxembourg [ca 1323–1346])*
- FUTTERA Ladislav
 Reprezentace dětských opatroven v českých zemích v letech 1832–1849 s. 81
(Representation of nursery schools for children in the Czech lands in 1832–1849)
- GARLOFF Mona
 Count Franz Anton von Sporck and His Books:
 Official and Clandestine Book Printing in Early 18th Century Europe s. 653
*(Hrabě František Antonín Šporck a jeho knihy.
 Oficiální a tajný tisk knih v Evropě na počátku 18. století)*
- ГУМЕНЮК Олена – САЛАТА Оксана – ТЕЛЬБАК Віталій
 Українська гімназія в Чехословаччині - Організаційна структура
 та освітній процес s. 105
*(Ukrainian secondary school / „Ukrainian Gymnasium“/ in Czechoslovakia:
 Organizational structure and educational process)*
- HOLUBEC Stanislav
 České a polské Krkonoše 1945–1963:
 Mezi ochranou přírody a modernizací s. 777
*(The Czech and Polish Krkonoše [Giant] Mountains 1945–1963:
 Between Nature Conservation and Modernization)*
- LENDEROVÁ Milena – HALATA Martin
 Jak strávit exil. Francouzský král Karel X. na Pražském hradě s. 37
(How to spend one's exile. The French king Charles X at Prague Castle)
- MILLER Jaroslav
 Exilové sítě: Komunikace Přemysla Pittra a Františka Váni s. 125
(Exile Networks: Communication of Přemysl Pitter and František Váňa)
- NEŠPOR Zdeněk R.
 Bohoslužebné objekty Cirkve československé (husitské)
 v kvantitatívnej optice s. 713
*(The places of worship of the Czechoslovak [Hussite] Church
 in quantitative optics)*

RAŠKA Jakub

Aristokracie práce a výzva socialismu.

Typografové v Praze v kontextu proměn

předlitavské dělnické kultury v letech 1890–1914

s. 371

(The Labour Aristocracy and the Challenge of Socialism:

Typographers in Prague in the context of the transformations

in Cisleithanian workers' culture in 1890–1914)

SANDER-FAES Stephan Karl

Herrschaft, Steuern und Bürokratie nach dem Weißen Berg:

Die Eggenberger Herrschaften und der Habsburgisch-Ständische

Verwaltungsapparat (c. 1650–1720)

s. 607

(Domination, Taxation, and Bureaucracy after White Mountain:

The Eggenberg Domains and the Habsburg-Territorial Administrative State

[c. 1650–1720])

ŠEDIVÝ Miroslav

Vliv mezinárodních událostí na postoj Němců vůči Čechům

v letech 1839 až 1848

s. 679

(The influence of international events on the attitude

of the Germans towards the Czechs in 1839 through 1848)

VANÍČEK Vratislav

Nevěsta Dobrava a obrácení knížete Měška

(genealogické, politické a transformační aspekty)

s. 307

The Bride Dobrava and the Conversion of Prince Mieszko

(Genealogical, Political and Transformational Aspects)

ZALIETOK Nataliia

British and Soviet male veterans' perception of the issue of women's

military service in the Second World War

s. 747

(Vnímání problematiky vojenské služby žen ve druhé světové válce

britskými a sovětskými válečnými veterány)

Přehled bádání | *Research overview*

BENEŠ Ladislav

Nové pojetí dějin studené války v anglosaské historiografii.

Analýza základních tendencí a přístupů tzv. *New Cold War History*

s. 177

(A new conception of the history of the Cold War in Anglo-Saxon

historiography: Analysis of the basic tendencies and approaches of the so-called

New Cold War History)

Diskuse / Discussion

MAJEWSKI Piotr M.

Polské spory o dějiny 20. století

s. 157

(Polish disputes over the history of the 20th century)

NODL Martin

Potřebujeme sociální a hospodářské dějiny středověku?

s. 409

(Do we need social and economic history of the Middle Ages?)

Obzory literatury / Review articles and reviews

Recenze

BAHLCKE Joachim – GOJNICZEK Waclaw – KACZMAREK Ryszard (eds.)

Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI – XX wieku

s. 205

(Jaroslav Pánek)

BORCHARDT Karl

Documents Concerning Central Europe from the Hospital's Rhodian Archives, 1314–1428

s. 868

(Ivan Hlaváček)

BRENNER Christiane – PULLMANN Michal – TIPPNER Anja (eds.)

After Utopia. Czechoslovak Normalization between Experiment and Experience, 1968–1989

s. 923

(Zdeněk R. Nešpor)

ČAPKOVÁ Kateřina – KIEVAL Hillel J. (eds.)

Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami

s. 861

(Zdeněk R. Nešpor)

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana

Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy

s. 197

(Josef Šrámek)

- EVANS Richard J.
Eric Hobsbawm. A Life in History
(Jiří Lach) s. 927
- FEICHTINGER Johannes – MAZOHL Brigitte
*Die österreichische Akademie der Wissenschaften 1847–2022.
Eine neue Akademieggeschichte I–III*
(Ivan Hlaváček) s. 909
- FINK Wolfgang (ed.)
*Vernunft und Gefühl. Christian Fürchtegott Gellert
und die Umbruchsperiode der deutschen Aufklärung (1740–1763)*
(Martin Bojda) s. 224
- FLEMMIG Stephan
*Zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa. Die Beziehungen
von Jagiellonen, Wettinern und dem Deutschen Orden (1386–1526)*
(Jaroslav Pánek) s. 872
- GALGANI Mario
*Das Bild der Schweiz bei den Papstgesandten (1586–1654).
Die ständige Nuntiatur in Luzern. Mit einer Dokumentation
von Instruktionen und Berichten aus dem Geheimarchiv des Vatikans*
(Tomáš Černušák) s. 208
- GREGOROVICHOVÁ Eva
*Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel.
Z historie habsburské linie v Toskánsku*
(Jaroslav Pánek) s. 466
- HEALY Róisín – BARRY Gearóid (eds.)
Family Histories of World War II. Survivors and Descendants
(Vojtěch Kessler) s. 240
- HOCHEDLINGER Michael – MAŤA Petr – WINKELBAUER Thomas (Hg.)
*Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit
Band I/1-2: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen,
Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*
(Jaroslav Pánek) s. 884
- HOLUBEC Stanislav
*Nešťastná revolucionářka. Myslenkový svět a každodennost
Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*
(Marie Macková) s. 478

- HORČIČKA Václav a kol.
Cizí páni na české půdě. Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků
 (Ondřej Horák) s. 232
- HRBEK Jiří a kol.
Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století
 (Jiří Kubeš) s. 218
- JEŽ Radim – NOVÁKOVÁ Lenka – PINDUR David a kol.
Vratimov. Jedno město, dva příběhy
 (Lukáš Fasora) s. 934
- KENNAN George Frost
Z Prahy po Mnichovu. Diplomatické zprávy 1938–1940
 (Jiří Friedl) s. 913
- JAKŠIČOVÁ Dana – NOVOTNÝ Miroslav
Služebníci pod zákonem. Zlatý věk řeholních kongregací v českobudějovické diecézi
 (Ivana Čornejová) s. 453
- JANSEN Dirk Jacob
Jacopo Strada and Cultural Patronage at the Imperial Court. The Antique as Innovation
 (Jaroslav Pánek) s. 893
- KARPENKO Vladimír – PURŠ Ivo – ŽEMLA Martin (eds.)
Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha
 (Jaroslav Pánek) s. 212
- KERSCHBAUMER Arno
Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I./IV. Károly király (1916–1921)
 (Jan Županič) s. 470
- LACH Jiří (ed.)
O umlčené kulturní epoše. Kus nakladatelské historie. Vzpomíná a uvažuje František Laichter
 (Zdeněk R. Nešpor) s. 235
- MADL Claire – PÍŠA Petr – WÖGERBAUER Michael
Buchwesen in Böhmen 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker
 (Magdaléna Pokorná) s. 461

MADL Claire – WÖGERBAUER Michael – PÍŠA Petr <i>Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“. Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)</i> (Magdaléna Pokorná)	s. 461
MACHÁLEK Vít <i>Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy</i> (Josef Tomeš)	s. 916
NEJESCHLEBA Tomáš – KUCSA Roman <i>Bernard z Clairvaux. Chiméra svého století</i> (Zuzana Smetanová)	s. 443
NEU Rainer <i>Willibrord und die Christianisierung Europas im Frühmittelalter</i> (Martin Šenk)	s. 436
PÁLFFY Géza <i>Hungary between Two Empires 1526–1711</i> (Rostislav Smíšek)	s. 889
PAPAJÍK David – SOMER Tomáš <i>Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.</i> (Vojtěch Večeře)	s. 447
PARMA Tomáš <i>Rytíři, dámy a poutníci. Dějiny a současnost Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského a jeho působení v českých zemích</i> (Jaroslav Pánek)	s. 455
PAVELEC Petr – GAŽI Martin – HAJNÁ Milena (edd.) <i>Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii</i> (Tomáš Sterneck)	s. 859
PRIMAROSA Yuri (ed.) <i>Una rivoluzione silenziosa. Plautilla Bricci pittrice e architetrice</i> (Pavel Kalina)	s. 215
ROCHE Jason T. <i>The Crusade of King Conrad III of Germany. Warfare and Diplomacy in Byzantium, Anatolia and Outremer, 1146–1148</i> (Mikuláš Netík)	s. 200

- RUSINKO Marcela – VLNAS Vít (eds.)
Sobě ke cti, umění ke slávě. Čtyři století uměleckého sběratelství v českých zemích
 (Sixtus Bolom-Kotari) s. 482
- RŮŽEK Vladimír
Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky s. 875
 I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů,
 armoriálech a rolích do konce Václava IV.
 II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský,
 heroldi, jejich postavení a funkce
 (František Šmahel)
- RYCHTEROVÁ Pavlína – KLANICZAY Gábor – KRAS Pawel – POHL Walter (eds.)
*Times of upheaval: Four medievalists in twentieth-century Central Europe:
 Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel,
 and Herwig Wolfram* s. 427
 (Jiří Pešek)
- SCHWEDLER Gerald
Vergessen, Verändern, Verschweigen. Damnatio memoriae im frühen Mittelalter s. 433
 (Martin Nodl)
- SMYČKA Václav
Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století s. 904
 (Jiří Hrbek)
- STUCKEY Jace (ed.)
The Legend of Charlemagne. Envisioning Empire in the Middle Ages s. 439
 (Peter Bučko)
- TINKOVÁ Daniela
*Bez zpěvů a bez zvонění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací
 a medikalizací v 17.–19. století* s. 900
 (Václav Grubhoffer)
- WETZEL Frauke
Heimisch werden durch Geschichte. Ústí nad Labem 1945–2017 s. 474
 (Tomáš Okurka)
- Zprávy o literatuře* s. 243, 487, 939

Sdružení historiků ČR

Alain Soubigou – čestný člen Sdružení historiků ČR
(Michaela Hrubá – Jiří Kocian)

s. 1013

Sjezd českých historiků

12. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem
(pohledem tří doktorandů)
(Filip Binder – Jakub Raška – Michal Vokurka)

s. 1001

Světový kongres historiků

XXIII. mezinárodní kongres historických věd v Poznani
(Jaroslav Pánek a kolektiv)

s. 959

Nekrology

Kaše Jiří (6. 8. 1946 – 31. 3. 2022)
(Pavel Bělina)

s. 1017

Mosser Alois (11. 5. 1937 – 22. 4. 2022)
(Jana Geršlová)

s. 505

Vaculík Jaroslav (27. 2. 1947 – 5. 5. 2021)
(Roman Baron)

s. 271

Knihy a časopisy došlé redakci

s. 279, 509, 1021

Výtahy z českých časopisů a sborníků

s. 279, 509, 1021

REJSTŘÍK | INDEX

autorů a editorů recenzovaných titulů /
of Authors and Editors of Reviewed Publications

A

ADAM Robert 497

B

BAGI Dániel 943
BAHLCKE Joachim 203, 493
BARRY Gearóid 238
BORCHARDT Karl 868
BRÁDLEROVÁ Daniela 263
BRENNER Christiane 923
BÜNZ Enno 243

C

CERMANOVÁ Pavlína 249
CUERVA Rubén González 947, 949

Č

ČAPKOVÁ Kateřina 861
ČORNEJOVÁ Ivana 487

D

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ Dana 195

E

EHINGER Siglind 255
ELBEL Petr 244
EVANS Richard J. 927

F

FEICHTINGER Johannes 909
FINK Wolfgang 223
FLEMMIG Stephan 872

G

GALGANO Mario 206
GAŽI Martin 859
GIETINGER Klaus 501
GOJNICZEK Wacław 203
GREGOROVÍČOVÁ Eva 466

H

HAJNÁ Milena 859
HEALY Róisín 238
HILBERT Gernot 246
HOCHEDLINGER Michael 884
HOLUBEC Stanislav 478
HOMZA Martin 939
HORČIČKA Václav 230
HRBEK Jiří 216
HRDLIČKA Jaroslav 500
HUBER-FRISCHEIS Thomas 258

J

JAKŠIČOVÁ Dana 453
JANSEN Dirk Jacob 893
JEŽ Radim 934
JUST Jiří 493

K

KAAR Alexandra 244
KACZMAREK Ryszard 203
KARPENKO Vladimír 210
KASPER Tomáš 487
KAUCKÁ Kristýna 266
KENNAN George Frost 913
KEPARTOVÁ Jana 496
KERSCHBAUMER Arno 470
KIEVAL Hillel J. 861
KLANICZAY Gábor 427
KNIELING Nina 258
KOKESHOVÁ Helena 499
KOOP Volker 957
KOZICKI Norbert 501
KRAITLOVÁ Irena 499
KRAS Paweł 427
KUCSA Roman 443

L

LACH Jiří 233
LUCHERINI Vinni 945

M

MADL Claire 461
MACHÁLEK Vít 916
MARTÍNEK František 497
MAŤA Petr 884
MATIS Herbert 956
MAZOHL Brigitte 909
MUSILOVÁ Stanislava 954
MÜTZE Dirk Martin 243

N

NEJESCHLEBA Tomáš 443
NEKOLA Martin 262
NĚMEC Jiří 244
NEU Rainer 436
NOLLER Matthias 255
NOVÁKOVÁ Lenka 934
NOVOTNÝ Miroslav 453

O

OPLL Ferdinand 254

P

PÁLFFY Géza 889
PAPAJÍK David 447
PARMA Tomáš 455
PAVELEC Petr 859
PETSCHAR Hans 258
PINDUR David 934
PÍŠA Petr 461
PÍŠA Petr 497
POHL Walter 427
POKORNÁ Magdaléna 497
POKORNÝ Jiří 487
PRIMAROSA Yuri 213
PULLMANN Michal 923
PURŠ Ivo 210

R

RAKOVÁ Svatava 952
ROCHE Jason T. 198

ROTHKEGEL Martin 493
RUSINKO Marcela 482
RUTZ Andreas 252
RŮŽEK Vladimír 875
RYCHNOVSKÁ Lucie 497
RYCHTEROVÁ Pavlína 427

S

SEIBDNER Alexander 491
SEVAŠŤJANOVA Alla Alexandrovna 494
SCHEUTZ Martin 254
SCHWEDLER Gerald 433
SLEPIČKA Martin 489
SMYČKA Václav 904
SOMER Tomáš 447
SPENCER Stephen J. 940
STUCKEY Jace 439
SUPPAN Arnold 956
SVOBODA Petr 503

T

TINKOVÁ Daniela 900
TIPPNER Anja 923

U

UHLÍŘ Jiří 498

V

VALENTA Rainer 258
VLNAS Vít 482
VOLKMAR Christoph 491
VOYER Cécile 945

W

WETZEL Frauke 474
WIHODA Martin 244
WINKELBAUER Thomas 884
WÖGERBAUER Michael 461
WOHLMUTH Petr 260

Z

ZIENER Anna 246
ZINSMEYER Sabine 243
ŽEMLA Martin 210
ŽŮREK Václav 249

REJSTŘÍK | INDEX

autorů recenzí /
of Authors of Reviews

B

Bojda Martin 223
Bolom-Kotari Sixtus 482
Bučko Peter 439

C

Cerman Ivo 952

Č

Černušák Tomáš 206, 947
Čornejová Ivana 453

D

Doležalová Eva 939

F

Fasora Lukáš 934
Friedl Jiří 913

G

Grubhoffer Václav 900

H

Hlaváček Ivan 243, 244, 249, 252, 258, 491,
493, 868, 909, 945, 956
Horák Ondřej 230
Hrbek Jiří 904

J

Just Jiří 255

K

Kaiserová Kristina 501
Kalhous David 943
Kalina Pavel 213
Kessler Vojtěch 238, 260
Kubeš Jiří 216
Kyncl Vojtěch 957

L

Lach Jiří 927

M

Macková Marie 478
Martínek Jiří 262
Matiaško Jozef M. 494

N

Nešpor Zdeněk R. 233, 861, 923
Netík Mikuláš 940
Netík Mikuláš 198
Nodl Martin 433

O

Okurka Tomáš 474
Opatrný Josef 487, 497, 500, 503

P

Pánek Jaroslav 203, 210, 254, 455, 466, 488,
489, 496, 872, 884, 893
Pastrnák Patrik 949
Pešek Jiří 427
Pokorná Magdaléna 461, 498
Prokš Petr 263, 266, 499

Ř

Řeháček Karel 246

S

Smetanová Zuzana 443
Smíšek Rostislav 889
Sterneck Tomáš 859

Š

Šenk Martin 436
Šmahel František 875
Šrámek Josef 195

T

Tomeš Josef 916

V

Večeře Vojtěch 447

Velková Alice 954

Ž

Županič Jan 470

REJSTŘÍK | INDEX

nakladatelů a vydavatelů recenzovaných knih /
of Publishers of Reviewed Books

A

Academia, Praha 233, 263, 461, 503, 904,
913, 916
Agentura Pankrác, Praha 230
Argo, Praha 900

B

Biblioteka Śląska, Katowice 203
Bloomsbury Academic, London – New York
et al. 238
Böhlau Verlag, Wien et al. 244, 252, 254,
258, 433, 884
Books & Pipes, Brno 482
Brepols Publishers, Turnhout 198, 249
Brill, Leiden - Boston 439, 893, 939

C

CEU Press, Budapest - New York 427

D

De Gruyter, Berlin – Boston 206

E

EMAN, Praha 233

F

Franz Steiner Verlag, Stuttgart 872

H

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 255, 461,
493
Hersteller Genekult (Laßnitzhöhe), Graz
470
Historický ústav AV ČR, Praha 195, 478,
952

I

Indiana University Press, Bloomington 889

J

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích,
České Budějovice 453

K

Karolinum, Praha 260, 500
Kvadriga, Moskva 494

L

Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 243,
491

M

Machart, Beroun 262
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha
263, 499
Muzeum Těšínska, Český Těšín 934

N

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 216,
478, 497, 861
Národní archiv, Praha 466
Národní památkový ústav, České Budějovice
859
Národní zemědělské muzeum, Praha 266
NLN viz Nakladatelství Lidové noviny

O

Obec Stráž nad Ohří, Stráž nad Ohří 246
Officina libraria, Roma 213
Oxford University Press, Oxford – New York
927, 940

P

Paseka, Praha 487
Polskie Towarzystwo Historyczne, Cieszyn
203

R

Repronis, Ostrava 489
 Research Centre for the Humanities,
 Budapest 943
 Routledge, London – New York 868, 947,
 949

S

Sächsische Akademie der Wissenschaften zu
 Leipzig, Leipzig – 872
 Scriptorium, Praha 954
 Schmetterling Verlag, Stuttgart 501
 Slezská univerzita, Opava 488

T

Trigon, Praha 206

U

Uhlíř Jiří vl. nákladem, Jaroměř 498
 Universitätsverlag Halle-Wittenberg, Halle
 223
 Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem
 954
 Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta,
 Praha 496
 Univerzita Palackého – Filozofická fakulta,
 Olomouc 455

Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc
 443

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
 461

Ústav T. G. Masaryka, Praha 499

V

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 474,
 923

Verlag der Akademie der Wissenschaften,
 Wien 956

Verlag der Österreichischen Akademie der
 Wissenschaften, Wien 909

Verlag J. H. W. Dietz Nachf., Bonn 957

Viella, Roma 945

Vyšehrad, Praha 447

W

W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 436

Z

Západočeská galerie v Plzni, Plzeň 482

Zpracoval Jaroslav Novotný

český
 časopis
 historický

ISSN 0862-6111

9 770862 1611003